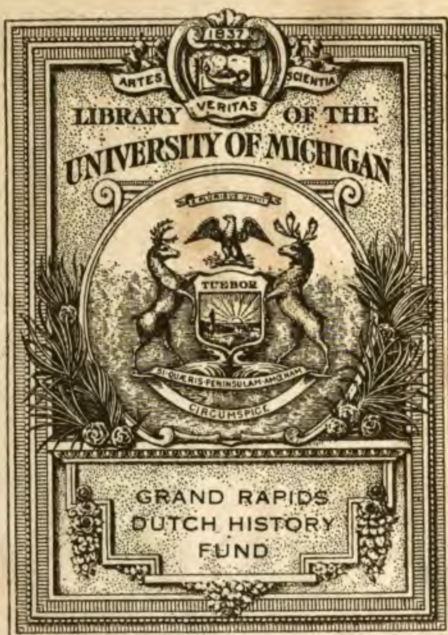
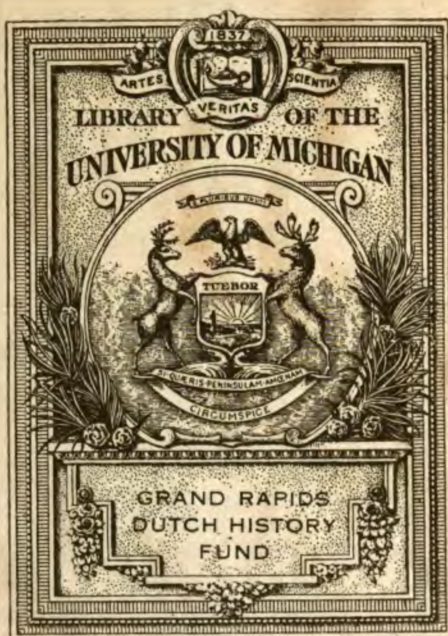

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

VIJF-EN-TWINTIGSTE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1900.

Gedrukt in het St. Jacobs-Godshuis te Haarlem.

INHOUD.

—

Het Klooster van St. Maria Magdalena in Bethaniën TE AMSTERDAM.

Twee ernstige studien over bovengenoemd klooster zagen weleer het licht. De eerste, van de hand van Mr. N. de Roever, verscheen in het 3e deeltje van „Uit onze oude Amstelstad", de tweede, geschreven door den Heer Bern. J. M. de Bont, werd opgenomen onder de „Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem" (D. XXII). Eerstgenoemde schrijver putte zijne mededeelingen vooral uit het procesverbaal der veiling van 28 December 1589, toen de gebouwen en erven van het voormalige Bethanien klooster, gelegen in de Barndesteeg, aan den meest biedende verkocht werden, terwijl de Heer de Bont zijn stof verzamelde uit het familie Archief van Baron Heereman van Zuidwijk en het op het Rijksarchief te Haarlem berustend zoogenaamde *Rode Register*. Er bestaan echter nog eenige andere bescheiden, berustende in het Archief der Gemeente Amsterdam, die, voor zoo verre mij bekend, tot nog toe ongebruikt bleven en toch zeer vele gegevens bevatten van het hoogste belang voor de geschiedenis van dat Vrouwenklooster [1]). Uit die documenten zal ik de mededeelingen in dit opstel vervat, ontleenen, in de hoop daardoor nog eenig meer licht over de geschiedenis van het Bethaniën convent te ontsteken.

Bekend is het, dat het Bethaniën klooster oorspronkelijk

1). G. Schoemaker teekende op fo 2 van zijn „Oude kloosters der stad Amsterdam enz." onder 't hoofd „;Kloosters in't gemeen" omtrent dit klooster aan: „geraseert, geen papieren."

begrensd werd ten zuiden door de tegenwoordige Bethaniënstraat, welker naam weleer Bethaniën Kerkstraat luidde, en ten noorden door de Barndesteeg, die in 1567 nog bekend stond als „die Slopsteege" [1]).

De Bethaniënstraat werd, naar ik opmaak uit een brief van den 29[en] Januari 1506 [2]), in dat jaar gerooid en voor het publiek verkeer opengesteld. In dien brief, inhoudende een overeenkomst tusschen de Regeering van Amsterdam en Andries IJsbrantsz., Pater, en Machtelt Jacobsd[r], Mater van St. Maria Magdalena in Bethaniën [3]), leest men toch: „voert soe sal ande Zuytzijde van de muer van den voirscreven cloester van stonde an ende sonder vertreck gemaect wordden eenen gemeenen weg van veerthien voeten breet ende dat tot coste van denghenen als de gedeputeerden ende segsluyden van desen saken seggen ende verclaren sullen, omme dieselve wech bij allen den ghemeenen poirteren deser stede gebruyckt te worden in gaen, keeren ende verkeeren by nachte ende by daghe als men alle anderen steghen ende straten gebruyckende es". Het klooster kreeg vergunning „soeveel uuytgangen in den voirscreven weghe" te laten maken „als den gemeenen convent goetduncken sal", terwijl het tevens schijnt de verplichting op zich te hebben genomen om de helft te dragen in de kosten van onderhoud dier straat [4]). Dat met dien nieuwen verkeersweg de Betha-

---

1). Gem. Archief. Stukken betreffende het Bethaniënklooster L. K. 5 n° 15.

2). Gem. Archief. Charterk. Rek. Lade 183 n° 11.

3). De lijst van den Heer de Bont in de Bijdragen voor de Geschied. v. h. Bisd. Haarlem kan met deze Mater aangevuld worden (d. t. p. D. XXII p. 372).

4.) Zie hierachter den „staet des convents etc." f° 5. „Noch zijn de voirnoemde conventualen gehouden ten ewigen dage in dene helfte van de reparatie van de strate genaempt de Betanien Kerckstrate breder blijckende bij zeker contract daeraff tusschen de voirscreven conventualen ende den regenten dezer stede gemaect". Dat contract heb ik niet mogen terugvinden.

niënstraat moet bedoeld zijn, blijkt mede uit het feit dat het klooster in die dagen nog zijn oorspronkelijke afmetingen had en zijn zoogenaamden Uithof, gelegen tusschen de Bethaniënstraat en de Koestraat, nog niet in eigendom was overgegaan aan de stad, om, ten einde te voorzien in de steeds door het toenemen der bevolking grooter wordende vraag naar burgerwoningen, met huizen bebouwd te worden [1]).

De bovengenoemde Koestraat werd eerst later gerooid, doch vindt men in dien zelfden brief melding gemaakt van een doorgang, die als het embryo dier straat kan beschouwd worden. De doorgang wordt vermeld als „leggende an de muer van der kerck an die zuytzyde van den voirscreve cloester", en wanneer men nu in het oog houdt, dat die kerk in 1594 werd ingericht tot een Latijnsche School, die haar ingang in de Koestraat kreeg, dan bestaat er wel geen twijfel of dat slopje van 1506

---

1). Er rijst twijfel of die Bethaniën-Kerkstraat wel *„van stonde an ende sonder vertreck"* gemaakt en voor het publiek opengesteld werd. In het 1e Groot Memoriaal toch leest men op f° 284 het volgende: „alzoo voertijts een overcompst ghemaict is gheweest tusschen die stede van Amstelredamme ter eender ende 't convent van den Bethanyen ter andere zijde, roerende een wech ofte steech, breeder blyckende bij 't bescheyt, dat 't selfde convent daeraff heeft, ter saken van den welken oick tot diverse tijden communicatie gehouden is gheweest onder den Vroetschap deser stede, so is op den 28en dach January 1525 bij 't meerendeel van Vroetschap ghesloten ende geaccordeert dat de stede voir Mey naestcomende de steech openen sall oft bij ghebreecke van dien ten zelven tijde de penningen in 't convents brieff begrepen betalen off renten dair off gheven de penninck sestien, ingaande te Mei voirscreven". Doelt deze acte op bovengenoemde straat, dan kwam deze eerst negentien jaren later tot stand. In dat tijdsbestek moet dan tevens een nieuwe overeenkomst met het klooster getroffen zijn, want in den brief van 1506 wordt met geen enkel woord gesproken van penningen, die de stad verplicht zou zijn het convent in zeker geval te betalen. Aangezien de Resolutien der Vroedschap van 1525 en vroeger (zij beginnen eerst in 1586) niet meer aanwezig zijn, is het niet mogelijk volkomen zekerheid te verkrijgen.

werd door verbreeding in zuidwaartsche richting de straat, die wij thans nog kennen doch oorspronkelijk als Bethaniën-koestraat werd aangeduid.

Volgens den brief van den 29en Januari 1506 was die doorgang tusschen Uithof en Klooster geen publieke verkeersweg, want hij was „tot ernstighe versoeck van den Pater ende Mater voirscreven gesloten" geworden.

De verkoop van den Uithof moet hebben plaats gehad vóór den jare 1536, want op de schilderij van Cornelis Anthonisz., voorstellende Amsterdam in vogelvlucht, vindt men dien hof reeds grootendeels met woningen bebouwd. Op de naar die schilderij gemaakte houtsnede van 1544 ziet men dit nog duidelijker en tevens, dat de oude kloostermuur langs den Kloveniersburgwal nog doorloopt tot aan de Bethaniënstraat en er nog geen straat langs de kerk van het convent gerooid is.

De aanleg der Koestraat moet, naar mijne meening, dagteekenen van den jare 1551 en deze meening berust op hetgeen men vermeld vindt in een document van den 4en Juni van dat jaar, waarvan de inhoud is als volgt.

Schout, Burgemeesters, Schepenen en Rade van Amsterdam verklaren, dat voor hen compareerden „deersame ende voorzichtige Allert Boel Andriesz. onsen medebroeder in Raide, ende Gherijt Willekes, onsen medepoorter, als voochden van den conventualen van den Bethaniën convente binnen deser stede", die, op verzoek der Mater en Procuratrix van dat klooster onder eeden verzekerden, dat zij in den voorleden winter met „Heer Palgram Jacobszoon, Pater int Gheyn, als commissie hebbende van den Hoochweerdigen Heere den Bisschop van Utrecht" en diens adjunct, den Pater van het convent der Oude Nonnen, een onderzoek hadden ingesteld naar den finantiëelen toestand van het convent en dien zoo droevig hadden bevonden, dat de Conventualen „tselve

nyet en souden hebben mogen staende houden ende int eynde van malcanderen souden hebben moeten scheyden ende 't convent verlaten", ware het niet, dat men een middel gevonden had, om in den nood te voorzien, „den voorscreven conventualen bij malcanderen te houden ende de schandalisatie te verhoeden". Dat dat middel had bestaan in het besluit, „dat men vercoopen ofte in pachte uuytgeven soude zekere erven an de Zuytzyde van den voirscreven convente gelegen, streckende van den watere (O. Z. Achterburgwal) tot an der stede vesten toe, dewelcke de voorscreven conventualen geen profijt en deeden ende zij sonder eenich hinder ontberen mogten, als nyet gemeens hebbende met den voorscreven convente". Dat men toen, met het oog op het bedingen van een goeden prijs voor die gronden, van meening was geweest, dat „alvooren *bezyde an de kercke van den voorscreven convente gemaect ende geordonneert zou moeten worden eene wech ende strate*", waaromtrent men met de toenmalige Burgemeesters eene overeenkomst getroffen had waarvan het gevolg was geweest, dat laatstgenoemden „de voorscreven strate geroyt ende angenomen [hadden] deselve voor deerste reyse tot coste deser stede te doen maicken ende straten, *twelck alsoe geschiet was*".

Het convent was op deze wijze in de gelegenheid geweest zijn erven voor ongeveer 3000 Karolus guldens van de hand te zetten, welke som „in pachte de penninck achtien gerekend" een jaarlijksche rente van omtrent 165 Kar. gl. opbracht [1]).

Uit het bovenstaande blijkt, dat het klooster in der tijd niet geheel den Uithof aan de stad had verkocht, doch terrein gelegen op de noordzijde van het oude

1). Gem. Archief. Charterk. Rek. Lade 133 n° 14. Zie hierachter den „Staet des convents enz." f° 12.

slopje aan zich gehouden. Op een deel van dien grond meen ik dat weleer de koestal (het koehuys) van het klooster, waaraan de Bethaniën Koestraat haar naam ontleent, gestaan heeft.

De overeenkomst, den 29^{en} Januari 1506 tusschen de Regeering van Amsterdam en het Bethaniënklooster gemaakt, had van de zijde der stad voornamelijk ten doel een uitbreiding van het klooster te verhoeden. Het zou zich noch door aankoop van gronden, noch door bij schenking ontvangen terrein mogen vergrooten en in geval de toenmalige conventualen of haer opvolgsters in dit opzicht het contract braken, zou als eerste voorwaarde gelden, dat Burgemeesters onmiddelijk en zonder tegenspraak den „tot ernstighe versoeck" der kloosterlingen gesloten gang langs de kerk voor het publiek verkeer zouden mogen openstellen — wel een bewijs hoezeer de conventualen er op gesteld waren, dat die weg afgesloten bleef — en dat zij voorts de op genoemde wijze verkregen en in strijd met de overeenkomst gebruikte gronden ten profijte der stad zouden verbeurd verklaren. En de kloosterlingen „gelyeden [haer] daer aff verwonnen te wesen mit allen rechten geestelyck ende waerlyck, welverstaende wat erffenisse dattet voirscreven cloester ancomen sal, dat sij die gebruycken sullen als andere cloesteren binnen der voirnoemde stede sonder vermeerderinge van 't voirscreven cloester".

De afmetingen des kloosters worden in dien brief aldus opgegeven:

Noordzijde (Barndesteeg) 26 Roeden.

Oostzijde (Kloveniersburgwal) 20 Roeden 1 voet.

Zuidzijde (Bethanienstraat) 28 Roeden 4 voet.

Westzijde (O. Z. Achterburgwal) 21 Roeden 5 voet [1]),

1) Naar mijne meening werd Amsterdamsche maat gebruikt.

welk terrein met zijn opstallen de conventualen „tot ewighen daghen rustelycken ende vredelycken [zouden mogen] besitten ende gebruycken sonder yemans wederseggen".

Tegenover deze concessie door het klooster gedaan, stond eene van de stad, namelijk, dat de conventualen zouden mogen laten maken een „zijl- of waterganck" van uit de stadsgracht onder de vesten door tot in het klooster, „welverstaende dat de voirscreven zijl gemaict wesen sal mit eenen steenen wulfft onder der stede vesten mit ijsseren traillen als anderen zijlen zijn nae goetduncken van ons Burgermeesteren ende onse nacomers, omme de voirscreven zijl tot ewigen dagen te mogen gebruycken. Ende voert sullen zij (de conventualen) die andere zijlen, die zij meer hebben, gebruycken alsoe lange als andere cloestren zijlen hebbende, die gebruycken".

Op dien „waterganck" zal ik later moeten terugkomen.

De finantieele toestand, dien wij in 1551 reeds als zeer treurig hoorden beschrijven, werd met de jaren niet beter. In 1566 was hij van dien aard geworden, dat de conventualen, „zeer weynich uuytgenomen", genegen waren het klooster aan de stad te verkoopen, ja zelfs was door eenige der kloosterlingen daartoe aanzoek gedaan [1]). De tijdsomstandigheden schenen voor dien verkoop zeer gunstig. De pest woedde in zulk een hevigen graad binnen Amsterdam, dat de pesthuizen het aantal lijders niet konden bevatten en de Regeering dus genoodzaakt was naar ruimere localiteiten om te zien. Toen viel haar oog op het Bethaniënklooster, dat haar én door zijn ligging én door zijn inrichting bij uitstek voor het doel geschikt voorkwam [1]).

---

1) Vroedsch. Resol. N° 2, fol. 38. 10 October 1566.

Ruim een halve eeuw vroeger was de finantieele toestand vrij wat gunstiger, zooals o. a. blijkt uit den op f° 240 van het 1e Gr. Memoriaal ge-

De armoede van het klooster vond haar oorzaak in de „weynicheyt van de conventualen, dye nyet boven de 30 in getale en zijn, ende meest alle oude impotente persoonen zijn", die „zeer weynich elck voor haer alimentatie innegebracht" hadden, waardoor het klooster slechts een zeer gering jaarlijksch inkomen had. „Dat oyck haer handtwerck — luidt het verder — van spinnen ende weeven, waermede zij een groot deel van heurluyder convente plage tonderhouden als nu cesseert, zoe overmits de weynicheyt ende ouderdom van den conventualen voorscreven, als oyck datter voortan gheen jonghen inne en comen omme te mogen wercken, off die oyck yet in brenghen daer mede zij huere alimentatie zouden mogen betaelen. Dat oyck tvoorscreven convent zonderlinghe gheen landen ofte losrenten en heeft die tselve convent alimenteren moegen ende de lijfrenthen van den voorscreven convente meestal staen op de lijven van zeer oude conventualen, die nyet geschapen en zijn langhe te moegen leven" [1]).

Den 10[den] October 1566 werd het voorstel om het Bethanienklooster over te nemen en in een ziekenhuis te herscheppen in den Raad gebracht en alstoen besloten met de kloosterlingen in onderhandeling te treden en eenige punten van overeenkomst te ontwerpen, „mits voor teffectueren van den coop alvoeren tot deser stede ver-

---

registreerden brief, waarin Schout, Burgemeesters, Schepenen en Raden van Amsterdam verklaren van het convent ontvangen te hebben de som van 50 ℔ Vlaamsch ter tegemoetkoming in de „costen ende ongelden omme te maken die mueren, poirten, brugghen ende anders der voirscreven stede". Die brief was gedagteekend 6 Juli 1501.

1). Gem. Arch. Stukken betreffende het Bethaniënklooster L. K. 5 n° 15. Art. XXI—XXIIII van het Proces-verbaal der inspectie van het klooster. Zie ook den „staat des convents enz." Charterk. Rek. Lade 133. n° 17; Resol. Vroedschap n° 2 f° 38 en de hier achter volgende brieven aan den Koning en den Bisschop van Haarlem.

sekertheyt zoude gesolliciteert ende vercregen wesen consent van den Paus van Roomen ende van den Biscop van Haerlem als geestelicke oversten van den convente voorscreven ende oick placet van de Co. Mt onsen genadigen Heer, omme in toecomende tijden uuyt saicke van den voorscreven coop gheen calange noch molestatie te verwachten, ende daeraff vrij ende ontlast blijfven" [1]).

De punten van overeenkomst, een dag of wat na het raadsbesluit ontworpen en op papier gebracht, luiden als volgt:

„In manieren op conditien ende voorwaerden nabescreven hebben de Mater, Procuratrix ende gemeene conventualen der bekeerde zusters van Sinte Augustyns oirde binnen Amsterdam, de Betanien genaempt, geassisteert met Henrick Cornelisz., raedt deser stede ende Gerrit Gerritsz. Garst haren waerlycke vaders ter eenre, Dirck Hilbrantsz. Otter, jegenwoirdige Burgermeester, meester Claes Heyn, Symon Cops Claesz. ende Pieter Bicker Willemsz., raden ende in dezen gecommitteertden der voirscreve stede ter andere zijde onderlinge met malcanderen getracteert ende gehandelt, dat tconvent ende cloister der Betanien vorseyt bij consente ende gelieven van den eerwaerdigen Here in Gode mijn Heere de Bisschop van Haerlem als ordinarius binnen Amsterdam, mitsgaders de confirmatie van Pauslycke Heylicheyt gemaect ende gereduceert zoude werden tot enen gasthuys ten behouve ende notruft der armer elendiger menschen, die met diversche crancheyden ende bysonder metter gave des Heeren ofte de Peste gevisiteert zijn als vore verhaelt is.

„Ende eerst zijn de voirscreven conventualen, geassisteert als vore, te vreden voer zoe veel in hen is, dat

1). Resol. Vroedsch. nº 2 fº 38.

de Burgermeesters ende Regierders deser stede ten behoeve als vore hebbende ende behouden zullen tvoirscreven cloister ende convente mitten kerck, kerckhoff ende alle ornamenten tot dien behoevende, oick tgereetschappe van der keukene met alle de hoven, huysen, landen, renten ende inneeme des voorscreven convents, breder verclaert in zekere state in presentie der voorscreven conventualen gemaect op den 13en Octobris lestleden met conditie ende voerwaerde, dat de vornoemde Regierders weder vuytkeren ende betalen zullen allen lasten, schulden, crediten ende tachterheyden hoe die genaempt zullen zijn daer tvoirscreven convente enichsins mede belast ende beswaert zoude mogen wesen oick in de voirscreven state breder gespecificeert ende uuytgedruckt [1]);

„voort sullen die voirscreven Burgermeesteren ende Regierders tot haren costen, pericule ende laste solliciteren ende benaerstigen tconsent des voirscreven Bisschops mette approbatie van Pauslycke Heylicheyt hier toe gerequireert, sonder dat die voirnoemde conventualen hiertoe yet zullen contribueren;

„Noch sullen die voirnoemde Regeerders gehouden zijn thoren coste ende laste te solliciteren ende zoe verre tzelve doenlyck is vercrijgen daer ende zoo 't behoiren zal, dat de voirnoemde conventualen naer den eersten Meye naestcomende in haeren geestelycken habijten buyten tvoirscreven convent zullen mogen gaen wonen in enige andere cloisters ofte bij haren vrienden ofte elders daert hen gelieven ende goetduncken zal, welverstaende dat zij dies nietteminne gehouden zullen zijn als gestelycke personen ende als reynicheyt geloeft hebbende haer zelven eerlycken te dragen sonder haer tot enige oneerlycke saken te begeven, al op verbeurte van haren jaerlixe

1). Zie hierachter den „Staat des convents etc."

lijfpentie, die tot haerder alimentatie hen jaerlix bij deser stede uuytgekeert ende betaelt sal werden, dewelcke de voirnoemde stede haer in alsulcke gevalle ongehouden zijn zal vuyt te reyken ende te betalen;

„Noch zijnt vorwaerden, dat de Regierders der voirscreven stede een ygelyck der vornoemde conventualen tot acht ende twintich in getale jaerlix uuytkeren ende betaelen zullen, haeren leven lanck ende niet langer gedurende, de somme van hondert gulden current siaers, die verschijnen zullen bij halff jaren daer off teerste half jaer innegaen zal Meije naestcomende, waeraff de voirscreven conventualen behoirlycke brieven van constitutie van lijfrenten gepasseert zullen werden onder behoirlycke octroy van Co. Ma[t]. ofte de Regente ende Gouvernante deser Nederlanden;

„Item zal noch een yegelyck van de vorscreven 28 Conventualen te Mey eerstcommende, tot enen schencke voor haer vertreck, van deser stede ontfangen vijff ende twintich gulden current eens ende bovendien zal haar ten zelven tijde bij den voirscreven stede een vierendeel jaers der voirscreven lijfrenten in gerede gelde, bedragende gelycke 25 gl. als vore, verschoten werden, die weder an teerste halff jaer verschenen lijfrenten affgecurt zullen werden;

„Ende alsoe boven dese vornoemde acht ende twintich conventualen int voirscreven convente ende oirde van dien noch twe personen zijn, dene genaampt Griete Meynaerts ende dandere Jannetgen Barents, die jonck van jaeren ende niet lange int voirscreven cloister geweest zijn, ende in tzelve thaerder alimentatie niet gebracht hebben, is geconditioneert ende ondersproken, dat dezelve niet meer jaerlycx haeren leven lanck ende niet langer van den voirscreven stede ontfangen sullen als elcx vijftich gulden sjaers, wel verstaende, dat zij

oick de vijff ende twintich gulden tot ene schencke ende oick tnantissamente van een vierdeel jaers lijfrenten genieten zullen, te corten als vore;

„Tes oick geconditioneert ende ondersproken, dat eene Catrine Meertens dochtere, die allene int voirscreven convente gecleet ende niet geprofessyt is voir hare alimentatie hebben zal vijfftich gl. current eens ofte ses guldenen current tsiaers haere leven lanck ende nyet langer geduren, daer aff zij keuse hebben zal;

„Item zal noch bij der voirscreven stede uuytgekeert werden ene Aef Jansdochtere, onlanx int voirscreven convente gecomen, uuyt gueder devotie zonder nochtans gecleet ofte geprofessijt te zijn, de somme van 25 gl. eens [1]);

„Voort zullen die voirscreven conventualen elcx naar hen nemen tgene zij in tzelve convente gebracht sullen hebben" [2]).

Het waren voor beide partijen aannemelijke voorwaarden. Wel zou de stad het eerste jaar een vrij aanzienlijke uitgave hebbe (3725 gl.) en voorts belast worden met een jaarlijksche uitkeering van 2900 gl., en tevens zou voor de hervorming van het klooster, dat, zooals wij hier na zullen zien, in een zeer slechten toestand verkeerde, in een ziekenhuis een flinke som gelds vereischt worden, maar daarvoor werd zij dan ook eigenares van het groote terrein, dat door de Burgwallen, de Koestraat en de Barndesteeg begrensd wordt. En wat de jaarlijks uit te keeren lijfrenten betreft, de hooge ouderdom der meeste conventualen was borg, dat deze genoegzaam jaarlijks zou verminderen en binnen een niet al te langen tijd tot een mininum zou zijn gereduceerd. En die conventualen

1). Men vindt haar nochthans vermeld op de lijst der conventualen. (Zie hier achter).

2). Gem. Arch. Charterkamer Rek. Lade 133. n° 17.

zelf zouden ontheven worden van lasten en zorgen, die zij niet in staat waren langer te dragen, terwijl zij door de zorgen van het stadsbestuur een rustigen ouden dag zouden krijgen.

De overdracht van het klooster zou echter niet geschieden.

De „namen ende ouderdommen der voirscreven conventualen" mogen thans een plaats vinden. Zij luiden:

Elysabeth Heymans, Mater des voirscreven convents [1]. . .	oud	66	jaar.
Agnies Jans, Procuratersse. . .	"	65	"
Janne Pauwelsd^r	"	80	"
Heyl Sueersd^r	"	75	"
Barbara Dircxd^r	"	85	"
Petronella Catelaen	"	75	"
Giert Elbertsd^r	"	74	"
Griete Fransd^r.	"	77	"
Tryn Boelen	"	70	"
Sophie Jacobsd^r	"	70	"
Tanneken	"	71	"
Dieuwer Gerrits	"	70	"
Erm Franssend^r	"	66	"
Catryn Bouwens	"	65	"
Marie Gerritsd^r . . , ...	"	62	"
Marie Willemsd^r	"	53	"
Ael Barent Canters	"	52	"
Heyl Cornelisd^r	"	52	"
Machtelt Bartelsd^r	"	59	"
Ghiert Jansd^r	"	50	"
Engel Cornelisd^r	"	48	"
Griet Jansd^r [1]	"	40	"

1). Zij was volgens een brief van den 22 Mei 1551 in dat jaar Procuratrix, en Margriete van Emmerzeel als toen Mater. (Gem. Archief Charterk. Rek. Lade 133 n° 13).

1). Zie de namen der conventualen voorkomende in het *Rode Register* dat van 1584 dagteekent, gepubl. door den Heer de Bont i. d. „Bijdragen tot de Gesch. v. h. Bisd. Haarlem" D. XXII p. 383, waar zij opgegeven staat als 60 jaren oud.

Marie Diricxd[r],	oud	53	jaar.
Anne van Egmont	"	64	"
Anne Passers [1])	"	42	"
Elisabet Pietersd[r] [2])	"	40	"
Ael Gerritsd[r] [3])	"	42	"
Aeff Jansd[r].	"	29	"
Janne Barentsd[r] [4])	"	22	"
Griete Meynaertsd[r] [5])	"	20	"

Aan de boven medegedeelden voorwaarden waarop de stad het Bethaniën-klooster zou overnemen, gaat vooraf een breedvoerige inventaris van alle de inkomsten en lasten van het convent, benevens een lijst van de ornamenten behoorende tot de kerk en een van het gereedschap, dat zich in de keuken bevond.

Ik acht zulke inventarissen van te groot historisch belang om ze niet in haar geheel te publiceeren, en daarom moge ook deze hier eene plaats vinden.

Een vergelijking van den hiervolgenden staat met dien van jongere dagteekening, welke voorkomt in het *Rode Register* en uitgegeven werd door den Heer Bern. J. M. de Bont [6]), doet zien dat tusschen de jaren 1566 en 1584, dat waarin het *Rode Register* geschreven werd, de finantieele toestand des kloosters zeer was achteruit gegaan. Wel waren de jaarlijksche lasten, die in 1566 307 gl. 17 st. bedroegen, aanmerkelijk afgenomen en

---

1). Ibid. oud 60.

2). Ibid. oud 62.

3). Ibid. oud 73. Deze, zoowel als de voorgenoemde non, houd ik, wegens het groot verschil in leeftijd tusschen bovenstaande lijst en die van het *Rode Register*, voor na 1566 ingekomen conventualen, die toevalliger wijze dezelfde vóór- en vadersnaam hadden. Het tijdsverloop toch tusschen het ontstaan dezer lijst en die in het *R. R.* bedraagt slechts 18 jaren.

4). Ibid oud 40.

5). Ibid oud 38.

6). Bijdr. v. d. geschied. v. h. Bisd. v. Haarlem. D. XXII p. 380 seq[s].

gereduceerd tot 66 gl. 19 st., maar ook de baten waren sterk verminderd. In 1566 vormden deze nog eene somma totalis van 612 gl. 1 st., waardoor een zuiver revenu van 304 gl. 4 st. verkregen werd, volgens het *Rode Register* bedroegen de baten slechts 245 gl. 8 st. 8 p., waarvan na aftrek der lasten dus 178 gl. 9 st. 8 p. voor jaarlijks inkomen overbleef. Nu is het wel waar dat ook het zusterental van 30 op 9 gedaald was, maar het *R. R.* zwijgt over de jaarlijksche onkosten gevorderd voor het onderhoud der gebouwen, die in 1566 op 150 geschat en onder de lasten opgenomen werden. Om dus tot een zuiverder vergelijking te komen, zou men die getaxeerde reparatiekosten ook in het *Rode Register* onder de lasten moeten opnemen.

De iventaris luidt.

F° 1 Staet des convents der bekeerde zusteren genaempt de betanien van Sinte Augustijns orde binnen Amsterdam geassisteert met Henrick Cornelisz ende Gerrit Gerritsz. Garst waerlycke vaeders ende toezienders des voorscreven convents gemaect bij den Mater ende Procuratrix des voirnoemde convents int bijwesen van Mr. Claes Heyn, Simon Cops Claesz. ende Pieter Bicker Willemsz. Raden der voirscreven stede op den XIII^en Octobris Anno XV^c ses ende tsestich.

Ghueden, Renten ende Innecomen des voirscreven convents.

Eerst tvornoimde convent ende cloistere metten kerck, kerckhoff, tuyne ende bleeckvelt midtsgaders alle de huysinge, plaetzen, kelders ende getimmert van dien zoe tzelve in zijne viercant gestaen ende deser tijdt gelegen is op de oude zijts achter burchwal binnen deser stede.

Noch een huys ende erfve gestaen op de noorderhouck van den Betanien Coestrate op dachter burchwal voirscreven daer ene Marye Claes dochtere inne woont jaerlycx geldende in huyre. LII gl.

Item ene woninge staende in de voirscreven Coestraete oistwaerts vant voirscreven huys nutertijt bewoent bij ene Claes Jansz. Couck jaerlycx voor de somme van . . . . xxx gl.

Noch ene woninge gestaen als vore in de voirscreven Coestrate oistwaerts vant naest voornoemde huys daer eenen Jan Pau dezer tijdt inne woent jaerlycx voir de somme van xxx gl. current.

Item eene woninge gestaen in de strate als vore naest tvorscreven huys oistwaerts daer nu Marie Jacobs inne woent jaerlycx geldende ter huyre . . . . xxix gl.

F° 1vo Item ene woninge oistwaerts staende vant vore genoomde huys in de voirscreven Coestraete bewoont by enen Elysabet Elberts dochtere jaerlycx in huyre voir de somme van xxvi gl.

Noch vier woningen staende achter tvoirscreven convent ande vesten bywoont bij diversche personen tsamen jaerlycx in huyre geldende . . . . xlviii gl.

Item ene kelder des voirscreven convents wert jaerlycx verhuyrt voor de somme van . . . . xv gl.

pa Ga ii^c^xxx L.

Deese bovengescreven huysen ende woningen zijn annex viercant des bovengescreven convents [1]).

Andere huysen des vornoomde convent staende buyten tviercant van tzelve.

Eerst een huys ende erve met twe woningen ende ene schuyre staende op doudezijts achterburchwal dezer stede op de noorderhouck van de Bethanien kerckstrate bij de vorscreven conventualen verhuyrt enen Henrick Janz. timmerman zijnen ende zijnen huysvrouwen Aechte Aerjans dochters leven lanck gedurende met condita dat alle getimmert twelck bij den voirnoomde Henrick Jansz. ofte zijne voirscreven huysvrouwe ant voirnoomde huys woningen ende schuyre gemaect ende getimmert zal werden gaen ende comen sal nae haer beyder aflivicheyt ten proffyte van de voirscreven conventualen ende gelt voirscreven huys jaerlix op die bovengescreven conditien . . . . xxxii gl.

1). Deze huizen — voor zooverre in de Koestraat gelegen, gestaan hebbende op den grond van den voormaligen Uithof — komen niet meer voor in het *Rode Register* en schijnen dus na 1566 verkocht te zijn, hetgeen naar mij dunkt op finantieelen achteruitgang wijst.

Item eene huys ende erve gestaen bij oosten tvoirscreven huys twelck enen Agniese Boelen haren leven lanck ende niet langer verhuyrt is jaerlix voor . . . . xxii gl.

F° 2 Noch ene huys ende erve gestaen oistwaerts vant voorscreven huys in den zelven vornoomde strate daer enen Jochim Cloisterman inne woont jaerlix ter huyre geldende . . . xxxii gl. [1])
ii^a G^a lxxxvi L.

Renten houdende over de custinge van de huysen ende erven staende in de Coestraete.

Wijbrant Frans Taelingen weduwe is de voirscreven conventualen jaerlix schuldich over de custinge van zijn huys ende erfve eertijts van de voirnoomde betanien gecomen staende in de voirscreven Coestrate de somme van . . . . xxiii gl.

Juthgen Gherit Meusz scheepstimmerman weduwe is schuldich jaerlix over gelycke custinge van haer huys ende erve staende als voire . . . . xxxix gl.

Garbrant Claesz is jaerlix schuldich over gelycke custinge van zijn huys ende erve gestaen ende verschijnen ut supra x gl. [2])

Henrick Thomasz. Laers is schuldich over de custinge van zijne huyse ende erve gelegen ende verschenen ut supra xix gl. [3])

Willem IJsbrantsz. is schuldich jaerlicx over de custinge van zijn huys ende erve gestaen ende verschenen als vore de somme van . . . . xix gl. [4])

Elbert Jacobsz. betaelt jaerlicx over gelycke custinge van zijn huys ende erve gestaen ende verschenen als vore de somme van
iii^a G^a cxxix L. xix gl. [5])

Dese Renten verschijnen jaerlicx ad vincula Petri.

F° 2vo Arent de Leydeckers huys ende erve daer nu Jan de Monnick inne woont is belast ten vordele van de voirscreven conventualen over de custinge als voire jaerlix metter somme van x gl. v st. [6])

1) Ook deze huizen worden in het *Rode Register* niet meer aangetroffen.

2). Bijdr. voor de Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII p. 382 1e post.

3). t. z. p. 2e post. Die persoon staat in het *Rode Register* met den naam „Laersgen".

4). t. z. p. Naar ik vermoed dezelfde als de 3e post.

5). t. z. p. 4e post.

6). Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII p. 382, post 6.

De kynderen van Henrick de Leydecker zijn schuldich jaerlix uuyt sake van gelycke custinge verschijnende ad vincula Petri . . . . . . VIII gl. V st.

Ydtgen wijlen Pieter Pietersz weduwe is schuldich jaerlix uuyt zaeke ende verschijnende als vore. . . . . . IIII gl. X st.

Twe ende dertich gl. sjaers op Co. Ma[ts] vroonlanden gelegen buyten Alcmaer verschijnende in Junio en in Decembri losbaer mette penningen XVI . . . . XXXII gl. [1])

Thien gl. sjaers opter stede van Amsterdam verschijnende losbaer mette penningen . . . . X gl. [2])

Tuaelff gl. sjaers op Cornelis Gerritsz. Schoemaecker in Sinte Jans straete verschijnende Michaelis losbaer mette penning XVIII XII gl. [3])

Ses gl. sjaers op Rem Elbertsz. metselaer verschijnende den IIII[en] Decembris losbaer mette penning XVIII. . . . VI gl.

IIII[a] G[a] LXXXIII L.

Onlosbare Renten die men onteygen noompt den voirscreven convente toebehoirende.

Acht guede goudene corvorster gl. sjaers verschijnende dene helfte te Meye ende dandere helfte Alreheyligen op eene houtuyne gelegen buyten de Haerlemmerpoorte deser stede daer vore Giertgen Nomen jaerlix betaelt de somme van . . XI gl. IIII st.

Een goede vlaemschs philippus Nobel op der stede van Amsterdam verschijnende ad vincula Petri daer jaerlix voir betaelt werdt . . . . III gl. XIII st. [4])

IJsbrant Burchmans moet jaerlijcx den convente van oudt eygen betalen . . . . IIII gul. III stuv. [5])

F° 3. Negen gulde vijftien stuyvers siaers outeygen houdende op een huys ende erve staende over Sinte Jacobsstraet op den nieuwendyck naest den Engel deser tijt toecomende Aefken Willems verschijnende dene helfte Meye ende dander helfte Alreheyligen . . . . IX gl. XV s.. [6])

---

1). Ibid. p. 381 post 6.

2). Ibid. p. 381 post 8.

3). Ibid p. 381. Naar mij voorkomt post 7.

4). Ibid. p. 381 post 1.

5). Deze post is met een andere hand bijgeschreven en niet opgenomen in de somma totalis der Grossa.

6). Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII p. 381, post 4.

Vijff gl. ende xvi st. siaers outeygen op een huys ende erve staende op de nieuwesijts voirburchwal jegerover de Houtmerct eertijts toebehoirt hebbende meester Cornelis Knechtgen in zijne leven schoelmeester vant nieuwerzijts schole verschijnende Meye ende Alreheyligen . . . . v gl. xvi st. [1])

Drie gl. dertien ende een halve st. sjaers outeygen op een huys ende erve gestaen op doudezijdts voirburchwal naest Dierck Meynertsz. huysen deser tyt toebehorende IJsbrant Burchmanszoen verschijnende 1° May . . . . iii gl. xiii st. [2])

v^a^ G^a^ xxxiii L. i st.

Lantrenten.

Een stucke Landts gelegen te Doevendrecht gemeen ende onverdeelt met enen Willem Claesz vaen toudewaele eertijts den conventualen besproken bij Meester Claes Boelesz. twelck jaerlix gelt voor de conventualen helfte . . . . L gl. [3])

vi^a^ G^a^ p. s. To^lis^

Somma bedraecht dincomen des voirscreven convents jaerlix

vi^c^xii L. i st.

Ornamenten totter voirscreven conventualen kerke behoirende.

Twe rode fluelen casuffellen met haer toebehoiren.
Item ene swarte damasten casuffelen met zijn toebehoiren.
Tue witte damasten casuffelen met haer toebehoiren.
F°. 3vo. Ene blaeuwe zijden casuffelle met haer toebehoiren.
Ene grauwe fluelen casuffelle met haer toebehoiren.
Ene groene casuffelle van laeken met zijn toebehoiren.
Ene swarte casuffelle van laken met zijn toebehoiren.
Ene swaerte sayen casuffelle met zijn toebehoiren.
Noch twe rode casuffellen elcx met zijn toebehoiren.
Noch een lynden casuffelle met zijn toebehoiren in de vasten te besigen.

---

1). Ibid. pag. 381 post 5.

2). Ibid. pag. 381 post 2.

3). Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII p. 380, post 1. *Mr Claes Boelesz.* was in zijn leven Priester in het Bethaniënklooster. Hij overleed in 1517. Deze mededeeling dank ik den Heer Joh. E. Elias.

Twe rode fluelen epistelrocken.
Twe witte damasten epistelrocken.
Twe swarte damasten epistelrocken.
Twe cappen een roodt damast ende een wit dammast.
Een root damasten altaercleet.
Een root fluelen altaercleet.
Een sijden zatijnen altaercleet geschackkert roet ende gruen.
Een root lakens altaercleet.
Drie blauwe lakens altaercleen.
Noch ses altaerscleen op de cleyne altaers.
Drie tapytserye cleen zoe groot zoe cleyn.
Drie cleden opt pulviter [1]).
Twe vergulden standers daer de caersen op staen.
Twe cymbalen [2]).
Drie misbouckeu.
Idem tcoperwerck in der kercke behoirende sonder getal.
Vier coerkleden.
Ses alften.
Elff myterdoucken.
Seven kelcksacken.
Zeven declaeckens in de vasten.
Twe ende twintich dwalen goet ende quaet.
Sesse hantdoucken.
Drie paesberden.
Acht corporael sacken.
Vier blauwe gordynen.
Twintich pateen douckeu.
Vijftich corporalen.
F° 4. Vier declakens.
Achtien dualen.
Vierthien benaeyde nuesdoucken.
Een cleyn vrouwenbeelt opt hooch altaer met vier mantelen ende zijn toebehoiren.
Vier tinnen ampullen bloemen inne te setten.
Ses ampullen misse mede te doen.

---

1). Pulviter = pulpitum ambo Ecclesiae, analogium, lectrum. (Zie Du Cange, Glossarium i. v. pulpitum).

2). *Cymbalum*, campana, qua Monachi cientur ad refectorium, quaeque appenditur in claustro. (Du Cange, Glossarium i. v.) Hier wellicht *Altaarschel*.

Dat meunichbosken mettet olyebusken.
Eene schone Kevie [1]).
Tue cassen in de kercke ene boven ene beneden omme tkerckguet daerinne te liggen.
Vier kelckeu.
Ene siborie.
Tue rode camelotten voluen.
Twe fluelen cussens.
Tue geborduerde kussens.
Acht dagelyxe kussens.
Tue coperen cronen.
Een zilveren paesbert.
Een zilveren arck.
Een silveren wirockvat.

Tgereetschap totter keucken gehorende.

Ses grote braatpannen met twe cleyne pannen.
Ses yseren braatspeten.
Een grote coperen pot daer een halff vat waters inne gaet.
Drie coperen potten inhoudende ses mengelen waters elcx, enige wat meer enige wat min.
Noch drie coperen potten wat cleinder.
Drie beckens vleys ende visch inne te sien.
Noch twe cleyne ketelen met twee akers.
Drie groote Roosteren drie cleyne roosteren.
Vijff groote vleyschkuypen.
F° 4vo. Acht schuymspanen groot ende cleyn.
Tue vyselen tue tangen.
Vyff treeften groot ende cleyn.
Seven branders met twe ysers.
Een groot yser die potten mede te roeren.
Een cooperen pot coel mede te smoren.
Een schappra.
Een dressoir.

---

1). De beteekenis van dit woord in deze lijst verklaar ik niet te weten, ten zij men er onder verstaan mag een kast met traliewerk voorzien. (Zie Verdam mid. Ned. Wb. i. v.)

Lasten ende beswaringe waermede tvoirscreven convent jaerlix beblast ende beswaert is.

Eerst staen tot lasten des voirscreven convents drie missen ter weecke gefundeert bij wijlen Heer Jacob Meynsz. daer vore die voornoemde conventualen jaerlix uuytkeren xv gl. current.

Noch ene misse ter weke gefundeert bij wijlen Heer Simon Diricxz. die daertoe gelaten heeft VII guilielmus schilden jaerlix makende naer gemene calculatie de guilielmus schilde op XXIX st. gerekent de somme van . . . . x gl. III st.

Tvoirscreven convent is noch gegraveert met vier missen ter weke ter cause van eene cappelrye gefundeert bij wijlen Heere Simon Dircxz. daer vore de voirnoomde conventualen eertijts ontvangen hebben hondert guilielmus scilden daer aff de rente jaerlix bedragen zoude de penning XX de somma van vijff voirscreven guilielmus scilden facit . . . . VII gl. V st.

De fundatien dezer cappelryen berusten onder de Prior van de Chartuysers buyten deser stede ofte onder Prior des convents F° 5. van Heyloo buyten Alcmaer [1]).

Noch is tvoornoomde convent belast met eene cappelrye van ses missen ter weecke gefundeert bij enen Heere Jan Melisz. eerste Pater des voirscreven convents [2]) welcke ses missen achternae bij mijn Heer de Vicarius van Utrecht geassisteert mette Pater van de Carthuysers ende de Prior van de Reguliers gereduceert zijn op drie missen ter weeke voir den welcken de voorscreven conventualen eertijts ontfangen hebben de somme van III^c gl. daer aff de jaerlixe renten bedragen zouden jegens de penning XX XV gl.

---

1). Het onderzoek door mij ingesteld in de overblijfselen van het Archief der Karthuysers, thans berustende in het Burgerweeshuis dezer stede, leidde tot geen resultaat. Geen der documenten mocht ik terugvinden. Voor de vergunning tot het doen van dat onderzoek zij den Hoogwelgeb. Heer Jhr J. Backer Jr hier mijn oprechten dank gebracht.

2). De verkiezing van dezen Pater moet hebben plaats gehad in of omstreeks 1462 in welk jaar het Bethanien convent verlof kreeg tot het bouwen eener kerk, het aanleggen van een eigen begraafplaats en het kiezen van een eigen Pater. Voor dien stond de geestelijke zorg der conventualen onder de hoede van den Pastoor der Oude Kerk, zijnde het convent gelegen aan de oude zijde der stad. (Zie noot 2, p. 23).

De fundatie ende brieven hier aff zijnde liggen onder den Carthuysers dezer stede [1]. . . . .

De vorscreven conventualen seggen dese bovengescreven missen in lange niet gedaen te zijn ende werden oick omme dezelve te doen doen niet meer gemolesteert.

Item staet noch tot Laste des voirnoomde convents een cappelrye gefundeert bij wijlen Wendelmout Jan Reysers van drie missen ter weecke met ene jaerlixe memorie daertoe zij eertijts de voirscreven conventualen gelaten ende besproken heeft IIIc gl. belopende jaerlix aen renten die daer vore uuytgekeert moeten werden de somme van. . . . . xv gl.

Tvoirnoomde convente is noch gehouden jaerlix vuyt te keeren den Pastoor van doude kercke binnen Amsterdam voir de separatie haers convents van de voirnoomde pastorie III gl. x st. [2])

Noch zijn de voirnoomde conventualen gehouden ten ewigen dagen in dene helfte van de reparatie van de strate genaempt de Betanien Kerckstrate breder blyckende bij contract daeraff tusschen den voirscreven conventualen ende den Regenten deser stede gemaect [3]).

pa Ga LXV L. XVIII st.

Fo 5vo. Onlosbare Renten diemen outeygen noompt staende ten laste des voirscreven convents.

De Pauwels brueders dezer stede hebben jaerlycx opt voirnoomde convent sprekende . . . . VII gl. v st. [4])

---

1). Zie vorige bladz. noot 1.

2). Bij de separacio domus Beate Marie Magdalene, i. d. 3 Mei 1462, werd bepaald: „Et nichilominus nobis et successoribus nostris sive vicecuratis ecclesie nostre matricis in Amsterdam singulis annis sive annuatim et perpetue duas coronas aureas francie sivë earundem valorem pro jure matricis ecclesie et indempnitate ejusdam in festo natalis domini solvent et ex jure debito numerabunt". (Algem. Rijks Archief „Acta Decani et Capituli S. Mariae in Haga quoad res ecclesiasticas Amstelodamensium", afschr. en vertaling van dien brief bij Schoemaker „kloosters en godshuizen in Amsterdam", Gem. Archief.)

3). Zie hier voor p. 2.

4). Bijdr. voor de Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII pag. 382. De voorgaande posten komen niet voor in het *Rode Register*.

De memoriemeesters van doude kercke heffen jaerlix opt voirnoomde convent . . . . VIII gl. XVIII st. [1])

De Reguliers van Heyloo buyten Alcmaer hebben jaerlix sprekende opt voirscreven cloister . . . . . . XI gl. VII st. [2])

Joost Buyck Zybrantsz. heeft jaerlix sprekende opt voirscreven convent verschijnende . . . . XXXVIII st. [3])

Henrick van Steenwyck tot Haerlem heeft jaerlix opt voirscreven convent sprekende eene rente van XXIX st. verschijnende ter losse met . . . . XXIX st. [4])

Derfgenaemen van Ot Steenhouders tantwerpen hebben jaerlix sprekende opt voirscreven cloister XXXVI gl. verschijnende losbaer met IXc gl. . . . . XXXVI gl. [5])

Tvoirscreven convent is noch belast met ene maeltijt van X gl. siaers besproken ofte gelateert bij wijlen Mr Claes Boelesz. X gl. [6])

F° 6. Noch staet tot laste der voirnoomde conventualen eene maeltijt van VIII gl. siaers eertijts gelegateert ende besproken bij Jouffrouwe Margrita van Immerceel [7]) daeromme alhier VIII gl.

Tvoirnoomde convent is noch gehouden in enen jaerlixe maeltijt voor derffgenamen van Cornelis Plenix van vijff gl. vijff st.
V gl. V st.

Tvoirscreven convent is gehouden uuytekeeren ene Griete Francen Baratel [8]) conventuale des voirscreven convents haren leven lanck ende [niet] langer gedurende de somme van . . II gl.

De vornoomde conventualen zijn noch belast mette jaerlixe reparatie van hare convente ende de huysen hemluyden toebehoirende dewelcke bij estimatie jaerlix wel bedraecht . IcL gl.

---

1). t. z. p. aldaar echter IX gl.

2). t. z. p. aldaar VI gl. VII st. VIII p.

3). t. z. p.

4). t. z. p. Deze post meen ik terug te vinden in die van „derffgenamen van de suster van Thyman de Seepsider", die aldaar eveneens I gl. IX st. bedraagt.

5). t. z. p. De persoon wordt aldaar echter Ot Posthouwers genoemd.

6). Deze en de volgende posten komen in het *Rode Register* niet voor.

7). Margriete van Emmerzeel, Mater, Lysbeth Heymausdr, Procuratrix en Aeff Hermansdr, geprofeste zuster in het Bethanien klooster, komen voor in een brief van 22 Mei 1551 (Gem. Arch. Charterk. Rek. Lade 133 no 13.) Bovengenoemde Procuratrix vinden wij in 1566 als Mater terug (zie de hiervoor medegedeelde lijst der conventualen).

8). Zie no 8 op de lijst der conventualen.

Noch zijn int voirscreven convente deser tijt dertich geprofesside conventualen, die met cost ende clederen vuyt des voirscreven convents innecomen jaerlix gealimenteert ende onderhouden moeten werden" [1]).
IIª Gª IIᶜ x l I L. XIX st. II d.
Toˡⁱˢ somma van de lasten IIIᶜVII L. XVII st. II d.

Aldus de staat des kloosters waaruit duidelijk genoeg de noodlijdende toestand, waarin de conventualen verkeerden, spreekt.

Wij zagen hierboven uit de concept voorwaarden waarop de stad het Bethaniën-klooster zou willen overnemen, dat van stadswegen, zonder dat de conventualen daaraan iets zouden hebben te contribueeren, bij den Bisschop van Haarlem en den Paus pogingen zouden worden aangewend ter verkrijging van vergunning voor de voorgenomen overdracht, alsmede uit het aangehaalde Raadsbesluit van den 10en October, dat men ook de bewilliging van den Koning zou trachten te verkrijgen.

In de eerste helft van 1567 schreef de Regeering van Amsterdam dan ook een request aan zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid Nicolaus van Nieulant waarin zij haar wensch omstandig mededeelde en haar beweegredenen motiveerde [2]), terwijl voorts tot tweemaal toe de stadssecretaris, Mr Pieter Vloitsz, naar Haarlem werd gezonden, om den Prelaat tot het geven van consent te bewegen. Die twee reizen kwamen de stad op 68 gl. 11 st. te staan, welke vrij aanmerkelijke som niet slechts besteed werd aan reis en verblijfkosten gedurende de negen dagen, die voor die tochten vereischt werden, maar ook aan een paar geschenken. Zoo onder anderen ontving de Vicarius 6 koningsdaalders, om hem gunstig voor de zaak te stemmen, en toen Mr Pieter Vloitsz in

1). Gem. Archief Charterk. Rek. Lade 188 nº 17.
2). Zie dien brief hier achter.

Haarlem komende, vernam dat de Bisschop zich niet daar maar te Egmond bevond, reisde hij met de „Heeren van Haerlem" daarheen en vereerde dien Heeren „voir haeren moyete ende omme doer haerluyden an den Bisschop te beter adresse te moegen hebben" met 12 gulden [1].

Evenzoo schreef men zeer uitvoerig aan den Koning [2]) en werden Burgemeester Joost Buyck Zybrantsz. en Mr Marten Blocklant, Pensionaris, met twee dienaars naar Antwerpen afgevaardigd, om bij de Hertogin van Parma te „verwerven tplacaet van [den] Co. Mat dat [zij] soude moegen maicken van tconvent van Betaniën eenen gasthuys voir de peste". Deze reis duurde van den 21 Mei tot den 3 Juni 1567, beide dagen incluis [3].

Het request aan den Koning was teruggezonden met de volgende kantteekening: „Soit envoyer a ceulx du conseil en Hollande pour sinformer du contenu et renvoyer le tout avec leur advis fc. en Anvers le.... du May 1567 (get.) de Langhe" [4].

Aan deze marginale beschikking hebben wij het belangrijke stuk te danken waarmede wij ons thans zullen gaan bezighouden. Het is het Proces-verbaal der inspectio in loco gehouden door een door het Hof van Holland daartoe afgevaardigde commissaris [5].

---

1). Thes. Rekening A° 1567. f° 101 vso.

2). Zie die brief hierachter.

3). Thes. Rekening A° 1567. f° 92 vso.

4). Zie hierachter den brief aan den koning.

5). Gem. Archief. Stukken betreffende het Bethaniënklooster L. K. 5 n° 15. Het document is daarom van bijzonder belang, omdat het omtrent de bestemming der verschillende kloostergebouwen vele nadere inlichtingen geeft en ons in staat stelt de plattegronds afmeting van verscheidene localiteiten te leeren kennen. Het staat daarom in historische waarde boven het proces-verbaal der veiling van 28 December 1589, de bron waaruit Mr de Roever putte voor zijn beschrijving van het Betnaniënklooster en zijn overblijfsels, (Uit onze oude Amstelstad III p. 56 seqs), omdat aldaar reeds smaldeeling plaats had.

„Omme te volcomen — zoo luidt de aanhef — zekere appoinctemente gestelt op de merge van een requeste gepresenteert aan zijne Ma[t] van weegen den Burgemeesteren ende Regeerders der stadt van Amsterdamme in date naestlesten May 1567 mitsgaders die commissie shoofs van Hollant gestelt onder zekere missive bij den zelve zijn Ma[t] gedirigeert aen den zelven hove in date dvoirscreven commissie eersten Juny Anno voirscreven, hebben ick Reynier van der Duyn, Raedt, als commissaris genomen hebbende tot adjoinct Jacob de Jonge, secretaris shoofs voirscreven mij met mijnen voirscreven adjoinct upden XI[e] Juny voirscreven ten versoucke van de voornoemde Burgemeesteren supplianten in den voirscreven requeste getransporteert eerst buyten ende voor de convente van Bethanien staende binnen dvoirscreven stede van Amsterdam, alwaer Jan Claesz. van Hoppen ende Heynrick Cornelisz. Burgemeesters der voirscreven stede (wesende dvoirscreven Heynrick Cornelisz. mede vader van den zelven convente) vervangende dandere twee heeren medeburgemeesters geassisteert weesende met M[r] Maerten Blocklant pensionaris der voirscreven stede ons commissaris ende adjoinct voirscreven verthoent hebben" in de eerste plaats „zekere lopende waeter" van 40 voet (11,32 meter) breed, „zoe ons verclaerde Pieter Janss gezworen stadttimmerman van Amsterdam bij den eede int stuck van zijn voirscreven offitie gedaen naedat hij de mate daerover geleyt hadde", welk water genaamd was „die achterburchwalsche grafte".

De maat waarmede Pieter Janss mat, was de Amsterdamsche Roede van 10 voeten, de voet van 11 duim. Een amsterdamsche voet = 0,283133 meter [1]).

Aangezien het de stadsregeering bij deze inspectie vooral

---

2). Bij de herleiding tot de tegenwoordige maat gebruikte ik de voetmaat.

te doen was, om duidelijk in het oog te doen springen hoezeer het klooster geschikt was om tot een Pesthuis te worden ingericht, vinden wij in dit Proces-verbaal voortdurend en met nadruk op die gunstige hoedanigheden gewezen. Zoo maken zij den commissaris opmerkzaam op de ligging van Bethaniën, zijnde aan alle zijde door tamelijk breede verkeerswegen van de omliggende woningen gescheiden, waaruit „genouch mach blijcken dat tvoirscreven clooster tot een pesthuys gemaect zijnde, andere huyssen daeromtrent staende daerdeur te min geinfecteert zouden mogen werden". Ook het feit, dat, op zeer weinig uitzonderingen na, alle de vensters op de ruime binnenplaats uitzagen, werd terecht door de Heeren als een, voor een ziekenhuis zeer te waardeeren eigenschap aangemerkt.

Na aldus het uitwendige in oogenschouw te hebben genomen, trad men het klooster binnen, „alwaer — zegt van der Duyn — int incomen zij (nl. Burgemeesteren) ons verthoent hebben zekere opene viercante plaetse, lanck wesende 27 Roeden (*van Oost naar West*), makende tweehondert tzeventich voeten, ende breedt thien Roeden (*van Noord naar Zuid*), makende hondert voeten". Door deze voetmaten te herleiden in meters verkrijgt men een oppervlakte van 2164 □ meter [1]). Dit grondvlak was in tweeën verdeeld, namelijk in een „zekere ommebeheynde plecke lanck weesende bij de mate gedaen als voeren twaelff roede (33,97 M.), ende breet 7½ Roeden (21,23 M.), welcke plecke zij zeyden te weesen een gewijdt kerckhoff." Deze begraafplaats, op de eene of andere wijze, naar mij voorkomt door een lagen muur omheind, besloeg dus 720 □ M. „terwijl het surplus van

1). 270 voet × 0,283133 = 76,44 meter. 100 voet × 0,283133 = 28,31 M. 76,44 × 28,31 = 2164 □ M. Bij de herleiding der maten maakte ik gebruik van „Staring's lijst enz." 3e dr.

den voirscreven viercante plaatse gedestineert [was] tot een bleyckhoff", die dus een oppervlakte van 1444 □ M. moet gehad hebben. Kerkhof en bleekveld waren „alle mitsomme mit een ganckpadt ombecingelt".

Op die binnenplaats zag men twee „beexkens", het eene 12 voet (3,37 M.) breed kwam uit den O. Z. Achterburgwal en was „geleyt onder deur de strate ende de huyssen van den convente tot binnen den zelven convente"[1]), het andere, „leggende int oosten van tvoirscreven clooster, weesende thien voeten (2,83 M.) wijdt comende ende geleyt zijnde onder deur der stede vesten tot in de grafte der voirscreven stede", werd, zooals wij hierboven mededeelden, in den jare 1506 gegraven [2]). Het plan van Burgemeesters was, zooals zij den Commissaris mededeelden, dat beekje door te graven en in verbinding te brengen met het eerst genoemde, „omme alsoe binnen den voirscreven pesthuysse tot allen tijden versche water te hebben, waermede men die ziecken zoude mogen zuyveren ende reynigen". Tevens zou men binnen het klooster voor den mond van het westbeekje een schotdeur doen maken, waardoor, bij vloed, versch water zou kunnen worden ingelaten. Zoo een zelfde schotdeur zou mede worden aangebracht voor den mond van het oostbeekje ten einde bij vallend water het vuile water naar de stads-buiten-gracht te leiden en af te voeren, waardoor zulk verontreinigd water nimmer in den burgwal zou komen.

De voorgevel des kloosters was gelegen aan den O. Z. Achterburgwal en de ingang bevond zich waar thans de

---

1). Mr de Roever houdt dit „beexken" voor een oude scheisloot tusschen de landerijen in de dagen toen dat stadsgedeelte nog niet bebouwd was. (Uit onze oude Amstelstad III p. 58).

2). Zie pag. 7.

toegang naar den Hoogkamersgang is. Rechts van dien ingang lag het voormalige Patershuis, dat in ons document aldus beschreven wordt: „een zael mit een camer annex ende tsamen gevoucht, mitsgaders oppercameren, vertrecken ende solderen daerboven responderende". Ik noemde het 't *voormalige* Paterhuis, want in 1566 schijnt het Convent reeds niet meer in staat te zijn geweest een eigen Priester te onderhouden, hetgeen af te leiden is uit de volgende zinsnede van het Handschrift: „alle de welcke zij zeyden *eertijts* geweest te zijn de habitatie ende huysingen van den voirnoemden convents pater". Uit die omschrijving blijkt reeds, dat dat Patershuis een vrij aanzienlijke en ruime woning was, en dit wordt gestaafd door de maten, die men opgegeven vindt in het Procesverbaal der veiling van dat perceel op den 14[den] Januari 1592 [1]). Daar vindt men, dat het huis zich in de Koestraat uitstrekte van den hoek dier straat tot aan de kloosterkerk over een lengte van 30 voet (8,49 M.) terwijl de breedte aan den Burgwal 82 voet (23,21 M.) bedroeg. De geheele gevelbreedte des kloosters (het Patershuis incluis) aan den Achterburgwal was 43,87 meter.

Burgemeesters deden opmerken, dat dat Patershuis „in toecomende tijden bequamelick geappliceert zoude mogen werden tot een woonplaetse van de moeders ende andere, die geordonneert zouden mogen werden tot bewairnisse ende toesicht van de crancken".

Aan de andere zijde van den ingang lagen „drye camerkens beneffens der aerde aan malcanderen", waarin de poortwachtster haar verblijf hield en die te samen een breedte van ongeveer 12 meter aan den Burgwal hadden.

Deze kamertjes grensden aan het ziekenhuis van het

---

1). Register van erven, gronden en opstallen door of van wegen de stad verkocht. (Scheltema III afd. 5 No. 27).

klooster, waaraan een kleine keuken annex was, dat zich met zijn langsten wand van 6 Roeden (16,28 M.) in de Barndesteeg uitstrekte. De breedte dezer localiteit bedroeg ruim 2 Roeden (7,07 M.) en vond men er boven een zolder of kamer van gelijke afmetingen. Volgens berekening van Pieter Janss zou men in dat ziekenhuis en de ruimte daarboven te samen plaats kunnen vinden voor 32 bedsteden, terwijl Burgemeesters meenden, dat men die localiteiten „zoude mogen deputeren tot gerieve van de dienaren der voirscreven pesthuysse bij gevalle van zieckte, tzij naturelle ofte anders, omme als dan dieselve dienaers aldaer op hen zelven te mogen logeren".

Van het ziekenhuis uit voerde men den Commissaris in een groote, luchtige, vierkante keuken, die in onmiddelijke verbinding stond met vier groote in elkander loopende kelders. Dezen, die een gezamelijke lengte van 15 Roeden (42,46 M.) hadden vormden het souterrain onder de reventer en een tweetal spinkamers, die men „mit eenige trappen opgaende" uit de keuken bereikte [1]).

Die reventer met de beide belendende vertrekken hadden te zamen een lengte van 19 Roeden (53,79 M.) bij een breedte van 2 Roeden (5,66 M.), in welke ruimte men, volgens den stadstimmerman, 80 bedsteden zou kunnen plaatsen.

Boven de reventer en de twee spinkamers trof men de dormiter aan belend „mit een groote luchtige camer",

---

1). Mr de Roever, de Barndesteeg in kaart brengende volgens de gegevens in het Proces-verbaal der veiling van 28 Decemder 1589, plaatst de keuken gelijkvloers en lendend aan het refectorium (Zie ook Uit onze oude Amstelstad III p. 61), hetgeen m. i. onjuist is, wegens hetgeen men leest in het Proces-verbaal der inspectie: 1° „hebbende [de keuken] *beneffens staende* vier groote deurgaende kelderen", welke kelders reeds op ondergrondsche ruimten wijzen, en 2° „vandaer (n. l. uit die keuken) zijn wij gegaen *mit eenige trappen opgaende* tot in de reventer".

die over het daarnaast gelegen perceel, zijnde een derde spinkamer, uitsprong, want de lengte van dormiter en kamer wordt vermeld te bedragen 20½ Roede (58,04 M.) Voorts vind men boven de slaapzaal „zekere schoone solderen van gelycke lengte ende bteedte" als de dormiter met zijn belending, welke zolders door de Heeren voor den opslag van graan ten behoeve der verpleegden zouden gebruikt worden.

De bovengenoemde derde spinkamer, die in het verlengde der beide andere en van de reventer lag, had een lengte van 9 Roede (25,48 M.) en een breedte van 2½ Roeden (7,07 M.) en ook daarboven trof men nog een flink en ruim vertrek aan. Deze kamer vormde, met haar kortste zijde, den hoek van Barndesteeg en Kloveniersburgwal [1]).

De noordergevel van het klooster had dus een lengte van 6 + 19 + 2½ = 27½ Roeden (77,86 M.) en bestond uit een blinden muur.

Burgemeesters hadden omstreeks dien zelfden tijd waarop dit proces-verbaal geschreven werd, door Joost Jansz. Beeltsnijder, gezworen landmeter, een plattengrond van het Bethaniën klooster laten maken [2]). Ongelukkiger wijze is dit kaartje te loor gegaan. Ware dit niet het geval geweest, dan zoude met zekerheid de plaats te bepalen zijn waar „zekere waschuys met andere gelyck

---

1). Met het oog op de afmeting des kloosters gegeven op pag. 6 meen ik, dat de kortste zijde dier derde spinkamer den gevel in de Barndesteeg voltooide. De maat van 1506, zijnde 260 voet, komt het meest overeen met die welke men verkrijgt door optelling van de bovengenoemde maten 6 + 19 + 2½ = 27½ = 275 voet, en bovendien strookt dat voetental volkomen (op slechts 1/2 voet na) met de gevelbreedte door Mr de Roever opgemaakt volgens de veiling van 28 December 1589.

2), Thes. Rek. A° 1566. f° 149 v^{so} waar men geboekt vindt dat Joost Jansz. 7 gl. ontving voor het maken van een kaartje van het Bethaniën convent, waarover hij omstreeks 7 dagen gewerkt had.

gerieff van huyssingen aen malcander volgende", die zoowel van binnen als van buiten zeer vervallen waren, gestaan hebben. Ook zou het „vervallen brouhuys, daerinne bevonden [werd] de balcken van de muyren geweecken, ende geen gereetscappe van brouwerie te zijn", daarop te vinden geweest zijn. Thans is het slechts bij gissing, dat ik mij die verschillende perceelen voorstel als nevenselkander gelegen aan de zijde van den Kloveniersburgwal en gedeeltelijk achter die „zeeckere huysinge lanck derthien roeden (36,80 M.) mede aen den voirscreven convente behorende mer nu ter tijt ter huyre gaende (zoe zij zeyden) hebbende zulcx de lichten die eertijts opt voirnoemde convents erve plagen te responderen, toegemetselt" [1]).

In de Koestraat was sinds 1462 de kloosterkerk gebouwd. Deze bestond uit twee deelen, namelijk een vóór- en een achter-kerk. Te minste vind ik in het Procesverbaal aangeteekend, dat Commissaris van der Duyn gebracht werd „tot binnen die achterkerck van den voirscreven convente, lanck weesende bet dan 7½ roeden (21,23 M.) ende breet schaers drye roeden (8,49 M.), zulcx dat men binnen tbegrip van dezelve achterkercke bij tijden van node, ende als (mits de meenichfuldigheyt van de ziecken) dandere plaetsen binnen den convente voirscreven nyet groot genouch en zouden zijn, soude mogen setten omtrent zes ende dertich bedsteden, alsoe dvoirscreven Pieter Janss ons mede verclaerde, welcke achterkerck die voirscreven supplianten zeyden van meeninge te zijn (ingevalle zij tot heurluyder versouck ende wille souden mogen geraecken) van de voorkerck aff te doen schieten, omme die ziecken mede aldaer te mogen logeren, reserverende ende behoudende altoes dieselve

---

8). Zie hiervoor „Staet des convents enz." f° 1 v^so 2^e post.

voorkerck tot exercitie ende onderhoudenisse van onds gewoenlicke kercklicke diensten".

Boven die achterkerk bevond zich de zoogenaamde „opperkerck, daer die conventualen gewoenlick zijn des Heylichdaechs haer misse ende vesper te singhen ende die diensten te hooren". Deze had een lengte van 10 Roeden (18,31 M.) bij een breedte van schaarsch 3 Roeden (8,49 M.), en Pieter Janss verklaarde, dat men in die opperkerk 45 lijders zou kunnen onderbrengen.

In de kerk stonden, behalve het hoogaltaar, eenige kleine altaren en naar het mij voorkomt zes in getal. In de hiervoor afgedrukte lijst der ornamenten tot de kerk behoorende, vindt men de post van „ses altaers cleen op de cleyne altaers", waarop mijn vermoeden omtrent het aantal berust. Door wie deze altaren gesticht en aan welke Heiligen zij gewijd werden, mocht ik niet ontdekken; mijn hoop daaromtrent iets te vinden in de Archieven van het kapittel S[tae] Mariae in den Haag werd teleurgesteld.

Wij vernamen reeds hoezeer het Wasch- en Brouwhuis in vervallen toestand verkeerden en kunnen daar nog aan toevoegen, dat Burgemeesters wel meenden, dat die gebouwen tot gerief van zieken zouden zijn in te richten, maar dat zij als dan „van nyeus opgetimmert" moesten worden. Met de overige gebouwen zag het er almede niet zeer gunstig uit en wezen Burgemeesteren den Commissaris er op „hoe dat die coesijnen, veynsteren ende glasen, mitsgaders die daecken tot verscheyden plaetsen begonnen te vervallen, de welcke tavondt off mergen de handt zouden moeten hebben ende reparatie behouven".

Werden wij door dat Proces-verbaal in staat gesteld het klooster van St Maria Magdalena in Bethaniën voor een groot deel te reconstrueeren, geen nadere aanwijzin-

gen mocht ik vinden omtrent den tijd waarop het klooster gesticht werd [1]). De aanteekening toch, gemaakt op den rug van een stuk betrekking hebbende op dat convent [2]) en luidende: „Extract uwt het dootboecke van den Bethaniën, Sinte Simon ende Thadeus avont Arent moey ende Weyn Pieter Ghysbertzoonsdr haere suster vigilie van IX lessen sij sijn fondiersters van onze Cloester", geeft ons voor die tijdsbepaling niets. Slechts bericht zij ons, dat het klooster zijn ontstaan dankte aan de vroomheid van een tweetal personen. Wie die personen waren en tot welken stand der maatschappij zij behoorden, verklaar ik niet te weten — de namen zijn mij ten eenenmale onbekend. Evenmin blijkt er uit op welke wijze de stichting tot stand kwam. Waren die beide zusters zelve de eerste conventualen en moet men hare woning als het bescheiden begin van het later zoo uitgestrekte klooster beschouwen? — de veronderstelling is niet onaannemelijk. Maar evengoed kan het zijn, dat zij, rijk met aardsche goederen gezegend een deel van haar overvloed voor het heilig doel afzonderden en aldus stichteressen werden, zonder zelve in den kloosterstand te treden, of wel dat de fundatie eerst na haar beider dood bij uiterste wilsbeschikking geschiedde, in welk geval men haar mede de eer der stichting moet geven.

Wie zal hierop een beslissend antwoord geven?

A. J. M. Brouwer Ancher.

---

1). Mr de Roever stelt die stichting in de eerste helft der 15e eeuw (Uit onze oude Amstelstad III p. 58) de Heer Bern. J. M. de Bont in de tweede helft dier eeuw (Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem D. XXII p. 369). Beide schrijvers zullen wel hunne gegronde redenen voor deze tijdsbepaling hebben, wie echter gelijk heeft, waag ik niet te beslissen.

3). Gem. Archief Charterk. Rek. Lade 183 no 12.

BIJLAGE A.

Aen den eerweerdichsten ende hoochgeleerden here Nicolaus van Nieulant bisschop tot Haerlem, ofte aan sijnen eerweerdichheyts vicarium.

Gheven ootmoedelijck, ende mit behoerlijcke reverentie te kennen die borghemeesteren ende regierders der stede van Amstelredam, hoe dat in deselve stede ghelegen is een zeeckere convent, genaempt het Bethanien convent, wesende die religieusen van dien bekeerde zusteren, ende staende immediate onder uwe eerweerdichheyts jurisdictie, sonder van dezelve exempt te sijn, ende soe sij supplianten onderrecht sijn ende oeck mitter waerheyt bevonden hebben — als hen daervan hebbende gheinformeert — dat die lasten van den voernoemden convente soe groet sijn, dat die zusteren hen mit den incomen niet en mogen onderhouden, bisonder int regardt van desen tijt, sulcx dat deselve susteren conventualen van den voernoemden convente deur armoede 't convent lichtelyck souden moeten verlaeten, te meer overmits meest alle die susteren geheel oude personen sijn, die de coste voer hen selven niet en souden cunnen winnen, noch den convente meer onderhouden ende alsoe sij supplianten bij Godt den Here mit den peste zeer verzocht ende ghevisiteert worden, soe dat die plaetse daer toe van oudts ghedestineert, te cleijn valt, ende van node is een groter plaetse te soecken omme den armen menschen te succurreren ende bij te staen, soe souden sij supplianten wel willen 't voernoemde convent tot dien eynde van de religieusen overnemen — 'twelek sij doch anders in corten tijde souden moeten ledich staen overmits haeren voernoemden armoede — omme ad usum pium predictum weder gheconverteert te werden, mits betalende den conventualen een lijfpensie voer haer alimentatie, daer mede sijluyden haer leven geduerende souden mogen onderhouden werden, ende alsoe nu bij den decreten van 't heylige concilium uwe eerweerdichheyt in sexta sessione, canone s. tamquam delegato apostolico ghecommitteert werden commutationes ultimarum voluntatum et aliorum piorum actuum, soe souden sij supplianten wel willen verzoecken, dat blyckende van de premissen uwe eerweerdichheyt gelieven wille die voirscreven commutatie van den convente tot een pestilentiehuys ofte plaetse te admitteren, ende uwe eerweerdichheyts authoriteyt

daerinne interponeren, ende mit den voernoemden religieusen — wesende meestal geheel oude personen — te dispenseren dat sij luyden uuyten den convente retento habitu religioso et servatis substantialibus religionis mit haeren voernoemden lijfpensie sullen mogen leven, soe alsulcke, gelycke, ende andere dispensatien bij 't voernoemde heylige concilium in sexta sessione, canone s. uwer eerweerdichheyt tanquam delegato apostolico ghecommitteert werden, ende sal uwe eerweerdichheyt weldoen, etc. [1])

B.

Aen den Coninck.

Gheven ootmoedelyck ende met alle reverentie te kennen die borgemeesteren ende regierders uwer majesteits stadt van Amstelredamme in Hollandt, 1) hoe dat in den zelven stadt die peste zeer is grasserende, ende noch dagelycx meer ende meer grasseert; 2) sulcx dat het pesthuys tot den siecken ende crancken, over menigen jaeren gheordonneert, veel te cleyn valt ende eenigen tijt geleden overmidts de menichte van den menschen, al veel de welcke int voergenoemde huys niet en hebben mogen leggen, gebrocht sijn in Sinte Peeters gasthuys, daer oock alle die plaetsen vervult sijn ende te cleyn vallen, 3) ende sij supplianten al eenigen tijt geleden besien een andere plaetse daer die voorgenoemde siecke ende miserabele persoonen soude muegen werden gesoulageert ende onderhouden, alse te weten in den convente vande Bethanien wesende een susteren convente, 4) de welcke alsoo verarmt sijn, dat sij nootlyck sullen moeten opbreecken, 5) hebben daerome sij supplianten op 't believen van uwen majesteit midt de conventualen van den voorgenoemden convente geaccordeert sijn omme 't zelve convente tot behoef als boven te hebben mits dat die voernoemde conventualen weder gaen souden in anderen conventen, 6) ende is oock ordinarius loci tanquam delegatus apostolicus vigore concilii Tridentini te vreden geweest op den commutatie ende conversie in alium usum pium te dispenseren hebbende al vooren daer op uwen majesteits believen, 7) ende soe dan die arme ende miserabile menschen moeten geholpen, gesoulageert ende onderhouden werden ende

---

1). Gem. Archief. Stukken betreffende het Bethaniën klooster. L. K. 5 nº 15.

geen bequamer plaetse in de geheele stadt bevonden en werdt; 8) dat oock die peste noch dagelycx meer zal apparentelyck grasseren overmidts de groote menichte van de uuytheemsche knechten nu daer liggende ende dat die huysingen ende wooningen zeer cleyn ende benaut sijn, soe versoecken sij supplianten zeer ootmoedelyck ende met alle reverentie dat uwe majesteit gelieve den grave van Bossu nu ter tijt in de voernoemde stadt sijnde te committeren om hem op de menichfuldige peste in desen verhaelt te informeren op de cleynicheyt van de ordinaris plaetse tot de sieckte van de peste geordonneert, 9) op den menichfuldige siecken in S[te] Peeters gasthuys, 10) op den armoede van den conventualen van den voernoemden convente van de Bethanien, 11) ende op de bequame plaetse van den selven convente, ende dat blyckende van de premissen uwe majesteit in dien gevalle nu voer als dan ende dan voer als nu gelieve te accorderen uwe majesteits openen brieven van placet omme die voorscreven commutatie ende conversie in usum pium als boven te mogen doen, verclaerende sij supplianten, dat 't gene bij haer in desen versocht werdt geheel zelo pietatis en niet omme der religieusen eenichsins te verhinderen ende te beletten gedaen werdt, gelyck zij supplianten allen religieusen tot allen tijden met lijff, goet ende bloet naer haerlieder vermogen willen bijstaen ende succurreren als zij oick voor desen tijt altijt gedaen ende hen geheelijck als christen menschen ende getrouwe ondersaten van uwe majesteit sonder jactantie te spreecken gedaen hebben. Doende daeromme 't gene voorscreven is, zal uwe majesteit wel doen, etc.

(in margine) Soit envoye a ceulx du conseil en Hollande pour s'informer du contenu et renvoyer tout avec leur advis. facit en Anvers le.... du May 1567.

(get.) de Langhe [1]).

---

1). Gem. Archief. Stukken betreffende het Bethaniën klooster. L. K. 5 n°15.

GESCHIEDENIS DER KAPEL,

THANS DE

TWEEDE KERK DER NEDERD.-HERVORMDE GEMEENTE TE ALKMAAR.

Toen Alkmaar in grootte toenam en de parochiekerk voor de eischen der vermeerderde of wel te ver van dien tempel wonende bevolking onvoldoende werd geacht, bekwam het reeds in de 14e eeuw een kapel annex het H. Geesthuis en later een tweede aan de Laat, de Lieve Vrouwe- of St. Janskapel, naar *Eikelenberg* meende in 1443, omdat dit jaartal voorkwam op de in den toren hangende klok 1).

Dezelfde teekende in 1708 aan, de volgende overlevering vernomen te hebben van zekeren *Hendrik de Waal*, die haar van eene roomsch-catholieke moei had, dat namelijk de Kapel en het vroeger daarbij behoorende gasthuis gesticht en met rijke inkomsten begiftigd waren door een vermogend kapittelheer, hetgeen hem te Rome als boetedoening was opgelegd, nadat hij hier te lande geene vergiffenis voor gepleegde bloedschennis had kunnen verwerven. Sedert zouden de kapittelheeren eenig recht op de Kapel behouden en in het huis daar tegenover aan de noordzijde der Laat (in 1708 door genoemden *de Waal* bewoond) logement en stalling gevonden hebben. Het „noordzijde" kan niet juist zijn, aangezien de Kapel zelf aan die zijde staat; ook kan geen spraak zijn van gelijktijdige

1) Het opschrift luidde: sinte jan is myn naem. myn geluyt sy god bequaem. pieter van dormen. MCCCCXLIII.

stichting van Kapel en gasthuis, daar het laatste eerst na het midden der 16e eeuw tot stand kwam. Wij gelooven ook veilig het overige als onwaar te kunnen beschouwen.

Adriaan Westphalen bericht, dat de O. L. V. kapel in 1500 een tweeden patroon, *St. Jan den Dooper*, verkreeg en vergroot werd [misschien met de zijbeuk], en in 1520 nogmaals vergroot met een koor. Als oorzaak dezer vergrooting verhaalt hij, dat de St. Jansheeren van Utrecht, die vele goederen in Kennemerland en Westfriesland bezaten, daartoe door den bisschop van Utrecht en den graaf van Holland verplicht waren wegens een geschil, dat zij (met wie wordt niet gemeld) over groote bezittingen hadden gehad. Zij zouden toen een groote en fraaie kapel met toren hebben doen bouwen ter eere der H. Moedermaagd en van *St. Jan den Dooper*, hunnen patroon, om daardoor de huizen, die zij ten noorden en westen van deze kapel bezaten, meer waarde te verzekeren. Of er voor deze mededeeling van *Westphalen* redelijker grond bestaat dan voor het door *Eikelenberg* vernomene, moeten wij betwijfelen.

De verbetering en verlenging der Kapel met 3 raamvakken moet in de jaren 1536–40 gesteld worden [1]). In eerstgenoemd jaar bekwam de peervormig gekroonde toren nevens de uursklok ook een halfuurs, geschonken door *Willem van der Goes*, abt van Egmond, en nog 7 andere klokken [2]) tot een voorspel, gegoten door *Jacob Wagesens*. Aan het muurwerk kunnen wij niet bespeuren of het koor veelhoekig gesloten is geweest, maar tot het vermoeden, dat zulks, althans voor het inwendige, het ge-

---

1) Bij de verbouwing in 1707 bevond men, dat de 5 westelijke kolommen waren van gebakken steen met gehouwen banden en de 2 overige geheel van bentheimer steen. De hardsteenen band boven de voetstukken der buitenpijlers strekt niet verder dan den vijfden.

2) Zij heetten *Jesus*, *Maria*, *Anna*, *Katalijn*, *Merten*, *Anthonius* en *Claes*.

val was, geeft aanleiding wat wij lezen bij *Boomkamp*, *Alkmaer*, bl. 94, meldende, dat den 30 November 1707, toen men bezig was het bovenste „achtkantig" gewelf in de Kapel af te breken, door een opschrift in oude duitsche letters bleek, dat *Engel Engelsz.* het in 1540 beschoten had. *Boomkamp* verzuimde uit *Eikelenbergs* aanteekeningen hier bij te voegen, dat de letters stonden onder „het laatste oordeel", zoodat ook de Kapel op dergelijk tafereel als in de parochiekerk kon bogen.

In 1542 werd van kerkmeesters der Groote kerk voor *f* 25 overgenomen het boven het zuiderportaal geplaatste, 7 stemmen sterke orgeltje, dat door een beter stond vervangen te worden; en onder het houten gewelf op een ruime oxaal gesteld boven den „noorderingang" der Kapel, welken ingang wij ons in de langs het gebouw gelegen hebbende steeg kunnen denken, maar toch met beter grond veronderstellen in den westelijken gevel, vóór de zijbeuk (zie op 1655. Hierachter bl. 44).

Den zangers der Kapel zoowel als van het H. Geesthuis werd den 17 Juni 1563 door de vroedschap, naar ouder gewoonte, vrijdom van accijns verleend van één ton bier 's jaars, te begrijpen onder de 15 tonnen, welke de stad zich bij de verpachting voorbehouden had. Den koster werd den 23 September 1565 van stadswege voor 3 achterstallige jaren van het klokstellen *f* 6 en voor het vervolg daarvoor *f* 2 's jaars toegelegd.

Het kerkgebouw bevatte 2 altaren, waarvan het eene het St. Jans- of peltsers (vellenplooters) gilde toekwam. In 1538 was dit gilde zeer verarmd en gekomen tot 12 man, „meest dorre gezellen", zoodat zij het altaar niet in eere vermochten te houden en dus de overheid verzochten, dat niemand dan tot het gilde behoorende, tenzij door de waardijns bewijzende te drapenieren, vellen of plooten zou mogen koopen, op de boete van 3 carolus-

guldens telkens, de helft voor het altaar en de wederhelft voor den schout en het gerecht; en dat tot ingang van het gilde gelijke som en tot uitgang daarvan de helft zou worden betaald. De vroedschap vond niettemin reden om den 21 Maart dit verzoek van de hand te wijzen.

In de Kapel werden dagelijks 3 missen gelezen, alle zon- en aposteldagen een sermoen gehouden en elken dinsdag en zaterdag een mis gezongen; daarvoor gaven eenige goede lieden hunne aalmoezen en kon op de volgende vaste inkomsten gerekend worden: 5 en 2 ponden groot, gegeven door heer *Jan van Wieringen*, betaald wordende respectievelijk door lieden te Schagen en te Broek op Langedijk [1]), 24 stuivers op een huis op het Verdronkenoord, 13 en 6 stuivers op 2 huizen aan de St. Pieterstraat; daarentegen had men toen 's jaarlijks uit te keeren eene lijfrente van 10 carolus guldens aan eene zuster in het oude hof en eene van 7½ gulden aan eene maagd, wonende op de Heul.

Behalve de schenkingen van den abt *van der Goes* en den priester *van Wieringen*, kennen wij geen andere dan die van den priester *Cornelis Adriaansz. van Huisduinen*, die in 1523 het witte begijnhof, de parochiekerk en de Kapel met legaten bedacht.

Bij de groote omkeering in 1572 ging de kerk over aan de hervormden, en verloor zij dus alles wat aan den ouden godsdienst herinnerde, wat tot hare versiering was aangebracht. Toen de doodgraver 3 jaren later te kennen gegeven had, dat er op het kerkhof (nevens de Groote kerk) geene ruimte meer was, besloot de vroedschap den 5 Juli, voortaan de dooden in de Kapel te begraven.

---

1) *v. Heussen*, *Batavia Sacra*, houdt *van Wieringen* voor den stichter der Kapel en zegt, dat deze *f* 44 's jaars bestemde voor de 3 missen 's weeks en de predikatiën.

Een den 2 Juni 1605 behandelde aanvraag van hare regenten om de graven te mogen uitgeven en verkoopen, werd den 3 October d. a. v. vooralsnog „in state" gesteld, den 24 April 1613, op een nader verzoek, wat eenige graven betreft, toegestaan. Den 11 Januari 1576 hadden genoemde regenten aan burgemeesteren kwijtschelding verleend wegens een huis aan de oostzijde der Pieterstraat tegen den wal, dat in het beleg tot behoud der stad was afgebroken; en den 22 December 1584 waren zij gemachtigd om een aan het Kapels-gasthuis door *Anna Claes Dellemansdr.* besproken stuk land bij de Vrouwebroersbrug (onder Oudorp) te verkoopen, mits de opbrengst te besteden tot betaling van de resteerende onkosten der reparatie van het kerkgebouw, en het overige op losrenten uit te zetten.

De nieuwe staat van zaken bracht mede, dat de kosten van den eeredienst en het onderhoud der kerkgebouwen, voor zoover eigen middelen daartoe onvoldoende waren, voor rekening van de stad kwamen. Zoo besloot de vroedschap den 17 November 1588 kapelmeesteren een organist toe te staan, om 2 maal 's weeks na de predikatie op het orgel te spelen [1]), tegen *f* 24 's jaars; den 5 Maart 1593, dat burgemeesteren de pilaren van de kapel aan de zuidzijde (d. w. z. de buitenpijlers, want de zuidzijde mist kolommen) zouden doen maken en dekken, om alle verdere inwatering en bederf te verhoeden; alsmede om de betaling van den koster en de kaarsverlichting tot lasten der stad te nemen; en den 28 Mei 1616 tot onverwijld herstel van het door ouderdom zeer verzwakte torentje.

Welk gevolg een den 10 October 1603 gehoord ver-

---

1). In de volgende eeuw kwam eerst langzamerhand de begeleiding van het kerkgezang door orgelspel weder in gebruik. Verkeerde geloofsijver had het vroeger weêrhouden.

zoek om het orgel te herstellen had, vermogen wij niet te zeggen, maar den 5 September 1625 werd aan *Jan Jacobsz.* te Utrecht het schoonmaken en herstellen benevens het onderhoud gedurende 4 jaren der 3 kerkorgels en van het positief in het stadshuis besteed voor *f* 530, te voldoen na opneming door 2 neutrale meesters, alsmede 1 pond vlaamsch voor elke reis dat burgemeesteren hem zouden ontbieden; en eerst in 1634, den 10 Februari, vinden wij de besteding eener herstelling en verbetering van het Kapels-orgel vermeld voor *f* 450, mits onder dat bedrag zou begrepen zijn eenig alreeds gegeven geld. Den 8 October van het volgende jaar werd aan fabriekmeesteren opgedragen, 2 klokken te koopen of te laten gieten tot aanvulling van het voorslag. Zij werden vervaardigd door *Kilianus Wegewart* te Kampen.

In 1642 ging men voor de tweede maal over tot het beroepen van een vierden predikant, waarvoor de vroedschap den 19 Juni eene vermeerdering der zondagsche godsdienstoefeningen met 2, in de Kapel, bedongen had. Daardoor werden de diensten in de beide kerken van 3 op 5 gebracht. Geen wonder, dat de koster en voorzanger *Matthijs Jansz.* wegens verzwaring van dienst verhooging van salaris verzocht, waarop hem den 12 September 1643 door de vroedschap *f* 150, in plaats van *f* 108, 's jaars voor loon en huishuur werd toegekend. Den 23 Januari van het volgende jaar werd goedgekeurd de aankoop door burgemeesteren van een huis beoosten de Kapel tot zijne woning, mits hij daarvoor des winters de heeren van den magistraat en den kerkeraad van stoven met vuur zou voorzien. Den 16 December 1645 kocht de stad nog een huis nevens het vorige aan.

In den zomer van 1655 werd het orgel door *Jacobus Galtus van Hagerbeer* vermaakt en gebracht boven het

portaal van den grooten ingang, welke tot dien tijd alleen voor het begraven diende. Toen werd de gemeene ingang in den noordwesthoek dichtgemetseld en vermoedelijk het raam daarboven gemaakt of vergroot.

De vroedschap vond den 19 November 1667 goed, bij wijze van proef voor den volgenden winter, den ochtendienst van Woensdag te houden Dinsdag-avond en dien van Vrijdag-avond te verzetten op Donderdag-avond; en den 8 November 1704 om des winters geen Zondagavondpredikatiën meer te doen houden, dewijl de predikanten ditmaal, evenmin als het vorige jaar, het openen van het gebouw verzocht hadden. Den 24 December werd met *Johannes Duytschot* geaccordeerd over het herstellen van het schier onbruikbare orgel voor *f* 500 en eene vereering van *f* 25, als zijn werk naar genoegen slaagde; den 3 Maart d. a. v. werd hem nog eenig noodig geoordeeld bijwerk besteed voor *f* 100. De organisten *Veltkamp* en *Backerus* en de liefhebbers der speelkunst *Kempher* en *van Herck* rapporteerden den 25 Maart 1706 gunstig over het verrichte.

Het gebouw onderging omstreeks dien tijd veel verandering en verbetering. Vooreerst werd in 1705 besloten tot het vernieuwen der 7 zuiderglazen, waaromtrent burgemeesteren den 8 December nog goedvonden den glazenmaker aan te zeggen, dat hij zou bedacht zijn, op het middelste glas te bezorgen het wapen der stad en in de 2 naaste glazen aan elke zijde de wapens van hun edelachtbaren; en ten andere werden burgemeesteren den 31 Mei 1707 door de vroedschap gemachtigd tot herstel der kerk, aangezien de noordermuur overhelde, eenige pilaren daardoor bochtig en scheef stonden en er gevaar voor instorting dreigde. In Juni liet men de klokken uit den toren af en vervoerde men ze, met uit-

zondering van de heel- en halfuurs, naar het stads-erf [1]). Den 5 Juli kocht de stad het op het Verdronkenoord vóór de Kapel staande, tot koekbakkerij gebezigde huis *de 4 Heemskinderen*, dat afgebroken werd, en den 23 derzelfde maand legde de zoon van burgemeester *Vrijburch* den eersten steen aan een uitbouw op half kruis [2]), midden in de vroeger genoemde steeg en voorts op het erf van het gekochte huis, in verband met welken aanbouw één kolom weggenomen en de 2 nevensstaanden tot vierkante zuilen verzwaard werden, tot het dragen van een grooten boog ter breedte van het nieuwe werk. De burgemeesteren van 1707 [3]) moesten, evenzeer als die van 1705, hunne wapens in het kerkgebouw hebben, en dus werden deze op genoemde zuilen in beeldhouwwerk aangebracht, op gekruiste bijlbondels als aan linten hangende.

Toen alles zoover gevorderd was, dat nog vóór Kerstmis 1708 het prediken kon hervat worden, besloot de vroedschap den 4 December, bij provisie de Zondagochtendbeurt in de Kapel af te schaffen, behalve wanneer in de Groote kerk Avondmaal werd gehouden; en om de Donderdagspreek naar de Groote kerk en de avondpreek van daar naar de Kapel te verplaatsen. De reden van dit besluit was deze: staande de reparatie waren de

---

1) Zij wogen 424, 220, 185, 140, 110, 95, 89, 67 en 38, te zamen 1368 ponden. Wij meenen dat de 2 grootsten de in 1635 of 36 toegevoegden waren.

2) Op een steen in den gevel leest men:

'T was JACOB, VRYBURCHS'zoon, die d'Hoeksteen Veste
Aan 'T nieuw Gebouw, van dees' veroude Kerck:
Den Hemel-Koninck geev' het streck ten beste
Van CHRISTUS Huys en Geestlyck Tempel werck.
MDCCVII : Den 23 Iulius.

3) *Gerard van Egmond van der Nijenburg*, *Pieter Sijms*, mr. *Nicolaas Vrijburch* en *Simon Assendelft*.

Zondagmorgendiensten in de Groote kerk druk bezocht geworden, en nu vreesde men, dat de predikanten bij diensten in 2 kerken door geringer bezoek ontmoedigd zouden worden!

Met *Willem van Bodegem*, eigenaar van het huis beoosten het afgebrokene en voor de helft van de tusschen de beide perceelen bestaan hebbende steeg, en van wiens zaaltje een gedeelte afgebroken was tot een ingang ten oosten van den nieuwen uitbouw, accoordeerden burgemeesteren den 17 December aldus, dat hij *f* 300 bekwam benevens de helft (de wederhelft behoorde hem reeds) der achter zijn erf strekkende en door den uitbouw afgesloten steeg; en tot het opdoen van turf enz. een deur in den oostelijken der langs het pleintje opgetrokken muren, welk pleintje aan de voorzijde door een hek was afgesloten.

Daar het orgel door den verbouw der Kapel zeer „ontramponeerd" was, kwamen burgemeesteren den 20 December met *Duytschot* overeen om het voor *f* 100 schoon te maken en te herstellen, en tevens om de 3 orgels 10 jaren lang of tot zijn overlijden te onderhouden, het eerste jaar voor *f* 150 en de volgende jaren voor *f* 90, waartoe hij zich met Mei 1710 alhier metterwoon zou vestigen om zoolang te blijven als het contract duren mocht.

Voor de stad kwam het in 1707 en 1708 verrichte te staan op *f* 28347 : 2 : 8.

De diaconie verzocht hebbende om de predikbeurten op den ouden voet te herstellen en haar te steunen wegens den strengen winter en de schade, geleden door het zoolang stilstaan der diensten gedurende den verbouw, vond de vroedschap den 16 Maart 1709 goed, over het eerste de predikanten te hooren en wat het tweede betreft *f* 1200 uit de schrijverschappen te ver-

leenen, terug te geven als de diaconie in beter staat mocht komen. Den 8 September werden vervolgens de predikbeurten op den vroegeren voet gebracht, uitgezonderd de Woensdagmorgendienst in de Kapel gedurende den zomer. Een verzoek van vele lidmaten om de winteravondpredikatiën in die kerk te herstellen en een vijfden predikant te beroepen, werd den 2 December commissoriaal gemaakt.

Wij hebben in het begin van ons relaas van het gasthuis en op de jaren 1576, 1584, 1605 en 1613 van regenten der Kapel gesproken; juister ware geweest: regenten van het Kapelsgasthuis, daar deze toenmaals ook de kerk beheerden. Na de opheffing van het gesticht en de overbrenging der inkomsten en 6 bejaarde inwoneressen er van in het begin van 1614 naar het Vrouwengasthuis, aan welks bestuur vooreerst een der oude regenten werd toegevoegd, vinden wij niettemin, zelfs in de stads-rekeningen tot het laatst der vorige eeuw, bij eene uitkeering van *f* 50 „tot onderhoud van de vrouwen", steeds regenten van het Kapelsgasthuis genoemd. Maar aan het kerkgebouw lieten zij zich blijkbaar niet meer gelegen leggen, althans den 2 Juli 1622 machtigde de vroedschap burgemeesteren om de regenten van de godshuizen, die het inkomen der Kapel genoten, te gelasten, dat gebouw „te doen reinigen naar behooren".

't Schijnt dat zulks geen gewenscht gevolg had, want den 10 Februari 1626 ontnamen burgemeesteren de rechten van graven en begraven, alsmede de rechten van de vrijdagsche collecte en der zakjes in de Kapel aan regenten van het Vrouwen- of Kapelsgasthuis, en wezen zij die toe aan regenten van het huisarmenhuis, — dat in 1684 met het burgerweeshuis vereenigd werd.

Deze uitweiding stelt ons in staat, tot de eerste jaren der 18e eeuw terug te keeren. In 1716 dienden regenten

van het burgerweeshuis bij de regeering voorstellen in tot verbetering der financiën van dat gesticht, en voerden zij daarbij aan, dat „regenten wel waren kerkmeesters der Kapel en eigenaars van den grond, maar dat de revenuën, door uitgifte aan den gravenmaker van het rendement der rechten op begraven, bijna niets meer gaven", waarom zij verzochten „hun toe te voegen eene jaarlijksche uitkeering der stoelen en banken en opzicht over de stoelenzetsters, waarin vele disordres bestonden", het getal van deze (slechts 2 van de 5 konden eene aanstelling vertoonen) tot 3 te verminderen, kennis dragende, dat de 360 verhuurde stoelen, naarmate van fraaiheid, gehoor en plaats, jaarlijks met 30, 24, 20 en 16 stuivers betaald werden, waarvan de opbrengst naar gis *f* 418 beliep. Hierop werd den 11 December door de vroedschap besloten, dat regenten, even als kerkmeesteren der Groote kerk, de stoelen zouden verhuren tot prijzen door burgemeesteren te bepalen, en wel, tot dien prijs, voor haar leven aan de 5 zetsters, die tot dien tijd de opbrengst voor zich gehouden hadden. Nader werd door regenten, met goedvinden van burgemeesteren, het getal tot 3 verminderd, die te zamen met *f* 250 's jaars buiten het stovengeld tevreden moesten zijn. Met het schoonhouden der Kapel moest de vroedschap zich den 16 December 1732 nogmaals bemoeien, toen bepalende, dat zulks voortaan door regenten van het weeshuis zou bekostigd worden.

Na het overlijden van den organist *Backerus* op den 13 Juni 1708 had de vroedschap den 13 November d. a. v. in zijne plaats benoemd de beide schooldocenten *van Herck* en *Kempher*, op *f* 200 salaris te zamen en *f* 150 bij overlijden of vertrek van een hunner. Zulks duurde tot December 1711, toen *Kempher* tot voortzetting zijner studie ontslag vroeg als organist en *Pieter de Jeugd* in

zijne plaats benoemd werd. *Van Herck* werd in 1718 wegens zijn berispelijk gedrag als conrector vervangen door genoemden *Kempher* en moest zich vergenoegen met eene jaarlijksche gratificatie van *f* 100 nevens zijn tractement als organist, dat in 1721 verhoogd werd met *f* 50, toen *de Jeugd* het gedeelde veld voor hem alleen gelaten had. Toen hij den 26 November 1724 het orgel zou bespelen, bleek zulks niet meer mogelijk; zijn collega van de Groote kerk *Havingha* had het den 23 nog met moeite gedaan. Beiden leverden op last van burgemeesteren den 28 een rapport in, waarbij zij eene degelijke herstelling en ook eene noodige vergrooting voorstelden. De regeering had het echter te druk met het afgaan van oude en het aankomen van nieuwe leden, en alle handen waren aan het groot orgel bezig, zoodat dat der Kapel wat rusten moest. Aanvankelijk besloot men het met een paar stemmen te verrijken, maar toen bij een onderzoek door de stadsbouwmeesters bevonden was, dat de lastdragende fundamenten vergaan waren, vonden burgemeesteren goed, een nieuwe kas te doen maken. Wel ijverden de organisten, aangezien er ruimte was, voor 2 klavieren en een vrij pedaal, maar te vergeefs. Den 29 Mei 1725 werd voor *f* 1175, voor de helft bij den aanvang en voor de wederhelft bij de goedkeuring te betalen, aan *Frans Casper Schnitger* de vernieuwing besteed, omvattende het brengen der stemmen van 7 op 10, het maken van een nieuwe sleepwindlade met registrator en abstructor, van 3 nieuwe blaasbalgen, kanalen en windroeren, nieuw klavier en, voor zooveel noodig, van nieuwe voor de oude pijpen. Als bijwerk werd den 19 Januari 1726 voor *f* 725 nog bedongen het brengen der stemmen tot 14 en van grooter afmeting (de *vox humana* door burgemeesteren te leveren) en het maken van een tremulant. Eene werkplaats en een handlanger

werden door de besteders verschaft. Den 9 November werd het verrichte opgenomen door *Havingha, van Herck, Kempher* en *Jan Coenraad Wils*. Aan *Schnitger* is *f* 25 boven het overeengekomen bedrag betaald.

Christiaan Muller te Amsterdam nam den 27 October 1751 aan om, met ingang van 1° Januari 1752, de 3 orgels minstens 2 maal 's jaars te inspecteeren, de kleine gebreken te verhelpen en de groote op te geven, voor dit onderhoud bekomende *f* 80 's jaars, maar het eerste jaar *f* 100 wegens het Kapels-orgel.

Den 21 Augustus 1760 trof het kerkgebouw eene groote ramp. 's Namiddags te 2 uren ontstond door onvoorzichtigheid der loodgieters brand, en binnen 2 uren was al het brandbare vernield, zoodat er niets dan het muurwerk overbleef. Eene aardige gravure van *S. Fokke*, voor zoover de Kapel zelf betreft met medewerking van den stads-bouwmeester *Albert van Panders* ontworpen, geeft eene levendige voorstelling van het onheil. Al het inwendige ging er bij verloren, met uitzondering slechts der regeeringsbanken tegen den achtermuur van het in steen overwelfd halfkruis [1]) en de burgemeesterswapens op de beide zuilen daarvan. Reeds 9 dagen later werden burgemeesteren door de vroedschap gemachtigd tot den herbouw en tot het opnemen der daarvoor noodige gelden over te gaan. Den 4 December werd aan genoemden *Muller* en zijn zoon *Pieter* het maken van een orgel van 17 stemmen met 2 handklavieren en aanhangend pedaal — kas en snijwerk door de stad te leveren — besteed voor *f* 4000, t. w. *f* 1500 bij de onderteekening van het accoord, *f* 1000 bij den aanvang van het werk in de Kapel en *f* 1500 na de voltooiing. De kosten der

---

1) Gelijktijdig met den bouw daarvan schijnt ook de steenen overwelving van de zijbeuk gemaakt te zijn.

kas beliepen *f* 5578 : 3, waarvan aan de beeldhouwers *Frauen* en *Straatman* *f* 300 en *f* 544. De ramen, die tot den brand achter het orgel in den westelijken gevel geweest waren, althans op de afbeelding van den brand voorkomen, werden niet hersteld maar dichtgemetseld.

Den 30 September 1761 deelden burgemeesteren aan de vroedschap mede, dat jonkvrouwe *Johanna Geertruida le Chastelain* [1]) tot opbouw van het orgel *f* 5000 had aangeboden, onder beding, dat haar naam en wapen er op geplaatst werden; zij werden gemachtigd, zulks met dankzegging te aanvaarden. Den 10 November berichtten burgemeesteren verder, dat de jonkvrouw de *f* 5000 betaald, maar bedacht had, dat de inscriptie nu niets anders dan dit vermelden kon; zij was echter voornemens geweest, die som te eeniger tijd te vergrooten, zoodat gezegd kon worden, dat het orgel geheel door haar was gegeven; dus had zij aangeboden, ook de verdere kosten te voldoen. Men vernam deze tijding met niet minder ingenomenheid dan de op 17 October gehoorde aanbieding van *Guurtje de Volder*, weduwe van *Claas Botter*, om een predikstoel te bekostigen, uit dank dat haar op het Verdronkenoord, oostelijk naast de Kapel gelegen woonhuis bij den brand behouden was gebleven. Voor dit geschenk heeft zij aan de stad *f* 2441 : 18 : 14 betaald, waarvan *f* 450 en *f* 296 voor bovengenoemde beeldhouwers. Op de paneelen werden voorstellingen gesneden van *Noach's* dankoffer, *Mozes* op den berg Sinaï, *Christus* predikende, het Pinksterfeest en *Paulus* uitgaande om te prediken [2]).

---

1) Als laatste van haar geslacht is zij den 8 April 1771 met haar wapen bijgezet in den kelder in het schip der Groote kerk.

2) Door *v. Arkel en Weissman*, *Noord-Hollandsche Oudheden*, 2de stuk, 1ste ged., bl. 86 wordt dit laatste tafereel niet genoemd. Onder eene in dit werk voorkomende afbeelding van den westelijken ingang leest men: *Portaal van de Heilige Geestkerk te Alkmaar.*

Het orgel bekwam nevens het wapen van de schenkster ook die der burgemeesters van 1762, Mr. *Nanning Hendrik Daey*, *Carel de Dieu*, *Adriaan Baart* en jonkheer *Jacob van Cats;* en tot opschrift:

> Ter duurzame eer van de Edel welgeboren
> Jonkvr. JOHANNA GEERTRUIDA CHASTELAIN
> welke dit orgel edelmoedig bekostigd heeft
> hebben Heeren Burgemeesteren dit dank
> en gedenkteeken doen stellen ANNO MDCCLXII.

Ongetwijfeld om eene herhaling van de ramp te voorkomen of haar te beperken, werd zoowel over de gewelven van beuk en halfkruis als over de gestucadoorde overwelving van het schip eene bevloering van gebakken tegels aangebracht.

De nieuwe uursklok was reeds in 1760 van de door het vuur en den val geschonden ouden, ten koste van *f* 267 : 6 : — gegoten door *Jan Nicolaas Derk* te Hoorn. Zijn naam en de namen der burgemeesters *Daey*, *de Dieu*, *Cornelis Elias* en *Jan Hendrik de Carpentier* komen op deze klok voor, alsook een latijnsch opschrift, waarvan eene vrije vertaling bestaat, aldus luidende:

Ik, die reeds was geweest drie eeuwen lang en meer
Des torens stem en eer,
    Strak ten bewijze wat één dag
    Bij zooveel jaren tijds vermag.
Dien droeven dag, toen deze kerk zoo ras verbrandde,
Werd ik van stem beroofd en viel 'k mij zelf te schande,
    Wijl rookend puin en gloeiende assche mij bestoof,
    Moest ik door 't vuur bederven, oude sloof.
Geen nood! door 't stadsbestuur — de namen hier geschreven —
    Werd last gegeven, dat het vuur eens kunstenaars
    (Elkeen verhaalt het als wat raars)
Mij weder geven zou het eens verloren leven.

De halfuursklok, in den toren hangende, is, blijkens

het opschrift, in 1630 door *Kilianus Wegewart* te Kampen gegoten. Wij vinden den aankoop daarvan in de thesauriersrekeningen van 1761 en 62 niet vermeld en veronderstellen, dat zij een der in 1635 gekochte klokken is.

De inwijding van het vernieuwde kerkgebouw had plaats den 16 December 1762 door ds. *Cornelis Stuurman.* Zij was niet beleefd door den op den 22 Juni overleden rector *Ernst Willem Higt*, wiens latijnsche *Zwaanzang* met hollandsche vertaling, de verbrande en herbouwde Kapel betreffende, in plano en in octavo bij *Jacob Maagh* gedrukt is.

De kosten van den herbouw hadden in het geheel bedragen *f* 48,329 : 7 : 12, of, na aftrek van *f* 8000 door jonkvrouwe *le Chastelain* voor het orgel en de *f* 2441 : 18 : 4 door de weduwe *Botter* voor den predikstoel verstrekt, ten koste der stad *f* 37,887 : 9: 8.

Het aantal der graven was aanvankelijk 306 geweest, maar later verminderd door het niet meer begraven in het portaal aan de Laat, in het doophek, onder het orgel en de banken ter weêrszijden van den predikstoel; de eigenaars der graven onder de galerij, waar door de daar geplaatste zitbanken 15 zerken bedekt waren, hadden den 1 Maart 1762 andere ter vergoeding bekomen.

Den 20 October 1764 kochten burgemeesteren en 3 dagen later verleende de vroedschap daarop goedkeuring, het huis *het Landwijf* aan de Kapelsteeg, en zulks omdat de toenmalige kosterswoning zoo slecht was, dat zij groote kosten tot herstel zou vorderen.

Den 19 October 1778 bewilligde de vroedschap het verzoek van den kerkeraad om, wegens den ouderdom van ds. *Teerhuis*, de zwakte van ds. *Hullesheim* en de vacatures in den ring, de winter-dinsdagavondbeurten voorloopig af te schaffen. In het deswege door eene raadscommissie uitgebracht advies werd de schade voor

de diaconie als van gering bezwaar geacht, maar de verwachting uitgesproken, dat de predikanten „door de vermindering der predikbeurten des te meer gelegenheid zouden verkrijgen om door opgewekte leerredenen den ijver der gemeente tot beoefening van den wekelijkschen godsdienst aan te moedigen", en men dacht het waarschijnlijk, dat het aantal kerkgangers des Donderdagsavonds wel zou toenemen. Om de diaconie toch voor het gemis der collecte schadeloos te stellen, bepaalden burgemeesteren den 14 Augustus van het volgende jaar ten haren behoeve eene boete van *f* 3, te verbeuren indien de zondagsche godsdienstoefeningen niet te 8, 11, 3½ en 7 en de wekelijksche niet te 6½ uren eindigden. Mochten de boeten minder dan *f* 50 's jaars bedragen, dan zouden burgemeesteren die som vol maken. Den 24 December 1782 besloot de vroedschap echter, de Dinsdag-avondbeurten te herstellen en dus de aan de diaconie toegezegde *f* 50 in te trekken; maar den 23 Januari 1787 om de diensten van Dinsdag-avond in den winter en van Donderdag-avond in zomer en winter het geheele jaar door te vervangen door een van Woensdag-avond in de Kapel, behalve in de weken van Paschen, Hemelvaartsdag, Pinksteren en Kerstmis. Op den middag van Hemelvaartsdag en den avond van Zondag indien Kerstmis op een Maandag viel zou geen kerk gehouden worden. Onder de Woensdag-avondbeurten werden begrepen de 8 voorbereidingen tot het Avondmaal.

Inmiddels was het plein in 1784 tot de tegenwoordige grootte gebracht. De vroedschap had den 2 Maart beraamd om het terrein van een door de eigenaars, de stads-timmer- en metselbazen *C. Bobeldijk* en *W. Bekker*, af te breken huis (het laatste der 2 in plaats van het vroegere gasthuis gestichte woningen) te koopen en het hek met de pilasters op te ruimen; de overdracht ge-

schiedde den 25 Jnni voor *f* 150 + *f* 13:6, en het hek werd naar de Lombardsteeg achter den Ouden Doelen verplaatst.

Het slecht behartigen van het onderhoud der 3 orgelen door *Pieter Muller* had burgemeesteren den 14 December 1779 bewogen om het tot wederzeggens voor *f* 80 's jaars op te dragen aan den organist *Michiel Körnlein.* Reeds in hetzelfde jaar had de organist *Dirk Bootsman Klaaszoon* ter burgemeesterskamer het schoonmaken van het orgel als noodzakelijk voorgedragen, maar het liep tot 1784 eer *Johannes Strumphler* van Amsterdam daarmede belast werd; den 30 April van het volgende jaar nam hij het onderhoud der 3 orgelen in de beide kerken aan voor *f* 100, voorloopig voor één jaar, ingegaan zijnde den 1 Januari. Een door *Körnlein* namens den abbé *Vogler* gedaan verzoek om zich op het Kapels-orgel te doen hooren, werd den 14 October 1789 door burgemeesteren van de hand gewezen.

De omwenteling van 1795 veroorzaakte in Mei van het volgende jaar het van stadswege verwijderen der wapens van het orgel en de hoofdzuilen, en daarna den zoogenaamden afkoop der kerkgebouwen. Bij het zesde additioneele artikel der grondwet van 23 April 1798 waren schikkingen voorgeschreven ten aanzien der kerken en pastoriën, die niet het bijzonder eigendom van eenig kerkgenootschap waren, en eene proclamatie van het interimair Uitvoerend Bewind gelastte hieraan gevolg te geven.

Reeds 5 dagen later benoemde de Raad der stad tot deze taak eene commissie van 3 zijner leden, die de kerken en kosterswoningen deden schatten door 11 personen, zijnde 6 hervormden, 4 roomschen en 1 uit de andersgezinden. De beide kerktorens en het groote orgel der Groote kerk zouden in het bezit der burgerlijke gemeente

blijven, overigens werden orgels, predikstoelen, banken, kronen enz. geacht reeds eigendom der hervormde gemeente te zijn. Den 18 September rapporteerde de commissie aan den Raad, dat de Groote kerk met de kerkhoven en het kostershuis geschat was op *f* 14000, de Kapel c. a. op *f* 11000 (het onderhoud had in de laatste jaren gemiddeld *f* 2048 : 18 en *f* 197 : 18 gevorderd). Naar het zielental der bevolking zou de hervormde gemeente 17/32 in deze bedragen toekomen, en zij dus 15/32 in 20 jaarlijksche termijnen aan de andere gemeenten moeten uitkeeren om in het bezit der gebouwen te blijven. Reeds in October deden de luthersche, doopsgezinde en remonstrantsche gemeenten afstand van het haar toegedachte (de israëlietische in Augustus 1802), en de (4) roomsche toonden ingenomenheid met de haar *f* 9327 : 2 : 13 toewijzende schikking, maar verlangden de afdoening in 4 termijnen en meenden, dat het recht van begraven niet aan het naastende kerkgenootschap kon worden afgestaan, maar dat dit punt moest overgelaten worden aan de beslissing der politieke macht. Den 20 November werd het advies der commissie nopens de bekomen antwoorden aan den Raad medegedeeld, den 11 Mei 1799 ontving het Administratief Bestuur kennis van het door gecommitteerden uit de hervormde en r.-catholieke gemeenten gemaakte vergelijk, en den 2 Juli werd de commissie door den Raad verzocht om het contract op te maken en voor de sluiting te zorgen. Dr. *Nuyens* spreekt in zijne *Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks,* 19e deel, blz. 138, van de „stille stelselmatige oppositie van de invloedrijksten en altijd nog machtigsten der bevolking, die door allerlei loven en bieden den afstand van het deel, dat aan de Katholieken van de kerkgoederen toekwam, wisten uit te stellen". 't Schijnt hier ter stede al eveneens te zijn

gegaan, want het duurde tot den 19 Februari 1801, eer het contract tusschen gemachtigden der hervormde en r.-catholieke gemeenten gesloten werd; en daarbij bekwamen de 4 laatsten niet de door de taxatie van 1798 aangewezene *f* 9327 : 2 : 13, maar slechts *f* 5000, in 20 jaarlijksche termijnen van *f* 250, de eerste daarvan verschenen den 1 Januari 1800. De roomsche onderteekenaars keurden goed, dat het begraven en de rechten daarop onveranderd zouden blijven, totdat van Landswege eene algemeene bepaling zou zijn gemaakt. Genoemde gemachtigden hadden nog in tijds toegetast, want de staatsregeling van 1 October 1801 bepaalde, dat elk kerkgenootschap bleef in het bezit der goederen, welke het bij den aanvang der eeuw bezat. Wij hebben deze zaak, als weinig bekend, wat uitvoerig behandeld; wat de Kapel betreft is er dit uit te besluiten, dat zij, met consistorie en stovenhok beoosten haar en de kosterswoning, voor eene uitkeering van *f* 2200 volkomen eigendom der hervormde gemeente is geworden.

Als nog een gevolg der omwenteling hebben wij te wijzen op het besluit van het Comité van Algemeen Welzijn van 27 Augustus 1796, waarbij de koster der Kapel gelast werd de klok niet meer te luiden tot aankondiging der godsdienstoefeningen, en op het in 1799 van die kerk gemaakte gebruik. Den 12 September 1797 was in eene buitengewone Raadsvergadering, op het bericht, dat een bataillon bataafsche troepen hier denzelfden dag in garnizoen zou terugkeeren, terwijl alle kazernes nog door fransche troepen bezet waren, besloten, het gebouw van stroo te voorzien en het orgel en den predikstoel met zeilen te bedekken. Echter werd de ruimte te klein bevonden en daarop goedgevonden, de zolders van het stadshuis en de waag aan te wijzen. Maar in het oorlogsjaar '99 kwam men er zoo goed

niet af. Toen, na de landing der engelschen en russen, Alkmaar in het begin van September hoofdkwartier der fransch-bataafsche troepen geworden was, werd een gedeelte der Groote kerk paardenstal, en de Kapel tot hooi- en havermagazijn in gebruik genomen. Op verzoek van den kerkraad, van den 20, werd vergund des Zondags-voormiddags en des Woensdagsavonds in eene der doopsgezinde kerken, die aan den Koningsweg, te prediken, voor welke vergunning eene commissie den 26 November dank betuigde. Voor het gebruik der Kapel werd den 30 dier maand eene vergoeding bepaald van *f* 175. Bij de nationale feestviering op den 19 December wegens den gelukkigen afloop van den oorlog, hield mr. *Lucas Dijl* eene toepasselijke redevoering in de Kapel, dewijl de Groote kerk bij de heerschende strenge koude ongeschikt geoordeeld was.

Met het begin van Juni 1801 trad een nieuw bestuur van de gereformeerde gemeente in functie, ter vervanging der vroeger van stadswege benoemde kerkmeesters.

In Februari 1802 ving de Kapelsklok aan de kwarturen te slaan.

Over een aantal jaren niets belangrijks te berichten hebbende, herinneren wij er aan, dat de publieke promotiën en jaarlijksche prijsuitdeelingen der latijnsche scholen in de Kapel gehouden werden. Ook voor andere plechtigheden werd het gebouw gebezigd, zooals den 5 November 1845 voor het houden der feestrede door ds. *J. Boldingh*, ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het diaconiehuis der gemeente, den 26 Februari 1852 voor die van jhr. mr. *C. van Foreest*, bij de viering van het 50 jarig bestaan van het departement der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* [1]), en den

---

1) Ook wegens het 100-jarig bestaan dezer Maatschappij werd den 17 November 1884 eene plechtige feestelijkheid in de Kapel gehouden.

22 Juni 1853 voor de opening van het 8e Landhuishoudkundig Congres door den voorzitter mr. *J. A. Kluppel.*

Den 26 September van laatstgenoemd jaar, 's morgens te 10 uren, werden appel, kruis en haan door den woedenden storm van den toren gerukt en in de Laat geworpen.

De halve nalatenschap à *f* 2700 van *Elisabeth Gugelmeyer*, weduwe van *Albert Grijpstroo*, overleden den 28 April 1861 [1]), verschafte kerkmeesteren de noodige geldruimte om tot eenige verbeteringen te kunnen overgaan. Nog in hetzelfde jaar werd de kosterswoning duchtig onder handen genomen, omstreeks 1867 de vroegere, tot consistorie dienende, geheel herbouwd. Ook werden in dit en vorige jaren de 9 ramen aan de zuid- en oostzijde der kerk van spits- in rondbogen veranderd, overeenkomstig den overigens *in* het gebouw heerschenden stijl, en van zoogenaamd cathedraalglas voorzien. Inmiddels was, ten koste van p. m. *f* 1100, de gasverlichting, toegepast op de aanwezige kaarskronen, ingevoerd en den 10 October 1865 (Woensdag-avond) voor het eerst ontstoken.

In 1882 onderging het orgel eene hoognoodige en belangrijke herstelling door den hier wonenden orgelmaker *D. S. IJpma.* Het werd geheel uiteen genomen en schoongemaakt, van een nieuw klavier en een nieuwen blaasbalg voorzien, en sommige registers werden verlengd, met toevoeging van een *viola di gamba.* Den 27 Augustus werd het, bespeeld door den heer *Mobach* van Amsterdam, weder bij de godsdienstoefeningen in gebruik genomen, met eene toepasselijke rede van ds. *L. C. Schuller tot Peursum*, welke in druk is verschenen.

---

1) De wederhelft viel ten deel aan het r. c. weeshuis, de St. Vincentiusvereeniging en de St. Dominicuskerk. *Grijpstroo*, kaaskooper en kastelein aan het Waagplein, was nederd. hervormd, zijne vrouw r.-catholiek.

De vermelding der plaatsing van 3 bliksemafleiders, 1 op den toren en 2 op het kerkdak, in het jaar 1898 voleindigt deze 4½ eeuw omvattende geschiedenis der Kapel.

Voor meer bijzonderheden aangaande het voormalige gasthuis verwijzen wij naar ons artikel in de *Alkm. Courant*, nr. 80 van 1893.

C. W. Bruinvis.

Hontselersdijk en Naaldwijk vóór de Hervorming.

HONTSELERSDIJK.

Den naam dezer plaats ontleenen S. van Leeuwen, en de Staat der Ver. Nederl. met van Ollefen en Bakker aan een slot, dat daar vroeger stond, en in oude brieven „Huntsel" geheeten. Volgens van Rijn echter zouden anderen zijnen oorsprong zoeken in den naam van een watertje, de Huntsel, dat daar liep, en waartegen men een dijk zou opgeworpen hebben [1]). Doch van Rijn is met die afleiding niet te vreden, en mijns inziens heeft hij ook gelijk, want in de 9e eeuw stond deze plaats al bekend als *Holtsole*, en de naam zal wel verbasterd zijn in „Huntsel", of Hunzel, zooals het later genoemd werd. Het kasteel zal dan ook wel naar deze plaats, en niet zij naar het kasteel genoemd zijn.

Hontselersdijk ligt op een klein half-uur afstands van Naaldwijk, en al was het in lateren tijd niet veel meer dan een buurt, in vroeger dagen schijnt het de hoofdplaats geweest te zijn waartoe Naaldwijk behoorde, want lang vóór deze laatste gemeente had het reeds zijn eigen kerk, en het was nog een aanzienlijk dorp, toen de meergemelde plaats reeds een afzonderlijke parochie vormde. Immers in een brief, gedagteekend „upten dach van den H. Odulphus, Belijder", (12 Juni) van 1262, en waarin

1) Wellicht is dit zoogenaamde watertje wel een uitgestrekte broek met dijk geweest; de broek-weg, met den broek-polder; de namen van broekvliet en kruis-broek, woningen bij Naaldwijk, herinneren daaraan onwillekeurig.

Lubbertus [1]), abt van Egmond, den verkoop van eenig land onder Naaldwijk goedkeurt, verwijst hij, om de ligging van laatstgenoemde parochie aan te geven, naar Huntsel „de parochie Naaldwijk bij Hunsel gelegen", gewis een bewijs, dat Huntsel toen algemeen bekend was [2]).

De heerlijkheid Hontselersdijk, zegt Bleiswijk, heeft altijd met Naaldwijk onder éénen Heer geressorteerd, doch dit is niet geheel en al waar: Naaldwijk had zijnen Heer reeds lang voor dat deze Holtsole of Huntsel bezat. Dit behoorde toen nog aan de Heeren van Voorne, want behalve met deze laatste heerlijkheid, schijnt Graaf Dirk VI zijnen zoon Pelgrim of Pellegrim ook begiftigd te hebben met een groot gedeelte van het vroegere graafschap Maasland langs de Maas. Van een nu uit diens opvolgers, namelijk van Heer Hendrik, ontving Heer Hugo van Naaldwijk Hontselersdijk tegen den prijs van 800 hollandsche ponden. De giftbrief er van luidt uit het latijn vertaald aldus [3]):

„Wij Hendrik, Heer van Voorn, allen die deze tegen„woordige zullen zien of lezen, Heil, en kennis der waar„heid. Wij willen, dat allen bekend zij: dat wij aan Hr. „Hugo van Naaldwijk, Ridder, onzen naastbestaanden en „zeer geliefden, houder des tegenwoordigen (zeker: van „dezen brief) gegeven hebben Huntsele, en de goederen „ons toebehoorende, beneden Monster en de Lier, en be„neden de Maas en de Kapelle van Wateringe gelegen, „ten regten Leene van ons te houden, en op zijn zoon, „en zoons zoonen te versterven, en deze ontbrekende, op „zijn dogter en hare zonen met het zelve regt te devol„veren. Want wij, deze gift van dat genoemde Leen van

---

1) De eerste abt-regaal van Egmond; de tweede echter van dien naam.

2) Zie den brief bij *S. van Leeuwen. Bat. Ill.* bl. 1289.

3) *Alkemade*, Beschr. v. d. Briel, dl. II, Privilegien enz. bl. 4.

„waarde, en bondig willende houden hebben dezen tegen-„woordige met de zegelen onzer broederen Hr. Diderik, „Hr. Aalbert en dat van den voornoemden Hr. Hugo ten „getuigenisse doen zegelen. Gegeven in 't jaar des Heeren „MCCLVII de zesde Ferie of vierdag voor het Paasfeest".

En de „quitancie", ook uit het latijn vertaald [1]):

„Henrik, Heer van Voorn, en Burggraaf van Zeeland, „allen, die deze(n) tegenwoordige zullen zien, Heil in „den Heere. Dat alle, zoo tegenwoordige als toekomende, „weten: dat Hr. Hugo, Ridder, van Naaldwijk, den eer-„sten en lesten penning, namentlijk 800 Hollandse pon-„den, waar voor hij de goederen van Hontselen van ons „te bezitten verkregen heeft, gelijk in 't Privilegie, „daarvan verleend en gemaakt, is begrepen, ten vollen „en in der minne betaald heeft. Te oirkonde dezes heb-„ben wij dit tegenwoordig schrift verleend aan Hr. Hugo' „onzen beminden bloedverwant, alvorens met ons zegel „verzegeld zijnde. Geschreven in den Briele in 't jaar „des Heeren MCCLVII den derden dag voor Bartholo-„meus".

Later deden ook Hendriks zonen en opvolgers, Aalbert en Floris, afstand van alle recht, dat zij op deze heerlijkheid gehad hadden, want [2]):

„Ik Aalbert, Heer van Voorn en Burggraaf van geheel „Zeeland, begeer, dat kennelijk zij aan allen en een „ygelijk, dien het gebeuren zal deze tegenwoordige te „zien of te hooren: dat ik alle de goederen, zoo Leen „als erfelijke, van Hontsele, alwaar dezelve zouden mo-„gen gelegen zijn met toestemming van onzen broeder „Floris, van allen regt, dat ik daar aan gehad heb, ont-„slagen heb; en dezelve vrij en vrank overgegeven en

---

1) *Alkemade*, Beschr. v. d. Briel, dl. II, Privilegien enz. bl. 4.
2) *Alkemade* t. a. p. bl. 5.

„overgelaten, ten behoeven van Hr. Hugo van Naaldwijk „onzen bloedverwant, als begrepen is in den briev van „onzen Vader, goeder gedachtenisse, eertijds Heer van „Voorn, daar over gemaakt. Te oirkonde van 't welke „ik dezen tegenwoordigen met mijn zegel goed geagt heb „te sterken. Gegeven en geschreven in 't jaar des Hee-„ren MCCLXI op Filips en Jakobs, Apostelen, dag".

De tienden schijnen echter behoord te hebben aan de Graven van Holland; wellicht, dat Dirk VII deze aan zich gehouden heeft, want bij S. van Leeuwen [1]) zien wij ze door Willem den Goede ten jare 1363 verkoopen aan Heer Gerard Berthout, Henrics zoon, van Eemeskerk, gehuwd met Aleyden Heymerixdochter van der Woert; immers: „voort hebben wij hem mede verkoft, en lossen „laten den tiende van Naaldwijk, op der Geest, en *den* „*tiende van Hontsholredijk*".

Tot in 1257 toe was Huntsel dus nog niet met Naaldwijk vereenigd; later echter ging het er geheel in op, en wel zoo, dat de informaties der verponding het niet eens vermelden. Tot vergoeding daarvan, had het evenwel de eer de woonplaats te zijn der Heeren van Naaldwijk, die den wijdschen titel voerden van Ridders en Erfmaarschalken, niet, zooals Goudhoeven schrijft: van den Graaf, maar van Noord-Holland, en die zooveel goeds gesticht en gedaan hebben, dat zij nog immer den edelen onder de edelen tot voorbeeld kunnen dienen.

In de voorgaande brieven wordt slechts gesproken van Huntsel en de daaraan behoorende goederen; van een hofstede of van een slot wordt niet het minste gewag gemaakt, doch, ofschoon wij uit dit volstrekte stilzwijgen nu niet dadelijk mogen besluiten, dat er niets van dien

1) *Bat. Illustr.* bl. 1181.

aard in begrepen is, zou ik toch wel gaarne willen aannemen, zelfs, dat er toen nog geen kasteel bestond, en ziethier waarom? De eerste brief van Heer Hendrik van Voorne is niet eene enkele erfelijkverklaring van een reeds bezeten leen, maar een gewone giftbrief, en hadde er nu een slot of kasteel gestaan, dan ware dit volgens het algemeen gevolgd gebruik er bepaald in genoemd. 2. Het latere kasteel, dat zich hoog boven Huntsel uit verhief, wordt overal en altijd vermeld als het kasteel en het stamhuis der Heeren van Naaldwijk, en nergens gewaagt men hierbij van een Ridderslot der Heeren van Voorn. Doch ook 3: het oudste bericht omtrent het bestaan van dat kasteel, voor zoover ik ten minste heb kunnen ontdekken, gaat niet verder dan tot 1337. Vóór dien tijd moet het er dus reeds gestaan hebben, maar naar alle waarschijnlijkheid zal dit wel zoo lang niet geweest zijn, want naar alle waarschijnlijkheid ook, is het gesticht door Willem van Naaldwijk, die met Graaf Willem in 1345 te Staveren sneuvelde, en die de eerste was van zijn geslacht, dien wij als Maarschalk van Noord-Holland betiteld vinden.

Het was een aanzienlijke sterkte, ten minste te oordeelen naar het uitgestrekte Ridderhof van Prins Frederik Hendrik [1]), dat op de oude fundamenten opgetrokken was, en het was „vast en stevig in zijn muren". De plaats, waar het stond, wordt nog „*het hof van Hontselersdijk*" geheeten, en ligt, als men van Naaldwijk komt,

---

1) In 1612 had de Prins het gekocht. Bij den dood van Prins Willem ging het over in het bezit van Pruissen, dat het in 1754, bepaald met Naaldwijk er bij, voor *f* 700,000 verkocht aan Anna van Oranje. In 1795 staatseigendom verklaard, diende het eerst tot staatsgevangenis, later voor hospitaal; in 1804 als kweekschool voor zeekadetten. In 1811 verhief het zich weer tot zijn vroegeren staat; het werd zelfs een keizerlijk lustslot, en Napoleon schonk het aan zijne nicht Borghese. Met onze vrijheid braken

en den Poeldijkschen weg op gaat, aan de linkerhand, in het begin van het dorp, vlak aan den hoek, daar men een uurwerk boven de poort ziet. In den beginne diende het naar alle waarschijnlijkheid tot gewoon verblijf aan de familie van Naaldwijk; in later dagen echter werd het bewoond door de Rentmeesters, die ook den naam droegen van *kastelein*.

Behalve dit kasteel werd vroeger in de nabijheid van Hontselersdijk ook nog gevonden „het huis *de Doortoge*". S. van Leeuwen noemt het een kasteel, doch zoo groot zal het wel niet zijn geweest, anders ware er wel meer van vermeld gebleven. Het moet tusschen het watertje „de Gantel" en den hoek van de Hontselersdijksche vaart gestaan hebben, en hoewel niet byzonder aanzienlijk, was het toch een adelijk verblijf, een riddermatige hofstede, zooals van Leeuwen het weder elders noemt. Het bestond nog in 1431, want toen deden Willem, „Brueder t'Eg-„monde, Heere tot IJsselsteyn, en Johan, Burggrave tot „Montfoorden", uitspraak tusschen Hendrik Dirx vrouwe van der Doortoge en Heyndrik van Liesvelt, haren broeder [1]). Ook noemt van Leeuwen nog een anderen Dirk van den Doortoge, reeds voorkomende in 1291. Hij was de zoon van Floris van Brederode, en trad in 1296 als borg op voor Dirk van Brederode, knape.

---

er echter ongunstige dagen voor dit vroeger zoo prachtig verblijf aan, want het werd op last der regeering gesloopt. Ook, gelijk ik nog ergens gevonden heb, moet er zich van 1587—1589 opgehouden hebben de schandelijk afgevallen Aartsbisschop van Keulen, maar dit zal waarschijnlijk moeten zijn: de afgevallen Bisschop van Doornik, van Ooyenbruggen, die later te Rijswijk onboetvaardig gestorven is. Het moet „in veelerhande gesichten in print" gebracht zijn (aldus D. Smids, Schatk. der Nederl. oudh.) door P. Schenk, C. Eland en anderen.

1) *S. van L.* t. a. p. bl. 1183. Genoemde Heyndrik van Liesveld, of anders Heer Hendrik Gerritsz. van der Woert, Ridder, met de heerlijkheid zijner moeder verlijd in 1431. t. a. p. bl. 1179.

Misschien heeft deze Heer van den Doortoge wel dit huis gesticht, zoo niet, dan toch bepaald zijn vader [1]). Zijn geslacht schijnt in hoog aanzien gestaan te hebben bij Albrecht van Beieren, want in diens rekeningen komt op het jaar (1383) eene vrouwe van den Doortoge voor, welke ten tijde van Paschen met „twee gefineerde voeders (pelsen) „begifticht" zou worden.

De plaats van deze hofstede wordt nog „de hooge doortocht" geheeten.

Zooals ik gezegd heb, bezat Honselersdijk reeds lang vóór Naaldwijk een kerk, immers in de lijst der goederen van de St. Martinuskerk te Utrecht van 895 noemt Heda [2]) ook op: „*Ecclesia, quae dicitur Holtsole, cum omnibus Sti Martini*, en met dat Holtsole, (alle oude schrijvers, en ook Mr. L. Ph. C. van den Bergh [3]) nemen het aan), is geen andere kerk bedoeld, dan die van Hontselersdijk. Waar nu die kerk gestaan heeft, en wie ze stichtte, en wie haar herders waren, geen enkele schrijver weet op die vragen ook maar het minst te antwoorden. Met zekerheid weten wij dus alleen, dat zij er in de 9e eeuw stond, en dat zij met tienden en al aan de St. Martinus-kerk toebehoorde. Waarschijnlijk echter kennen wij toch ook *haren Patroon*. Want, nadat Vrouwe Wilhelmina, gemalin van Heer Joan van Montfoort, van Naaldwijk, van Purmerend, van Capelle enz. eenige inkomsten aan Montfoort en Naaldwijk vermaakt had bij testament [4]), gaat zij voort: „Item bespreect noch „den Capittel van Naeltwijck vijf pont Hollands sjaers „ewige renten voir dat festum van St. Hubert; des so

---

1) Het wapen van de Doortogen was twee roode kepers op goud.

2) *Heda*, bl. 65.

3) Handb. mid. ned. geographie.

4) Dit testament van 1506 bij *Ant. Matt.* anal. II, bl. 322 volg. *van Heussen* III, bl. 746. Hetzelfde jaar stierf zij.

„sellen die Heeren van den Capittel gehouden wesen „eens sjaers op die kermisdach van Sinte Hubert" enz. Dit St. Hubertusfeest was dus een „kermisdach", en geen jachtfeest; een kermisdach niet voor den huize Hunzel; want bij afwezigheid van den „patroen" (den Heer), moest hij evengoed gevierd worden; maar voor het volk van Hontselersdijk, en een kermis wijst van zelf op een beschermheilige van een kerk of van een plaats. Waarschijnlijk had alzoo Holtsole den H. Hubertus tot Patroon [1]).

Hoelang die eerste kerk in stand gebleven is; of Dirk VI wellicht ook haar zich toegeeigend, dan wel of hij hare goederen ingeruild heeft, (zooals wij immers zagen, waren zij in het bezit der eerste Heeren van Voorne), nergens konden wij van dat alles ook maar een enkel woord opsporen. Alleen schijnt het, dat men bij, of kort na hare opheffing er een kapel voor in de plaats gesticht heeft. In het jaar 1384 toch bezat Hontselersdijk een kapel van den H. Cornelius, en niemand minder dan Michael Vosmeer heeft die herinnering voor ons bewaard. In zijn verhaal [2]) over de wonderen door O. L. Vr. ter Nood in de nieuwe kerk te Delft verkregen, maakt hij immers gewag van een kind, dat het St. Cornelius-euvel [3]), of de aldus genoemde ziekte had, en dat door de ouders eerst naar de St. Cornelius-kapel te Aken gebracht, en vervolgens in 1384 „verlooft werd *tot onselaersdijck* tot

---

1) De H. Hubertus wordt gevierd 3 November. Vooral in Limburg en in de Ardennen staat hij in hooge eer. Zouden wij daaruit misschien ook mogen afleiden, dat de kerk van Hontselersdijk door geen Hollander gesticht is?

2) Zie *Bleiswijk*, dl. I, bl. 232. Ook de Aartsbisschop de la Torre vermeldt in zijn relatie (Arch. v. h. Aartsb. van Utr. dl. X) die kapel, maar verhaalt er verder niets van.

3) Dat euvel schijnt medegebracht te hebben, dat zulk een zieke dag noch nacht rust had. *Bleisw.* t. a. p.

St. Cornelis bij Naeldwijck". Beide reizen waren echter te vergeefs; eerst te Delft werd het op eens en volkomen genezen; doch wij zien er toch uit, dat de kapel van Hontselersdijk in die dagen reeds in den geheelen omtrek bekend was, en ook uit dien omtrek bezocht werd. Zij moet er toen derhalve al eenigen tijd gestaan hebben. Zouden misschien één der eerste Heeren van Naaldwijk haar tegelijk met het Ridderslot Huntsel opgebouwd hebben? Zij bestond nog in 1408, want zij wordt op dusent vierhondert ende achtte in den koopbrief der goederen van Marienweerd genoemd *als die capelle tot Hontsholredijk.*

Wat er echter van de bovengestelde gissing ook zij of niet, diezelfde Heeren zorgden trouw voor het oude Holtsole [1]), want bij den bouw van hun kasteel deden zij er ook een kapel in maken en die kapel lieten zij in lateren tijd zeker openstellen voor de geloovigen [2]). Blijkens het bovenvermelde testament was zij toegewijd aan den H. Christophorus, want het vervolgt: „des so „sellen die Heeren van den Capittel gehouden wesen, „eens sjaers op die kermisdach van Sinte Hubert, ende „*op Sinte Christoffels autaer opten huise van Honsel*, „een misse te zingen, te weten de twee pont tot dat „festum compositum ende die oncosten van wagens en „anders, ende die andere drie pont tot de maelteyt, „die men tot des Dekens huis doen sal in absentie „van den Patroen (Heer). Ende isset sake dattet den „poerten (zeker een schrijffout, voor patroon, doch in een anderen brief bij Ant. Matt. heb ik ditzelfde woord ook gevonden) in der tijt belieft, soe sal die voersz.

1) Naar de kaart van den *Tegenw. Staat d. Ver. Ned.*, zooals het schijnt, aan den weg.

2) Misschien toen bovengenoemde kapel vervallen was.

„maeltijt opten huyse laten doen, ende die Heeren sullen „gehouden wesen, na dattet voersz. maele gedaen is, te „gaan in die capelle van Sinte Gregorius (te Naaldwijk, zoo ook v. Heussen), ende daer lesen Miserere ende de „Profundis cum precibus voer mijns Heeren ende Vrou„wen zielen, ende degeene daer sij 't voir begeert hebben".

Niet zonder reden noemt dan ook van Heussen dit slot een deftig kasteel, de kapel was groot zooals blijkt uit den prachtig gesneden preekstoel, die nog te zien is in de Protestantsche kerk te Wateringen. Die kapel zal dan ook bepaald gediend hebben voor de inwoners van Hontselersdijk [1]).

Waarschijnlijk werd zij geregeld waargenomen door een der kanunniken van Naaldwijk; men zou het ten minste zeggen, naar hetgeen Pater van Lommel mededeelt uit het register van het Naaldwijksche kapittel, want bij Pastoor van Bossche, 1374, teekent hij aan: „hij was getuige, dat Kathlyck Heindrics 40 sc(ilden) *ter paepelicher provenda* op Hontselaersdijck gaf [2])".

Ook in dit kleine plaatsje waren reeds afvalligen tijdens de troebelen, want [3]) uit de confessie van Wouter Simonsz. blijkt, dat hij in het huis van den afvalligen Pastoor van de Lier te Naaldwijk een kind gedoopt had van een bakker, te Hontselersdijk woonachtig. Ook mocht het den rentmeester van de Vrouwe van Naaldwijk [4]), niettegenstaande al zijn voorzichtigheid, niet gelukken

---

1) Ook *van Ollefen* en *Bakker* spreken over de grootte en pracht dezer kapel, oordeelende naar „den prachtigen en kostbaaren Predikstoel".

2) *Bijdragen*, deel III, bl. 302.

3) Zie *Archief* van *Kist en Mol* II, brief van het Hof van Holland aan Alva, bl. 269.

4) Vrouwe Margarieta van der Marc, Weduwe van Aremberg; zoo schrijft zij in haren brief aan Alva van 2 Nov. 1572. Later nog meer hierover. Zie dien brief *Kist Archief* dl. II, bl. 132, Deze Vrouwe schijnt te Rome

het goed zijner meesteres ongedeerd te bewaren, want „mesd. maisons ont jusques à présent esté sauvées du „feu et bruslement, neantmoins celles dud... et *Hontshol-„redijck pillées et spoliées des artilleries, munition, et meu-„bles y estant*". Waarschijnlijk geschiedde dit door de Watergeuzen, want, zooals bovengenoemde Vrouwe schrijft, „Lumay" speelde den baas over al haar goed in Holland.

NAALDWIJK.

Naaldwijk ligt bij den oorsprong van het vroeger goed bekende riviertje de Liora, de Lier, thans Lêe geheeten op een half uur afstands van Hontselersdijk, en twee en half uur ten Z. W. van 's Gravenhage.

Ik heb reeds verhaald, dat het in overoude tijden een gedeelte uitmaakte van Holtsole, dat zich uitstrekte over de geheele streek tusschen Wateringen en Monster, ja dat het de allereerste kerk was van die streek.

De eerste Heer, dien wij vermeld vinden, komt voor in 1156 als getuige bij de verwisseling van eenige kerken [1]). Men beweert, dat hij van koninklijken bloede, en uit Bohemen afkomstig was; daarom dan ook voerden de Heeren van Naaldwijk altijd, even als de Koning van dat land, een rooden leeuw in hun wapen, waaraan van onderen een koninklijke kroon afhing [2]). Goudhoeven echter spreekt evenmin van die koninklijke afkomst, als van die koninklijke kroon. Als zij een kroon gevoerd hebben, dan houd ik het veel waarschijnlijker, dat het

---

in hoog aanzien gestaan te hebben, want toen haar man gesneuveld was, zond de H. Paus Pius V haar een brief om heur te troosten over dat verlies. Aldus de Holl. *Opmeer, Nedl. Martelaarsboek.*

1) Dit zal dan moeten zijn de verwisseling van het jus patronatus der vijf moederkerken, door den H. Willibrordus gesticht, want deze geschiedde in dat jaar tusschen den abt van Etternach en graaf Dirk VI, en zijne gemalin Sophie.

2) Zoo *S. van Leeuwen*. Bat. Ill. bl. 1020.

een grafelijke kroon is geweest [1]), evenals ik het ook veel waarschijnlijker acht, dat zij afstamden van Pellegrim, den zoon van Dirk VI, en den eersten Heer van Voorne. Zooals uit de leenbrieven van Hontselersdijk blijkt, noemde immers Heer Hendrik van Voorne Heer Hugo van Naaldwijk zijnen bloedverwant, en reeds in 1229 schreef hij: „Ego Heinricus Zelandie castellanus „et dominus de Vorne (Voorne), et Hugo, frater meus, „ac Hugo de Nalduic et Bartholomeus, frater ejus, *ne-„potes mei* et liberi eorum notum facimus omnibus tam „presentibus quam futuris quod *communi consilio* et libera „voluntate *dedimus* abbatie et ecclesie de Thosan (abdij „ter Does) totam terram de Osthoec cum omnibus perti-„nentibus suis" [2]).

Daarenboven hadden die Heeren van Naaldwijk niet slechts Hontselersdijk van de Heeren van Voorne, maar van hen ook ontving de eerste Heer, van hen ontvingen de hem volgende Heeren Naaldwijk in leen [3]). Ziehier het bewijs:

„Het zij kennelijk aan alle tijdgenooten, en nakome-„lingen, deze tegenwoordiga zullende zien en hooren: Dat „ik Henric, Heer van Voorn, en burggraav van Zee-„land, het leen, 't geen Heer Hugo van Naaldwijk, mijn „nabestaande, van mij houd, na het afsterven van den „voornoemden Hr. Hugo van Naaldwijk, vergunt heb te „leen te bezitten, aan den nagelaten zijner kinderen, van „hoedanige kunne dezelve zouden mogen zijn, En opdat „den voorn. Heer, en zijne nakomelingen desaangaande „geen moeite of verschil verwekt worde, heb ik aan den

1) De klimmende leeuw van Naaldwijk kan zeer goed ontleend zijn aan den Hollandschen leeuw.

2) *Oorkondenb.*, bl. 180, n. 316, Novemb. 1229. Oosthoec, of Ostdijck bij Middelburg.

3) *Alkemade*, Beschr. v. d. Briel, Privil. bl. 2.

„voorn. Heer Hugo, en zijne kinderen dit tegenwoordig „schrift verleend, en tot verzekering met het aanhangen „mijnes zegels bevestigd. Geschreven in Oostvoorn in „'t jaar des Heeren MCCXLVIII op de Vigilie der „Apostelen Filippus en Jakobus".

Tot zoover Alkemade. Naaldwijk begon met den eersten Heer hoe langer zoo meer aan te wassen [1]); met zekerheid althans weten wij, dat het in 1213 reeds eene afzonderlijke parochie was. Thans echter groeide de dochter spoedig de moeder boven het hoofd, tot Holtsole ten laatste bij Naaldwijk getrokken werd. Doch die bloei was het niet zeer voordeelig, want nu bracht, en allerwaarschijnlijkst Heer Willem de zoon van Heer Boudewijn van Naaldwijk [2]), zijn woonstede over naar het kasteel Hunsel. Het aanzien dezer parochie nam echter voortdurend toe, want hare Heeren waren er steeds op uit om hunne bezittingen te vermeerderen, en toen dan ook het „domus Ecclesie de Heimont", of met andere woorden „het klooster de Lee" [3]) opgeheven werd, kocht Heer

---

1) Volgens *L. Smids*, *Schatk. d. Ned. Oudh.*, bl. 240, noemt Graaf Dirk VII in 1193 „Naltwik, een dorp bij den aanvang der Liora".

2) Deze Heer Boudewijn was ridder en castelein van Wijdenes of Oosterblokker (*Bijdr.* IX, bl. 143) in Westfriesland, en werd daar zoo fel door de Friezen belegerd, dat hij het kasteel in 1296 moest overgeven, niettegenstaande graaf Floris het juist had laten bouwen, om hen in bedwang te houden.

3) Het was een nederzetting van het Praemonstratenserklooster Mariënwaard in Gelderland, en stond in het Honderdland, waar de plaats nog den naam van Heimont draagt. Naar de bezittingen te oordeelen, welke het had, schijnt het in den beginne goed voornitgegaan te zijn, en van daar wellicht, dat er reeds in 1238 een nieuwe kapel bijgebouwd werd. Deze kapel behoorde eerst tot Naaldwijk, en zijn kerk was er de moederkerk van, doch later verminderde zij al meer en meer, totdat eindelijk, nadat het domus Ecclesie 236 jaren bestaan had, de capelrie in 1449 naar de kapel van 's Gravenzande overgebracht werd. Zie het Cartular. van Mariawaard, door den scherpzinnigen en onvermoeiden navorscher van het Westland, J. de

Hendrik van Naaldwijk in 1408 op vier morgen na, al het land dat het daar in den omtrek bezat. Het telde 121 morgen en 16 hond. Zijn zoon Willem kocht in 1430 zelfs de zwanendrift van Schieland van Heer Pieter van der Duin [1]). Doch hunne macht steeg ook door aanhuwelijking, en zoo kwam dit geslacht onder anderen ook in het bezit van Wateringen en Capelle op den IJssel door eenen Heer Willem van Naaldwijk. In 1506 echter stierf het uit; nu was de heerlijkheid in handen van Montfoort, van Montfoort ging zij bij gebrek van mannelijk oir over in het huis van „van der Marc", en vervolgens om dezelfde reden aan den Prins van Ligne, den Heer van Aremberg; doch „al die wisseling was ook hier geen verbetering", naar het schijnt. Wel was in de laatste jaren het getal der haardsteden vergroot, want in 1477, en evenzoo in 1496 waren er maar 160; in 1514 echter reeds circa 200, „doch daerof was deen „helft zoo arm, dat zij van den heyligen geest veel leven, „ende dander en moghen niet geven" [2]).

„De rijksten estimeren" schout en bedesetters dan ook „behalven sijn bruyckwaere op 600 £ Hollants eens „boven sculden", doch dezulken waren er maar zeer

---

Fremerij, waar ook de koopbrieven te vinden zijn. Vroeger verkeerde ik dus in dwaling, toen ik schreef, dat het wel een vrouwenklooster zou geweest zijn. *Bijdr.* dl. IX, bl. 49, noot 2.

1) Overal om Naaldwijk bezaten die Heeren dan ook land, en vandaar dat men, niettegenstaande deze plaats tot Rijnland behoorde, toch onder de Heemraden van Delfland telt: in 1354 Heer Arent; in 1369 Heer Willem; in 1406 Heer Dirk, en in 1466 Heer Hendrik van Naaldwijk. Zie *van Heussen*, deel III, Delft en Delfland.

2) Het aantal haardsteden geldt van Naaldwijk en Hontselersdijk te samen: zie de informacie der verponding van *Fruin*; voor het geslacht van Naaldwijk echter: den vicaris J. de la Torre, Relatio, en *S. v. Leeuwen* t. a. p. Naaldwijk.

weinig, want van de „900 mergen lants, welke dambocht „groot es behoerde in eygendomme" daar, slechts 60, of 70. Het land was bovendien ook al niet te best, immers de „bedesetters" verklaarden, dat „deur de banck, deen „deur tander, tvoors. land gelden soude 1 nobel tsjaers „50 stuvers voor den nobel, ende in coope den penninck 25".

De oorspronkelijke Heeren van Naaldwijk, hoewel met leeuw en kroon getooid, hoewel rijk in goed en in macht en in groot aanzien bij de Graven van Holland, behoorden daarom toch nog niet tot de eerste en voornaamste adelijke geslachten dezer streken; neen, dit waren de Brederoden, als de edelsten; de Wassenaars, als de oudsten; de Egmonds, als de rijksten, en de Arkels, als de stoutsten [1]), doch, al overtroffen zij deze niet in adeldom, oudheid, rijkdom of stoutheid: dan toch allicht in godsdienstigheid; immers zeer veel hebben zij voor den godsdienst gedaan, want om thans nog niet te spreken van het kapittel, en van al het goede, dat zij te Naaldwijk gesticht en begiftigd hebben, willen wij alleen maar vermelden, dat Heer Willem onder de leeken de eerste weldoener was van het kapittel van St. Pancratius te Leiden [2]); dat Heer Hendrik zijn huisstede met het er bijbehoorende land te Wateringen wegschonk tot een Cistercienser-klooster voor 13 monniken en 4 leekebroeders; dat hij daarenboven nog geld schonk aan de zusters en aan den H. Geest te Vlaardingen; dat zijne dochter, Vrouwe Wilhelmina van Montfoort verschillende legaten besprak voor stichtingen in Montfoort en in Utrecht, en eindelijk, dat ook de regulieren te 's Gravenzande in

1) Zie *S. v. L.* t. a. p. bl. 846.

2) Zie *Orlers*, Beschrijving van Leiden, bl. 110. Aan de gift mede door Heer Hugo en Heer Boudewijn aan de abdij ter Does gedaan, behoef ik niet meer te herinneren, want daar even heb ik ze vermeld.

hun rekest aan den Koning van Spanje met dankbaarheid getuigden, „dat sij hem selven wel bevinden geobli-„geert aan de weldaden des huyses van Naeltwijck" [1]. Geen wonder dus, dat God verscheiden leden van dit geslacht riep tot Zijnen bizonderen dienst, en zoo ontmoeten wij dan ook omtrent 1370 een Heer *Adriaan van Naaldwijk*, onderpastoor van St. Hippolitus-kerk te Delft. Van Heussen verhaalt van hem, dat hij op bevel van Karel den Stoute ter gelegenheid van de schattinge, die deze uitgeschreven had, voor den hoogen raad van Mechelen ontboden was [2].

Een Heer *Simon van Naaldwijk*, pastoor en commandeur der St. Pieterskerk te Leiden, die na een 26 jarige bediening aldaar sterft den 13 September 1449. Hij was waarschijnlijk een oom van bovengenoemden Heer Hendrik.

Jacob van Poelgeest. Hij was zoon van Dierick van Poelgeest en van Vrouwe Baerte van Naaltwijck, Heere Willems dochter. Eerst had hij de wapenen gedragen, toen was hij kanun. regulier geworden, en vervolgens tot Prior benoemd te 's Gravenzande. Hij bevond er zich in 1444. Daarop werd hij weder Benedictijn, en verkoren tot abt van St. Paulus buiten Utrecht. Hij stierf in 1464 [3].

Een Heer *Jan van Naaldwijk*, commandeur te Doesburg in 1444, Pastoor en commandeur van Valkenburg bij Leiden in 1476, en huiscommandeur te Utrecht, 1484, 8 October. Hij was de zoon van Heer Hendrik.

Een Heer *Willem van Naaldwijk*, monnik in de abtdij van Middelburch [3], tusschen 1558 en 1561 Pastoor te

---

1) Zie *Bijdragen*, dl. XII, bl. 153.
2) *van Heussen*, deel III. Delft.
3) Zie *Bijdr.* XV, bl. 175.

Meliskerke, en in 1561 Pastoor te Oud-Vlissingen, met Heer *Jan van Naaldwijk*; over wien later; beiden zoons van Jan van Naaldwijk en Geertruid van Haaften uit Gelderland, die omtrent 1500 leefden, achter-neef en nicht van gemelden Heer Hendrik; alsmede: twee *dochters van Adriaan van Naaldwijk*, Heer van Berg-ambacht, en van *Agnes van Woude*, omstreeks 1480, van welken de een non was te Warmond, en de andere te Delft.

Petronella, *dochter van Jan van Naaldwijk*, broeder van Heer Hendrik en van *Alijt Grebbert van Leiden.* Zij was omstreeks 1500 non te Gouda; en *twee dochters van Willem van Naaldwijk* en zusters van Heer Hendrik. Zeer waarschijnlijk behoorde ook tot dit geslacht de eenvoudige maar voortreffelijke priester *Adrianus van Naaldwijk*, omtrent 1572. Deze woonde te Leiden en was de eerste leermeester van den eenvoudigen kluizenaar Arnoldus Joannes van Utrecht, die na de bemachtiging van Schoonhoven door Lumey in eerstgenoemde stad opgespoord op diens reis naar Haarlem medegesleept en te Heemstede doorschoten werd [1]).

Zooals ik gezegd heb, bezat de eerste Heer van Naaldwijk daar een riddermatige hofstede, doch behalve dit huis, stond even buiten het dorp, naar den kant van Hontselersdijk ook nog het oud adelijk stamhuis van de Woert [2]). „Tegenwoordig, zegt Tegenw. Staat, is dat „aloude landgoed in twee deelen gescheiden. Het eene „wordt Hooge Woert genoemd, en legt noordelijkst. Dit „is thans een klein Boeren landhoeve. Uit de gedaante „derzelve mag men gissen, dat er voor deezen een Slot

1) Zie den Holl. *Opmeer, Nederl. Martelaarsb.* dl. II bl. 104.

2) Zie *St. der Vereen. Nederl.* XVI, bl. 595. Het wapen van „van de Woert” is een zilveren baar van onderen, en van boven, als een zaag (dus getand) op een rood veld.

„gestaan heeft. Het andere Laage Woert geheeten, legt „wat nader aan Naaldwijk. Het bestaat uit een begroeid „Plein, rondsom met een sloot of graft omvangen. Op „deszelfs midden staat een oude vierkante Tooren [1]) met „een spitse kap, thans onbewoonbaar, doch egter een „overschot van een oud slot, twelk voorheen hier gestaan „heeft". Dit laatste woord geldt echter thans ook van dien „Tooren"; maar kunnen wij er toch niet uit opmaken, dat die hofstede een aanzienlijk Slot is geweest?

Het geslacht „van de Woert" behoorde dan ook tot den aanzienlijken adel [2]).

De eerste Heer was Floris van de Woert, die alleen het geheele landgoed bezat: hij had het omstreeks 1230, zooals uit de leenbrieven blijkt [3]), in leen ontvangen van de Heeren van Voorne.

---

1) *S. van L.* zegt echter bl. 1178: Deze twee hofsteden zijn van outs geweest, uytwysende de overblijfselen die nog te zien zijn, twee sterke slooten en ridderlijke Huysen, hebbende gehad zeer sterke en hooge Toornen, met wijde graften en singels gecircumvaleert; de Laanen, die van en naar de voorsz. Hofsteden gaan, werden nog genoemd de ridderlaanen van de Woert, daar van die van de Hoge Woert uitkomt op den weg tusschen Hondsholredijk en Naaldwijk, en die van de Lage Woert gelopen hebbende van outs tot aan de Maze, en zich uitstrekkende tot aan den Maasdijk en Sant-Ambacht, noch jegenwoordig de ridderlaan van de lage Woert genoemd wordt.

2) 11 Mei 1332 was Willaem van der Woird (Woert) zelfs ambachtsheer van Naaldwijk, en in die hoedanigheid getuigt hij, dat Jacob Makeblijde 5 morgen lant verkocht heeft aan de abdij van Mariawaard. *J. de Frem.* Cartul. bl. 251 en 404.

3) *S. van L.* geeft twee brieven: in den eersten verlijdt Machteld van Voorne, Valkenburg, en burggravinne van Zeeland in 1354, na van „Dirk „van Brederode, haren halven broeder afgewonnen te hebben mit rechte, „al dat hij op 't goet voorsz. te seggen hadde", Heer Hendrik (achterkleinzoon van Heer Floris) met de goederen „van de Woerte, alsoo groot en kleijne, als Willem van der Woert (Hendriks vader) van onsen lieven Heer onsen vader hilt".

Zijn leenbrief luidt [1]:

„Henrik, Heer van Voorn, allen, dezen tegenwoordigen „zullende zien, Heil. Opdat het verloop van tijd de ge„daane en bedreve zaken niet uit de geheugenisse wisse, „moet een altijddurende levendigheid der schriften dezelve „staande en in gedagtenisse doen houden. Derhalven zij „den tijdgenoten en nakomelingen kennelijk; dat wij aan „Floris van Woert, onzen bloedverwant, met gemeene „raad van onze vrinden deze vrijheid vergund hebben: „dat, zoo de voorn. Floris zonder zoon zal komen te „sterven, alle de goederen, die hij van ons te Leen heeft „verkregen, door zijn oudste dochter zonder hindernis „van tegenspreking zullen te Leen bezeten worden; en „dat, ingeval dezelve dogter zonder kinderen zal komen „te sterven, zijn andere daaraan volgende dogter, als dan „nog in 't leven, dezelve goederen met Leenregt zal „behouden; en zoo vervolgens met de overige dogteren. „En daarenboven zoo de voors. Floris zonder eenige „kinderen komt te overlijden, zoo zal zijn broeder Herid„barius, en zijne zonen, de voorgemelde goederen Leen„roerig genieten; En opdat die zaken van waarde en „onwrikbaar blijven mogen, hebben we deze tegenwoor„dige waardig gekeurd om door het getuigenis van eer„lijke mannen G. Proost van .... en den Leenman van „onzen broeder .... van Haarlem, W. van Haarlem, „Ch. van Wassenaar, H. van Naaldwijk, B. van Maarlant, „H. en H. van Maarlant, en door de verzegeling met „ons zegel versterkt te worden. Geschreven in 't jaar „der Genade MCCXXX op Sint Nicolaasfeest.

„Dus verre uit het Latijn vertaald.

onder stont in 't Duits geschreven:

„Floris van Woert houdt van den Heer van Voorn

1) *Alkemade*, beschr. enz. t. a. p. bl. 1.

„honderd mergen lands in Naaldwijk en vier Mergen „met de woningen, en een vrije Hoeve Lands in Maasland „gelegen, alsoo als 't handschrift spreekt, hier boven „geschreven".

Ik heb gezegd, dat Floris van Woert zijn leen ontving *omstreeks* 1230; bovengenoemde brief is immers een *schenking van versterfrecht*, geen *leenbrief*: dezen laatste moet hij dus al eenigen tijd in zijn bezit gehad hebben. Naderhand echter is deze heerlijkheid door Montfoort gekomen aan de oude (doch niet oorspronkelijke) Heeren van Naaldwijk, „als van spils-zijde ook gedescen- „deerd uijt de Heeren van de Woert". Gelijk uit de verlijbrief van Heer Robert van der Marc blijkt, waren de goederen dezer heerlijkheid toen reeds verdeeld, maar, of de beide hofsteden, zooals S. van Leeuwen zegt, hem toebehoorden, kunnen wij daar niet vinden, want hij geeft alleen maar de Lage Woert achtereenvolgens aan verschillende familien in leen. Alleen ook maar de laatste goederen moesten recognitie voor de laan aan de Domeinen van Naaldwijk betalen.

Behalve het landgoed de Woert bezaten zijne Heeren nog andere goederen in- en om de heerlijkheid Naaldwijk. Zoo onder anderen Heer Hendrik, die in 1289 leefde, en zijn zoon Willem nog 31 morgen land, de tienden op de geest te Naaldwijk, *de tienden van Hontselersdijk*, het windrecht, en de windmolen van Naaldwijk enz. Waarschijnlijk hield hij die goederen te leen van de Graven van Holland, want Willem III (de goede) van Henegouwen verkocht ze in 1336, als „aan hem aan- „gesterft bij de dode van Heer Willem" voor 460 pont Hollants aan Heer Gerard Barthout, Heer Heindrixzoon van Eemskerke, echtgenoot van Alyden Heynricxdochter van de Woert [1]).

1) Zie onder Hontselersdijk.

De parochie Naaldwijk, alhoewel niet rijk, groeide, gelijk wij reeds zagen, toch aan, en vooral in den laatsten tijd, immers waren er in 1477 bij dode van Karel den Stoute, en in 1496 slechts ruim 500 communicanten, in 1514 telden de „bedesetters" er 700. Dit nu zal wel een rond getal geweest zijn naar schatting, maar veel zal het toch niet verschild hebben van de werkelijkheid.

De tegenwoordig Protestantsche, vroeger Katholieke kerk [1]) is een vrij aanzienlijk gebouw. „Zij staat bijna „in het midden van het dorp, op een kerkhof rondom „bemuurd, en met boomen beplant, en heeft twee kruis„daken, als één aan den noord, en één aan den zuidkant, „op het midden met een klein spits toorentje versierd. „Zij schijnt van oude herkomst te zijn". Doch hier mag wel bijgevoegd worden: daargelaten natuurlijk de herstellingen en veranderingen van lateren tijd, zooals later blijken zal.

Deze kerk is niet de eerste, die daar gebouwd is; daarvoor is zij te groot; te voren zal er zeker wel eene kapel, of kleine kerk gestaan hebben. Reeds in 1213 komt de kerk van deze plaats voor als de ecclesia matrix (moederkerk) van Heymond [2]), en als parochiekerk. (Cart.

---

1) *St. d. v. Ned.* XVI bl. 592. *van Ollefen* en *Bakker* II bl. 168. Delfland.

2) Heymond, of domus de Heymond, of het klooster de Lee in het Honderdland hoorde wegens de kapel als filia onder Naaldwijk, want op 18 Octob. 1218 bij *J. de Frem.* bl. 20, cartul. vinden wij: „Otto, Dei „gratia prepositus majoris ecclesie in Trajecto ad quos presens scriptum „pervenerit, salutem in Domino. Universitati vestrae duximus significandum, „quod de consilio priorum et ministerialium Trajectensium secundum con„cessionem a felicis memorie Eugenio papa obtentam et demum a sanctis„simo Innocentio papa tertio innovatam, etc..... concedimus ecclesie beate „Marie in insula (abdij Mariaweerd) ut liberum sit ei salvo jure *matricis* „*ecclesie* oratorium in predio suo, quod possident (sic), in *parochia de* „*Naldwic*..... construere et in ipso sibi et familie suae divina officia, si „necesse fuerit, celebrare etc." Onder 's Gravenzande zullen wij deze kapel, of dit oratorium verder bespreken.

Mar.). De tegenwoordige kerk, of liever de parochie, zooals uit den stichtingsbrief van het kapittel blijkt, had tot patroon den H. Adrianus. (8 September.)

In het reeds genoemde testament bespreekt Vrouwe Willem van Montfoord, van Naaldwijk, van Wateringen en Capelle „voir eene Misse ter weke op ten Dinxdag „van Sinte Anna, ende voir dat festum van Sinte Anna „op haren dach mit een singende Misse op datselve „outaer twaalf pont Hollants sjaers", en behalve het hoofdaltaar van den H. Adrianus, had dus de kerk er ook nog een van de H. Anna.

Zooals ik onder Hontselertsdijk uit hetzelfde testament mededeelde, moesten „de Heeren van het kapittel" na op St. Hubertusdag een H. Mis in den huize Hunsel gezongen, en na bij den Deken, of den Patroon eene maaltijd gehouden te hebben, de Profundis en de Miserere cum precibus gaan lezen in de kapel van den H. Gregorius. Zou men daaruit alzoo niet moeten opmaken, dat er *buiten de kerk* te Naaldwijk ook nog eene afzonderlijke kapel stond [1]? Mij dunkt van ja; en te oordeelen naar de beschikking van „Vrouwe Willem" zal die kapel, zoo niet alleen, dan toch vooral ten dienste van de kanunniken geweest zijn, althans in den laatsten tijd. Dit laatste zeg ik niet zonder reden. Want gelijk Pater van Lommel uit een oud perkamenten Register van het genoemde kapittel mededeelt [2]), bestond zij reeds, vóór dit kapittel opgericht werd. „In 't jaar 1307 op sente „Luciendach wort dat capittel tot Naeldwijck gefundeert „ende confirmeert van den persoenaetscip ende van der „Cappelri voorscreven". Pater van Lommel teekent op dit „*confirmeert*" aan: „zal welligt moeten wesen *gecon-*

1) Al houdt *van Heussen* ook, dat die kapel in de kerk was.

2) *Bijdr.* deel II bl. 152.

„fineert, alias gesepareerd"; doch, als mijn overtuiging waar is, en die kapel was toen reeds een afzonderlijke kapel buiten de kerk [1]) dan behoeven wij onze toevlucht niet te nemen tot een schrijffout om dat „confirmeren" te verklaren. Immers dan beteekent het dit, dat de pastoor en de kapelaan, die met deze capelri begiftigd was, goedkeurden, dat hun kerk en kapel ten gebruike strekten van de kanunniken, en die goedkeuring zal toch zeker wel noodig geweest zijn, alhoewel er geen woord van gerept wordt in den stichtingsbrief.

De kerk, zooals aanstonds blijken zal, stond te begeving der Heeren van Naaldwijk, en waarschijnlijk ook wel de kapel [2]). Wie er in het begin het personaat bekleedde, is echter onbekend. De eerste pastoor, dien het perkamenten register opgeeft, komt voor in 1269. Overigens bezat de kerk reeds vroeg overrijke inkomsten, en deze werden nog gestadig vermeerderd door hare Patronen. Mildadig niet alleen, maar bizonder godsdienstig als zij waren, zorgden zij bijna voor alles bij fundatiën. Zoo lezen wij dan ook weder van de degelijk godvruchtige Vrouwe „Willem", welke die godsvrucht zeker door hare deugdzame ouders ingeprent was [3]) : „Item bespreect die voirsz.

---

1) „Achter de kerk ten zuid-oosten, verhalen *van Ollefen* en *Bakker*, „heeft men een laantjen, aan welks einde men vindt een oude kapel, met „een laag torentjen, waarin een klok hangt: in deeze kapel vergaderen de „kerkraaden, doch men kan niet ontdekken door wie en tot wat einde die „kapel weleer opgericht is". Wellicht is zij wel de opvolgster van onze St. Gregoriuskapel, en is deze laatste het begin geweest van Naaldwijks parochie. Wellicht ook volgden de kerkeraden op hunne wijze het gebruik der kanunniken na. Dat deze laatsten een afzonderlijke kapel hadden, vooral toen het kapittel voltallig was, was eene groote behoefte, want wanneer zouden er anders een einde gekomen zijn aan het Mislezen van die 18 Heeren?

2) Allerwaarschijnlijkst zijn dus de Heeren van Naaldwijk de stichters der kerk, en bepaald hebben zij dan ook hier gewoond, gelijk ik in den beginne gezegd heb, vóór zij naar Hunsel overgingen.

3) Heer Hendrik bovengenoemd, en Machteld van Raaphorst.

„Vrouwe voer die derthienste keers, die niet gefundeert „èn was, (de overigen waren het dus wel) ende voer die „derthien keersen te bernen op vijf hoechtijden van onser „lieve Vrouwen, te weten Purificationis, Annuntiationis, „Visitationis, et Conceptionis, thien pont Hollants ewige „renten".

Zooals wij in het kerklijk Placaatboek vermeld vinden, werden de „oncosten en de reparatiën der kerk van allen „oude tijden gedragen bij die van 't Capittel [1]). Immers „de Ridderschap, Edelen en Steeden van Holland en „Westvriesland, representeerende de Staaten van den „selven Lande, doen te weeten (8 Januari 1609): alsoo „Bailliuw, mannen, Regeerders en gemeene Buuren tot „Naaldwijk, ons vertoont hebben, dat *van allen ouden „tijde de reparatie der kerke aldaar gedaan*, *en de kosten „van dien gedraagen en betaalt zijn geweest bij die van het „Capittel*, *of uit derselver inkomsten*, doch alsoo *bij ver- „sterf van dien* [2]) alle de goederen zijn gëappliceert aan „de Domeynen van de Graaffelijkheid, en hebben zij „supplienten jeegenwoordich geen middelen om de on- „kosten van de noodelijke reparatie der voorschreeve „kerke [3]) te vervallen, versoekende daarom zij supplian- „ten, dat ons believen te octroieeren en authoriseeren, „aldaer te moogen stellen *op ider tonne dik Bier bij de „Tappers te slijten een gulden*, *en op ieder stoop wijn bij „de Tappers te verkoopen twee stuivers*, en deselve im- „positie te mogen opentlijk verpagten". enz. enz.

Ik behoef nu niet meer te zeggen, dat er in 1307 een collegie van kanunniken aan deze kerk verbonden werd,

---

1) Deel 2, bl. 203.

2) Alvast zij hier opgemerkt het bewijs voor de alimentatie der kanunniken na de verdrijving des kapittels.

3) Daarom heb ik bij de beschrijving een uitzondering gemaakt voor de reparatiën; want deze schijnen nog al aanmerkelijk te zijn geweest.

om er „den goddelijken dienst” te beter en te plechtiger te verrichten, en dus dat zij verheven werd tot eene *collegiale kerk*. De stichter van het kapittel was Heer Willem van Naaldwijk. Hij was de zoon van Heer Boudewijn, en had „ten wijve” Sophia van Raaphorst. Op zijn ouden dag trok hij nog met Willem IV ten strijde tegen de Friesen, doch door de dolle voortvarendheid van den Graaf vond hij er met hem in 1345 den dood bij Staveren. Het kapittel, dat hij opgericht had, bestond uit een Deken [1]) en 6 kanunniken [2]), die in eigen persoon den kerkdienst te Naaldwijk moesten verrichten, ee dus persoonlijk resideren. Zooals hij in den stichtingsbrief al verder aan den Bisschop van Utrecht schrijft, had de kerk van Naaldwijk genoeg inkomsten: hij had er voor gezorgd, en thans handelde hij op raad van vroome en bescheiden mannen ter eere Gods, van de hoogverheven Maagd en Moeder Gods Maria, *van den H. Adrianus, patroon dezer plaats,* en van al de andere heiligen. Alleen echter schijnt hij de noodige gelden of inkomsten niet aan de kerk gegeven te hebben, want hij stichtte het kapittel voor de zaligheid der zielen van zijne voorouders, en van *al de weldoeners* der voornoemde openstaande [3]) kerk. Wat hij geschonken had, had hij

1) *Mr. S. Muller Fz.*: *De registers en rekeningen van het Bisdom Utrecht*, enz. verhaalt, dl. II, bl. LXXXVIII Inleiding, dat een lijst van 1524 (Matth. Anal. I, p. 209, noot) ook Naaldwijk noemt onder de decanaten; doch dit is niet waar, er wordt alleen maar gezegd, aan welke Dekens het Kapittel van Utrecht in 1504 het doodsbericht zond van den Bisschop Philip. van Bourgondië, zonder onderscheid te maken tusschen kapittel- en land-dekens.

2) *S. van Leeuwen* t. a. p. schrijft *Goudhoeven* maar na, waar hij vermeldt, dat deze Heer Willem een collegie van 13 kanunniken stichtte.

3) Zooals uit de lijst der Pastoors (*Bijdr.* dl. III, bl. 302) blijkt, was de kerk in 1307 niet openstaande, gelijk hier in den brief (*Bat. Sacr.* Delfland) vermeld wordt. Waarschijnlijk is hij na den dood, of het vertrek van den persoon, Heer Thydeman, 1299—1300, reeds naar Utrecht opgezonden, en is de machtiging om de een of andere reden vertraagd.

echter met een zuivere meening en om Gods wil gegeven, om het in gelijke deelen te verdeelen. Van de kanunniken vorderde hij, dat ieder priester in zijne week de Hoogmis en de getijden behoorlijk, en met aandacht zou lezen. Op de andere dagen echter zou hij ter beschikking staan van den Deken. Ook moest hij zijn vast verblijf houden onder de parochie, tenzij hij met verlof van den Deken voor zaken eenige dagen van huis wilde gaan; en die soms een openbare misdaad beging, zou naar het oordeel van den Deken daarvoor gestraft worden.

Behalve het deel der kanunniken ontving de Pastoor voor het personaat, dat hem opgedragen was, nog „8 pont Hollants". Daarenboven moest iedere kanunnik trouw bereid zijn om hem, waar noodig, te helpen. Die de Metten, de Mis, de vespers, en de getijden der overledenen niet bijwoonden, moest 2 hollandsche penningen betalen. Die echter niet verscheen bij de overige getijden, moest voor ieder deel een penning voldoen. Van die boeten zou het eene gedeelte besteed worden aan de kerksieraden, het andere zou uitgedeeld worden aan die de godsdienstoefeningen hadden bijgewoond. Nog stond de stichter toe, dat ieder priester na zijn dood tot betaling zijner schulden het eerste genade-jaar zoude hebben [1]). Schoot daarvan over, dan moest het eene deel gebruikt worden tot vermeerdering en verbetering der gewone inkomsten, het andere om wat aan kerksieraden en boeken ontbrak, aan te schaffen. (Van de bizondere inkomsten van den Deken wordt in dezen brief niet gerept, ofschoon het toch zeker is, zooals wij in het vervolg zullen zien, dat hij ten minste in den lateren tijd, het dubbele der kanunniken ontving).

---

1) Zijn kanunniksdij moest een jaar open blijven staan, en hare inkomsten ten goede komen aan den boedel.

Voor het overige verbond hij zich en zijne nazaten om geen der voornoemde praebenden te vergeven dan aan een bekwaam en geleerd Priester, en *niemand dan zij mochten zich met de begeving bemoeien*, *zelfs niet de Deken met de kanunniken.*

Tot getuigenis enz. Tot zoover de inhoud van den brief; en nn gaat het voort:

„Des bidden wij ootmoedig en godvruchtig onzen Eer„waardigen Vader en Heer in Kristus, Guido, Bisschop „van Utrecht, dat Hij zich gewaardige al het boven„staande ter eere Gods door zijn toestemming en zijn zegel te bekrachtigen". En dan volgt de goedkeuring: „Zoo bevestigen wij, Guido, door de genade Gods, bis„schop van Utrecht, al het bovenstaande ter eere van „God, van de moeder Gods, de allerheiligste maagd „Maria, van den H. Adrianus, en alle andere heiligen „met onze toestemming en met ons zegel. Ter oirconde „van dien heeft het ons goedgedacht dezen brief met ons „zegel benevens het zegel van Heer Willem van Naald„wijk te bekrachtigen. Gegeven in het jaar onzes Heeren „1307 op het feest van St. Lucia".

Alleen S. van Leeuwen [1]) deelt nog mede, dat deze stichting ook bevestigd werd bij schrijven van den domproost van Utrecht, Willem van Coulster.

In het eerst bestond dus het kapittel uit een Deken met 6 kanunniken, maar in 1369 vermeerderde een andere Heer Willem, niet de *neef*, maar de *kleinzoon* [2]) van den stichter, weder de inkomsten en de kanunniken

---

1) t. a. p. bl. 1336. Misschien wel, omdat Holtsole, totum Sti Martini was geweest.

2) *Van Heussen*, en al zijn naschrijvers spreken van een neef: zij hebben dat *a filio* bij nepos niet gezien, en er niet aan gedacht, dat nepos wel eens neef, maar ook kleinzoon beteekent. Zie de *Relatio* van den Vicarius de la Torre, reeds aangehaald.

der kerk, „et alios 6 ejus a filio nepos (fundavit) ejus-„dem nominis et cognominis et dignitatis". Hij was Raad van den Graaf, en de zoon van Heer Hendrik, en van een dochter des Heeren van Schalkwijk. Zijne vrouw was Sophia van Teilingen, dochter van Heer Dirk. In 1372 teekende hij zich echter nog „armiger", maar in 1373 was hij toch al Maarschalk van Noord-Holland. Van hem verhaalt Jan van Leiden [1]), dat hij „uyt laste des „Hertogen Alberts in 1373 een scheeps-vlote toebereyt „heeft, en daarmede met een hoop gewapent volck, op „St. Laurens, des Martelaers dagh na Oost-Vriesland „gevaren is, ende hij verbrande het Eylant Schellingen „(Terschelling) ende keerde met de gevangenen ende „den buyt wederom in Hollandt". Hij was ook de reeds genoemde weldoener van het kapittel der Hooglandsche kerk door den Bisschop Jan van Verneburg in 1366 te Leiden opgericht, en geen wonder dus, dat dezelfde Bisschop hem nu op zijn verzoek gaarne de noodige vergunning verleende om het collegie zijner kerk tot dertien „canonisijen" uit te breiden.

Waarschijnlijk bestonden de inkomsten, welke wij hierboven vermeld hebben, alleen, of ten minste voor het grootste gedeelte, in pachten, in opstallen, renten enz. maar niet van landerijen of huizen, die het kapittel in eigendom ontving, neen, de Heeren van Naaldwijk behielden bepaald het bezit der goederen voor zich. Het bewijs daarvoor, dunkt mij, levert het jaar 1612, want, toen na de troebelen het in 1609 gesloten twaalfjarig bestand

---

1) Bij *Scriverius*. De graven van Holland, bl. 378. Daar noemt *J. van L.* hem dan ook Marschalck van Hollandt. *S. van Leeuwen* verhaalt, dat zijn vader met Albrecht van Beieren in 1369 tegen de Friesen opgetrokken, en dat onze Heer Willem in de fleur zijns levens gestorven is; maar hoe kon hij dan in 1378 al Maarschalk zijn, of ten minste in 1388, want toen werd hij aldus betitelt in de huwelijksacte van Gerrit van der Woert.

tusschen den koning van Spanje en de Staten der Vereenigde Nederlanden, zegt de Riemer [1]), aan Prins Karel de Ligne de gelegenheid verschafte om in het land te komen, deed hij *al* zijne goederen van de hand. Voor *f* 350,000,00 [2]) *verkocht hij* zijne heerlijkheid, het kasteel „Hunsel" en *alle andere bezittingen*, welke hij in deze streek had namelijk, aan Frederik Hendrik, doch *daaronder ook de gefundeerde praebenden der kanunniken*. Zooals de meergemelde relatio verhaalt, bediende hij zich daarvoor van den te 's Gravenhage gevestigden advocaat Mr. Jacobus Boonen, later Aartsbisschop van Mechelen, nadat hij daartoe machtiging ontvangen had van den Paus, onder voorwaarde, dat hij te „Angia" (Edinghen in Henegouwen, Belgie) weder een kapittel zoude stichten [3]). In den beginne schijnt Prins Frederik Hendrik nog eenige alimentatie uit die goederen aan de toenmalige overgebleven kanunniken verleend te hebben, want de Aartsbisschop de la Torre klaagt er over, dat de Prins de praebenden langzamerhand aan zijn keuken getrokken had, „zoodat „er nu, het is zijn woord, geen praebendatus (prove hebbende) meer van deze kerk bestaat". Maar dit laatste hier slechts tusschen twee haakjes om de volledigheid der geschiedenis van dezen verkoop mede te deelen, want ik ben den tijd van mijn verhaal reeds al te ver

1) Deel I, Stuk II.

2) t. a. p. bl. 734 *de Riemer*. Het huis „Marquette" onder Heemskerk bracht op *f* 185,000; de heerlijkheid van Noordeloos *f* 44,000; (*S. v. L. Bat. Ill.* bl. 1096) en daarenboven verkocht hij nog Kapelle, Vlaardingen, en het eiland Ter Schelling. *Goudhoeven* bl. 149 verzekert dan ook, dat de Prins van Ligne, Heer van Wassenaar, en de Graaf van Arenberg te samen in Holland „meer als voor *f* 850,000 aan heerlijke goederen bezaten, „eer dat zij die voor 't meerendeel verkocht hadden". Daar tegenover kocht hij weder de Stad, de Baronnie en het slot van Edinghen in Henegouwen, waar hij in Februari 1616 stierf.

3) *Arch. v. Utrecht* X en XI. Relatio van den Vicarius de la Torre.

vooruit geloopen. Het kwam er immers maar op aan te bewijzen, dat het kapittel in den beginne geen eigendommen in bezit verkreeg voor de praebenden, en duidelijk blijkt dit uit den verkoop door Prins Karel de Ligne, anders toch had *hij* die goederen niet van de hand kunnen doen. Later echter ontving het wel eigendom, want de Heeren van Naaldwijk lieten het niet bij de eerste fundatiën. Zoo vinden wij immers in de Handvesten van Vlaardingen de volgende schuldbekentenis van het kapittel:

„Wij Deken ende gemeen kapittel Sinte Adriaens tot Naald„wijck kennen ende lijden (belijden) voer ons ende onse nae„comelinghen sculdich te wesen den Heilighe Geeste te Vlaer„dinghe achtien ponden Hollants sjaers ewighe renten dertich „groet voer elck pont gerekent te betalen tot Sinte Jans Misse [1]) „of vijfthien daghe daernae en begrepen, Behoudelick dat die „Heylighe Geestmeesters aldaer in der tijt wesende uuytreijcken „sullen van deselve achthien ponden, acht ponden Hollants sjaers „ewelick den susteren aldaer tot Vlaerdingen (soeverre zij daer „wonachtich bliven). Ende des sullen deselve susteren gehouden „weesen alle jaers ewelicke te doen tweewerffen sjaers jaergetide „ende memorie voor Heer Henderick van Naaldwijk [2]) Machtelt „van Raaphorst, Vrouwe van Naeltwijck, haer beijder ouderen „ende kinderen [3]), ende voert voer alle diegheen, daer hij 't voer „begeert heeft, Te weten in de eerste week van junio, ende in „de eerste week van Decembry singende savonts vigilie van „negen lessen ende smorgens misse van Requiem mit vijff Pries„teren te minsten ende vijff eerlicke wascaersen tstuck te minste „van drie pont wegende, Ghevende elcke Priester als sij te grave „gelesen hebben Miserere ende Profundis elck twee groet en die „die Misse singen vier groet Ende men sal opelik van dese

---

1) St. Jan de Dooper was de Patroon van Vlaardingen, en op zijn feestdag moest dit dus voldaan worden. 30 grooten = *f* 0,75.

2) In 1460 was deze Heer Hendrik, de man van Machteld van Raaphorst, baljuw van Vlaardingen. Hij was de schenker van het klooster van Wateringen.

3) Hier verklaart ook het kapittel, dat bovengenoemde ouders meer kinderen hadden dan de ééne erfdochter, die *S. v. Leeuwen B. Ill.* opgeeft.

„daghen elcke suster des convents geven een schoen broot van „een halve (waarschijnlijk is hier uitgevallen : groet, Ende daervoer) „sal elcken suster, die bequaem is lesen een vigilie van negen „lessen voer de ziele der gheenre die voergenoemt sijn (Behou- „delick) waert dat die selve susteren tot eenigen tijt van Vlaer- „dingen vertogen mitten woen, soe sullen die voerscreve acht „(pont Hollans) sjaers weder ancomende bliven aen de voer- „screven Heilighen Geest. Des souden dan die Heylighen Geest- „meesters (sculdich) weesen die jaergetiden in de manieren voer- „screven te doen. Ende datter bleef den armen te deelen, Ende „waert dat die (Heilighe Gheest-meesters) gebrecklick waren off „versuymden te doen den dienst als voerscreve is, soe soude „twee die naeste (maghen van) Heer Heynderick van Naeltwijck „zaliger gedachten die voerscreven acht ponden sjaers weder na „hem mogen nemen en(de die be)scikken op een andere plaetse „daert hem gelieven zal, mit die voerscreve laste van vuytwin- „ninghe zijns testaments (die ach)tien pont sjaers sullen ewelick „bliven an den Heilighen Geest voerscreven puerlick totter aermen „behoeff aldaer te Vlaerdingen, welcke achtien ponden sjaers wij „hen bewesen hebben ende versekert, bewisen ende versekeren „op vier ende veertich margen lants gelegen bij Delft, ghehieten „tlandt ter Made [1]) ende op die Madererff, welcke lant ons „aengecomen is bij Makynghe van Heer Heinderick van Naelt- „wijck zaliger gedachten. Soe veel testamenten. Alle ding sonder „arch ende list. In kennisse der waerheyt hebben wij Deken „ende Capittel desen brieff besegelt mit onsen gemeen Capittels „segel hier aenghehangen int jaer ons Heren Dusent vier hondert „seven ende tnegentich, twintich dagen in Junio" [2]).

onder stond:

„Gecollationeert ende autentlijk gecopieert vuyten principael „brieff die besegelt is met een segel van roden wasse ende is „bevonden accorderende".

„Per me Quirinum Cornelii notarium".

---

1) In Delfland bij Delft achter de houttuinen, waarvan de bijgelegen Maa-woning en de made-tienden nog heden den naam bewaren. *Lud. Smids Schatkamer Nederl. Oudh.* in voce.

2) Het geld is tot in 1556 aan de zusters uitbetaald; toen zijn zij naar Leiden vertrokken.

Zooals het kapittel hier zelf getuigde, had dus Heer Hendrik van Naaldwijk er 44 morgen land aan vermaakt onder den last jaarlijks 18 pond Hollands uit te keeren. Doch ook „Vrouwe Willem", zijne dochter vergat het niet, want behalve de 5 ponden voor de H. Mis te Hunsel, besprak zij er aan „twintich pont sjaers Hollants ewige „renten, des sullen die Heeren van den kapittel gehou- „den wesen te doen ewige jaargetijden, memorie ende „maandstonden voor mijn Heer ende Vrouw voersz., „ende voer hair *broeder*, ouders, ende voert daer sij tvoer „begeert hebben, in alle manieren als daervoer mijn „Heer van Naeltwijck, zaliger gedachten, binnen die „kerck van Naeltwijck jaerliks gedaen wort".

En zoo hebben bepaald al de Heeren, in vroegeren tijd, maar zeker ook die van Arenberg voor het kapittel gezorgd, en ik twijfel er daarom geenszins aan, of er zal wel hier of daar nog een dagregister, gelijk aan dat van andere kapittels, verscholen zijn.

Maar ook anderen vermaakten er geld of goed aan. Zoo vinden wij in een aanteekening van den Heer de Fremery op het Cartul. van Marienweerd vermeld, „dat „meester Dirk Heymansz. (Pastoor) op 22 October 1426 „te 's Gravenzande is overleden, en dat hij de door hem „gekochte drie vierde parten van een kruis(vaart)land „(gelegen in Naeldwiker ambacht int Nieuwelant) bij „testament weggegeven had in dezer voege, dat van de „jaarlijksche huur van 50 schellingen, 20 sch. zouden „komen aan het kapittel van Naaldwijk; 4 sch. aan de „kerk voor drie kaarsen; en de overige 26 sch. aan den „H. Geest aldaar, tot uitdeeling in zijnen naam".

In de „subsidye" aan den keizer had het collegie dan ook 472 pont en 19 st. moeten betalen, en in de contributie tot „de 100 carol. gulden van XL grooten vlaems tstuck „ter maant omme te helpen vervallen de costen van den

„commissarissen gedeputeerd vuyte Nederlanden 's Keyzers „ons Heeren tot het concilium generael van Trente „29 st. 1 den. vl." [1]) Zoo werd het laatste vastgesteld in 1551, en goedgekeurd in 1563.

Uit die contributie zien wij teven, dat Naaldwijks kapittel „immediate stond onder onsen Heyligen Vader „den Paeus, want in die contributie sullen contribueren „allen dengeenen, die immediate subyect zijn den stoel „van Roomen ende geen anderen."

Gelijk ik verhaald heb, deelt de Aartsbisschop La Torre mede, dat „Jacobus Boonen tunc advocatus, postea Epi- „scopis Gandensis, atque nuper Archiepiscopus Mechli- „niensis, Hagae Comitis, domininm simul, et *beneficia* „vendidit Henrico Frederico Nassov., en dat deze „*prae- „bendas* autem suae culinae pedetentim applicuit, ut nunc „temporis nullus amplius hujus Ecclesiae praebendatus „supersit". Doch reeds in het begin der troebelen schijnt *behalve Lumey*, die hier reeds den baas speelde, *ook de Prins van Oranje* er zich van te hebben willen meester maken, want als „Comm. van mijn Gen. Heere den „Prince van Orangnie, als commissie hebbende in des „religioens saecke" schreef Petrus Dathenus der Naald- wijksche (Protestansche) gemeente aan van de Vrouwe dezer plaats, de weduwe van Aremberg, de *inkomste van het kapittel met het huis van den Deken*, en de aanstelling van een „godsaligen schoelmeester", zoowel voor Hontselersdijk, als voor Naaldwijk te verzoeken. De gemeente nu zond uit haren naam Pieter Mathijsz. en Mathijs Jacopsz. met dit verzoek naar den rentmeester Willem van Hooff, doch deze kon, noch mocht natuurlijk aan dat verzoek voldoen. Hij antwoordde dan ook, dat zij de genoemde artikelen in geschrifte zouden stellen:

---

1) Zie *Bijdr.* deel III bl. 391 en volg.

hij zou ze dan aan de genoemde Vrouwe opzenden, en ziehier wat zij vroegen.

„Uyt crachte van zeeckere commissie, *Pieter Mathijsz.* ende „*Mathijs Jacopsz.*, inwoenders van Naeltwijck, van wege die „gemeente aldaer verleent bij Petro Datheno, als comm. van mijn „Gen. Heere den Prince van Orangnie, als commissie hebbende „in des religioens saecke, soe hebben versocht die zelve Mathijs „Jacopsz. ende Pieter Mathijsz. aen Willem van Hooff. Rentm^r „van mijn Gen. Vrouwe van Arenberge, zeeckere deze naevolg. „articulen, volgende heure comm. ende bescheyt daervan zijnde:

„Ten eerste hebben P. M. ende M. J. versocht aen den „Rentm^r voers. omme heml. te laeten volgen alle alsulcke *jaer-„lixe inkomsten, als de capittele van Naeldwijck toecomende zijn*, „tot onderhoudinge van heure Pred^t, Schoolm^r, Graeffmaeker, ende „Coster, ende omme voorder diezelve incomsten te employeren „volgende heure commissie”.

„Noch hebben dieselve versocht, omme heml. te laeten volgen, „*die huysinge met zijnen aenhanck, daer eertijts*” (het kapittel schijnt dus Naaldwijk in 1572 reeds eenigen tijd verlaten te hebben) „*inne gewoent hebben die dekenen van Naeldwijck*, tot be-„woeninge van heuren Pred^t, mits daervan betaelende mijn Gen. „Vrouwe van Arenberge ofte haeren Rentem^r indertijt, naer „ouder gewoente”.

„Noch hebben dieselve versocht, dat zijl. moegen hebben een „Godsaligen schoelm^r binnen den dorpe van Naeltwijck (De „Heeren van N. had dus ook het recht dezen aan te stellen) „ende oock op Hontsholredijk, omme die jonckheijt aldaer in alle „Godsalicheyt op te trecken”.

„Noch hebben dieselve versocht aen den rentm^r voern., dat „die selve rentm^r henl. in dese voern. articulen ende in alle „religioens saecken alle behulpelicheyt ende verstant doen soude, „achtereenvolgende die meeninge van mijnen Heere den Prince „van Orangnien”.

„Op welcken haeren versoeck die rentm^r voors. henl. voor „antwoorde gegeven heeft, dat zijl. die zelve haere articulen bij „gescrifte stellen souden, omme alsoe mijn Gen. Vrouwe over „te seinden; want het (alsoo hij zeide) in sijnder macht niet en „was, sulcx te consenteren. Dwelck P. M. ende M. J. sulcx „gedaen hebben. Oerconden hebben zijl. dit met haeren gewoen-

„telicke hantmercken onderteykent op den XVIIJ Octob. a, 1572.
„Ende was onderteickent: bij mij, Pieter Mathijsz. ende Mathijs
„Jacobsz."

De lastgeving van Petrus Datheen, waarover hierboven gesproken wordt, is te vinden in het Proefschrift over hem van H. ter Haar. (bl. 18 aant.) Natuurlijk voldeed Vrouwe de Lamarck niet aan die lastgeving. Zij mocht niet, maar zij wilde 't ook niet: zij beval haar rentmeester en officieren uitdrukkelijk geen gehoorzaamheid, hulp of gnnst te bewijzen aan Lumey of aan zijn partij en volstrekt geen toestemming of goedkeuring te geven. Het zoogenaamde verzoekschrift der beide bekende Naaldwijksche geuzen, zooals het kerkhist.-archief van Kist hen noemt, waaruit ik deze brieven overneem, zond zij dan ook op naar den Hertog van Alva met dit begeleidend schrijven:

„Monseigneur. Je tiens V. Ex. advertie, tant par M. le Cte „de Lalaing, mon fils, et les pièces que avois lors anvoyé procedans du Sgr de Lumay, comme par mes dernières à V. Ex. „du xvj du mois passé, de *l'autorité prétendue et disposée par „led. Sgr de Lumay sur tout mon bien en Hollande*, ensemble de „commandement y ensuivy à mes officiers de Hontsholredijck et „Zevenberghe et autres en ce quartier là, de point porter aulcune „obéissance, faveur, et ayde à icelluy de Lumay ou à autres de „sa part, ny consequammant s'advancer à quelque acte contre „l'observation de n[re] anchienne foy et religion cath., leur debvoir „au service du Roy, et le serment dont ils me sont obligez. „Depuis ay receu de mond. officier de Hontsholredyck Guilleaume „van Hooff, certaines copies de commission et ar[les] au nom du „Prince d'Oranges, touchant l'administration et régime des biens „de l'Eglise à Naeltwijck, comm. il plaira à V. Ex. veoir plus „a plain par les des. copies qui vont quant et ceste, sur quoy „j'ay réiteré aud. chatellain le même commandement que dessus, „sans consentir ny advouer aucun[t] l'effect desd. commission et „ar[les] Esperant que V. Ex. en aura contentement, et d'aultant, „Monsgr. que durant les troubles et se trouvans les choses aud.

„Hollande en tels termes, jay tousiours porté singulier soing à „ceque mesd. officiers et aussey mon advocat à la Haye, nommé „Mr Anthoine Hoffslach, s'absentassent le moins qu' ils pour-„roient des biens de leurs entremises et résidence, affin d'avoir „tant meilleur regard à la conservation de mes maisons, terres, „et affaires contre les traverses des malversants sous le command[t] „susdit, en quoy ils m'ont réspondu de s'estre si bien acquittez „selon les occurrences et la nécessité du temps, sans exceder mon „intention, que au moyen de leur présence, se tenant encore sur „mes maisons le plus modestement et coyement qu'ils peuvent, „pour n'estre places de résistance et défence, mesd. maisons ont „jusques à présent esté sauvées du feu et bruslement, néantmoins „*celles dud. Zevenberge et Hontsholredyck pillées et spoliées des* „*artilleries, munition et meubles y estant;* oultre ce qu'une mienne „aultre maison à Eemskercke a esté donnée en proye, et redimée „par le chastellain avec bonne somme de deniers. Et considerant „la bonne conduite de mesd. officiers et advocat, ensemble leur „offre et affection d'y continuer et demeurer au pays, tant qu'il „sera possible avec le mesme debvoir et obligation vers sa Mté, „que leur ay tousiours finalement enchargé, il m'a semblé (soubs „humble correction et moyennant l'aggréation de V. Ex.) qu'ils „ne se doibrent retirer et esloinger de là, signamment ou ils „peuvent faire quelque service; par ou je suis esté occasionnée „de supplier bien humblt v. Ex. qu'il luy plaira, à la réduction „dud. pays en l'obeissance de S. Mté, qu'espère succédera de brief, „à l'exemple des autres villes révoltées, me faire tant de mercede „et faveur que de tenir en temps et lieu mesd. maisons, terres, „et biens aud. Hollande, ensemble mesd. officiers et advocat en „la protection et sauvegarde de v. Ex., et m'advertir de son bon „plaisir, de la sorte, qu'ils auront à se reigler et conduire plus „avant en leurs administrations, afin de ne povoir en rien s'of-„fenser pour mon plus grand appaisem[t] et leur décharge" etc.

D'Arenberghe ce ij de Novembre 1572.

Margriete de Lamarck.

Doch het baatte niet meer. Niettegenstaande de nauwgezetheid van Vrouwe de Lamarks dienaren, en de bescherming der Spanjaarden gedurende een paar jaren, werden hare goederen haar toch ontnomen. Na den aftocht

der Spaansche wapenen werden ze immers door de vijanden met geweld verbeurd verklaard, zoodat de kastelein van Huntsel zich in het voorjaar van 1575 genoodzaakt zag het volgende briefje aan den Hertog van Alva te richten:

A son Ex.

„Remonstre trèshumbl[t] Guill. van Hooff, chastelain récepveur „de Madame la comtesse d'Aremberghe en sa terre et Seignrie de „Naeltwyck et Hondsholredyck en Hollande: comme pour s'ac„quitter du debvoir de fidel et ob[t] serviteur et subject du Roy „et aussy d'officier de Madame la ctesse susd. *il a non seullement „esté constrainct et occasionné de laisser et habandonner ses estats,* „ains aussi tout son bien et patrimoine aux quartiers de Hol„lande, dont il a esté frusté depuis *l'occupation et l'autorité que „les ennemis et rebelles de sa Mté en ont prins par force et forme „de confiscation.* Et comme, pour le service de lad. dame Ctesse „et la conservation d'aulcuns biens, meubles restans illecq à sa „srie et aussi aud. suppl[t] sa femme et aulcuns siens enfans estoient „demeurez sur la maison de la Ctesse au mois de Décembre, „quand la garnison de sa Mté partit dernièrement dud. „quartier d'Hollande et de la Haye, soubz espoir de quelque „paix dont l'on parloit alors apparentement, et que depuis elle „n'est succedée led. suppl[t] retireroit volontiers sad. femme et „enfans d'illecq (comme n'ayans le moyen de povoir faire plus „de service à lad. dame Ctesse sa maistresse) laissant et haban„donnant le peu de bien que sad. femme y peult encore avoir „et rester. Supplie partant tres humbl. qu'il plaire à v. Ex. luy „octroyer et consentir l[re] de pasport et de saulfconduict, affin de „povoir envoyer homme exprès aud. quartier d'Hollande pour „ramener en sureté sad. femme et enfans en ce pays, avecq tout „ce qu'elle pourra tirer d'illecq, tant en meubles qu'aultrement".

Tot zoover de rentmeester van Vrouwe de Lamarck. Later echter volgde de Staat het voorbeeld van het hollende gepeupel, en legde zij de hand zoowel op al de overige goederen van het kapittel als op de prouven, of praebenden, want de Riemer geeft het volgende besluit van de Staten van Holland van 13 April 1577 [1]): „op

1) Beschrijving van 's Gravenhage Deel I, stuk II bl. 817.

„het aangeven van die der kamere van Rekeninge, en „den Rentmeester van Noort Holland, omme *de goederen „van het kapittel.... van Naaltwijk*, overmits het overlij- „den van Willem Moons, onder den ontfanger van de „Domeinen van Noortholland te willen brengen en doen „appliceren; Is geresolveert en besloten, dat den ont- „fangen *goederen van het Capittel.... van Naaltwijk* als „vooren, *sullen blijven geygent*, *verbonden en geapproprieert „tot betalinge en onderhoud van de Predikanten*, *mids dat „de lasten van alimentatie en de renten daaruit voortaan „betaelt sullen worden*, ende dat overzulks dezelve goede- „ren gebragt sullen werden onder den ontfang van den „geene, die als Ontfanger Generael over alle de geestelijke „goederen tot onderhoud van de Predikanten en Con- „ventualen gestelt en geordonneert sullen werden".

Maar welke placcaten en bedreigingen de commissarissen en de Staten van Holland ook uitvaardigden om de eigenaars en houders van beneficien te dwingen ze aan den ontvanger der geestelijke goederen op- en over te geven, de Vrouwe van Aremberg weigerde dit immer door, en van daar het volgende besluit van 1 Juli 1586: „De „Staaten van Holland aanmerkende dat de middelen ge- „destineert tot onderhoud van de kerkedienaaren van „Holland daartoe niet zijn suffisant,.... hebben geresol- „veert, dat den ontfanger van de goederen tot onderhoudt „van de kerkedienaaren gedestineert, Cornelis van Cool- „wijk sal worpen gelast, en geordonneert, de Staaten „eertsdaags te onderrigten wat devoir hij gedaan heeft „om de voorschreeve Beneficien onder sijn administratie „te brengen, en dat alle het geene daar aan soude mooge „gebreeken, eertsdaags sal worden gevordert; dat over- „sulks aan de Rentmeesteren van den Heere van Wasse- „naar, de *Vrouwe van Arenberg*, en alle andere, des „noods zijnde, geschreeven, en ook tegens deselve bij

„executie geprocedeert sal worden, om te hebben perti- „nente verklaaringe, wat Beneficien van deselve Huisen „gehouden worden, wie daarvan Possesseurs zijn, en wat „goederen daar zijn toe gehoorende, ten einde alle deselve „onder den voorschreeven ontfanger gebragt, en tot „onderhoud van de kerkelijke saaken verstrekt moogen „werden, conform de meininge en intentie van de Staaten. (kerk plac. d. II bl. 61)" Voorwaar ook een scherpe resolutie. De Vrouwe van Naaldwijk zal haar echter wel weder naar Spanje opgezonden hebben. Zij voldeed er ten minste geenszins aan, zooals dadelijk blijken zal.

De Staat had dus alles geannexeerd, al had zij het nog niet in bezit. Dit zien wij ook uit de ordinantie van de „Camere van Rekeninge" te 's Gravenhage van dato 17 Mei 1597 [1]), want daarin wordt de rentmeester van het capittel van Naaldwijk gelast om aan Anthonius Lapidano, Decanus, sjaarlijks te betalen de som van vierhonderd ponden, mits overleverende pertinente Inventaris en titulen, papieren enz., en tevens ontvangende mede een sleutel van de kist, waarin die zouden berustende blijven [2]). Deken Lapidano leverde de bescheiden in, want den 27 Mei 1599 werd deze alimentatie blijkens nieuwe beschikking dier Camer op verzoek van gemelden Deken verhoogd tot 600 ponden sjaers, op overweging, dat het getal der vroegere canoniken van 11 tot 3 ingesmolten was, en om rede de pachten der goederen meer opbrachten. Doch had het gouvernement zich niet meester gemaakt van alle praebenden zoowel als van de vermakingen, en schenkingen, dan zou het immers niet zoo mild geweest zijn met zijne alimentatie [3]).

---

1) *Bijdragen* deel IX, bl. 156 en 157. (Mededeeling van den Heer Giudici).

2) Van den rentmeester had van Coolwijk ze dus niet los kunnen krijgen.

3) Het zou allicht opgeworpen hebben, dat zij daaruit reeds eene voldoende sustentatie ontvingen. Wellicht heeft dus de graaf van Arenberg

Ter completering voegt de Heer Giudici er nog bij: „Pro memorie dient, dat Anthonius Lapidano ook betoogd had, *dat hij vroeger dubbel trok uit de revenuen van het kapittel, als zijnde daarvan Deken geweest* [1]).

„Een ander Kanunnik had reeds den 17 December 1586 „op verzoek, onderstand verkregen, en is ook als rent„meester dier goederen aangesteld geworden. (Die aan„stelling zal wel geschied zijn, omdat hij in zijn verzoek „melding maakte van zijn 57 jarigen leeftijd, zijn vrouw „en vier kinderen)".

Wat de Staten hierboven in 1577 geweigerd hadden, stonden zij echter in 1582 toe, immer den 27 Juni „hebben zij van gelijken verklaert en geordonneert [2]) „en verklaren en ordonneren zij bij desen, dat de goede„ren van den Capittele op het Hof alhier in den Hage, „en *tot Naeltwijck* gekomen zijnde, mede voortaen onder „Domijnen van Hollant gestelt en gehouden sullen wer„den, en de inkomsten van dien weder gebracht onder „den ontfang van den rentmeester van Noortholland be„ginnende van den jegenwoordigen jare 1582 incluis".

Maar niet alleen bewijst het voorgaande, dat de Staaten van Holland de proven en al aangeslagen hadden, er blijkt immers ook nog uit: vooreerst; tot welk einde zij tevens aan onwaardige ellendelingen deel gaven in de inkomsten ter eere van God en zijne heiligen geschonken om den godsdienst te beter en te plechtiger te verrichten; ten anderen welke onrechtvaardige en aanmatigende eischen zij stelden, vóór zij den kanunniken de hun verschuldigde revenuen uitbetaalden, en hoe zij hen daarbij nog beknibbelden; doch insgelijks hoe nietig in 1599

---

de *goederen der proven* door bemiddeling van den advocaat Boonen later *terug*gekregen, want later heeft hij ze immers verkocht.

1) Ziehier de bevestiging, van hetgeen ik vroeger gezegd heb.

2) Zie *de Riemer*. t. a. p. bl. 818.

reeds het getal was van degenen, die nog taliter qualiter uit de rijke fondsen van het kapittel gealimenteert werden; zij waren immers maar met hun drieën. Spoedig hield dan ook die alimentatie geheel en al op. Zooals wij gezien hebben, verklaarden toch al in 1609 de Baljuw, mannen, regeerders en gemeene Buuren tot Naaldwijk, „dat *bij versterf* van het kapittel *alle goederen* zijn ge„appliceert aan de Domeynen van de Graaffelijkheid".
Allerwaarschijnlijkst hebben dan ook de enkele latere kanunniken geen inkomen gehad, tenzij hetgeen hun eindelijk verleend werd door Prins Frederik Hendrik, en gelijk wij uit de „Relatio" opgemaakt hebben, ook dit duurde niet lang.

Zooals Deken Lapidano schreef, was het kapittel van de 12 kanunniken, die het bij de stichting ontving, eerst terug gebracht tot 11, en thans geslonken tot 3: doch toen de gemeen conventualen van 's Gravenzande een verzoekschrift naar Rome opzonden [1]) om „dit collegie „van den Canonisye met huere getalle te vermeerderen", omstreeks het jaar 1560, toen zal het ook wel niet voltallig zijn geweest, anders ware het immers, de Deken mede gerekend, geklommen tot 22 personen, dat wel wat al te veel zou geweest zijn.

De Heeren, ten minste de latere Heeren, van Naaldwijk bezaten ook hun huis te 's Gravenhage [2]) waar later dat van den Raadpensionaris Oldebarneveld stond, maar veel vroeger reeds hadden zij er een te Leiden [3]). Daar verbleef de Ridderlijke familie waarschijnlijk dik-

---

1) *Bijdragen* deel XII, bl. 153.

2) Ook dit huis verkocht Karel van Aremberg omstreeks 1610.

3) Zie *Orlers* bl. 195. Op de breedtstraat tegenover de corte Toorenbrug-stege, daer nu 't hof van Hollandt uytsteekt. Bij de inwijding der universiteit is daer van stadsweghen een heerlijcke ende solemnele maeltijdt bereydt.

wijls, en dit is wellicht de reden, dat de meeste der eerste Dekens van het kapittel, en voor zoover ik zoowat berekenen kan, ook der Pastoors, uit Leiden, of uit den omtrek dier stad afkomstig zijn.

Zoover het perkamenten register reikt, heeft Pater van Lommel die digniteiten allen opgegeven met het jaar van hun op- en aftreden, en de Dekens met bijvoeging der wijze van hun optreden; voor de volledigheid ga ik daarom thans die lijsten afschrijven, doch de genoemde bizonderheden zal ik maar weglaten om ze hier en daar te vervangen door andere, die meer hun leven of werken betreffen, en om het bovengenoemde register zooveel mogelijk aan te vullen.

Ziehier dan de Dekens van Naaldwijks collegie [1]:

1307–20. Dr. *Gherardus van Leiden* of anders: Heer Gherijt Ansemssoen.

1320–65. *Martinus van Zomeren.* Deze Deken komt 7 November 1344 voor in een acte, waarbij Willem van Naeltwijck Martijn priester ende decen der Canesye van Naeltwijck en Aernt Nachtegale, rechter en schout binnen denselven dorpe verklaren, dat Herborch cum suis afstand deden van alle aanspraak op zekere 5 morgen, vroeger door Hugo en zijn zoon Jacob aan Mariaweerd geschonken. (J. de Fremery, Cartularium).

1365–79. Ds. *Heynricus Stout.*

1379–82 Ds. *Philippus filius Dodonis de Leiden.*

1382–1384. Ds. *Gherardus de Burch.* Van dezen Deken lezen wij [2]: „Aelbrecht enz. doen condt allen luden, „want Heer Gerrijt van der Burch bi tiden deken tot „Naeltwijck een capelrie fundeerde en maecte in onser „Capellen die hi binnen siner leven Heeren Willem van

1) *Bijdr.* deel II, bl. 151.
2) *De Riemer,* deel I–I, bl. 214 en 215.

„der Haer Priester gaf, die die capelrie sint beseten en „gehouden heeft". Hij was namelijk bij zijn leven kapelaan geweest „op ten Hof" te 's Gravenhage, en in het laatst van zijn dagen had hij een som gelds gegeven om een kapelrie te stichten in de Hofkapel, doch het grootste gedeelte van dit geld was in handen gekomen van den Graaf; deze had het voor zich zelven besteed, maar thans maakte hij dit misdrijf weder goed.

1384–1422. Ds. *Johannes filius Arnoldi.*

1422–1460. Ds. *Heinricus filius Robberti.* In 1438 den 3 November droeg Paus Eugenius dezen Deken op [1]) een onderzoek te doen naar de waarheid der reden, welke Ger. van Poelgeest aangevoerd had om de kapel van Homade te verheffen tot een parochiekerk, en aan zijn verzoekschrift te voldoen, indien zij waar bevonden werd. Ook hij was een Leidenaar.

1460–1480. Ds. *Franco filius Wilhelmi de Bruyn* de Leiden.

1480–1483. Meester *Dirk Persijn* van Amsterdam. Waarschijnlijk een zoon van Hendrik Persijn. Hij was Doctor Juris Canonici, en S. van Leeuwen noemt hem daarin Goudhoeven volgende, raad in den Hove van Holland. Hij deed in 1483 afstand van zijn Dekenschap, werd Karthuizer in het klooster bij Delft, en stierf daar in 1486.

1483–1509. Magister *Jacobus de Angelo*, ook Angularius of van den Hoec. Hij was Pastoor van Wassenaar, en van Leiden geboortig. Van Heussen verhaalt van dezen Deken, dat hij „leeraar was in de Godkunde, en „oom van moeders zijde van Martinus Dorpius". Hij was een tijdgenoot van Wessel, en stond in kwaden reuk,

---

1) Zie den brief bij *van Heussen* III, bl. 877. Histor. seu not. episcop. Middelb. bl. 283, dl. II.

als verdacht een aanhanger geweest te zijn van dezen dwaalleeraar, doch dit is nog geenszins bewezen [1]). Als Pastoor van Wassenaar moet hij ook eenige inkomsten vermaakt hebben aan zijne kerk. Nog heeft hij aan de kerk van Warmond, die onder de Bernardieten stond, bij testament besproken 40 ponden Hollants, en twee glazen, en 17 pond aan de Cisterciensers [2]).

1509–1540. *Petrus de Gouda,* ook al uit Leiden. Van Heussen deelt echter mede, dat hij de zoon was van Jacob van der Goude, een aanzienlijk burger der stad Gouda; doch dit kan niet waar zijn, tenzij hij op lateren leeftijd is verhuisd naar Leiden. In 1508 was hij kanunnik der O. L. Vr. kapel in den Haag, in 1523 Pastoor van Voorschoten en in 1536 komt hij voor als de ware Pastoor van het dorp Middelie bij Edam. Met den kanunnik Arnold van Dorp was hij in het begin van 1508 als vicecureit procurator van den Deken, en het kapittel in den Haag, bij het verdrag tusschen genoemd collegie en den Pastoor der stad. (*de Riemer* I–II, bl. 826). In 1522 zag hij zich aangesteld als zegs- of scheidsman in het hevige geschil tusschen Floris Oem van Wijngaarden en Vincent Cornelisz., rekenmeester van Holland, over het begeven van een vicarie aan het S. Laurentius altaar te Voorschoten, van een vicarie te Voorburg, en een kanunniksdij in de St. Pancraskerk te Leiden [3]). In 1527 werd hij met Ger. van Assendelft door Margaretha van Parma naar de abdij Leeuwenhorst gezonden als keizerlijke commis-

---

1) *Bijdr.* dl. XIV, bl. 240.

2) In het Necrologium van Warmonds klooster vond *v. Heussen* (Hist. seu not. Episc. dl. I, bl. 512) onder de weldoeners: Heer en Meester Jacob Huick, Doctor in de Godtheyt en Deken te Naeldwijck, gaf 2 glazen in *de kerk, of Reventer* van 14 pont, item 10 pont. (Waarschijnlijk dus in de kloosterkerk).

3) Aant. van *v. Rijn* op *v. Heussen* dl. III, bl. 841.

saris bij de verkiezing van een nieuwe abdis [1]). Met Heer Pieter de Fonte en Petrus de Barbay, beide kanun. der Hofkapel, alsmede Crispijn van Boshuizen, heurl. rentmeester, komt hij in 1531 ook voor, als gedeputeerde van het Haagsche kap., in het geschil met de Heemraden van Delfland, en de ambachtbewaarders van 't Noorderland, buiten 's Gravenzande, over het uitdelven van konijnen, en het onderhoud van den ouden dijk te Monster [2]). Meermalen ook trad hij op als subgedelegeerde van den inquisiteur-generaal Ruard Tapper [3]). Zoo nam hij in 1524 Joannes van Polanen, Pastoor van Voorburg, den eed af, dat deze zich van alle lutherye zou onthouden (*Kerkhist. Arch.* dl. III, bl. 116); zoo examineerde hij in 1527 Cornelis Woutersz. alias „cooperen potken", van Dordrecht (t. a. p. dl. IV, bl. 15); zoo ook in 1527 Antonius Frederiksz. van Naarden, en Catherijne Bouwens van Bleynckvliet (t. a. p. bl. 20), en zoo trad hij insgelijks op tegen zijn eigen kapelaan te Middelie, Heer Jan de Haas, in 1536 (bladz. 193) en tegen Joan. Sartorius, eenigen zeggen uit Delft, anderen uit Amsterdam.

Tot zoover het register. Bovendien heb ik nog gevonden:

In 1551. *Rutgaert Boschaert.* Hij was gedeputeerde van het kapittel op de vergadering in dat jaar te 's Gravenhage gehouden ter vaststelling der bijdragen in de onkosten van het concilie van Trente [4]).

---

1) *Bijdr.* deel XX, bl. 284, waar de opdracht van M. v. P., het verslag der commiss. enz.

2) *De Riemer* I–I, bl. 150 en 51.

3) Ruard Tapper, van Enkhuizen, deken van Leuven, werd in 1524 door Paus Paulus III tot inquisiseur-generaal in de Nederlanden aangesteld. (Kerkhist. Arch. *Kist* en *Mol*).

4) *Bijdragen* dl. III bl. 394.

In 1570. Hr *Joan van Naaldwijk*. Van Heussen geeft hier verkeerdelijk 1470 op. Volgens S. van Leeuwen was hij vroeger kanun. van dit collegie, doch later Deken. Hij was de zoon van Johan van Naaldwijk, en Geertruid van Haaften, uit Gelderland. „Om zijn kunde" was hij door den Paus tot protonotaris benoemd [1]).

Op het einde der 16^e^ *eeuw*, (wanneer bepaald, geeft hij niet op,) noemt van Ollefen eenen Heer *Adam Petrus* (i?) Hij zegt wel der 15^e^ *eeuw*, maar dit is ongetwijfeld een druk- of schrijffout, want hij verhaalt er nog bij; dat deze Deken in zijn vijfde boek vele bizonderheden mededeelt over Martin. Dorpius, en deze is gestorven in 1525.

In 1597 en 99 *Anthonius Lapidano*, over wien wij reeds gesproken hebben.

Omtrent 1620 of 30 *Cornelius van Reynegom*. Deze was de laatste Deken van Naaldwijks collegie. Hij was geboren [2]) den 8 Aug. 1581 uit eene aanzienlijke familie, tot ouders hebbende Cornelius van Reynegom, rentmeester [3]) der goederen van Graaf Karel van Arenberg en Josijna van Hooff. Pater van Lommel zegt van hem, dat hij ten gevolge der troubele tijden niet kon residee-

---

1) Zeker van dezen Deken spreekt Adr. Hubertsz. in het proces tegen den afgevallen pastoor van de Lier Arent Dirksz., als hij in 1567 voor het hof van Holland getuigt, dat „Arent Dierexz. Vos, laist pastoire in de „Liere, in presentia van hem deput., *van den Deken* ende secretaris van „Naeltwijck met *Treslong*, *canonick* aldaer geseyt heeft, dat hij met Bely, „sijn jongwijff, omtrent Heylige Drievuldicheits dach tot Wesel is geweest". Zooals blijkt uit het verzoek der nieuwgezinden, hier boven medegedeeld, heeft deze Deken niet lang kunnen resideren te Naaldwijk.

2) Als getuige gehoord den 17 Februari 1634, ten huize van Pastoor Bekom, was hij oud 52 jaren.

3) Later schijnt dus de familie van Aremberg weder het bezit van hare goederen teruggekregen te hebben; doch niet vóór 1589, anders zou de afgevallen Aartsbisschop van Keulen (van Doornik?) er niet hebben mogen verblijven.

ren, maar dit zal ook wel het geval geweest zijn met de twee vorige hier opgenoemde Dekens. Deken van Reynegom woonde dan ook met zijn zuster te Delft, met welke hij getuigde tegen Jan Vrouweling, die den Pastoor van Monster met list uit zijn pastorie had weten te lokken, om hem naar den Briel te vervoeren, en die gaarne nog eens zulk een goeden tijd wilde hebben, waarin er zooveel te verdienen viel, daarbij de oogen vestigende op het ouderlijke huis van dezen Deken. Hij schijnt dus te Naaldwijk geboren te zijn; hij stierf te Delft, en zooals van Heussen verhaalt, moet dan ook zijn portret daar in een kamer der pastorie gehangen hebben. Pater van Lommel geeft als zijn sterfdag op 27 Juli 1636; de Aartsbisschop la Torre noemt echter het jaar 1640, en wie nu heeft daarin gelijk?

Thans volgen de Pastoors 1):

Anno 1296, (op Maria Magdalena). *Gherardus van Raephorst* plebanus; ook als persona.

Anno 1299–1300. *Thydeman*, persoon van Naeltwijck.

Anno 1299 nog 1312. *Gerryt Boschaert*, prochypape. Waarschijnlijk Leidenaar.

Anno 1317. *Gerrit van Overwael*, presbyter, canonicus, prochypape.

Anno 1361 nog in 1369. *Symon de Delf*, curatus of prochypape.

Anno 1372 nog in 1374. *Jan Hughenszoon.* Hij ruilde de cure van Naeltwijck met D° *Philippo Hughenzoon* tegen de cure van Aarleveen, alwaar hij stierf.

1374. *Jan van Bossche*, prochypape. Zooals ik reeds gezegd heb, was hij getuige van het geven der paepelicher provenda te Hontselaersdijck.

1376–79. Heer *Wouter*, canonicus en prochypape.

1) *Bijdr.* deel III, bl. 302.

1381–84. Hr. *Jan Aertszoon*, onzen prochypape.

1385–86. *Nicolaus dictus Coddeman*, curatus et canonicus.

1396–1409. *Nicolaes de Poel*, canonicus et curatus. Misschien was hij wel uit deze streek afkomstig; zijn naam althans doet daaraan denken. Hij † 15 Mart 1409.

1409. Hr. *Mattheus*, canonicus en cureyt ofte prochypape.

1421. (vóór) *Engelbertus Symonsz.*, cureyt ende canonicus.

1448. *Johannes Bartholomei*, can. et curatus. Hij sterft in genoemd jaar.

1474. Mr. *Jacobus Gillis Storm*, curatus Naeltvicensis. Hij sterft 1474 op St. Gallendach. Waarschijnlijk een 's Gravenzander van geboorte.

1523. *Nicolaus de Harlem*, canonicus et curatus moritur.

Buitendien geeft Pater van Lommel uit het Bruss. Arch. nog op: 1562, Aoust *Martinus Gerardi*, chanoine et curé de Naeltwijck, recommandé comme idoigne pour le doyenné de Ziriczee [1]); van Olleffen vermeldt nog: in 1570 *Herman van Gouda* [2]), die een vermaard dichter was; en van Heussen uit een M. S. van Duncanus: in 1573 *Gerardus Pietersz.* [3]).

---

1) Dezen Pastoor en kan. kent *van Heussen* niet; in zijne Histor. seu not. episcop. Harlem. dl. II bl. 19 verwart hij hem met *Duncanus* en dl. II achteraan in errata met *Dorpius*; hij schijnt een goed vriend geweest te zijn van Musius, en van den Middelburgschen Bisschop Nicolaus de Castro; zie den brief van Musius over de plechtige inhuldiging van den eersten Bisschop van Haarlem aan dezen Heer *Martinus* gericht. *v. Heussen* t. a. p. bl. 19.

2) Onder de geleerde Goudenaars noemt *Walvis* ook een Herman van Gouda op, doch deze was Lethmatius, en geen poëet, maar een theoloog. Ook vermeldt hij een Albertus Hermanus, en deze was wel een groot liefhebber der latijnsche dichtkunde, maar hij heet daar Pastoor van Baardwijk. Zou deze laatste naam ook soms verwarring gesticht hebben?

3) Deze kan. zal wel slechts bij naam Pastoor geweest zijn, want „le „ij de Novembre 1572" schrijft Vrouwe Margriete de Lamarc aan Alva: (Arch. v. k. en Mold. II bl. 133). „Monseigneur, je ne puis aussy celer

Van de kanunniken heb ik gevonden, behalve de reeds genoemde *Joan van Naaldwijk* en *Treslong:* Heer *Ghijsbrecht van den Poel*, naar alle waarschijnlijkheid uit den Poeldijk geboortig; in het Archief van Rijnsburg (Rijksarchief) vindt men een brief van 5 Mei 1395, waarbij de kercmeesters in den Poeldijc kond doen, dat ons haer Ghijsbrecht van den Poel, kanonic tot Naeldijk ghegheven heeft tot onser Vrouwen behoef van den Poeldijk vijf hont lants..... dat voorscreven lant sal onse Vrouwe uut den Poeldyc hebben, als ghescreven staet. (*J. de Fremery*, Cart. Marienwaard). Ook Heer *Jan van Catwijk* [1]. Hij komt voor in 1446 bij het mutuum testamentum Joannis Domini de Montfoort, et de Wilhelmina de Naeltwijck in de volgende woorden: praesentibus ibidem venerabilibus et circumspectis viris et Magistris Florentio Vliger beatae Mariae praedictae (Trajectensis), et Joanne de Catwijk Sti Adriani in Naaldwijck Trajectensis diocesis ecclesiarum Canonicis et Simone Jacobi de Aremberch medicinarum Doctore, testibus fide dignis ad praemissa vocatis specialiter.

1506. *Nicolaas Jansz. Vos* en *Jacob Amelsz.* [2]. Zij waren in dat jaar benoemd tot executeurs van het herhaaldelijk vermelde testament van de Vrouwe van Montfoort: „Memorata Domina hujus testamenti, seu ultimae „voluntatis ordinavit, constituit et elegit executores pro„vidos et honorabiles, discretosque viros Dm. Nicholaum, „filium Joannis Vos et Magistrum Jacobum, filium Amelii,

---

„à V. Exc., comme le service divin cesse par toutes mes terres aud. „Hollande à mon indicible regret, espérant toutes fois que icelle ne le „vouldra prendre de mauvaise part, puisque ne me reste aulcun moyen d'y „pourveoir, à cause desd. troubles et difficultés de ceste saison".

1) Anal. *Anton. Matthaei* II bl. 315.

2) Ant. Matt. t. a. p. bl. 326.

„canonicos ecclesiae parochialis in Naeltwijck presbyteros „Trajectensis dioecesis".

In 1551 en 1563 *Dirk van Poelgeest*. Hij was met Deken Boschaert bij de eerste vergadering over het concil. van Trente; en bij de tweede alleen als gedeputeerde van het kapittel in den Haag aanwezig. Hij moet de zoon geweest zijn van Heer Gerrit van Poelgeest, die het huis „de Poel" wederom deed opbouwen, en van Helena Thage, van Wemmel bij Brussel [1]).

In 1614 Heer *Hendrik Schenkel* [2]). Hij verzorgde in dien tijd den geheelen omtrek van Naaldwijk, als Wateringen, de Lier enz.

De Deken woonde in een huis achter de kerk, dat hij waarschijnlijk in huur had van de Heeren van Naaldwijk, maar de bekende Vrouwe van Montfoort „bespreect ende „gift in rechter aelmissen den Capittel te Naeltwijck „een huys mitten hofstede ende boemgaart, gelegen te „Naeltwijck achter der kerken, dair die Deken altehans „inwoont, tot behoeff van den Deken van Naeltwijck in „der tijt, ende voirt alle navolgende Dekens". Doch op voorwaarde, dat hij het zou onderhouden en er geen renten opleggen. „Des sullen die Dekens dit huys onder„houden, maken ende repareren na goetduncken des Pa„troens (van den Heer) in der tijt, ende des Capittels, „also verre als die Deken ende dat capittel van goeden „regiment sijn. Ende wairt saken dat die Deken ende „dat Capittel tot enigen tijden van quaet regiment waren, „so sal dat huys ende erf voersz. vervallen wesen ende

---

1) Zijn broeder Karel was in 1558 kan. te Leiden; zijn zuster Josina was terzelfder tijd Priorin te Rijnsburg. Van onzen kan. spreekt echter *S. van Leeuwen* niet.

2) *Van Heussen*, Delfland. In 1614 werd hij tot Pastoor aangesteld. Hij overleed 28 Nov. 1648 te 's Gravenhage, waar hij woonde. Na zijn dood werden de geloovigen geholpen door Heer Jacob van der Velden.

„comen an den patroen in der tijt, sijnen wil daermede „te doen. Ende voirt so en sal die Deken of dat Capittel „dat voersz. huys in geenre wijs mogen belasten mitt „renten off anders op die pene en verboernis voersz.”.

Het zoogenaamde oude mannenhuis, dat achter de kerk, en naast de kapel staat, en dat in verscheidene woningen rondom een groot plein is verdeeld, moge hetzelfde niet meer zijn als het vorige, het staat toch op dezelfde plaats. In 1426, naar men zegt, werd het eerste gesticht, doch het was zoo groot niet als het tegenwoordige, want Prins Frederik Hendrik heeft het uitgebreid, en naar den naam te oordeelen heeft het in den beginne alleen maar voor mannen gediend, terwijl er later ook vrouwen in verbleven.

Tot nog toe hebben wij nog niets vernomen van den H. Geest te Naaldwijk, doch wij kunnen er wel zeker van zijn, dat zijne Heeren de Armen goed bedachten. Vrouwe Willem van Naaldwijk vergat hen althans niet, want in haar testament luidt het: „item bespreekt ende maect „zij den Heyligen Geest sestien pont Hollants sjaers „ewige renten, waarvoir die heylige Geestmeyster in der „tijt gehouden sullen wesen te deylen aan scoen broet „viertich schelling Hollants op hair jaergetide, ende op „elcker vrydach te quatertemper den rechten armen aen „scoen, cousen ende cleder vierdalf pont Hollants” [1]).

In een noot op het leven van den grooten Aartsbisschop van Philippi, i. p. i,, Sasbout, schrijft van Heussen

---

1) Ik behoef hier zeker niet meer te herinneren aan de schenking van Pastoor Dirk Heymansz. Waar die H. Geest-goederen wel gebleven mogen zijn? Immers in 1589 reeds „versochten de Diakonen en gemeente der kerke tot Naaldwijk den Staten voorts te mogen ontfangen *het oortje van de rantsoenen* tot behoef van den Armen aldaar, daar in bij de Heilige Geestmeesters hemluiden belet gedaan word, *niettegenstaande sijluiden* supplianten *hetzelve eenige jaren ontfangen hebben*”; enz. enz. *Kerk. Placaatboek* II, bl. 82.

(zie histor. ceu notit. episc. Ultraj. I, bl. 43), dat deze in zijn jeugd werd toevertrouwd aan een godvruchtig priester, en of te Haarlem *of te Naaldwijk* zijne opleiding genoten heeft, want *daar waren beroemde scholen.* Ook de school van deze plaats was dus een latijnsche school, en bepaald een kapittelschool. In 1412 moet zij reeds bestaan hebben, want op dat jaar vinden wij den clericus Gerardus Nicolaaszoon als haar hoofd vermeld. Zeer waarschijnlijk is ook Martinus Dorpius hier zijne studiën begonnen. Meer echter kon ik er niet van ontdekken.

Hierboven heb ik gesproken over den ketterschen haat en de bloeddorstige hebzucht van Jan Vrouweling; inderdaad zoo diep had ten tijde der troebelen de nieuwe leer sommiger hoofd en hart bedorven. Behalve de nabijheid der Watergeuzen, die in 's Gravenzande genesteld waren, was *Wouter Simonsz.* wel de allervoornaamste oorzaak, die door zijn vinnige preeken zijnen haat in de harten zijner hoorders overstortte. Wie deze man was, heeft Pastoor Bauer reeds in deze Bijdragen verhaald [1]). In het vonnis, over dezen gewezen Carmeliet uitgesproken, wordt wel niet gerept „van droogscheren", maar toch oefende hij dit werk uit; doch wat genoemde Pastoor mededeelt over zijn werken, is voor een groot gedeelte onjuist. Hij werd niet vergezeld door Arent Dirksz. Vos; in diens geheele proces is niet de minste aanwijzing te vinden, dat deze de nieuwe leer ergens anders dan in de Lier gepreekt heeft [2]). Ook had hij geen huis in den Poeldijk,

---

1) Deel II bl. 423. Zie ook *Godsdienstvriend*, het Westland, door Pater van Lommel. Hij was „geprofesside Carmelyt geweest tot Thienen buyten Loeven, ende oick eertijts pastoir in Poortegail, in de landen van Putte". *Kerkh. Arch.* dl. II, bl. 268.

2) Ook in het vonnis van Jacobus Woutersz. 8 Juni 1569 wordt niet de minste melding gemaakt van het verkondigen der Calvinistische leer.

maar wel te Naaldwijk. Wouter Simonsz. heeft wel in eerstgenoemde plaats gepreekt, maar het middenpunt van zijn woelen was Monster, waar hij verbleef bij Henrick Diericxz., timmerman, en zijn huisvrouw, buurlieden aldaar [1]), of wel Naaldwijk in het huis van den afgevallen Lierschen Pastoor. Deze hield zich wel voor het Hof van Holland, toen dit er hem over ondervroeg, alsof hij er geen schuld aan had, want hij „seyt opt xxv°, dat „hij wel gehoort heeft, dat een nieuw predicant in sijn huys, „dat hij tot Naeltwijck staende hadde, preecte, ende dat „alleer, nochthans niet lang, hij daervan bij Willem van „Hooff, rent^{m} ende Baillu van Naaldwijk, geadverteerd „is geweest, sonder dat tselfde gesien heeft, ofte daer „openbaer ende uitdruck consent toegedragen heeft, son„der dat hij ooc tselve verboden heeft; en seide voorts „dattet voors. huis was een huis, daerin drie of vier „jaren van te voren geen volc in gewoont en heeft, ofte „ooc noch in woont, en dat de buren daer dagelicken „tot heuren appetijt uit ende in mochten, seide voorts, „dat hij, die spreect, bij den voors. Bailliu van Naeltwijck „bij een Missyf ofte brief geadverteert wordende, dat in „sijn voors. huis gepredict was, hij, die spreect, aan „denselven Bailliu in denselven brief voor antwoort screef, „dat, indien in dat huis yet geschiede, of yemant inwoonde, „dat hem niet en genouchde, dat hij daertegens met „recht voorsien mochte; seide hij die spreect, gevraecht „sijnde, wie die predicant was, die in sijn voorsz. huis

1) Zie Sent. van den Hertog van Alva bl. 366. Zooals hij zelf bekende in 1568 was hij van Leiden, waar hij woonde exerceerende sijn ambacht van droogscheren, ende 't drapenierschap van beyen te reeden, (wollenfabrikatie alzoo) deur instancie ende bidden van eenighe ingesetenen van Naeltwijck, dair onder was eenen Corn. Steffenszoen, naar het Westland gekomen om daar te preeken. Zie *Archief Kist en Mol* dl. II bl. 268.

„preecte, dat hij heeft horen seggen, dat het was Wouter „Symons, seggende, dat hij denselveu niet en kent, ende „niet en heeft horen preecken, ende dat hij noit sin en „hadde in die vergaderingen ofte confederatien, die de „nieuwere predicanten maecten van hunne ouderlingen „ofte diaconen". Doch uit het medegedeelde blijkt maar al te duidelijk, dat dit preeken met zijn voorkennis geschiedde, en dat hij het den vuilaardigen apostaat niet wilde beletten. Altijd evenwel verkondigde deze zijn ketterij niet in dat huis. Hij „preecte ooc in 't veld „tusschen 't dorp [1] (Naaldwijk) ende woonplaetse van „den Pastoir van Monster" (en dus op den Swarten dijk). Daar doopte en trouwde hij insgelijks „nae de nyeuwe „Religie", tot dat hij gevangen genomen, en in den Haag in den kerker opgesloten werd. Vroeger, 31 Aug. 1568 namelijk, was hij reeds te Leiden bij verstek tot verbanning en de confiscatie van al zijn goederen veroordeeld als predicant en apostaat [2], doch thans, 30 Mei 1570, volgde dit vonnis van „den raedt ons Heren des Coninx: „Gesien in den raedt etc. die confessie voor seekere „commissarissen van den Hove van Hollant bij Wouter „Symonsz., eertijts geprofesside van der carmerlyten oirde „en oick Priester, jegenwoordich gevangen buyten pijne „verbande ende van ysere gedaen, mitsgaders oick ver„scheyden informatien van Co: Mats wegen genoemen,

1) Op het veld achter het huys van den reeds genoemden Corn. Steff. en ook op diens erf, „doende aldair onder sijn sermoen met schoetels „ommegaen voir die gemeene armen". *Arch.* t. a. p. Schrijven van het Hof van Holland.

2) *Sententiën van den Hertog van Alva* bl. 119. Gelijk de President en de Raiden des Coninx aan Alva schreven, was hij thans (deur ons schrijven) „gevangen gelevert bij den vicaris van den bisschop van Hairlem, die den„selfden Hr. W. gevangen hadde doen leggen tot die Carmelyten b. der „stede van Hairlem". *Arch.* t. a. p.

„ende acte van wetlicke interdictien oeck aen den persoen „van hem gevangen gedaen, gebleecken is, dat hij gevangen, wesende geprofessyt in der Carmelyten Oorden „ende Priester, zijne Professie ende Priesterlycken Staet „verlaten heeft, hem begevende tot Mechanycquen handel „ende neeringe, ende daer nae oock tot een openbaer „Leeraer ende Predicant der gereprobeerde nyeuwe „Leeringe, deselve continueerende, oick boven eenige „interdictien, hem van zijne voorz. Mats. weghen gedaen, „ende nae den Sermoenen oick kinderen doopende, soe „binnens huys als in 't openbaer daer buyten: vougende „oick eenige Persoenen als in Echten t'saemen, ende „boven al oeck eenen Diacen ofte Dienaer de Armen „ontfangen heeft, als nae de voorsz. gereprobeerde ende „gedamneerde Religie, uyt welcken oirsaecke hij gevan„gen, oick bij voorgaende Sententie van zijne voorsz. „Excellentie gebannen es geweest, ende zijn Ban viole„rende, weer inne gecommen es, zonder dat hij nae „verscheyde goede vermaningen, van sijne quade opinie „ende voornemen heeft willen affwijcken, ofte daervan „behoorlick leedtweese thonen, zulks dat hij ter voirsz. „oirzaecken van zijnen Geestelijken ende Priesterlicken „Staet behoorlicken gedegradeert es, etc. Soe ist, dat „sijne voorsz. Excellentie, in den naeme als boven, bij „advijs van den voorsz. Raede, den voorsz. Wouter „Sijmonsz. jegenwoerdich gevangen, gecondempneert heeft „ende condempneert hem mits desen geexecuteert te wor„den mitten vure, zulcx datter die Doot nae volcht. etc." [1])

„Aldus" etc. etc.

---

1) Het is bekend, dat dit niet zoo geschiedde: eerst werd de misdadiger geworgd, en daarna zijn ligchaam in het vuur geworpen. Zijn doodvonnis werd eerst in 1570 uitgesproken en uitgevoerd, even als dat van Arent Dircxz. de Vos, omdat Alva vorderde, dat zij eerst gedegradeerd zouden

Doch niet zich zelven alleen stortte de rampzalige in het verderf, want, reeds vóór hem had een zijner trouwste aanhangers, Huybrecht Huybrechtsz. uit Naaldwijk den dood ondergaan door het zwaard. Deze was door de mannen van Rijnland tot het vuur veroordeeld, maar hij bekeerde zich gelukkig, en daarom werd hij tot het zwaard verwezen. Dit geschiedde den 16 Juli 1569 [1]). Ziehier dit vonnis; ik zal het afschrijven om een staaltje te geven van de oproerigheid van Wouters aanhangers.

„De bailliu van Rijnland [2]) Willem van Palesteyn, zoo luidt „het, eyscht alhier Huybrecht Huybrechtsz. Timmerman, geboeren „tot Naeldwijk bij Monster, ende seydt hem aen hoe dat hij „buyten pijne ende banden ysere geconfesseert ende bekendt „heeft; als dat hij voor daete van 't Placcaet van de Interdictie, „wel conversatie gehadt heeft, met eenen Wouter Simonsz. Mi-„nister ofte Predicant. zoe deselve Wouter te dyen tijde somp-„wijlen 't zijnen Huysen converseerde, mitsgaders oick eenen „Mathijs Jacobsz. tot Monster, die hem om de Religie geabsen-„teert heeft, ende mitten welcken hij oick wel openbaerlijcken „in de Predicatie van den voornoemde Wouter Simonsz. geweest „es; welcke Wouter Symonszoon Predicatien hij gevangen oick „zulcx bekendt tot Naeltwijck, Monster ende oick in de Poeldijck „gehoirt te hebben int openbaer, ende dat hij oick, passeerende

---

worden, en noch de aartsbisschop van Utrecht, noch de bisschoppen van Haarlem of Roermond, om verschillende reden zich daartoe wilden laten vinden. Zie *Archief* t. a. p. 2 brief aan Alva.

1) *Sententiën* t. a. p. bl. 365.

2) In een verslag, door 's Hertogs commissarissen omtrent den voortgang der ketterij in het najaar van 1567 opgemaakt; waarvan het ten minste allen schijn heeft; wordt in het caput: „Pretores et alii Regii „officiarii" genoemd sub. *b* „Balivus Rijnlandiae, an concionibus interfuerit, „audiantur Leydenses pastores. Item de diligentia ejus contra Anabaptistas „aud. pastor Monasteriensis extra Hagam". Hij schijnt dus wel eenigermate verdacht te zijn geweest, maar het onderzoek is toch nog goed afgeloopen. In Monster schijnt hij dan ook, zooals uit dit vonnis blijkt, tegen de oproerigen goed opgetreden te zijn. Cfr. *Archief van Kist en Mol* dl. II bl. 257.

„voorbij den Ziecken van den Haige [1]) mede een stuck van een „Sermoen van den Predicant, doen aldair Predikende, gehoirt „heeft; mede bekendt hebbende dat hij zijn laeste kindt heeft „doen doopen nae de nyeuwe Religie bij den voirsz. Wouter „Symoensz., omtrent twee Jaeren geleeden in 't Velt tusschen „'t Dorp ende de woenplaetse van den Pastoir van Monster, in „presentie van Henrick Dierixz. met zijn Huysvrouwe, mede „Buyerluyden aldaer, alwaer die voorsz. Wouter Symonsz. geloe-„geert was, ende die kennisse van tselve doopsel droegen, insge-„lijcx dat hij Huybrecht voirsz. belast es, behalven de voorsz. „verscheyden Sermoenen van de nyeuwe Religie tot diversche „plaetsen als vooren gefrequenteert ende gehoirt te hebben; oick „veel listicheyt te hebben helpen doen, omme 't volck van de „oude Catholycke Religie te trecken, ende daer toe eenige zoe „schandaleuse als seditieuse propoesten tegens de Catholycke „Religie ende temporele overheydt gehouden te hebben; ende „dat hij gevangen oick zulcx tegens den Pastoir van den Dorpe „van Monster, ten tijde van de Troubelen, commen gaen voorbij „den Huyse van eenen Jan Meeusz. buyerman aldaer, nae der „kercken (ten welcken tijde hij Baillu als Officier oick aldaer „gecommen was omme deselve troubelen te beletten) geseyt heeft „deeze gelijcke woerden in substantie, Heer Pastoir ghij hebt „ons hier aen goet spel berockent, ofte wat een cure hebt gij „nu gewrocht, dat gij den Bailliu van Rijnlandt hier hebt doen „commen, om ons die Predicatie te verbieden, twelk wij nogthans „daeromme nyet laeten en sullen, ende bij den Pastoir daerop „geseyt werde, de Bailliu is hier gecommen om die Predicatie „te verbieden, dus siet toe indien ghij jegens die Overheydt doet „ofte jegens opstaet, zoe siet watter t'avont ofte morgen aff „commen sal; daer eenen Henrick Diericxz. Timmerman, die „daer mede bij den voorsz. Huybrecht present was, op antwoirde, „seggende, *wij en staen onder geen Overheyt anders dan onder* „*God*, ende passen daer mede deur te gaen, met meer andere „Seditieuse woorden [2]); ende dat hij Huybrecht voorsz. noch

---

1) Het „Zieken" van den Haag. Deze predicatie is waarschijnlijk toen gehouden door Peter Gabriel den Vlaming, den eersten hagepreeker te Delft.

2) Dit kan overkomen zijn aan Pastoor Lambertus van Olmen, maar zeer waarschijnlijk is het gebeurd aan Heer Adrian. Lacopius. Bijdr. III bladz. 422.

„belast es, van den gheenen geweest te zijn die de nyeuwe Pre„dicatie tot Monster inne doen brengen hebben, ende dat hij „oick noch andere Sectaryssen, weesende van de nyeuwe Religie, „gehanteert heeft; 't welck alle zijn zaicken van zeer quade „consequentie enz...., ende oversulcx nyet en behoirt ongestraft „te blijven, seydt ende concludeert die voorsz. Bailliu, dat die „voornoemde Huybrecht Huybrechtsz. bij vonnisse van Welge„boeren mannen behoirt gecondempneert te zijn, geëxecuteert te „worden metten zweerde ten dood toe, zoe verre hij hem bereyt „te sterven Catholyckelicken, met confiscatie van alle zijne goe„deren, tot prouffijte van de Co: Mat., maer ingevalle deselve „Huybrecht blijft obstinaet ende persisteert in zijne dwaelinge „ende heresie, in zulcken gevalle geëxecuteert te worden leven„dich metten viere, al volgende de Placcaeten van zijne Majes„teyt enz. enz. [1])

„Actum den 16 july 1569 present Lenaert Adriaensz. Schoudt „tot Coudekerck Gerrit Lourisz., Claes Alewijnsz., Symon Hen„ricxz., Jan Ewoudszoon, Pieter Claesz., Jacob Sproncxz., Ghijs„brecht Pietersse, Cors Henricxz. ende Jan Jacobsz., mij jegen„woerdich. Onderteeckent, C. Willemsz."

En een acht dagen vroeger waren er nog drie zijner sectarissen van Naaldwijk tot bannissement ende confiscatie van goederen veroordeeld. Hun misdaad was [2]): „alle gedurende de gesegde beroertens, geduuriglijk de „nieuwe en verwerpelijke predicatiën van eenen Wouter „Simonse, afvallige, Bedienaer, en Predikant der Sec„tarissen, te hebben bijgewoont; en behalven ieder van

---

1) Dit was gewoonlijk het vonnis: als de schuldigen zich bekeerden, biechtten, dan werden zij wel nog geworgd of onthalsd, met andere woor„den: „geexecuteert metten zwaerde, ende dat van zijn ligchaem nyet „gescheiden werd, hij en zij gecommen van levenden lijve ter doot", maar hun lijk werd niet verbrand. Daarop nu dient men wel te letten bij het lezen van sommige Protestantsche schrijvers, want deze (zoo onder anderen J. G. de Hoop Scheffer, in Kerkh. Arch. dl. IV, bl. 21) slaan somtijds geen acht op dit verschil. Somtijds ook rekenen zij allen tot hunne martelaren, die om hun opstand ter dood gebracht zijn, al is hun straf ook verminderd geworden, wijl zij Katholiek wilden sterven.

2) t. a. p. bl. 198.

„haer in 't bysonder beschuldigt: te weeten, eerstelijk „de gesegde *Mathijs Jacobse* te hebben selfs gepredikt „in geheime bijeenkomsten, nae het verbod van de Nieuwe „Predicatien, en seer gemeensaem met de gesegde Pre„dicant geweest, en hem dikwijls in sijn huys te mael„tijdt leydende met andere Sectarissen; en op datgeene, „dat van wegens de Baillu van Naeltwijck door een „geswoore Sergeant verboden was, aen de gesegde Wouter „Simonse Predicant, van seeker kindt te doopen, tot dat „eynde daer gebracht, soude tot verantwoording van het „gesegde geantwoordt hebben, benevens de gemelde „*Pieter Stevens* en andere Sectarissen, dat als het de „oppermacht van de gesegde Heer van Naeltwijck betrof „souden sij in alles gehoorsaemen, maer niet in 't geen „dat het behoud hunner zielen betrof, 't geen zij boven „alles sogten. *George Thonissen* [1]) des avonds heymelijk „naer de Predicatie, in sijn eigen huys, op sijn Calvi„nistisch door de bovengesegde Predicant een sijner kinde„ren laeten Doopen [2]). *Pieter Stevense* in de Predicatie, door „de geheele Gemeente der gesegde Sectarissen, voor„gestelt aan de gesegde Predicant, om voor Diaken ver„koren te worden, ten einde hij onder de Predikatien de „Aelmoessen versaemelde voor haere Armen, gelijk hij „ook gedaen heeft; mede deselve Predikant nae het Huys „van de Pastoor van Berkel geleydt en verseldt, om „met hem te redetwisten, raekende haer Godsdienst, en

1) Een broeder van Claes Thoniss., „smit, wonende tot Vlaerdinghen", die ook hier zijn kind had laten doopen. *Arch.* t. a. p. Dit kind is gedoopt op het veld achter het huis van *Corn. Steffensz.*

2) Behalve de genoemde kinderen is er ook nog één gedoopt van een kuiper uit 's Gravenzande, wiens naam hij niet wist. Dit kind is in bovengenoemden Corn. huis gedoopt. Later is deze *Corn. ook gevangen genomen, en ter dood veroordeeld;* maar vóór zijn dood schijnt hij zich bekeerd te hebben, want hij is hier (in den Haag) „metten zwaerde geëxecuteert". *Arch.* t. a. p. bl. 268. Zie het Artik. „Poeldijk vóór de Hervorming".

„is om het bovengesegde geval gevangen geweest, en „door uytbraek uyt hetselve gevangenhuys gevlugt".

Reeds 1 September 1568 werd *Pieter Mathijsz.*, timmerman, tot dezelfde straf veroordeeld [1]). Het zaad van den hardnekkigen oproerling droeg dus zijne vruchten, want in het voorlaatste vonnis wordt gesproken van de geheele gemeente der sectarissen en aan hem vooral is alzoo de rampzalige afval te wijten van een groot gedeelte der toenmalige katholieken van Naaldwijk [2]), en van hunnen haat tegenover hunne vroegere broeders; want al hadden vroeger de wederdoopers ook hier gepreekt, hun aanhang was niet noemenswaardig geweest. (zie Bijdr. d. XXIV, bl. 440.) Wie Woutersz. opvolgde in zijn woelen, heb ik niet kunnen vinden. Zooals „De Maasbode" [3]) mededeelde, was te Naaldwijk van 1581–83 als predikant werkzaam ds. Pieter Hasaert [4]), die het leeuwendeel had in de invoering der nieuwe leer, eerst in Vlaanderen, zijn geboorteland, daarna in geheel België en Holland [5]). In dezen Heer had hij dus een opvolger zijner waardig. Natuurlijk werd het er in dit dorp ten opzichte der zeden ook al niet beter op. De Staten zagen zich op vertoog der Heeren Koning en Rosa dan ook genoodzaakt den Baljuw aan te schrijven, „sulke „ordre in zijn dorp te willen stellen, en doen oversen„den, dat geene speelen, vertooningen nog andere huichela-

---

1) t. a. p. 122.

2) Zooals immers uit het verzoekschrift aan de Vrouwe van Naaldwijk blijkt, waren de aanhangers der nieuwe leer in 1572 reeds gereed met hun predikant, met een schoolmeester, graeffmaeker en coster. Zij hadden zich dus tot een gemeente gevormd.

3) Van 29 Mei 1898.

4) Op zijn reis naar Walcheren te Naaldwijk ongesteld geworden, overleed hij aldaar 10 Mei 1598, en werd op zijn verzoek vóór den preekstoel begraven.

5) t. a. p.

„rijen bij den geenen, die men noemt van de kamere „van Rhetorijke, of andere ligtveerdige Persoonen wor„den gedaan, nog den volke voorgesteld op peine, dat „men hetselve haare Persoonen sal imputeeren, en de „saaken daar aan verhaalen".

Naaldwijk heeft ook beroemde mannen voortgebracht. Zoo noemt van Olleffen Deken *Joan van Naaldwijk*, Goudhoeven vermeldt eenen *Arnoud Wandmeer* onder de mannen, die vermaard zijn door hunne boeken in de latijnsche, grieksche en hebreeuwsche taal, en van Heussen een *Pieter van Naaldwijk*, die te Gothenberg de geneeskunde uitoefende, en daarin zeer beroemd was. Bij Valerius en bij andere schrijvers moet hij geprezen worden om zijne geleerdheid, en hij moet twee boeken geschreven hebben over het paard.

Volgens Bleiswijk [1]) leefde Petrus Naaldwijk echter omstreeks 1600, en is hier dus niet op zijn plaats; wel Arnout Wandmeer, maar zijn naam is door Goudhoeven verbasterd; hij heette namelijk Arnoldus van der Meer. [2]) Hij was Licentiaat in de rechten, en Jerusalemsch Heer, dat is: hij had een bedevaart gedaan naar het heilige land. Uit het Spaansch heeft heeft hij „seeckere aerdige tsamen„spraek „El desseoso" in het latijn vertaelt", en deze onder den titel: „Desiderium, de expedita ad divinum „amorem via", in 8° te Leuven in 1554 uitgegeven.

Ook „wasser een rijck Heer ende canonick *geboiren* „*van Naeltwijck, of omtrent Wateringhe* ende was Deeken „tot Uetrecht tot Sinte Marien gehieten *Meester Jan die* „*Witte* [3]). Hij fondeerde in de Capelle van den H. Cruyce

1) *Bleiswijk*, Beschr. van Delft, dl. II, bl. 808.

2) t. a. p. bl. 761.

3) t. a. p. dl. I, bl. 197; ook *van Heussen* Histor. seu notit. Episcop. Ultraj. dl I bl. 390. Hij voegt er bij: „Ende alle geschiede in „den jaere ende daer omtrent 94 ende 95". In de lijst der Dekens Sanct.

„(nieuwe St. Ursula-kerk te Delft) een eewige vicarie, „een Misse, ende Vesper alle weecx dair te doen singhen, „ende bij consent van Meester Jan With worde dair „een Broerscap gesticht". Laatste helft der 14e eeuw.

Doch het keurgesteente van Naaldwijks kroon was, – en is nog *Martinus Dorpius* „anders gesegt Maerten Bartel-„meesz. van Dorp". Hij was waarschijnlijk een broeder van den Wassenaarschen Pastoor Jacobus Dorpius, de neef van moederszijde van Deken van den Hoek, en de oudoom van Christianus Crucius Adrichemius [1]) te Delft [2]). Van Heussen noemt hem hist. ceu not. dl. I, bl. 514 capellanus perpetuus ad altare S. Mariae Virginis Noordvici, en op 1515 Pastoor te Overschie; is dit laatste waar, dan kon hij daar niet resideeren, want toen was hij al professor te Leuven (1504), waar hij les gaf, eerst in de welsprekendheid en philosophie, en daarna in de theologie, waarin hij den doctorsgraad had behaald. Hij was een man van de allergrootste bekwaamheid, een deftig poëet en godgeleerde, zegt van Heussen, een man

Mariae Traj. noemt hij echter eenen Joannes de Wijt obiit 1434; terwijl zijn voorganger waarschijnlijk eerst kort van te voren gestorven was, t. a. p. bl. 76. Bij *Ant. Matt.* De nobilitate bl. 268 wordt in 1388 een Jan de Witte, canonik ten Doem vermeld in een brief van den Utr. Bisschop Flor. van Wevelinchoven, en lib. 8 ad lect. in 1400. Waarschijnlijk was Meester Jan die Witte wel een Naaldwijker van geboorte; onder deze plaats woonden althans toen ten tijde lieden, die den naam van „de Witte" droegen.

1) Of Christianus Kruik van Adrichem, kloostervoogd van St. Barbara te Delft in 1570; of de Pastoor van Heemstede, Petrus *Dorpius*, ook van deze familie was, heb ik nog niet kunnen vinden.

2) *van Heussen* III bl. 713. Histor. seu notit. episcopat. Ultraj. bl. 379 zegt hij: „ex Petri (dec. 1 l. 4 p. 35 Cath. Martelsb. bl. 60 d. II). „Opmeeri relatione, ibi *quondam Pastorali Sacerdotio functus est Martinus* „*Dorpius, Naeldvicensis, Poeta ac Theologus insignis, quem etiam defunctum* „*D. Eerasmus eleganti Elogio prosecutus est*". Ook onder Schiedam t. a. p. 374 noemt hij hem op 1515, doch dit is bepaald een verwarring, want de Schiedamsche Pastoors van dien tijd waren allen Norbertijnen.

„in geleertheyt en naem met weynich te vergelijcken", voegt Bleiswijk er bij. Vooral echter muntte hij uit door zijne kennis van de latijnsche en grieksche taal; doch wat het voornaamste is, hij was niet slechts vermaard om zijn geleerdheid en welsprekendheid, maar ook, zooals Stapleton [1]) zegt, om zijn godsvrucht. Geen wonder dus, dat velen der besten en der edelsten van dien tijd het zich tot eene eer rekenden in zijne vriendschap te deelen; zelfs Thomas Morus, de heldhaftige kanselier van Engeland, noemde hem dan ook zijn dierbaren vriend, en de getuigenis hem gegeven door dien oprechten vriend, die geen veinzen kende, is te heerlijk om ze niet mede te deelen.

Dorpius, ofschoon zelf een uitstekend hellenist, had zich namelijk verklaard tegen het onderwijs in de grieksche letterkunde, omdat hij als godgeleerde vreesde voor het geloof van Duitschland. Hij duchtte voor dit rijk de aanvallen van het heidensche naturalisme, dat met de grieksche taal doordrong in de zeden, in de genegenheden, en zelfs tot in de wijze van spreken der humanisten. De geleerde Morus vatte dit echter zoo niet op; hij richtte tot hem een langen brief om de taal van Demosthenes en Homerus te verdedigen, en had het geluk den grooten godgeleerde door zijne welsprekendheid te bekeeren. De professor bekende zijne dwaling, en hij werd zelfs een vurig voorstander der grieksche taal, wat hem echter van wege de Magistraat van Leuven te staan kwam op zijn katheder. Thans schreef hem Morus: „geloof mij, „mijn dierbare Dorpius, wat gij met zooveel geweten en „zedigheid gedaan hebt, hadt gij te vergeefs beproefd te „verkrijgen van die zoogenaamde geleerden, wier genie

---

1) Zie *Thomas Morus* van dien schrijver bl. 140 avec des notes de M. Audin, waaraan ik de meeste byzonderheden van Dorpius' leven ontleend heb.

„en stoicisme eenige misleide lofbazuiners vergelijken met „het genie en stoicisme der beroemdste helden van Athene „en Rome. Het meerendeel dier docters is echter zoo „stom, dat zij liever zouden doorgaan voor zotten, dan „te erkennen, dat zij zich vergist hebben. Gij hebt op „veel edeler wijze gehandeld, mijn waarde vriend, gij, „begaafd met een zoo levenden geest, met eene zoo uit„gebreide geleerdheid, met eene zoo overredende wel„sprekendheid, gij, die waarschijnlijk kunt maken, wat „in het oog der groote menigte het minst waarschijnlijk „is, gij, vriend der waarheid, en niet een laffe veinzer; „gij hebt er de voorkeur aan gegeven te verklaren, dat „gij u zelven misleid hebt, liever dan uw tegenstander „te misleiden. Uwe bescheidenheid is boven alles, wat „men zich het bescheidenst kan verbeelden".

Zijn grootste vermaardheid had Dorpius echter te danken aan de vriendschap van Erasmus. Zooals Walvis verhaalt, bewaarde dan ook Gouda, dat zich vroeger tegenover Rotterdam op de geboorte van den gevierden humanist beroemde, met andere brieven ook een brief van den grooten Naaldwijker in het midden zijner boekzaal onder een gesloten lessenaar [1]). Maar hoe groot de vriendschap tusschen dit puik der geleerden ook was, toen Erasmus zijn „lof der zotheid" uitgegeven, en zich daarin volgens gewoonte eenige misplaatste boerterijen tegenover de monnikken en de geestelijkheid veroorloofd had, doch vooral toen de lichtzinnige spotter zijn plan te kennen had gegeven om het Nieuwe Testament in het grieksch te vertalen, toen viel Dorpius Erasmus aan met al de kracht van zijn talent en zijne geleerdheid, want hij was bezorgd voor den goeden naam van zijn vriend, maar meer nog duchtte hij de vermindering van

---

1) *Walvis.* Beschrijving van Gouda deel I, bl. 268.

den eerbied voor het gezag, en voor de kerkelijke overlevering, die beiden in die dagen toch al zooveel te lijden hadden. De professor gold toen natuurlijk bij velen voor een domper en voor een duisterling, maar niet bij Erasmus, want deze zond hem in 1515 een brief om zijn werk, maar meer nog om zich zelven en zijne Katholiciteit te verdedigen, en dit met zulk een hoffelijkheid, en in zulk een stijl, dat Morus aan Erasmus schreef: „Dorpius is „mij dierbaar op vele titels, maar de minste titel is „'t niet, dat hij u de aanleiding heeft gegeven om de „Moria te schrijven" [1]). De kanselier nam bij Dorpius de partij op voor Erasmus, en toen de professor dan ook de verzekering had ontvangen, dat Erasmus zijn vertaling van het Nieuwe Testament zou onderwerpen aan den H. Stoel, liet hij zijnen toorn terstond varen en bood zijn ouden vriend den vrede aan. Zoo bleef Dorpius ook in het vervolg ijveren voor de leer der Kerk, en op dezelfde wijze trad hij ook tegen Luther op, met dezelfde ridderlijkheid, met denzelfden goeden smaak, doch niet met denzelfden goeden uitslag, want Luther schold hem uit voor botterik en voor een bekrompen verstand.

Dorpius stierf spoedig; een „ontijdige dood" rukte hem in 1525, den laatsten Mei, weg, en hij nam de achting en de bewondering der geleerden mede in het graf. Over zijnen dood spreekt Barlandus in zijn kronijk der Hertogen van Brabant aldus: „Meer verloor de Leuvensche „hooge school in dezen éénen man, dan gezegd, of ge„schat kan worden. Op wonderbare wijze was hij de „fabelen van alle dichters meester, had hij al de boeken „der redenaars en historieschrijvers doorzocht, kende hij „door en door de spitsvondigheden der redekundigen,

1) *De Burigny* verzekert dan ook, dat Erasmus er 14 dagen lang met de uiterste zorg aan gewerkt had.

„had hij de geheimen der natuurkunde doorzocht. In de „H. Schrift was niets zoo verheven, en zoo moeielijk, of „hij redetwistte er scherpzinnig en nauwkeurig over. „Hoe latijnsch en smaakvol en volkomen romeinsch was „zijn woord! welke kennis der goddelijke dingen!"

Gelijk van Heussen en andere verhalen, werd Dorpius te Leuven begraven in de galerij der karthuizers, „waar „nog heden twee grafschriften gelezen worden", het eene van Vives en het andere van Erasmus, die tranen stortte, toen hij den dood van zijn vriend vernam, en dit toen voor de vuist dichtte. In de Bijdr. deel XIX bl. 451 heeft de WelEerw. Heer Thus dit prachtige opschrift uit Bleiswijk medegedeeld, en daarom zullen wij thans slechts dat van Vives geven. Ziehier dan: het luidt:

Quicumque properas, viator, siste,
Exiguam morulam poscimus;
Tuane magis caussa, an nostra?
Ubi haec cognoveris,
Censeto.
Martinum Dorpium Batavum
Mors, Superum ministra,
Mortalibus eripuit.
Immortalibus reddidit.
Sic vixit, ut terra eo esset indigna;
Sic mortuus est,
Ut coelum videretur illum
Terris invidere.
Animam tulit Deus
Carnem morbus,
Ossa nobis ad solatium relicta
Amicis talem mortem precamur.
Inimicis talem vitam.
In rem tuam mature nunc propera;
Vale et vive.

Dorpius schreef: Dialog. Veneris et Cupidinis. —

Epist. de Hollandorum moribus. — Complementum Aululariae Plautinae. — Oratio de laudibus Sti Pauli. — de litteris sacris. — de laudibus Aristotelis. — de laudibus omnium disciplinarum et Academiae Lovaniensis. — Oratio de Assumtione Beatae Mariae Virginis. — De Encomia Moriae epistola. Zie Stapleton note bl. 129 en Bleiswijk deel II, bl. 758.

Ilpendam. A. DRIESSEN.

RIJSWIJK.

(Aanvulling II op Deel XXIII, blz. 227-64, en Deel XXIV, blz. 275-80).

1. De „12 *morgen der kapel van Steenvoorden in den ambachte van Rijswijck*", waarvan Mr. Dierck Crab in zijn memorie gewaagt, waren niet het eigendom der parochiekerk van deze plaats, maar zij behoorden tot de bezittingen der abdij van Rijnsburg. Ware de kerk er eigenaar van geweest, dan had zij naar alle waarschijnlijkheid ten jare 1484 geen leening behoeven aan te gaan, zooals zij, naar de getuigenis van „Schout en buyeren van Rijswijck" in 1514, (zie Fruin, Inform. bl. 270) vóór 30 jaren gedaan had, want up II^c ar^le seggen zij: „ende „*sijn schuldich* 18 *Rh. gl.* 15 *st. tsjaers lijfrenten, die* „*zij over* 30 *jaeren vercoft hebben upte kercke*".

Hoe kwam nu bovengenoemde abdij aan dat Kapellery-land? Mr. *Gerardus van Leiden*, een aanzienlijk man, volgens Anal. Ant. Matth. (Dl. I, bl. 743. Zie ook S. van Leeuwen, Beschr. van Leiden, bl. 181) van een oud en adelijk geslacht en naar luid van zijn naam van Leiden geboortig [1]; *kanunnik der kerk van Sinte Marie te Utrecht en onze* (Floris V) *geliefde klerk* had een landgoed, met name Steenvoorden, liggende in het ambacht van Rijswijk aan gene zijde van „de Voorden" (dat land, even als Steenvoorden, aan den langen noordweg draagt

1) Het Memoriale of doodregister der St. Salvatorskerk te Utrecht heeft: „den 19 Maart 1377 overleed Mr. Gerardus van Leiden, kanunnik van „St. Marie van de tiend in Poederoyen".

ook heden nog eveneens den alouden naam) tegen (van) Theodoricus uit de Venen gekocht; op dat landgoed *had hij een kapel gebouwd*, in het leenregister „de castrale „capel" genoemd, en *die kapel met dat land* (bepaald de 12 morgen) bij codicil (om geen getuigen noodig te hebben) voor Graaf Floris V *aan de abdij van Rijnsburch geschonken* om er het *eigendom* ten eeuwigen dage van te behouden. Doch hij had er tevens eene voorwaarde bijgevoegd, en wel deze: zijn zoon Johannes (Mr. Gerardus was dus eerst priester geworden na den dood zijner echtgenoote) en diens afstammelingen, of zoo hij geen wettig oor naliet, zijn dochter Agatha en haar nakroost moesten het vermelde landgoed met de kapel van de abdij weder in leen ontvangen, en er de opbrengst van verkrijgen om die te besteden tot onderhoud der kapel en van den tijdelijken priester, die er de H. Mis zou lezen. Dit alles deelt het genoemde codicil mede, dat wij hier uit de reeds aangehaalde plaats der Anal. laten volgen. Het luidt:

„Nos Florentius comes Hollandiae notum facimus universis, ,quod vir discretus Magister Gerardus de Leyden Canonicus ec- ,clesiae S. Mariae Trajectensis dilectus clericus noster, compos ,mentis suae, in nostra praesentia constitutus, de salute sua „cogitans terram unam" (dit landgoed was dus niet in stukken verspreid), „quam comparavit erga *Theodoricum de Veno* in officio „de Ryswike jacentem ultra Vorde contulit ac pie legavit mona- „sterio de Rynseburch justo proprietatis titulo habendam perpetue „et possidendam sub hac forma, quod *Johannes* filius ejus *dictam* „*terram et ipsius proventus tenere debeat et tenebit* a dicto mona- „sterio justo titulo feodali ad opus structurae *Capellae suae Steen-* „*vorde*, quam *idem de bonis suis propriis* aedificari fecit, et ad „opus sacerdotis pro tempore celebrantis in ipsa, et ipsum [1]) „Johannem decedere contigerit absque legitimo herede, quod dicta

1) Hier is zeker de conjunctie *si* uitgevallen.

„terra ad *Agatham* filiam dicti Magistri Gerardi uxorem siqui-
„dem *Johannis* filii *Johannis de Urbe* sub praedicto jure feodali
„tenenda a dicto monasterio devolvetur. Si vero dicta Agatha
„absque legitimo decesserit herede, ex tunc dicta terra libere et
„absolute ad ipsum monasterium revertetur, et per hoc Conventus
„Sanctimonialium dicti loci ipsius Magistri Gerardi et suorum
„parentum jugem habebunt memoriam, et pro ipsis fundent ad
„Dominum preces suas. In cujus rei testimonium nos praedictus
„Comes praesens scriptum sigillo nostro fecimus communiri. Et
„ego magister Gerardus de Leyden praedictus ad majorem secu-
„ritatem hujusmodi legati mei sigillum meum duxi praesentibus
„apponendum una cum sigillo Domini mei praedicti in testimo-
„nium et sempiternam memoriam super eo. Datum anno Domini
„MCCLXXX octavo. Dominica, qua cantatur Laetare".

In 1288 werd dus de kapel van Steenvoorden met dit landgoed het eigendom van Rijnsburgs abdij, maar zij bestond reeds vroeger; bepaald is zij dan ook wel het kerspelbedehuis geweest in 1267, toen Clementia van Nordik hare goederen aan de verschillende hospitalen in Utrecht vermaakte. Eerst bezat zij slechts 12 morgen land, doch volgens het leenregister van Noord-Holland werden er later nog van 14/21 morgen bijgevoegd, en hier of daar op dit land ook een hofstede gebouwd. Het was derhalve thans een leengoed geworden, doch wie het bewoond heeft, is vooralsnog onbekend. In het vervolg schijnen „de Goeden van Steenvoorden" echter weer tot hunne eerste grootte teruggebracht te zijn, want de Staten vergenoegden zich tijdens de troubelen met slechts de meergenoemde 12 morgen te annexeren.

2. Omstreeks 1523, volgens Goudhoeven; omstreeks 1528 volgens de Riemer en van Ollefen en Bakker ontsnapte de *kerk*, ja het geheele dorp gelukkig aan een zeer groot gevaar. Toen waren immers de Gelderschen onder Maarten van Rossem naar het tegenwoordige Zuid-Holland komen afzakken, overal op hun tocht kerken

en kloosters verwoestend, dorpen en hoeven platbrandend, en alles roovend en plunderend, wat onder hunne handen viel. Zoo hadden zij 's Gravenhage bereikt, naar het schijnt, het doel van hun rooftocht, en die stad waren zij ook binnengetrokken (de Riemer d. I, bl. 278), doch tijdens hun verblijf aldaar kwam nu ook een bende naar Rijswijk. Zij eischte natuurlijk een brandschatting, en dreigde het dorp *met kerk en al te verbranden*, indien de inwoners die niet voldeden. Geld was er echter niet, of ten minste niet genoeg, en zooals reeds uit het bovenstaande blijkt, de Gelderschen lieten zich niet met schoone beloften afschepen. Doch in dien hoogen nood kwam ook hier redding, want „*ten verzoeke van den Schout en Pastoor* „*gaf zig zekere Klaas Meesz. Boutesteyn*" aan deze roo„vers „*over als gijzelaar* om te Utrecht gevangen, zich „met een slechten maaltijd en kleeding te behelpen ten „tijd toe, dat de gevraagde brandschatting was opge„brach". Om die heldendaad van genoemden Boutesteyn te vereeuwigen had men er een korte berijming van op een bord gemaakt, en achter in de kerk tegen den toren opgehangen, en eerst bij de wegneming van dit bord in 1792 werd „de inhoud er toevallig van bekend". (van Ollefen en Bakker, dl. II Delfland vermeerd. en verbet. bl. 4).

3. Even als de vicarie op 't Cruys-outaer, was ook *de vicarie der Allerheiligste Maagd* ongetwijfeld door één der Hollandsche Graven gesticht, want hoe kon anders Heer Boudewijn Vos Hertog Jan van Beieren's toestemming gevraagd hebben om met Heer Hermanus van Lokhorst van beneficie te verwisselen? Jan van Beieren toch was de indringer, die Jacoba van Beieren zocht te berooven van de grafelijke kroon, en zich hare grafelijke rechten reeds aanmatigde.

Heer Hermanus van Lokhorst was waarschijnlijk de Deken van Oudmunster, die volgens van Heussen, Histor. seu notitia, in 1438 stierf.

4. Eindelijk heb ik toch het jaartal der stichting van het klooster Sion gevonden en wel in den Holl. Opmeer „Bijgevoegde Aanmerkingen op het Holl. Martelaarboek" d. II bl. 41, want daar staat: „het ander Hooft-kapittel „deser Reguliere-Broederschap was het klooster van Zion, „te Rijswijk bij Delft, gestigt en opgeregt omtrent het „jaar 1388".

Het wordt mij ook hoe langer zoo waarschijnlijker, dat het klooster Nazareth eerst *na* 1444 gesticht is, want behalve de twee reeds vermelde kloosterlijsten van Walvis en Anton. Matt. bestaat er nog een derde, door van Heussen medegedeeld in zijn Histor. seu not. episc. Daventr. d. II bl. 44. Zij is van den beroemden Delvenaar, den Aartsbisschop van Philippi Sasbout, van het geslacht der Sasbouten, die weleer den huize „Schoonoord" te Rijswijk bewoond hebben. Op die lijst nu vinden wij bovengenoemd klooster vermeld, doch, wat van Ollefen en Bakker, Römer enz. ook beweren, het stond niet onder het kapittel van Sion; het was er niet bij ingelijfd, maar dit convent had slechts *het recht om het te bezoeken*, evenals het dit recht ook had in St. Anna te Delft, in het H. Driekoningenklooster te Zierickzee en in S. Elisabeth te Schoonhoven. Had Nazareth reeds bestaan in 1444, dan was het bepaald in het kapittel ingelijfd geworden, doch nu dit niet gebeurde, is het, dunkt mij, wel zoo goed als zeker, dat het evenals St. Anna te Delft eerst later gesticht is, want, dat het, gelijk het klooster der H. Driekoningen en van S. Elisabeth, eerst een anderen regel gevolgd zou hebben, en later tot de kanonnikessen van den H. Augustinus zoude zijn over-

gegaan, is hier, mijns inziens ten minste, niet aannemelijk, daar wij dan bepaald, althans de eene of andere kleine byzonderheid vóór het kapitteljaar vernomen zouden hebben. Mocht ik eene gissing mededeelen, dan zou ik zeggen: Nazareth is gewis door *Sion* [1]) gesticht *na* 1444, doch weer niet lang daarna, want Cecilia van der Burch, die het als non bewoond heeft, leefde eenigen tijd na de eerste helft der 15e eeuw. Van daar dan zeker ook, dat Römer schrijft: „Het klooster Nazareth is vóór „1481 gesticht".

5. Mr. Cornelius Suys „was" niet alleen „in een groot aanzien" bij de landvoogdes Maria van Oostenrijk (de Riemer, stuk II, bl. 723), maar ook bij hare opvolgster in het bestuur dezer landen, Margaretha van Parma, en ook deze bediende zich van hem bij verschillende onderhandelingen. Zoo zond zij hem bij brief van 27 October 1561 (zie dien brief Histor. seu notit episc. Harlem. Dl. II, bl. 16 en 17) persoonlijk naar den prior en de religieusen der abdij van Egmond, om hun aan te kondigen, dat Paus Pius IV het Bisdom van Haarlem opgericht, en Nicolaas van Nieuwland tot eersten Bisschop benoemd had, doch dat de Paus hem tevens het gemelde klooster toegewezen had „pour doresenavant en avoir le mesme „soing, administration, et gouvernement, que cidevant „souloient avoir les Abbez enz.....

Bij denzelfden brief zond zij hem ook in persoon met Mr. Jacob Uyten Eng, Deken van Sint Pieters tot Utrecht „vers ceulx, qui ont la charge et administration „de l'Eglise de St. Bavon illecque (Harlem), aussi vers „les Officier et ceulx de la loy de la dite ville, pour „faire pareil office, et pour cette premiere institution du

1) Ook de naam Nazareth wijst daarop heen.

„dit nouveau Evesque suyvant le bon plaisir de sa Ma-„jesté les requerant qu'ils ayent a temz la main que „l'introduction du dit Evesque selon l'ordonnance de sa „Majesté se face avecque toute faveur, addresse et assi-„stance d'eulx etc.".... (Zie ook hun- en het notarieel verslag van hetgeen er voorgevallen was bij hun vergadering met Burgemeesteren, Schepenen ende Raide der stede van Haerlem, t. a. p. bl. 17 en volg.).

Bij den plechtigen intocht van den nieuwen Bisschop, was dan ook de President tegenwoordig aan het hoofd van den adel. Zoo schreef immers Corn. Musius, niet aan Martinus Duncanus, (zooals van Heussen in een noot t. a. p. bl. 19 mededeelt), maar aan den Naaldwijkschen Pastoor en Kanunnik Martin. Gerritsz. (zie Bijdr. dl. III, bl. 302): „Pone sequebantur D. Canonicus S. Mariae, Musius, et „tres Religiosi Hecmundenses. *Deinde Praeses cum nobi-„libus*". Mr. Suys was ook geweest onder de bijna 40 ruiters, die Msgr. tot Heemstede tegemoet gereden waren. (Terzelfder plaatse van Heussen, hist. seu not.).

Den President vaardigde zij in 1563 insgelijks af met D[r] Guilielmus Damasi van der Lindt, toenmalig hofdeken te 's Gravenhage, en gewijd Bisschop van Roermond, om als koninklijke commissaris tegenwoordig te zijn bij de abdiskeuze van „Joncvrouwe Frederyck van der Dussen" te Loosduinen, en om daar tevens een wettelijke informacie te houden „nyet alleen op den staet van de voorsz. gods-„huyze; mair oick opt leven, conversatie ende beleyt „van den religieuzen aldaer enz.... Bijdr. d. XIX bl. 28 volg. Zie ook d. XXIV bl.

Om zijn gehechtheid aan den koning, of om zijn getrouwheid aan onzen H. Godsdienst, misschien wel om beiden, was de Prins van Oranje dan ook zoo *op hem gebelgd*, dat hij in 1573 reeds „commissie verleend had „op Mr. Dirk van Bronkhorst, Raadordinaris in den Hove",

om *zijn huis* in 's Gravenhage, evenals dat van den Heer van Oisterwijk *af te breken ende te demolieren.* (deze Heer van Oosterwijk was Splinter van Hargen, die vroeger de erfpacht op het kloosterland van Nazareth aan Mr. Suys verkocht had (zie Bijdr. d. VIII bl. 158), en die ook aanwezig en onder de ruiterij was geweest bij den plechtigen intocht van Haarlems eersten Bisschop). Daarop gaven echter de Regeerders en Suppoosten van den Hove en Burgers van den Hage aan den Hove Provinciaal een Remonstrantie over, met ernstige bede, dat „de Heeren „Raden door hunne tusschensprake bij zijne Excellentie „wilden te wege te brengen, dat de reets gegeven Com„missie niet ter uitvoeringe mogte worden gestelt". (De Riemer d. I stuk II bl. 724). Op die Remonstrancie nu volgde dit antwoord van den Prins:

„Die Prince van Orangie etc.

„Edele, Wijse, Hooggeleerde, Lieve, Bysundere,

„Bij U. L. brieven op de voorgysteren aan ons ge„schreven, mitsgaders de Remonstrantie van de Edelen „en Suppoosten van den Hove en Magistraat van den „Hage daer bij gevoegt, hebben wij gesien de swarig„heden bij U. L. gemoveert aengaende de afbrekinge „van eenige huyzen staande in den Hage voorsz. en „namentlijk die huysen van de Heeren van Oisterwijk „en den *President*, waer toe wij Commissie en bevel „gegeven hebben Mr. Diedericken van Bronkhorst, U. L. „medebroedere, welken aangemerkt en de redenen van „deselve uwe Missive mette Remonstrantie voorsz. ge„pondereert hebbende, en wij begerende altijt naer onsen „vuyterste vermogen 't welvaeren des Vaderlants te vor„deren, en alle inconvenienten soe veele mogelijk wordt „te verhoeden. sijn te vreden, dat noch ter tijt, de afbre„kinge van de huysen voornt. cesseren en in surcheantie

„gehouden werde ter tijd en wijlen dat nader op de saeke „gelet zijnde, anders daerinne bij ons geordonneert sal „worden. Ende sal dese te dien einde den voorsz. Bronck„horst dienen omme sijne commissie aengaende de voorsz. „afbrekinge in surcheantie te houden".

„Edele, Wijse, Hooggeleerde, Lieve, Bysundere", „Onse Heere Godt sy met U. Geschreven tot Dordrecht „opten 30 dag Julii anno 1543.

Onder stondt: „U-Lieder goede Vrundt",
„GUILLAUME DE NASSAU".

Lager stond: „N. BRUNYCK".
(de Riemer, t. a. p. bl. 725).

Het gevaar was dus voor het oogenblik bezworen, en de „wraak", waarvan de Edelen en Suppoosten gesproken hadden, opgeschort. Gelukkig bleef zij, naar het schijnt, ook opgeschort, zoodat 's Gravenhage niet alleen niet ontsierd werd, maar ook de welmeenende ingezetenen geen aanmerkelijke schade leden.

Mr. Suys was *driemalen gehuwd geweest;* aldus Goudhoeven, en ook S. van Leeuwen Bat. Ill. De eerste keer in 1534 met *Maria, dochter van Mr. Vincent Dammaszoon van Drogendijk;* zij stierf 15 November 1539; de tweede maal: 22 September 1545 met *Anna de Bye* Jansdochter, te Mechelen; zij stierf 1559, en de derde keer met *Catherina, dochter van Robert van Schoonhoven.* Zij stierf 1572. Het eerste huwelijk schonk hem: *Barbara* × Jan de Heuyter; *Cornelius*, die jong stierf, en *Joanna* × IJsbrant van Straten; het tweede: *Maria* × Hendrik van der Laan; *Cornelius*, die weder jong stierf; *Anna* × Joris Sweerts, en *Margaretha* (dus geen [1]) eenige

---

1) De schrijver van het bekende M. S. zegt dan ook, dat de Ambachtsheerlijkheid haar aankwam *bij participatie en cavelinghe.*

dochter) × Adam van der Duyn; het derde: (alleen volgens S. van Leeuwen; Goudhoeven spreekt hier niet van) *Cornelius*, die ook jong stierf, en *Catharina.*

6. Het door van Heussen aangehaalde, en Dl. XXIII, bl. 235 medegedeelde gezegde van den Aartsbisschop J. de la Torre is door eerstgenoemden schrijver, en dus ook Bijdr. t. a. p. alles behalve juist weergegeven. Genoemde Vicaris toch schrijft niet „de *laatste* pastoor (van Scheve-„ningen), als alle de andere *klooster*priesters *rondom* „'s Gravenhage op 't aannaderen van den wolf gaan loo-„pen waren, is *alleen* onbevreest op zijne post gebleven"; maar, sprekend over den laatsten prior der Dominicanen Fr. Petrus Bacherius Gandensis, verhaalt hij: „D^r^ qui-„dem erat Lovaniensis ac theologus versatissimus sed „veniento lupo etiam suae consuluit fugae"; en dan vervolgt hij: „prout *Hagae ecclesiastici* (dus niet de *klooster-„geestelijken* alleen) *omnes*, vix remanente, qui panem „frangeret esurientibus Catholicis; *uno Schevelingano pa-„store* (waar is hier spraak van laatsten? al was hij die ook) „*alioque Carmelitici Ordinis conventus Harlemensis*, *huc* „*profugo religioso sacerdote, exceptis*".

De Scheveningsche Pastoor was dus niet de eenige, die bleef. Ziedaar welk vertrouwen v. Heussen verdient. Doch er is nog wat anders: niet alleen vervalscht v. H. de woorden des Aartsbisschops, maar hij valt ze daarenboven nog aan, want op de hierboven aangehaalde woorden laat hij volgen: „Maar Martinus Duncanus (pastoor te Delft), „die op den zelven tijd leefde, en niet verre van Scheve-„linge te weeten te Delft woonde, noemt hem (dien pastoor van Scheveningen) „*een tomeloozen Monnik en een* „*landverwoester*".

„Want als hij zijn boek van *den kinderdoop* in 't jaar „1569 aan de Heeren van Delft opdroeg, en hun wel-

„meenenden ijver naar behooren prees, sprak hij hen „met de volgende woorden aan: (in zijn epistol. dedicat. namelijk) „„Ik weet hoe kloekmoedig dat gijl. dien tomelooze Monnik [1]), die Schevelingen eerst onder den naam „„van Harder verwoeste, en naderhand zijn Priesterschap „„liet vaaren, tegengestaan hebt, als hij uyt de byeen„„komste van de Lier (dit moet niet zijn: *de* Lier, maar Lier, een stad in België namelijk, waar een soort synode van de nieuwe leer gehouden was) „„naar huis keerde; „„met hooger gezag quansuis gewapend; en met eenen „„brief, alsof die van Jupijn zelf geschreven was, tot „„ul. afgezonden: en als hij zich zelven door dien brief „„gerechtigt achte om, zelfs in weerwil van ul. en tegen „„mijn verbod, alhier te preeken"". (Zie ook Bijdr. Dl. XX, bl. 414, noot 1).

Doch, al verdiende [2]) *Hovius* (want van hem spreekt *Duncanus*) zulk getuigschrift meer dan dubbel, die aanhaling komt hier bij deze vraag in het geheel niet te pas, want de *Aartsbisschop* spreekt volstrekt niet van gemelden afvalligen *den vóórlaatsten*, maar van den *laatsten* pastoor van Scheveningen, *Cornelius van Rijn.* (Bijdr. Dl. II, bl. 429). De Riemer (beschr. van 's Gravenhage Dl. I, bl. 51) verhaalt dan ook in noot g: „De laatste Pastoor, die de Schevelingsche kerk tot „den jaare 1572 en 1573 bediend heeft, was broeder (van „de Norbertijnen, of Michielsheeren) *Cornelis Willemsz.*,

---

1) Zekere Albertus Hovius.

2) Bij het onderzoek te Delft door Boudewijn Jacobsz. en Lieven van Arkel op 19 Dec. 1567 in het convent van St. Aechten getuigde Magister Martinus Doncanus baccalaurius S. Theol. (sprekende *in verbis sacerdocij, manu pectori admota*) ook van dezen Heer, „dat veel kwaads in Delft ge„daan heeft een Heer Aelbrecht geweest hebbende pastoir tot Schevelinge, „een verloope monnik, en religieus in 't cloister van Heyloo bij Alcmair". *Kist* en *Mol, Kerkhist. Arch.* d. III bl. 122 en 123.

„de kapellaan Bastiaan Cornelisz. en de koster Joost „Symonsz.”

Dwaalt evenwel de Vicaris de la Torre ook niet, wanneer hij den bovengenoemden Scheveningschen oud-pastoor met den naar 's Gravenhage gevluchten Haarlemschen Carmeliet de *eenige* priesters noemt, die in de Hofstad gebleven waren tijdens de troubelen? Volgens de Bijdr. Dl. II, bl. 429, dwaalt hij zeker, want deze verhalen: „In den Haag verbleef tot zijn dood in 1585 de laatste „herder van St. Jacobs-kerk, *Vincentius Hugonis Mulock.* „De gewone kapellaan dier parochie, die ook voorkomt „als de laatste pastoor van Eykenduinen *Joannis Drisius*, „alsook de oud-pastoor van Scheveningen waren nog aan„wezig in 1596”. Van dit laatste getuigenis heb ik de waarheid niet kunnen opsporen, maar voor zoover het den bovenvermelden Heer Mulock betreft, vind ik bij de Riemer (Dl. I, bl. 326), dat hij nog *Pastoor was* der groote kerk in 1577, en Bijdr. (I, bl. 73), dat hij 17 Mei 1585 te 's Gravenhage stierf.

7. Naar Opmeer verhaalt (leven van Hubertus Adriaansz.) lagen er in 1573 nog Spaansche soldaten in Sion; het klooster kan dus eerst in 1574 verbrand en geslecht zijn door Delft.

8. De Vicaris de la Torre verhaalt nog (Arch. Aartsb. Utrecht, Dl. XI, bl. 103) dat te Rijswijk, waar hij „se suaque” consumeerde, in zijn apostasie gestorven is de afgevallen Bisschop van Doornik „e nobilissimo stemmate de Oyenbrugge natus”.

WATERINGEN.

Aanvulling Bijdragen Deel XXIV, bl. 345.

Uit het cartularium der abdij Mariawaard, uitgegeven door den helaas! te vroeg ontslapen Heer James de Fremery, blijkt dat de *leenopvolging in het Ambacht van Wateringen* eene kleine aanvulling behoeft, en wel deze: tijdens *Jan Jansze van Egmond* van Wateringen Heer was van dit ambacht, werd bij deze Heerlijkheid „dat goet te Haymonde” gevoegd, „dat is omtrent twintich pond sjaers”. (Haymonde = Heimond bij Naaldwijk, dat door Graaf Willem II aan Mariënwaard geschonken was voor den bouw eener nieuwe kloosterkapel van hare nederzetting aldaar, op voorwaarde, dat dit goed nooit verkocht zou worden, hetgeen dan ook niet geschied was). Na zijn dood verlijdde Graaf Willem VI met deze vergrootte Heerlijkheid zijn bastaard *Lodewijk*, *Heer van Schanderer* in 1406 (de Riemer t. a. p.), en bij overgifte van dezen schonk dezelfde Graaf ze kort vóór zijn dood aan Heer *Helmich van Doornick*, en wel den 31 Mei 1417. Den 18 Juli daaraanvolgende werd dit verlij bevestigd door Jacoba van Beieren. (Heer Helmich woonde in den Haag op den hoek der klooster-kerkstraat. Hij was Raad van Willem van Beieren, werd door Jan van Brabant verbannen, en weder tot Raad in den Hove van Holland verheven door Philips van Bourgondië. Zie Fr. v. Mieris, charterb. IV, bl. 404 en de Riemer, Dl. I, stuk II, bl. 731 en 32). Op voordracht of bij opdracht van genoemden Heer Helmich werd nu den 8sten April 1429 Jonkvrouw *Wilhelmina van Wateringen* (volgens S. van Leeuwen: zuster van den hierboven vermelden Heer Jan Janszoon van Egmond) met deze heerlijkheid begunstigd door Jacoba van Beieren,

en bij haar huwelijk met Heer *Willem van Naaldwijk* verlijdde Hertoch Philips van Bourgondië er den 9 November 1433 ook dezen mede. (Handvesten van Vlaardingen, bl. 392–399).

Eindelijk vergunne mij de Heer C. van Bergen (Bijdr. Dl. XXIV, bl. 433–440), wien ik dankbaar ben voor de mededeelingen uit zijn portefeuille, toch nog een paar korte aanmerkingen ten antwoord op de zijnen.

1. Mag het *geheele* St. Salvatorsklooster van Antwerpen (t. a. p. bl. 436) met zijn kloosterkerk, boekerij enz. enz. enz. niet meer prachtig (ook niet als Cistercienserklooster in dien tijd) genoemd worden, omdat het aan een enkele afzonderlijke kapel aan den hoek eener straat, een kapel, welke niet voor de kloosterlingen, maar voor de geloovigen van Antwerpen bestemd was, aan „kunst- en godsdienstig karakter" ontbrak? Voorwaar, voor zulk een bewering mag de gulden regel „latius hos" wel opgeheven worden, anders kan zij er onmogelijk door. Wie overigens het genoemde klooster in plaat wil zien, zooals het was in 1727, kort vóórdat het tot abdij verheven werd, raadplege „Het groot kerkelijk tooneel des Hertogdoms van Brabant", 's Graavenhaage, MDCCXXVII, tusschen bl. 140 en 41.

2. Omdat er op de plaats der tegenwoordige kerk van Poeldijk (t. a. p. bl. 437) in 1647 een schuur, en nog wel een *bouwvallige* [1]) schuur zou gestaan hebben, daarom *zou* er *in* 1573, en dus 74 *jaren*, *van te voren* geen kapel terzelfder plaatse geweest kunnen zijn?

---

1) Zoo erg bouwvallig zal die schuur evenwel niet geweest zijn, want de Poeldijkers hebben er zich nog mede beholpen tot omstreeks 1710, toen hun nieuwe kapel of kerk eerst gereed gekomen was.

want schrijver laat volgen: „*Ook*..... moeten wij beslist tegenspreken" enz. Doch de vraag is, *van welke stof* zou dan die schuur wel zijn geweest. Dit diende toch van te voren wel degelijk uitgemaakt te worden, eer men een besluit mag trekken om er een redenering op te bouwen. Neen, dan wisten de predicanten het in 1713 beter, en daarom ook heb ik de Resolutie der Staten van dat jaar medegedeeld, of overgeschreven, zooals v. B. dit noemt. Deze Resolutie schijnt echter aan zijn aandacht ontsnapt te zijn. Overigens heb ik mij bediend van de uitdrukking „*zou gestaan hebben*", zelfs nu de schrijver zijn mededeeling *zeker* noemt, omdat en Pater van Lommel (Godsdienstvr.) en Pastoor Bauer (Bijdr. Dl. II, bl. 430), die beiden ex professo over de vestiging van Pastoor Verburch in Poeldijk geschreven hebben, er niet het minste van vermelden en er evenmin van vermelden als van de onwaardige behandeling, welke genoemde Pastoor Verburch zoude ondervonden hebben in Poeldijk. (t. a. p. bl. 439).

3. Wouter Simonsz. werd door *Naaldwijkers* uit Leiden ontboden; hij komt, en preekt; waar? in Naaldwijk? *neen, in Poeldijk; „nog diversche sermoenen in Poeldijk*"; vervolgens „in *Monster* in seekere schuyre"; en daarna eerst in *Naaldwijk*, en dan zou niet gezegd mogen worden, dat „de Naaldwijkers (natuurlijk bij zijn komst te *Poeldijk*, want daarbij behoort het nootje; zie t. a. p. bl. 439) in hun eigen dorp zeker nog niet durfden *beginnen?*" Het is eenvoudig den Heer van Bergen ontgaan, dat het door mij gegeven jaartal 1568 betrekking heeft op de bekentenis door voorz. Wouter Simonsz. in 1568 afgelegd en niet het *jaartal is van zijne komst en preeken in Poeldijk.*

Ilpendam. A. DRIESSEN.

De Parochie van O. L. Vrouw Geboorte
te RIJPWETERING.

Onder het gebied van Antonius van der Plaat, voor zoover wij weten, den eersten pastoor dezer streken, behoorden behalve de buurtschappen Oud-Ade, de Kaag en Ade, de tegenwoordige parochiën Hoogmade, Rijpwetering, Oude-Wetering, Roelofs-Arendsveen en Leimuiden.

Eén doel stond dezen onsterfelijken priester bij al zijn werken en streven immer voor oogen: het heil van den naaste. Vandaar verdeelde hij, zoodra de omstandigheden het toelieten, zijn uitgestrekt gebied in verschillende parochiën en gaf, geheel belangeloos, een gedeelte zijner kudde aan de zorg van andere priesters. Het eerst gelukte hem dit te Hoogmade ten jare 1640 met Damasus van der Does als eersten pastoor. Negentien jaar daarna 1659 werd Roelofs-Arendsveen tot parochie verheven met Franciscus van Erckel als eersten pastoor; en de laatste parochie-oprichting, die hij door zijn toedoen mocht beleven, was Leimuiden ten jare 1670.

Wie weet met welk een ijver deze onvergetelijke v. d. Plaat was bezield, zal het geenszins betwijfelen, of reeds bij zijn leven werden pogingen in het werk gesteld, ook de Rijpwetering tot een zelfstandige parochie te verheffen. Hoe het zij, zooveel is zeker, dat hij ten jare 1667 aldaar een kleine bidkapel stichtte en haar stelde onder de schutse van Onze Lieve Vrouw-Geboorte, aan wier liefde en genegenheid de kerk te Hoogmade eveneens was toevertrouwd. Van Paus Innocentius XI

verkreeg hij voor deze hem thans zoo dierbare kapel verschillende voorrechten en aflaten. Zij stond aan de Akkerslootspolderdijk aan den anderen kant der vaart, schuinslinks van de tegenwoordige kerk. Het was een houten gebouw op steenen voet en met riet gedekt. De voorpui en de hoofdingang waren aan het Zuiden, het altaar was ten Noorden.

Zoo stonden de zaken, toen de dood het leven van dien onvermoeiden arbeider eindigde, 17 Aug. 1678. Weldra trachtte het Jansenisme hier te lande binnen te dringen, de treurige gevolgen deden zich aanstonds en nog langen tijd daarna gevoelen, zoodat aan verbouwing of vergrooting dezer kapel nooit gedacht werd. Eerst in het begin dezer eeuw openbaarde zich nieuw leven; pastoor de Jongh bracht er galerijen in en vergrootte haar aan den Zuidkant, ter plaatse van het orgel; straks namen kerkramen de plaats in der vierkante vensters, werd zij getooid met een torentje (1827) en kreeg aldus een voor dien tijd niet onaanzienlijk voorkomen [1]).

Nog altijd waren Rijpwetering en Oud-Ade eene parochie, maar de toenemende Katholieke bevolking, die, wat getalsterkte aanging Oud-Ade verre overtrof, begon meer en meer het verlangen te openbaren, voortaan zelf een pastoor in haar midden te hebben. Aan de vervulling van dit billijk verzoek werd een begin gemaakt ten jare 1844. De toenmalige pastoor V. M. v. d. Valck had op St. Jacobsdag den 25 Juli aan de Rijpwetering zijn laatste H. Mis gezongen, en was daarop als rustend geestelijke naar Leiden vertrokken, waar hij tot zijn dood woonde op de Heerengracht. In zijn plaats werd

---

1) Wie al deze bijzonderheden meer in extenso lezen wil, verwijzen wij naar de artikelen van P. J. Görtz, onder den titel: *Pastoors der Statie Oud-Ade c. a.* in deze *Bijdragen* Dl. XII en XIII.

door de kerkelijke Overheid gezonden J. P. J. van Zeyl als deservitor, met de opdracht een splitsing der beide Gemeenten tot stand te brengen. Van die taak heeft hij zich zoo vlug mogelijk gekweten, behartigde de belangen der toekomstige parochiën en bouwde voor den nieuwen pastoor te Oud-Ade een nieuwe kerk en voor dien te Rijpwetering een nieuwe pastorie. Geen enkel schamper woord is er bij de splitsing, die op den 1en October 1846 door de komst van twee nieuwe pastoors werd bekrachtigd, tusschen wederzijdsche gemeentenaren voorgevallen, zoodat „de Godsdienstvriend" daarin een voorbeeld voor anderen meende te moeten zien.

Deze vredelievende priester werd daarop benoemd tot pastoor te Oestgeest; zes jaren daarna werd hij overgeplaatst naar Alphen aan den Rijn, alwaar hij na een 24 jarig pastoraat den 17en Januari 1876 is overleden [1]).

Hier ter plaatse lasschen wij een gedeelte in van het officieele besluit dat, door den Vice-Superior Mgr. Innocentius Ferrieri den 6 Sept. 1845 gegeven en plechtig in beide parochiën afgekondigd is en waardoor de scheiding der beide Gemeenten werd tot stand gebracht.

„Daar onze Geliefde in Christus, de wijdberoemde Heer Petrus Antonius Kervel, Aartspriester van het District Holland, Zeeland en West-Friesland der Hollandsche Zending ons heeft doen weten, dat de Katholijken der Gemeente Oud-Ade en Rijpwetering van het District Holland grootelijks en vurig verlangen, dat in elk der genoemde plaatsen een Statie of Gemeente zij met eigen Pastoor en eigene Kerk; en daar, in aanmerking genomen het

---

1) Aan den aanlegger van het „Naam-Register der leden van het Koor der R. K. Kerk te Rijpwetering" zijn wij grooten dank verschuldigd. Genoemd werk uit eigen liefhebberij door den Heer Th. C. Verkley aangelegd en thans door den Heer J. van Grieken nauwkeurig bijgehouden, bevat aan den rand der bladzijden menige aanteekening, waarvan wij dankbaar hebben gebruik gemaakt.

genoegzaam groote getal Katholijken, die, over verschillende en uiteenliggende buurten verspreid, tot nu toe onderhoorig waren aan de Statie genaamd Oud-Ade en Rijpwetering, zulke voorgenomen scheiding niet alleen kan plaats hebben, maar ook nuttig schijnt, opdat het geestelijk heil der geloovigen met meerdere zorg kunne bevorderd worden door een Pastoor, die naderbij en ter plaatse is" (besluiten Wij en maken Wij bekend)

I.

„Door het Apostolisch Gezag, dat Wij voeren en uit kracht en naar den inhoud van dit Besluit, wordt er een nieuwe Gemeente opgericht in Oud-Ade en tegelijk een andere in Rijpwetering, District Holland".

II.

„Tot de Gemeente Oud-Ade behooren de Buurten genaamd Oud-Ade, Vrije en Lage Boekhorst, de Vrouwe Ven, het eiland de Kaag en het gedeelte van het dorp Warmond, dat gelegen is ten oosten van de Zijl.

Onder Rijpwetering behooren Poel, Ade en Buurter-Polder".

De eigenlijke scheidingslijn der twee gemeenten Oud-Ade en Rijpwetering door den Vice-Superior bepaald, werd bij de oprichting der beide parochiën in 1858, door den Bisschop behouden, doch later in 1870 door den Kerkvoogd eenigszins gewijzigd, gelijk ze juist in de voorgaande aflevering 3 van het XXIV^ste^ deel dezer „Bijdragen" door pastoor van Geldorp is meegedeeld.

Op de splitsing dezer twee Gemeenten moest noodzakelijk een verdeeling volgen der roerende en onroerende goederen. Hoe deze aangelegenheid in een gemeenschappelijke zitting der beide Kerkbesturen ten jare 1866 geregeld en spoedig daarop door Z. D. H. Mgr. G. P. Wilmer bekrachtigd werd, dat alles heeft de vlugge pen van den tegenwoordigen Oud-Aschen Pastoor B. van Geldorp, in den breede ten papiere gebracht [1]).

---

1) Zie *Bijdr. Bisd. v. Haarl.* Dl. XXIV, 2e afl. p. 205.

1e *Pastoor dezer parochie* Henricus Klauwers. 1846—1888.

De eerste pastoor dezer parochie was Henrícus Klauwers. Hij was geboren te Overveen den 22en Mei 1812, volbracht zijne studiën te Warmond en werd aldaar den 16en October 1836 door Mgr. van Wyckersloot priester gewijd. Na een korte assistentie te Den Briel en een tienjarige kapelanie te Leiden, werd hij den 26 September 1846 pastoor benoemd te Rijpwetering, waar hij heel zijn volgend priesterleven, meer dan 40 jaren, heeft doorgebracht. Door zijn eenvoudig en minlijk karakter veroverde hij aller harten; een vriend der kleinen werd hij zoowel door zijne vaderlijke liefde en toegenegenheid als door zijn aantrekkelijk en boeiend onderricht, waarmede hij uren en uren kon bezig zijn, wanneer het gold de voorbereiding tot de eerste H. Communie. Des Zondags hingen de ouderen aan zijne lippen, wanneer met een geheel eigenaardige welsprekendheid de woorden des levens hen toestroomden. Verkondigde hij, wat op lateren leeftijd zeer dikwijls gebeurde, den lof van Christus' Stedehouder of der Zalige Moeder-Maagd, dan schoten de woorden in eén vaart van zijne lippen, vol leven, kleur en gloed, dan greep hij zijne hoorders aan en dwong hen hem te volgen. O, allen vlochten hem lauweren toen ten jare 1859 te dezer plaatse de vreeselijke cholera een zesde zijner parochianen opeischte: van de 618 communicanten stierven er dit jaar 96. En al werd zijn hart door deze zware beproeving diep gewond, zijns ondanks, maar ten troost zijner kinderen bleef in zijn oogen en om zijn mond immer de vriendelijke lach spelen. Onversaagd trad hij de woning der besmetten binnen, als Engel Gods vrede brengend voor tijd en eeuwigheid. Gaarne wachtte hij bij zijne zieken op het laatste oogenblik om

als lafenis der stervende lippen de gepaste woorden te geven, waardoor hun dood een dankoffer zou worden voor den Heer. Deze waardige priester won de harten voor altijd. Nog heden zweeft zijn naam op aller lippen, siert zijn beeltenis den wand van ieder gezin en hooren de kleinen uit moeders mond nog zoo gaarne, over het doen en laten van dezen onvergetelijken pastoor [1]).

Nauwelijks had deze eerste pastoor zijn blijde intrede in de gemeente Rijpwetering gedaan, of weldra openbaarde hij zijn verlangen in de behoefte der meer en meer groeiende parochie te voorzien, door het bouwen van een nieuwe kerk. Hoe groot de moeilijkheden ook waren, die zijn lofwaardig streven in den weg stonden, niets scheen in staat zijne plannen te vertragen. En zoo gelukte het hem door de milddadigheid zijner parochianen, niet minder door zijn eigen overgroote vrijgevigheid — pastoor Klauwers kwam hier met een aanzienlijk fortuin, en stierf doodarm — een weinig ten noorden van de oude kapel een Gothieke kerk te doen verrijzen, welke, door kunst in bouw en lijnen, de bewondering wekt van iederen bezoeker, en nog heden ten dage hulde brengt aan den toentertijd gunstig bekenden architect Molkenboer.

Den 20 September 1860 werd de nieuwe kerk door Haarlem's bisschop Mgr F. J. van Vree onder algemeene deelneming tot huis Gods ingewijd [2]), waarbij door hem aan den reeds grijzenden maar nog krachtigen herder op eervolle wijze dank werd gebracht voor zijne zorgen en offervaardigheid.

---

1) Al deze bijzonderheden heeft ondergeteekende grootendeels opgevangen uit den mond van bejaarde parochianen.

2) De Eerw. Pater J. C. Alberdingk Thijm houde mij ten goede, indien ik hem opmerkzaam maak, dat in zijne „Alphabetische opgave der kerken in Nederland, geconsacreerd van 1853—1893" de mij zoo dierbare O. L. Vr. Geboorte-kerk te Rijpwetering, is overgeslagen. — *Bijdr. Bisd. v. Haarl.* Dl. XXI, 2e afl. p. 319.

Volgens goedgunstige machtiging van Mgr. G. P. Wilmer heeft pastoor Klauwers zelf den 2 December 1862 den H. Kruisweg ingewijd en de gewone aflaten eraan verbonden; den 23en Mei 1866 richtte hij het Aartsbroederschap op der H. Familie.

Op plechtige wijze, teekent genoemd „Naam-Register" aan, vierde pastoor Klauwers den 16en October 1861 zijn vijf en twintigjarig priesterschap en den 4en Oct. 1871 zijn vijf en twintigjarig pastoraat, maar toen de beminde herder den 16en October 1886 zijn gouden priesterfeest mocht gedenken, steeg de jubel dezer parochie ten top. Hoe toen van alle kanten tot een geestdriftige feestviering de zeilen werden bijgezet, hoe Warmond's bekende harmonie het muziekkorps dezer plaats kwam versterken en vreugdevuren tot diep in den nacht alom verkondigden, wat er omging in aller harten, dat alles zweeft nog op de lippen des volks, als een gebeurtenis van gisteren. O deze nederige man heeft zich zelven zoo juist geteekend, toen hij op zijn gedachtenisplaatje te dezer gelegenheid het woord koos der H. Schrift [1]: „Ik weet, o mijn God, dat Gij de harten beproeft en de eenvoudigheid lief hebt; daarom ook heb ik in de eenvoudigheid mijns harten dit alles blijde opgedragen, en zag ik uw volk, dat zich hier bevindt, met groote vreugde U offers brengen".

Een tweetal jaren overleefde hij dezen gedenkvollen dag; den 14en Juni 1888 trof hem de dood. De immerrustelooze was de eeuwige rust ingegaan. Hij ruste in vrede!

Zijn laatste kapelaan, de WelEerw. Heer J. S. van Buchem, teekent den overledene in de wel-gekozen schriftuur-plaatsen op zijn bidprentje:

---

1) Paral. XXIX, 17.

„Ik ben alles voor allen geworden om allen zalig te maken. I Cor. IX, 22.

Die velen onderricht hebben op de wegen der gerechtigheid, zullen schitteren als sterren in alle eeuwigheid. Dan. XII, 3.

God zeide tot hem: Ik heb het huis geheiligd, dat gij voor mij gebouwd hebt, om er Mijn naam voor eeuwig te vestigen. III Reg. IX, 3.

Weest uwe voorgangers gedachtig, die tot u het woord Gods gesproken hebben. Hebr. XIII, 7.

U verlatende, vraag ik geen tranen maar gebeden en offeranden. H. Ambrosius.

O Maria, gij, die mijn hart altijd bemind, mijn tong altoos geprezen heeft, bid voor mij". H. Bonaventura.

2e *Pastoor* ADRIANUS CORNELIUS HOOGSTRATEN. 1888—1897.

Op den 3en Juli 1888 werd A. C. Hoogstraten tot pastoor dezer parochie benoemd. Zijn Eerw. was geboren te Naaldwijk den 6en Januari 1842, studeerde op onze Seminariën en werd den 15en Augustus 1867 tot priester gewijd. Vóór zijne benoeming te dezer plaatse was hij kapelaan te Goes, in den Haag (St. Willibrordus) en pastoor te Hellevoetsluis.

Gedurende al de jaren dat pastoor Hoogstraten hier werkzaam was, bleef zijne gezondheid, zooals in de laatste jaren te Hellevoetsluis, zwak en zorgvol. Hij was innig vroom, een man des gebeds, zachtmoedig en toegevend van aard, een ijveraar voor den luister van Gods huis. Door zijn gemeenzamen omgang met de parochianen won hij aller harten; door zijn bloemrijken stijl en levendige voordracht was hij een geliefd redenaar. Den 15en Augustus 1892 vierde hij met zijne parochianen zijn 25-jarig priesterschap en ontving als hunne feestgave, een aanzienlijke som gelds, ter polychromeering van het hoofdaltaar.

Voorzien van de H.H. Sacramenten der stervenden, stierf hij den 16^{en} October 1897, en had bij uiterste wilsbeschikking in zijne milddadigheid „Kerk en Armen" en de St. Elisabeth-Vereeniging te dezer plaatse niet vergeten. Pia anima, requiesce in pace!

3^{e} *Pastoor* BERNARDUS JACOBUS JOANNES SCHIJF.
1897.

De opvolger van pastoor Hoogstraten, den 28^{en} October 1897 benoemd, werd geboren te Rotterdam den 8^{en} April 1853, studeerde op onze Seminariën en werd, uit hoofde van Mgr. Wilmer's ziekte, den 15^{en} Aug. 1876 te Utrecht priester gewijd door Mgr. J. A. Schaepman. Vóór zijne benoeming alhier was hij achtereenvolgens assistent te Nieuwveen, kapelaan te Haarlem (St. Joseph) en Amsterdam (St. Catharina) en pastoor te Noord-Zijpe.

Wat pastoor Schijf in zijne herderlijke bediening te Rijpwetering heeft tot stand gebracht, zal, na jaren hopen we, stof leveren ter vervolging dezer geschiedenis.

In de parochie van Onze Lieve Vrouw-Geboorte zijn sinds hare oprichting 1846 als kapelaan of hulppriester aldaar werkzaam geweest de volgende Eerw. Heeren:

Namen.	*Geboorteplaats*	*te Rijpwetering.*
Adrianus Vinkensteyn.	Leiden.	1882—1883.
Petrus Laurentius Dessens.	Maasland.	1883—1886.
Joannes Antonius Nieuwenhuys.	Bennebroek.	1886—1887.
Joannes Stephanus van Buchem.	Haarlem.	1887—1888.
Cornelius Joannes Karskens.	Zaandam.	1889—1890.
Joannes Petrus Hendriks.	Haarlem.	1892.
Jacobus Cornelius van der Loos	Rijswijk (Z.H.)	1896—1897.
Alphonsus David Constantijn Schellart.	Den Haag.	1897.
Jacobus Cornelius van der Loos.	Rijswijk (Z.H.)	1897—1899.
Hieronymus Franciscus Heytveldt.	Den Haag.	1899.

Aanvulling der lijst „kapelaans of hulppriesters te Oud-Ade. Zie Bijdragen Bisd. v. Haarlem dl. XIII, 2^{e} afl. p. 198.

1890. Cornelius Joannes Karskens, hulppriester te Oud-Ade tijdens de ziekte van pastoor Audomarus Hoogland † 1890.

Zoeterwoude. J. C. VAN DER LOOS, *Pr.*

HET PAPENGILDE TE ALKMAAR.

Nevens hare beroeps- en schuttersgilden telde de stad Alkmaar vóór de omwenteling der 16e eeuw nog een gilde, dat den naam droeg van Onze-Lieve-Vrouwe- of Papengilde. Leden daarvan waren, naar eene aanteekening van *A. Westphalen* wil, „alle geleerde en fatsoenlijke lieden". Dezulken hadden geene beroepsbelangen te beschermen of te verdedigen tegen de mededinging van vreemden, of van hun ambacht niet verstaande en onder de markt werkende vakgenooten; maar het is licht mogelijk, dat zij, staande tegenover zoovele door de overheid erkende en door keuren geregelde vereenigingen, de behoefte hadden gevoeld aan een onderlingen band.

Beoefening van sommige wetenschappen en verdediging van den roomschen godsdienst was – heet het verder – hun doel; eene bewering welke wij niet deelen: toen het gilde werd opgericht was de wetenschap nog niet het troetelkind of het uithangbord van genootschappen en gezellige kringen, en leed de roomsche godsdienst geene aanvechting, die gemeenschappelijke bestrijding kon noodig maken. Veeleer meenen wij, dat de oprichters gedreven zijn door ijver om, niet minder dan de uitoefenaars van verschillende bedrijven, een eigen altaar te bezitten, waarvoor zij gezamenlijk van de gewijde plechtigheden konden getuigen zijn en genieten, en hunne gebeden uitstorten, ook voor het zieleheil der afgestorven broeders. Of zij hun altaar zelf gesticht of hunne broederschap aan een reeds aanwezig altaar verbonden hebben, is niet te zeggen; hunne keuze van een of van het Lieve-Vrouwe-altaar was,

daar zij niet, als de bedrijfsgilden, onder de Heiligen een voormalig beroepsgenoot konden vinden, overigens niet vreemd, te minder omdat, blijkens den bijnaam hunner vereeniging, het priesterlijk element daarin wel overheerschend zal zijn geweest. Zelfs werd door schepenen van St. Maarten en Eenigenburg den 4 December 1538 een losrentebrief van *f* 3 's jaars gesteld ten behoeve van „dat priesterengilde binnen Alckmaer" als crediteur.

Indien wij nu het Papengilde, op grond van het aangevoerde, wilden gelijkstellen met eene hedendaagsche broederschap of congregatie, dan zouden wij iets voorbijzien, dat aan alle gilden eigen was: den jaarlijkschen maaltijd, waardoor, naast den geestelijken, ook een vriendschappelijke band bij de leden onderhouden werd. De bron, waaruit wij reeds het een en ander opdiepten, gewaagt zelfs van „een vroolijken maaltijd op het stadshuis, die meestal 5 dagen duurde". Ons ongeloof spreekt nog sterker dan straks: welke magen zouden tegen een vroolijken vijfdaagschen maaltijd bestand zijn geweest, en welke ruime middelen zouden daarvoor het gilde ten dienst moeten hebben gestaan! In 1564, toen het inkomen *f* 310 bedroeg, vinden wij gemeld, dat het gilde zijn maaltijd in het stadshuis hield op H. Kruis-avond. Dit klinkt bescheidener en is meer aannemelijk.

„Toen het gilde werd opgericht", zeiden wij hierboven, zonder den tijd daarvan te kennen; maar dat die tot het lang verleden behoort mogen wij hieruit opmaken, dat de begeving der door heer *Eller*, pastoor te Limmen, in 1358 gestichte vicarij aan het Lieve-Vrouwe-altaar in de Alkmaarsche parochiekerk was toevertrouwd aan den deken van het Papengild. Ook mr. *Huych Willemsz.* droeg de begeving zijner in 1381 aan hetzelfde altaar gestichte vicarij (*Bijdragen* XVIII, 409) op aan den deken en 2 raden (een priester en een klerk of leek) van „de broe-

derschap van de gelukzalige Maagd *Maria* der priesteren en klerken" [1]).

In 1495 was deken *Dirc Gerrijtsz. Fabri* en waren raden *Jacob IJsbrantssen Poeytman* (wij hebben *Jacob Putman* tijdens de „disparije over de pastorie" — *Bijdr.* XXIII, bl. 5 — als een van de kapelanen der kerk leeren kennen), *Gerrijt Janssen Graef* en *Gerrijt Jansz.*, barbier en chirurgijn [2]). Dezen kwamen op den avond van O. L. Vr. Hemelvaart met kerkmeesteren overeen, dat kerk en gilde wederkeerig elkanders kleinoodiën zouden mogen gebruiken, met jaarlijksche betaling van 3 Rijnsguldens en 1 oort door de kerk aan het gilde ten behoeve van de verlichting van zijn altaar. Wij mogen hieruit opmaken, dat het gilde kostbare voorwerpen bezat, waardig geacht om de plechtigheden aan het hoofdaltaar der kerk op te luisteren.

Het mocht zich dan ook in aanzienlijke schenkingen verheugen. Daartoe rekenen wij niet den dubbelen stuiver, door *Dirk Laurensz.*, priester te Schermer, in 1529 aan iederen broeder vermaakt, maar de blijvend vruchtbare van landerijen en rentebrieven. In 1568 werden in tegenwoordigheid van heeren *Jan Jacobsz. Backer* en *Andries Sijmonsz.* (*Cluyver*), daartoe door het kapittel der priesteren binnen Alkmaar gecommitteerd, de wei- en zaadlanden door Mr. *Adriaen Anthonisz.* gemeten en fraai in kaart gebracht. Wij vinden daarin 5 akkers zaadland en

1) In 1539 worden als raden genoemd mr. *Cornelis Gerritsz.* en heer *Wouter Gerritsz.* van Schoorl. Heer *Jan Adriaensz. Grebber* was in 1559 oud-raad. Heer *Gerrit Heyndricxz. Hoetmaker* verstrekte namens het gilde *f* 50 voor een rentebrief van *f* 3 's jaars, den 28 Mei 1561 door schout en schepenen van Heiloo opgemaakt. Tusschen 1553 en 1570 zijn bestuurders van het gilde geweest *Jan Jacobsz. Roothooft* (*Bijdr.* XVIII, 185), senior, *Gerrit Boekel* en *Cornelis Heyndricxz. Comis*, raads, *Jan Adriaensz. van Rietwijk* en *Antonis Reyersz. Outburg*, commissarissen.

2) Tot oprichting van een chirurgijnsgilde werd de keizerlijke vergunning eerst verleend den 20 Februari 1552.

19 stukken weiland, waaronder *het Groot Mattenbosch* aan de Bergermeer en voorts liggende onder Alkmaar, Huiswaard, Heiloo, Boekel, Limmen, Castricum en Wimmenum, daaronder begrepen een stuk weiland in Overdie, waarvan het bezit gedeeld werd met de Memorie. Hier en daar zijn in het kaartboek bladzijden ongebruikt gelaten, hetgeen doet vermoeden dat het niet voltooid is, te meer omdat onder de bij eene vergunning van den 11 December 1573 opgetelde bezittingen van het gilde nog voorkomt een huis met boomgaard aan den Koningsweg, op den hoek der Papenstraat te Alkmaar.

Toen deze stad zich in het laatst van Juni 1572 aangesloten had bij het verzet tegen het Spaansche bestuur, droeg de vroedschap den 25 Augustus burgemeesteren op, om de raden of regenten der altaren te ontbieden en van dezen schriftelijke opgaaf der inkomsten te vorderen. Dat deze maar onvolledig verstrekt werd, mogen wij veronderstellen. Ten aanzien der ingeleverde brieven besloot de vroedschap den 29ⁿ dier maand, dat de stad die aan zich zou houden; en stond zij tevens den supplianten van de gereformeerde religie toe, bij provisie 2 predikanten te hebben, „die gecontenteerd zullen worden uit al zulke goederen als men daartoe gevoegelijkst zal vinden" [1]).

Onder een elftal vragen, omstreeks November 1573 door burgemeesteren en regeerders der stad tot Prins *Willem* gericht, betrof eene de inkomsten van het Papengilde, welke zij verlangden tot onderhoud en verbetering der vroeger zoo bloeiende, maar sedert vervallen school. Die inkomsten, zeiden zij, waren niet gefondeerd van geamortiseerde goederen, maar eerst begonnen en daarna vermeerderd van het geld, hetwelk de gildebroeders tot

1) Den 26 Januari 1574 werden door de vroedschap, bij provisie, op het goedvinden van den Prins, de inkomsten der altaren, waarvan de kerkmeesters het register hadden, aan het weeshuis toegestaan.

een ingang voormaals verleend en gegeven hadden; de wereldlijke broeders hadden alreeds bewilligd om hun recht ten behoeve der school af te staan; en wat de geestelijke leden, slechts 9 in getal binnen de stad, betrof, boden de verzoekers aan hun te restituëeren het ingebrachte geld, of zooveel als ieder van hen in vroegere jaren, als er geen solemneele maaltijden gehouden werden, van de ingekomen gelden placht te genieten. De Prins vergunde den 11 December het jaarlijksch inkomen van het gilde ten bate der school te bezigen, mits geen der gildegoederen te verkoopen of te belasten en aan de overgebleven geestelijke leden hun inganggeld terug te betalen, voor zoover zij dat zouden verzoeken.

In strijd met de aangewezen bestemming mag het wel heeten, dat burgemeesteren den 20 December, op consent der vroedschap van den 19 September, ten behoeve der kerk toewezen „alle rechten, actie, toezegging en eigendom als door den prins van Nassau als Stadhouder des Konings gegund zijn de nabeschreven renten van het Papengilde"; vervolgens zijn genoemd jaarlijksche bedragen van *f* 4, *f* 4 : 10, *f* 4, *f* 3 en *f* 12 op huizen en *f* 3 op de Memorie. En eveneens niet zuiver in de haak schijnt het vroedschapsbesluit van den 1 Februari 1576 om „een pertinent register te maken van het inkomer van het Papengilde, en dat inkomen met advies van de vroedschap te transporteeren in betaling van zekere verloopen renten, mits [het doekje voor 't bloeden] dat inkomen altijd zal blijven subject de school".

Den 20 September 1577 besloot de vroedschap met alle mogelijke middelen bij *Andries Sijmonsz. Cluyver*, mr. *Jan Adriaensz.* en anderen te trachten, de brieven te bekomen, aan het Papengild toebehoorende. En geraakte men toen geheel op de hoogte der inkomsten? Toch niet: den 19 Mei 1583 werden burgemeesteren gemachtigd al de in-

komsten der Memorie „te doen beslaan" en te verbieden huur of renten den particulieren der Memorie aan te tellen, voor en aleer dezen overlevering zouden hebben gedaan van alle brieven en registers, „zoowel van 't Papengilde" als van de Memorie der parochiekerk [1]). De door *Andries Sijmonsz.* en *Pauwels Fransz.* den 31 Augustus geteekende en bij burgemeesteren ingediende inventaris vermeldde 17 rentebrieven, tot een gezamenlijk jaarlijksch bedrag van 82 gulden, 7 stuivers en 1 blank, en 3 termijnbrieven, waarop nog te ontvangen was te zamen *f* 603; en den 3 September werden daarop nog bijgeschreven 3 lijfrentebrieven, samen à *f* 16 : 15 : 8 's jaars.

In 1593 vond de stedelijke regeering in de vervolging, wegens vervreemding van eigendom ingesteld tegen *Michiel van de Velde*, sedert 40 jaren possessor der vicarij van mr. *Huych Willemsz.*, aanleiding, om van de Staten approbatie te verzoeken op de beschikking van Prins *Willem* van den 11 December 1573. Deze werd den 17 December verleend, onder voorwaarde, dat de goederen en inkomsten van het voormalig Papengilde alleen zouden worden aangewend tot onderhoud en ver-

1) Den 14 April 1589 werden al de inkomsten der Memorie gegeven aan de huisarmen en de arme weeskinderen, mits uitkeerende den priesteren, die daaruit alimentatie was gegund, zooveel als zij tot nog toe genoten of zooveel als het best met hen geaccordeerd zou kunnen worden.

Eenige jaren vroeger moet die „alimentatie" niet veel beteekend hebben. De vroedschap kende den 25 Januari 1578 heer *Gerrit Heyndricxz.* en mr. *Heyndrick doctor* ieder één pond groot 's jaars gedurende 2 jaren uit de stadskas toe, „in aanschouwing, dat daar op dezen tijd niet veel van de goederen van de Memorie is aankomende, waarmede zij haar mogen onderhouden". Mr. *Heyndrick* zocht het toen hooger op, bij den hove provinciaal, dat er een brief over aan burgemeesteren richtte; de vroedschap vond den 24 Februari goed hierop te antwoorden, dat de suppliant geen reden had verdere alimentatie te verzoeken, aangezien hij uit de Memorie voor zijn portie voorzien was, mitsgaders met een kapellerijtje en zekere lijfrenten.

meerdering der school. De begeving van genoemde vicarij, eene gerechtigheid van het gilde, kwam daardoor aan de burgerlijke overheid.

Gegrond bevonden twijfel aan de juistheid eener aanteekening betreffende de van het gilde afkomstige landerijen in 1613, deed ons de thesauriers-rekening van dat jaar nagaan. Daarin zijn verantwoord de volgende huursommen: *f* 40 van een stuk aan den Heilooërdijk, *f* 22 van een in Overdie, *f* 24 van een genaamd *Hooch ende Laech* te Wimmenum en *f* 4 van 2 akkertjes te Castricum (De 4 andere in de aanteekening genoemde perceelen behoorden tot de talrijke, van de 3 begijnhoven herkomstige). Alzoo waren toen van de in 1568 in het kaartboek opgenomen landerijen reeds vele vervreemd. Mede vermeldt de rekening de „Papengilds gelt renten met memorie van de partijen daarvan geen ontfangh gemaeckt wort mitsdien die brieven van dien van de papen eertijts verduystert moogen zijn". In 7 posten is hierop geboekt *f* 26 : 8 : —, slechts één bedrag van 20 stuivers is binnenslijns gebracht, naar de verduisteringen laat de thesaurier overigens raden. Als nog te ontvangen „restanten" boekte hij voorts 4 renten, samen van *f* 11 : 15 : 8.

Verklaarden wij op bl. 422 van deel XVIII niet te kunnen uitmaken, of de altaren van O. L. Vrouw en O. L. Vrouw ter Nood Gods en de desgelijks genoemde gilden dezelfde waren, het opschrift van een door *Eikelenberg* bewaard geschrift, hetwelk wij tot de eerste helft der 15e eeuw meenen te moeten brengen, pleit er o. i. voor, dat er in de Alkmaarsche parochiekerk slechts één altaar der H. Maagd geweest is, en dat slechts één gilde haar tot patrones gekozen had. Wij doen dit stuk hier volgen met aanvulling der vele bekortingen en in onze hedendaagsche spelling.

Een memorie voor Onze Lieve Vrouwegilde de Nood Gods binnen de parochiekerk van Alkmaar, en de kapel van Onze Lieve Vrouwe binnen dezelve stede, te zamen, tot onderhoudenis van dien.

Een ootmoedige supplicatie aan onze heeren schout, burgemeesteren en raden der stede van Alkmaar, uwer liefde te kennen gevende, hoe dat in voorleden tijden geweest is een usantie en goede gewoonte en onderhouding van zekere bonte veders, om aldaar de kinderen binnen deze stede mede te doen brengen tot het christendom om een christen te worden, daarvan gevende een iegelijk naar zijnen staat, den rijken om geld en den armen om Godswil, en dat tot onderhoud van Onze Lieve Vrouwegilde en de diensten Gods aldaar gedaan te worden; zoo is het nu zoover gekomen, dat een iegelijk zoekt zijn zelfs profijt, dat daar sommigen gekomen zijn, die zelf bonte veders hebben en verhuren tot hun zelfs profijt, aldus dat geschapen zou wezen, dat voornoemd gilde van Onze Lieve Vrouwe te niet te komen, want dezelve veders liggen en bederven, omdat zij niet gebezigd worden; daarom zoo bidden en begeeren wij voogden of raadslieden van Onze Lieve Vrouwegilde voorzegd aan onze lieve beminde heeren van deze voornoemde stede, dat uwer liefde zoo wel wilt doen en gunnen en geven Onze Lieve Vrouwegilde binnen deze stede voorzegd al zulke vrijheden, als in deze punten en artikelen hierna verklaard staan, tot onderhouding van dezelve godsdiensten van 't voorzegde gilde gedaan:

Ten eerste, dat daar niemand van nu voortaan hem zal vervorderen te houden eenige bonte veders dan alleen Onze Lieve Vrouwegilde, om daarmede de kinderkens van deze stede te dragen om gekerstend te worden. En dat daar ook niemand eenige andere nieuwe vreemdigheden opbrengen zal, om daarmede dezelve kinderen te dragen om hun christendom, dan alleen toebehoorende Onze Lieve Vrouwegilde, op de verbeurte van die goederen tot profijte van 't voorzegde gilde.

De verdere bronnen door ons aangehaald bevinden zich alle in het gemeente-archief of het museum der gemeente.

C. W. Bruinvis.

De admissie van Pater Des Martins,

BEWERKT DOOR DE LEIDSCHE STUDENTEN.

1726–1727.

Toen Pater Ange Darnault, die van 1688 af de statie der Fransche Karmelieten te Leiden had bestuurd, op den 3 November 1726 aldaar was overleden [1]), vreesden zijne gemeentenaren dat dit sterfgeval het verlies dezer statie ten gevolge zou hebben; dat hunne kerk gesloten zou worden; ja, in de handen der Jansenisten vallen.

Tot deze vrees bestonden wel redenen.

In de vergadering der Staten van Holland en Westfriesland van den 11 Augustus 1725 was, nadat de raadpensionaris van Hoornbeek uitvoerig de verhouding tusschen de Roomschen en de Jansenisten had besproken, door de heeren „goetgevonden en verstaan, te committeeren de Heeren van de Ridderschap, van Dordrecht, „van Haarlem, van Delff, van Leijden, van Amsterdam, „van Gouda, van Rotterdam, van Alckmaar, van Hoorn „en van Enckhuijsen, met en beneevens de Heeren haar „Edele Groot Mog. Gecommitteerde Raaden, om deese „geheele saake in de grondt nader te overweegen en te „examineeren, of niet soodanige ordre soude konnen „werden gestelt, dat de Partije onder de Roomschgesin„den, die minst aan het Hof van Roomen gedevoueert „is, wierde geprotegeert tegen de oppressie van de „Jesuitsgesinden, sonder echter aan de andere Partije

1) Bijdr. Haarlem IV, 203.

„de vrijheijt van conscientie te beneemen, of pericul te „loopen van de Roomschgesinden te doen vertrecken, en „verder op de Roomsche hierarchie hier te Lande soo-„danigh opsicht soude werden gehouden, dat sonder opent-„lijcke erkentenisse van dien, gelet soude konnen werden „op het bepaalen van het getal der Geordende en het „weeren van vreemde Paapen en Monnicken en wat des „meer is, alsmeede tot het dempen van de stoutigheijt „der Roomschgesinden, en de vergaaderingh op alles te „dienen van haare consideratien en advis".

Aan deze opdracht werd al zeer spoedig een eerste begin van uitvoering gegeven. Den 31 Augustus 1725 werden de baljuws in het zuiderkwartier door de gecommitteerde Raden aangeschreven: „zo haast doenlijk „schriftelijk op te geeven alle de roomsgesinde priesters „onder hunne Bailluagien, met distinctie van statie tot „statie, het getal, hunne naamen, welke weereldlijke en „geordende zijn, en ten aanzien der laatste van welke „ordre; of zijn Jansenisten, of van wat ander gevoelen „en waar gebooren" [1]).

Maar ook zonder dit onderzoek zouden zeer zeker de kerken der Karmelieten te Leiden niet aan de aandacht der Regeering zijn ontsnapt. Immers, in zijn in 1719 verschenen boek over de „Rhijnlandsche Oudheden" had H. van Heussen reeds de opmerking gemaakt, dat de beide kerken der Karmelieten te Leiden, „de eene voor „de Franssen en Waalen, de tweede voor de Neder-„landers,.... er laater, en tegen den inhoud der Ver-„dragpunten bij gekoomen" waren.

Hoewel de stedelijke regeering den ouden algemeen beminden Père niet lastig gevallen was, omdat de politiek

---

1) IVe „Recueil van resolutien, voorkomende in de ordinaris registers van de Heeren gecommitteerde Raaden", aanwezig in het Rijksarchief.

dier dagen was opschudding te vermijden, zoo bood nu het overlijden van dezen pastoor eene bijzonder goede gelegenheid om voortaan overeenkomstig het besluit der Staten, de Fransche Karmelieten uit Leiden te weren.

Van de zijde der Leidsche Regenten scheen geen welwillende oogluiking te verwachten, want onder hen waren persoonlijke begunstigers van Barchman Wuijtiers, welke diens wijding tot Aartsbisschop van Utrecht hadden bevorderd [1]). Van den pensionaris M[r] P. Marcus en van de burgemeesters M[r] Willem Paats, destijds gecommitteerde in den Raad van State, en M[r] Daniel van Alphen Dz. was het bekend, dat zij tot de felste vijanden der Roomschen behoorden [2]).

Dat de overleden pater op den voorgrond had gestaan in den strijd tegen de Jansenisten [3]), was voor de regeering eene aanleiding te meer om zijne statie te beschouwen als een „dier spionhuijsen voor den Paus, die nergens „meer op toelegt, dan om alle Protestantsche Regeringen „te verdelgen", zooals de Raadsheer in den Hove M[r] A. Schlicher ze noemde [4]).

En 't was duidelijk dat van de zijde der Jansenisten alle pogingen zouden worden aangewend om, nu de omstandigheden daartoe bijzonder gunstig schenen, deze statie te vermeesteren of, als dit niet mogelijk was, althans te doen opheffen.

Want, hoe groot de invloed der „welmeenende cleregie" bij de machthebbenden in Stad en Land ook mocht zijn, hare gemeente te Leiden, die op de Hooigracht hare kerk had, was onbeduidend in aantal. Haar pastoor kon jaarlijks

---

1) Bijdr. Haarlem V, 247.

2) Bijdr. Haarlem IV, 358.

3) Bijdr. Haarlem IV, 358.

4) „Beredeneerde waarschouwing" anoniem door M[r] A. Schlicher uitgegeven. Zie Knuttel II, 103.

gemiddeld slechts een tiental doopsels aanteekenen, terwijl er in de zes Roomsche kerken 345 doopelingen waren [1]), waarvan gemiddeld een honderdtal bij den Franschen pater. De vernietiging van diens statie zou dus eene overwinning zijn, waarvan de Jansenistische gemeente zeker voordeel zou trekken. Zoo scheen men te meenen, hoewel de gemeente op de Hooigracht na de verdrijving der Jezuïeten eer af- dan toegenomen was in getalsterkte.

Zoo dus de vrees der Roomschen, dat de statie der Fransche Karmelieten voor hen verloren zou gaan, alleszins gegrond was, toch heeft dit onheil geen plaats gehad.

Dadelijk na het overlijden van Darnault had de kerkmeester Breton van Doeswerf daarvan mededeeling gedaan aan de burgemeesters en hun verzocht: „dat de „ledige plaats of dienst bij provisie door de Predick- „heeren alhier ter stede mogt werden waargenomen. Dat „toegestaan is, mits hiervan gevende de vereijste kennis „aan den hooftofficier, dat aangenomen heeft te doen". Aldus in de notulen van de burgemeesters dato 5 November 1726.

Reeds den 3 November d. a. v. kwam de door zijne oversten tot opvolger van den overledene aangewezen pater, Paulus Des Martins, uit den Haag te Leiden aan. Hiermede begonnen de moeielijkheden. Hoe zou voor dezen priester de admissie door de stedelijke regeering verkregen worden?

Bij herhaling wendden de beide kerkmeesters, Breton van Doeswerf en Versijde van Varik zich daartoe tot de regeerende burgemeesters in wier midden sedert 10 November weder zitting had genomeu de hiervoren besproken vijand der Roomschen, Mr D. van Alphen Dz. Waarschijnlijk hebben deze verzoeken ondershands plaats

---

1) Zie bijlage A.

gehad, want vóór den 1 April is er in de notulen geen sprake van deze aangelegenheid. De beide kerkmeesters behoorden trouwens tot de deftigste Leidsche notabelen en zouden, als ze den Staatsgodsdienst hadden beleden, zeker „op 't kussen" hebben gezeten. Zij zullen dus wel gemakkelijk toegang tot de burgemeesters hebben gehad en door deze niet al te zeer uit de hoogte zijn behandeld.

Deze verzoeken leidden echter voorloopig niet tot een goeden uitslag. Zooals de Visitator aanteekende, had Des Martins den 28 Februari 1727 zijne admissie nog niet verkregen [1]).

Maar toen het paaschfeest naderde – 13 April – wilden de burgemeesters toch de parochianen van den overledene wel toestaan, bij een Karmeliet te biechten. Den 1 April gaven zij Des Martins vergunning drie weken dienst te doen. De notulen hunner vergadering luiden: „Breton van Doeswerf en Versijde van Varik als kerke„meesteren van de Roomse Kerken binnen dese stad, „hebben op huijden hun te andermalen gedaan versoeck „aan burgemeesteren vernieuwt ten eijnde dat de vacee„rende priestersplaats in de franse roomse kerk door „'t afsterven van Père Ange, mogt werden gesuppleert „door eene Père, Priester in den Haag. Waarop na voor„gaande deliberatie, is goedgevonden, en haar aangesegt, „dat sij den dienst in de bovengemelde franse kerk, van „nu aan tot in de week na Pascha, door een capellaan „sullen mogen doen waarnemen".

Nu was het pleit voor den pater gewonnen. Wel is waar heette 't dat hij na ommekomst van drie weken zou moeten vertrekken, zoodat hij later terecht in zijn doopboek tusschen 't laatste doopsel van Darnault op 12 Oc-

1) Bijdr. Haarlem, IV, 205.

tober 1726 en zijn eerste op 23 Februari 1727 van zich zelven heeft aangeteekend: „il ne fut admis par mesieurs „les magistrats de cette ville que pour celebrer les pas„ques de l'année suivante mil sept cent vingt sept". Maar hij heeft daarop kunnen laten volgen: „cette ad„mission fut reiterée. Et enfin absolument confirmée". Reeds den 9 Mei heeft hij zich dan ook als student aan de universiteit laten inschrijven [1]), waaruit duidelijk blijkt dat hij toen reeds niet meer vreesde, uit zijne pastorie te zullen worden verjaagd. Dit is dan ook niet geschied; tot zijn dood in 1760 is hij ongestoord werkzaam kunnen blijven.

Toch schijnt hij in den eersten tijd geenszins officieel te zijn toegelaten, doch slechts bij oogluiking geduld. In de vergadering door de burgemeesters op den 16 Mei 1727 gehouden, werd genotuleerd: „Op 't versoeck van „Kerkmeesteren van de Roomse kerk dat de capellaan „van de kerk op de haarlemmerstraat mogt werden ge„continueert in 't waarnemen van den dienst aldaar, is „daartoe geen tijd bepaalt, en aangesegt dat sij souden „werden ontboden, alst nodig werd geoordeelt".

Dit was dus eene onderhandsche admissie tot wederopzeggens toe. Daarna zwijgen de notulen over deze zaak. Trouwens de Leidsche regeering kon moeielijk officieel admissie verleenen nà de beslissing, den 11 Augustus 1725 in de Staten-vergadering genomen, volgens welke de Fransche „monnick" had moeten zijn verdreven.

Hoezeer verschilt de welwillende behandeling, welke de Fransche Karmeliet van de zijde der regeering in 1727 mocht ondervinden, van de onaangename bejegening die den Nederduitschen Karmeliet Bornisien één jaar later te beurt viel!

---

1) Bijdr. Haarlem, XXIII, 420.

Deze had gehoopt den op 6 Mei 1728 overleden pater Egidius de Letter als pastoor der statie aan 't Utrechtsche veer te mogen opvolgen, maar de burgemeesters weigerden dit onverbiddelijk. Tot 1 Juli 1728 wilden zij wel toestaan dat Bornisien dienst zou doen, maar daarna, zoo bepaalden zij, zou „geen ander als een wereldlijck priester" in de kerk worden toegelaten [1]). Deze is toen derhalve gesloten en pas 22 jaar later weder in gebruik genomen mogen worden [2]).

En toch kon waarlijk de statie der Nederduitsche Karmelieten door de regeering niet als „staatsgevaarlijker" worden beschouwd dan die van hunne Fransche ordesgenooten die, gerekend naar de doopsels, een vijfmaal talrijker gemeente hadden [3]).

Ook kan in de veranderde samenstelling van het collego der regeerende burgemeesters de oorzaak van het verschil in behandeling der twee statiën niet liggen [4]). En de kerkmeesters waren in de beide gevallen dezelfde.

Ten gunste van de Fransche Karmelieten moeten dus op de regeerders van Leiden bijzondere invloeden hebben gewerkt, machtig genoeg om hen, ondanks hun wensch, te doen handelen in strijd met de bedoeling van de resolutie der Staten.

Welke deze invloeden alle zijn geweest, is niet met zekerheid te bepalen, doch als de voornaamste mag ongetwijfeld worden beschouwd de bemoeienis van de studenten der universiteit, waarvan melding is gemaakt in de verhandeling over het Apost. Vicarisschap van J. van Bijlevelt, voorkomende in deze „Bijdragen" Deel V, 423.

---

1) Zie Bijlage B.
2) Bijdr. Haarlem, III, 192.
3) Zie Bijlage A.
4) Zie Bijlage C.

De schrijver heeft dit feit vernomen uit een brief van den tijdgenoot Pastoor Schouwen, aan Hoynck van Papendrecht. Deze brief, gedagteekend 21 November 1726, bevindt zich in het Bisschoppelijk archief te Haarlem. Men leest daarin onmiddellijk volgende op het bericht betreffende het gebeurde te Roelofarendsveen, aangehaald in dezelfde verhandeling [1]: „Père Ange te Leijden ge„storven zijnde, vreesde men, dat die Statie in Catena's [2]) „handen ook soude vallen. De Duijtse studenten hebben „de Professoren gedreijgt dan te vertrekken en versogt, „ten dien eijnde de Regering te versoeken, dat er weer „een Carmeliet mogte komen. 2 Professoren hebben sulks „gedaen bij de Leijdse Borgermeesteren, en aengetoont, „dat sulks voor de Academie dienstig was. Wat er van „worden sal, zal men haest sien. In de plaats van Romeijn „te Limmen hebben de Catholyken getragt een goeden „te krijgen; maer sonder succes. Siet hier, mijn Heer, „de genegentheijt de Regenten, die gedurig door Catena „aangesogt worden; terwijlen wij slapen: cum dormirent „homines, venit inimicus homo et superseminavit zizania".

Meerder licht in deze zonderlinge geschiedenis lijkt niet ongewenscht.

Eenige bevestiging van het verhaal van Pastoor Schouwen vindt men echter noch in de „acta" van den academischen senaat [3]), noch in de notulen van het college van curatoren. Met geen enkel woord is daarin melding gemaakt van eenige bemoeienis van de professoren of de studenten met de quaestie der admissie van Des Martins. En de bovenaangehaalde notulen der burgemeesters zwijgen daarover ook.

---

1) Bijdr. Haarlem V: 416, 417.

2) *Catena* = de Jansenisten.

3) Prof. Dr P. L. Muller, Archivaris van den Senaat, heeft welwillend een onderzoek ter zake ingesteld, dat tot deze uitkomst geleid heeft.

De betrekkelijke besprekingen tusschen de studenten en de hoogleeraars en tusschen deze en de burgemeesters hebben dus geenerlei officieel karakter gehad. Het zou trouwens niet wel overeenkomstig de waardigheid zijn geweest, die de stedelijke regeerders meenden te moeten ophouden, als deze in geschrifte tegenover tijdgenoot en nageslacht de inmenging van studenten in hunne bestuurszaken hadden erkend.

Pastoor Schouwen zegt dat de beweging in 't belang van den Franschen Karmeliet is uitgegaan van de „Duijtse studenten", waaronder hij volgens de toenmalige opvatting ook hen gerekend moet hebben die, hoewel in engeren zin geen Duitschers, zich toch veelal in hunne gesprekken van de Duitsche taal bedienden, als Zwitsers, Oostenrijkers en Bohemers [1]). Dat hij zwijgt over de Fransche studenten en dat deze niet voor hun landgenoot zijn opgetreden, is begrijpelijk, want destijds was het aantal Fransche academie burgers bij uitzondering zeer gering en de weinige ingeschrevenen waren blijkbaar òf Hervormden, òf personen van nederige positie. Daarentegen waren verschillende andere natien zeer talrijk aan de academie vertegenwoordigd. De beroemde Boerhaave trok een zeer groot aantal buitenlanders naar Leiden [2]), waaronder veel Duitschers, en destijds bestond bij den hoogen adel van Oostenrijk en Bohemen de gewoonte, zijn zoons naar Leiden te zenden om daar een poosje in de rechten te studeeren en algemeene ontwikkeling op te doen. De tijdgenoot von Pöllnitz beweert zelfs, blijk-

1) Schotel: De academie te Leiden p. 270.

2) Schotel: p. 280 en Siegenbeek: Geschiedenis der Leidsche hoogesch. I, 288. Het aantal buitenlandsche studenten evenaarde dikwerf en overtrof soms dat der Nederlandsche. Tijdens Boerhaave, die in den loop der jaren 2000 Britten heeft onderwezen, zijn er eens 1200 studenten geweest, waaronder 600 medici.

baar met eenige overdrijving, dat de geheele adellijke jongelingschap van Oostenrijk en Bohemen de lessen van den hoogleeraar in de rechtswetenschap Vitriarius ging bijwonen [1]). Deze jongelingen kwamen te Leiden aan met een of meer volgelingen als: ephori, cubicularii, famuli etc., die zij ook aan de academie lieten inschrijven, en leefden veelal op grooten voet, 't geen der neringdoende burgerij ten goede kwam.

Hoewel uit het land van herkomst, dat van iederen student in het „album studiosorum" is vermeld, niet met zekerheid en soms in 't geheel niet kan worden afgeleid, welken Godsdienst de ingeschrevene heeft beleden, zoo kan die opgave, wanneer tevens gelet wordt op andere bijzonderheden, meestal leiden tot gegronde vermoedens. Zoo zullen de Duitschers die in de Theologie studeerden, wel geen Roomschen zijn geweest, al zijn enkele Leidsche priesters voor die faculteit ingeschreven geweest [2]). Zoo lijkt het verder zeer aanneemlijk dat de graven en baronnen uit Oostenrijk, Bohemen, Beieren en de Roomsche Rijnstreken den Katholieken, de studenten uit Noordoostelijk Duitschland den Lutherschen Godsdienst hebben beleden.

Blijkens dit „album studiosorum" zijn in de jaren 1724, 1725 en 1726 respectievelijk ingeschreven de volgende Duitsche studenten:

a. Adellijken, die zeer waarschijnlijk Roomsch zijn geweest:

1724: 11 uit Oostenrijk met 16 volgelingen; 4 uit Bohemen met 7 volg.; 3 uit Beieren met 3 volg., en 2 uit Silezie en Moravie met 5 volg. Samen 20 adellijken, w. o. 8 graven, met 31 volg.

---

1) Baron de Pöllnitz: Lettres et mémoires. Zie Bijlage D.
2) Bijdr. Haarlem. XXIII, 484.

1725: 5 uit Oostenrijk met 11 volg.; 6 uit Bohemen met 16 volg. (w. o. de 2 graven van Trautmansdorff met 8 volg.) en 2 uit Zwaben met 3 volg. Samen 13 adellijken, w. o. 11 graven, met 30 volg.

1726: 10 uit Oostenrijk met 16 volg.; 4 uit Bohemen met 9 volg. en 4 uit Beieren en de Roomsche Rijnstreken met 6 volg. Samen 18 adellijken, w. o. 8 graven, met 31 volg.

b. Burgerlijke studenten uit beslist Roomsche streken:

1724: 11; w. o. 5 juristen en 6 medici.

1725: 21, w. o. 11 juristen met 1 volg. en 9 medici.

1726: 12, w. o. 7 juristen en 5 medici.

c. Studenten uit streken, waar de Roomsche minderheid talrijk was:

In de drie jaren respectievelijk 11, 18 en 26 studenten.

d. Studenten uit beslist Protestantsche streken:

In de drie jaren respectievelijk 23, 20 en 12 studenten.

Zoo de adellijke studenten in de rechten meestal slechts één jaar aan de academie bleven, de burgerlijke studenten vertoefden er doorgaans eenige jaren, zoodat er dan ook in de laatste maanden van 1726 en de eerste van 't volgende jaar een vrij beduidend aantal Roomsche Duitschers onder de academie-burgers moet zijn geweest. Hun vertrek, waarmede zij dreigden, zou dus wel eenige beteekenis hebben gehad, zelfs al hadden de armste studenten misschien wel moeten blijven.

Er was derhalve voor de overheden van stad en academie wel reden om de gevolgen van zulk een vertrek eens te overwegen. Afgescheiden van de onmiddellijke materieele schade die de Leidsche kleine burgerij, – ook in de toekomst, – zou lijden door 't heengaan en wegblijven van zoo veel gegoede studenten, zou, – en dit was oneindig erger, – een algemeene exodus bij wijze van betooging van de Roomsche Duitschers, aan de Leidsche

academie een slechten naam bezorgen in geheel Duitschland. De naar andere hoogescholen vertrokken verontwaardigde studenten zouden zeker overal zoodanige voorstelling van het gebeurde gaan verspreiden, dat voortaan Leiden geschuwd zou worden als eene plaats, waar den Roomschen geen volledige vrijheid van Godsdienstuitoefening werd gegund.

En nu was juist de Leidsche academie, behalve om haar uitstekende, door alle geleerden geachte hoogleeraren en haar wetenschappelijke instellingen, ook beroemd wegens de groote geloofsvrijheid, die de studenten er genoten. Reeds in 1577, kort na de oprichting der hoogeschool, begrepen de Staten dat in het belang der jeugdige instelling moest worden toegegeven aan het door professoren, curatoren en burgemeesters ondersteunde verzoek der uitheemsche studenten tot afschaffing van den van hen geëischten religie eed. Zij gaven dus de noodige machtiging daartoe aan de curatoren, die daarop besloten als volgt: „Also de Heren Staten 's Lands van Holland „umme een ijegeliken zijn gemuet vrij te laten goet „ende raedsaem bevonden hebben dat alle Studenten in „alle Clergien ende cunsten in der Universiteijt der stad „Leijden zullen mogen studeren zonder eenigen Eed te „doen van de Religie aldaer in gebruijck wezende, te „moeten onderhouden, ende zulx zullen mogen volstaen „midts hen aldaer latende inne schrijven ende Eed ofte „belofte doende van de Rector ende Professoren aldaer „te vertonen behoorlike gehoorzaemheijt ende hen voorts „regulerende naer de Statuten ende Ordinantien der„zelver Universiteijt" [1]).

De goede gevolgen van dezen, in een tijd van religiehaat zóó opmerkelijken maatregel lieten niet op zich

1) Kist: Bijdr. tot de gesch. der hoogesch. te Leiden, p. 41.

wachten. Leiden was weldra een wereldberoemd, druk door vreemdelingen bezocht centrum van geleerdheid. De traditie van verdraagzaamheid werd er dan ook steeds door de overheden in eere gehouden.

Zou men nu daarmede breken en aan de Duitschers gelegenheid geven om overal den roem van verdraagzaamheid der academie te verduisteren? Zou men den stroom van buitenlandsche studenten afleiden naar naijverige hoogescholen? Ter wille van Barchman Wuijtiers en de zijnen, aan wie de universiteit niets verplicht was en van wie ze geen voordeel te wachten had!

Neen, de curatoren, hoewel misschien het overmoedige optreden der Roomsche Duitschers afkeurende, moesten in 't belang der academie wel steun verleenen aan deze studenten.

En nu was het college van curatoren samengesteld uit zeven leden, waarvan drie door de Staten benoemd, en de vier anderen de regeerende Leidsche burgemeesters waren. Wat in dit college besloten of goedgekeurd was, vond dus in den regel zoo noodig, ook steun in de burgemeesterskamer. De belangen van universiteit en stad gingen veelal samen; hun overheden ook.

Deze omstandigheden maken het begrijpelijk hoe de professoren aan de studenten een willig oor hebben kunnen verleenen en van den magistraat eene, zij 't dan ook aarzelende, oogluikende toelating hebben weten te verkrijgen van een buitenlandschen pater, en zulks in volkomen strijd met de door de Staten gevolgde politiek. Er zou anders wel aanleiding zijn geweest om het dreigende optreden van buitenlanders tegen de regeeringsregelingen in eene binnenlandsche aangelegenheid te beschouwen als een „paepse stoutigheijt" van vrij wat ernstiger aard dan die waarover de predikanten telkens klaagden.

Te meer omdat door de studenten toch waarlijk niet beweerd kon worden dat zij na het sluiten van de statie der Fransche Karmelieten, hun Godsdienstplichten niet meer behoorlijk zouden kunnen waarnemen. Er waren immers te Leiden nog 5 andere kerken waar rechtzinnige Roomsche priesters dienst deden, en de studenten konden, als 't noodig was, wel in 't Latijn biechten.

Er schijnt echter een bijzondere reden te zijn geweest voor de studenten om eerder op te treden voor de Fransche Karmelieten dan voor de andere priesters. Immers, Schotel deelt in zijn werk over „de academie te Leiden" op pag. 272 o. a. mede: „dat Leiden de geliefde ver-„blijfplaats was voor alle vreemdelingen - - - - èn om „het voortreffelijke onderwijs, èn om de goede zeden, „èn om de groote vrijheid, vrijheid van denken, spreken „en gelooven. Elk student, welk een godsdienst hij was „toegedaan, genoot onbeperkte vrijheid, en ieder werd „gelegenheid gegeven zijn eeredienst naar behooren waar „te nemen - - - - In twee Roomsch Katholieke kerken „werd de dienst door twee Fransche Karmelieten, waar-„schijnlijk met het oog op buitenlandsche studenten, waar-„genomen".

Hoewel Schotel niet opgeeft uit welke bron hij zijn bericht betreffende de Roomsche kerken heeft geput, en daarbij alle tijdsbepaling ontbreekt, zoo mag uit het verhaal toch wel worden afgeleid dat de kerk der Fransche Karmelieten bij voorkeur door de Roomsche buitenlandsche studenten werd bezocht, dat de Fransche pater de geestelijke herder van deze jongelieden was, en dat hij door de regeering ook als zoodanig werd beschouwd.

En als dit mag worden aangenomen, dan is 't zeer wel denkbaar dat, zoowel de professoren en de curatoren als de burgemeesters, in het optreden der studenten niet zoo zeer hebben gezien aanmatiging, als wel een te bil-

lijken protest tegen het afschaffen van hun privilegie om een Fransch sprekenden zieleherder te hebben. De academische privilegiën werden immers ook altijd naijverig verdedigd!

De opmerking mag hier echter niet verzwegen worden dat, al waren de Roomsche buitenlandsche studenten in 1726 parochianen van Darnault, dit in 1705 nog niet het geval kan zijn geweest, want de pater noemt geen studenten op in de uitvoerige opgave van zijn toenmalige gemeentenaren [1]).

De onderstelling dat de Fransche Karmeliet in 1726 veel Duitsche studenten tot gemeentenaren had, wordt nog waarschijnlijker na de raadpleging der recensieregisters, waarin de pedellen hebben aangeteekend waar de studenten te Leiden woonden en van de registers der kamer-verhuurders over 1725 en 1727, in het stedelijk archief aanwezig [2]).

Uit deze gegevens blijkt dat destijds te Leiden het aantal kamerverhuurders betrekkelijk gering was, doch dat vele hunner aan een groot aantal studenten, ja zelfs tot 10, logies verschaften en dat de adellijke Duitschers met hun volgelingen geenszins overal verspreid maar hoofdzakelijk bij opvolging in dezelfde hospitia hebben gewoond. Bij voorkeur nu schijnen deze hun intrek te hebben genomen bij Eleonora Chevallier, Paulus Chevallier, Matthijs de Seigne, Frans Feron, Catharina van Dijk, Francijntje Smit, Pieter Aliome, Adriaan Lubeek, Christiaan van Gerwen en Isaac de Meijter. In het doopboek van Darnault komen de ongemeene namen van Chevallier en de Seigne zóó vele malen voor, dat men de drie eerstgenoemde kamerverhuurders wel als Room-

1) Bijdr. Haarlem, IV, 241.
2) Jaargang 1726 ontbreekt.

schen mag beschouwen. Frans Feron liet in 1719 een kind doopen en „Monsr feron" noemt Darnault in 1705 onder zijne parochianen. Catharina van Dijk was in 1720 doopgetuige en de meer algemeene naam „Smit" of een daarmede gelijkluidende staat zeer dikwerf in het doopboek.

Het kan geen bloot toeval zijn geweest dat de Roomsche adellijke studenten bij voorkeur gingen wonen bij hun geloofsgenooten. Hun ouders zullen dit wel gewenscht hebben, opdat zij in het Calvinistische land althans een katholiek „te huis" zouden vinden.

Die kamerhuurders nu, parochianen zijnde van de Fransche Karmelieten, hebben zeker wel niet nagelaten hun commensalen aan te sporen tot het uiten van een protest dat zij zelve, kleine Leidsche burgers, bezwaarlijk konden uitbrengen.

Niettegenstaande de hierboven gegeven ophelderingen, blijft er nog veel duisters in de door Pastoor Schouwen verhaalde gebeurtenis. Zoo vraagt men zich af van welke zijde de impulsie is gekomen om de studenten in beweging te brengen? Er zal wel een sterke invloed noodig zijn geweest om jongelieden uit verschillende streken herkomstig, in een vreemd land, met gevaar van daardoor groote schade te lijden, gezamenlijk te doen optreden in 't belang van eene zaak die hun eigenlijk rechtstreeks maar weinig of niet aanging.

Al is op deze vraag geen beslist antwoord te geven, eene min of meer gegronde gissing dringt zich aan ons op.

Destijds woonde te Leiden [1]) D[r] Gerard van Swieten die, hoewel pas 27 jaar oud en een jaar te voren gepromoveerd, toch reeds een grooten naam had als medicus.

---

1) Volgens het recensie-register der ingeschreven studenten woonde hij in 1727 bij Jan Gojen. Volgens den gedrukten „naamwijzer" woonde de practiseerende geneesheer D[r] Gerard van Swieten op de Langebrug bij de Plaatsteeg.

Boerhaave beschouwde hem als zijn besten leerling en zou hem zelfs later tot zijn opvolger in het professoraat hebben willen zien aangewezen, 't geen evenwel onmogelijk was omdat van Swieten den Roomschen Godsdienst beleed [1]). Na prachtige aanbiedingen om in Engeland voordrachten over zijn vak te houden, te hebben afgeslagen, is hij in 1745 lijfarts geworden van Maria Theresia. In Oostenrijk heeft hij eene schitterende loopbaan afgelegd, niet alleen als medicus en geleerde; ook als staatsman. De hoogste staatsambten heeft hij vervuld, 't medisch onderwijs in Oostenrijk geregeld, en toen hij in 1772 overleed, beweende de Keizerin haren trouwen raadsman. Een buitengewoon kundig man is dus van Swieten geweest. Maar blijkens zijne levensbeschrijvingen ook een man van karakter en wilskracht [2]).

Het is zeer onwaarschijnlijk dat zulk een man de bovenbeschreven gebeurtenissen kalm zou hebben aangezien zonder zich er warm over te maken. Neen hij moet eene rol hebben gespeeld, misschien achter de schermen, maar zeer zeker eene belangrijke. Als assistent van den hoogleeraar Boerhaave kwam hij in aanraking met alle medische studenten, door wie hij hooggeacht werd. Zou hij 't nu niet zijn geweest die 't vuurtje van het verzet bij de academische jeugd heeft aangewakkerd, ja ontstoken? In de gelegenheid daartoe is hij stellig geweest. En heeft hij misschien Boerhaave, die hem zoo genegen was, en die zulk een vijand was van Godsdienstdwang, voor de zaak weten te winnen? En zoo ja, kan dan niet dientengevolge Boerhaave een der beide gedeputeerde professoren zijn geweest? Geen geschikter onder-

1) Siegenbeek. Deel I, 296.

2) Zie o. a. Biographisches Lexicon des Kaiserreichs Oesterreich von Dr C. von Würzbach.

handelaar toch was denkbaar. Om een wereldberoemden geleerde, die zoo menig lid der regenten-familiën van den dood had gered, aan zich te verplichten, kon zelfs een Edel Groot Achtbare heer zonder zich te verkleinen, wel wat toegeven!

Maar is 't nu wel zoo zeker dat van Swieten, als hij zich met de zaak bemoeid heeft, gestaan heeft aan de zijde der Karmelieten? Enkele zijner handelingen toch als Oostenrijksch staatsambtenaar, zouden misschien kunnen doen twijfelen aan zijne rechtzinnigheid.

Deze twijfel, althans voor zoover betreft de periode van van Swietens verblijf te Leiden, verdwijnt geheel, wanneer men de verzameling stukken raadpleegt, onder den naam van „register der Roomsche kerken" in het stedelijk archief te Leiden aanwezig [1]). Daaruit blijkt ten duidelijkste dat van Swieten is geweest een rechtzinnig Roomsche, die volgaarne tijd en geld aan kerk en armen ten offer bracht.

Blijkens eene aanteekening was van Swieten den 7den Mei 1738 reeds een der twee „besorgers van de Roomse kerk" [2]). En dat deze werkkring zeer veel arbeid vorderde, volgt uit andere bescheiden.

Toen zijn collega, Dr Willem Bugge van Ring den 28 Maart 1739 overleden was, dienden de Jansenisten een request in om te verkrijgen dat de ledige plaats door een der hunnen mocht worden bezet. Dit niet gedagteekende en om onbekende redenen door een ander dan den adressant geteekende verzoekschrift luidt: „Geeft reve- „rentelijk te kenne Franciscus Megank, Rooms weerelds „Priester in de kerk op de Hooijgracht, binnen deese

1) Van den Stedelijken archivaris Mr C. M. Dozij erken ik dankbaar veel hulp te hebben ontvangen.

2) Wanneer van Swieten als kerkmeester is opgetreden blijkt niet.

„stad, dat seedert veele jaaren alhier ter steede in ge-
„bruijk is geweest, dat een van de kerkmeesteren (welke
„U. E. Groot Agtb. tot opsienders en voorsorgers, soo
„over de Franciscanen, Dominicane, Carmelite als wee-
„reldse Roomse kerken en algemeene tijdelijke belangen
„en goederen hebben gelieve te stellen) is geweest een
„Lit van de voorgemelde wereldse kerke alhier, en alsoo
„door 't overleijden van D[r] Willem van Ring een der
„voorsegde kerkmeestersplaatse is komen te vaceren, en
„de althans nog in weesen en dienst sijnde kerkmeester
„geen Lit van sijn suppliants voorschreve kerke of ge-
„meijnte is [1]).

„Soo is hij suppliant sig keerende tot U. E. Groot
„Agtb.: ootmoediglijk versoekende dat U. E. Groot Agtb.
„in plaatse van de voornoemde overlede kerkmeester een
„ander uijt de kerke en gemeijnte van hem suppliant tot
„meedekerkmeester en voorsorger over de algemeene
„tijdelijke belangens en goederen der gesamentlijke Roomse
„kerken en goederen binnen deese stad gelieve aen te
„stelle, daertoe onder Reverentie voorslaande de personen
„van Jan van Rijn, Hermanus Staal en Niclaes van Es.

„'t Welk doende uijt Naame van den suppliant

& & &

„Niclaes van Es".

Voldoening van dit request hebben de Jansenisten niet gehad. Dat ze een officieel antwoord hebben gekregen blijkt niet. Geen hunner candidaten is in het college van kerkmeesters opgenomen, en in 1741 en 1743 zien wij telkens één hunner afzonderlijk bij de burgemeesters optreden om de admissie van een kapelaan van Pastoor Megank te verkrijgen.

---

1) De overblijvende kerkmeester van Swieten krijgt dus hier een testimonium van rechtzinnigheid.

Toch schijnt dit request het niet beoogde gevolg te hebben gehad, dat de burgemeesters zich met dit college zijn gaan bemoeien, het gereorganiseerd hebben en er een officieel karakter aan hebben gegeven. Te voren droeg de functie van kerkmeester in 't geheel geen stadsambtelijk karakter. Zelf bij de officieele toezending van een afschrift eener publicatie van de Staten heette Versijde van Varik bij de burgemeesters een „zoge- „naemde kerkmeester van de Roomsche kerken".

Er was nu trouwens voor de burgemeesters eene bepaalde aanleiding ontstaan om zich met de benoeming der kerkmeesters in te laten. Door de Staten was den 13 Juli 1737 bij „Octroij" de quaestie van de erflatingen in Leiden geregeld op dezelfde wijze als in eenige andere steden. Voortaan zouden de Roomsche armen kunnen erven doch „alles sal moeten geschieden onder de super- „intendentie van deselve Burgermeesteren en Regeerders, „door welke ook tot beheering van deselve Erflaatingen „of Maakingen een Rentmeester van de Gereformeerde „Religie sal moeten worden aangestelt"--- Den 28 April 1738 was Mr Karel Crucius, XL Raad van Leiden, door burgemeesters tot rentmeester der Roomsche kerken benoemd. Maar aangezien door dit octrooi tevens de arbeid der kerkmeesters was verzwaard en hun college nu een stadsambtelijk karakter had gekregen, zoo was eene reorganisatie noodig. Daartoe schijnt het request den stoot te hebben gegeven. Eerst wordt wegens het eigenmachtig volgens de usance optreden van een kerkmeester eene zachte berisping toegediend; daarna volgt de uitbreiding van het College.

In de vergadering van burgemeesters dd° 25 Juni 1739 werd genotuleerd: „Dr. Willem van Ringh, geweest „zijnde zogenaemde kerkmeester van de Roomsche kerk „alhier, overleden zijnde den 28 Maert 1739, is eenige

„tijdt daer na gepresenteert de nevenstaende requeste, „'t welk door andere bezigheden ter zijde zijnde gelegt, „is naderhandt geworden een poinct van deliberatie, ende „geconsidereert zijnde, dat de Heeren Burgermeesteren „in den voorleeden jaere niet ondienstigh hadden gevon- „den toe te staen, dat bij de Roomsche gemeente alhier „verworven wierdt het octroij, omme ten behoeven van „hunne armen te mogen disponeren, is bij de Heeren „Burgermeesteren in bedenken genomen off men sigh in „maniere voorsegt hadt ingelaten, het niet oirbaer zoude „zijn in het despicieren der kerkmeesteren directie te ge- „bruijken, edogh onder de handt geinformeert zijnde dat „M[r] Nicolaes Tiarck zo men het noemde, die zorgh op „zigh genomen hadt, is goedgevonden zigh in deese daer- „over althans niet in te laten, edogh die zogenaemde „kerkmeesteren van ter zijde te kennen te geven, dat bij „overlijden off diergelijk geval, alvorens d'intentie van „H.H. Burgermeesteren verstaen te hebben, niemandt tot „kerkmeester zullen verzoeken, offte dat ook niemandt „sonder ordre off permissie die zorgh quasi op zigh zal „hebben te nemen".

Den (6?) Juli 1739 werd door de burgemeesters besloten als volgt: „Daar zijn altijd geweest twee luijden, „dewelke aan de Edele achtbaare Heeren Burgemeesteren, „ingevalle sulks voorquam, versogten eenige dingen als „het aanstellen van een priester in de Roomse kerken „wanneer bij versterv of andersins sulks noodig was; en „ook ontvingen deselve gemeenlijk de beveelen van de „heeren Burgemeesteren aangaande diergelijke saaken „wanneer sulks aan haar Edele groot agtbaare aldus be- „haagde.

„Dit hebben laatstelijk waargenoomen:

„Dr. Willem Bugge van Ring;

„Dr. Gerard van Swieten.

„Bij afsterven van Dr. van Ring heeft Mr. Nicolaes „Tjarck dit waargenomen.

„Dog alsoo nu onlangs het besorgen van de Roomse „armen mede aangenomen hadden, en dit te lastig was „voor twee, hebben naar vrugteloos aan verscheijde ver„sogt te hebben, eijndelijk daartoe bewilligt:

„Mr. Pieter T'jark;

„Van Brienen op den Ouden Rijn bij de Cuijpersteeg;

„Van Bommel, fabriqueur in lakenen op de Heeregragt;

„Kerkman, wijnkoper op de Hogelandse Kerkgracht".

Den 16 Mei 1740 zien wij van Swieten's naam nog met die zijner vijf ambtgenooten onder een officieel stuk vermeld, doch reeds den 1 November 1740 moest in de notulen der burgemeesters worden aangeteekend: „De „doctor van Zwieten heeft aan de H.H. Burgermeesteren „gecommuniceert dat sijne menigvuldige bezigheden hem „niet langer permitteerden het kerkmeestersampt waer „te nemen; dat daerom sijne medekerkmeesteren hem „hadden geexcuseert voor zoo veel hun aengaet, ende „dat hij niet hadt kunnen afzijn daervan aen de H.H. „Burgermeesteren kennisse te geven, alsmede dat de „overige kerkmeesteren van gedagten waeren het werk „onder hun te verdeelen. Is goedgevonden hetselve aen „te nemen voor notificatie".

Maar dat van Swieten, al was hij geen armbezorger meer, een levendig belang bleef stellen in de Leidsche Roomsche armen, heeft hij o. a. getoond door zijn groote gift, toen hij de stad verliet. In de memorie d.d. 6 Juni 1746 door de „bezorgers van de Roomsche armen" aan burgemeesters ingediend, staat als „buitengewone inkomst" vermeld: „Op den 15 April 1745 van de Heer Doctor „Gerardus van Swieten op zijn vertrek uijt deeze stadt „naer Weenen hondert goude Ducaten . . is *f* 525".

Het voorgaande moge eenig licht werpen op het merk-

waardige, zóó vol tegenstrijdigheden zijnde feit, dat een Fransche Karmeliet zijne admissie verkrijgt door de hulp der Duitsche studenten aan de universiteit, die anderhalve eeuw te voren in naam van den Roomschen Vorst was opgericht, hoofdzakelijk om te dienen tot kweekschool voor Calvinistische Godsdienstleeraars.

H. E. VAN BERCKEL.

BIJLAGE A.

Blijkens de doopboeken zijn in de Leidsche kerken toegediend de ondervolgende aantallen doopsels:

a. door de Jansenisten (kerk op de Hooigracht).

In 1704 t/m 1707: 15, 24, 7 en 11 d.
〃 1723 〃 1725: 9, 8 en 13 d.
〃 1726 〃 1734: 13, 13, 5, 14, 7, 10, 6, 9 en 7 d.

b. door de Roomsche priesters:

1e Wereldlijke priesters (kerk op de Appelmarkt).

In 1723 t/m 1725: 26, 24 en 28 d.
〃 1726: 22 d.

2e Wereldlijke priesters (kerk in de St. Jorissteeg).

In 1723 t/m 1725: 46, 58 en 44 d.
〃 1726: 44 d.

3e Predikheeren (kerk in de Bakkersteeg).

In 1723 t/m 1725: 108, 113 en 104 d.
〃 1726: 130 d.

4e Franciscanen (kerk in de Kuipersteeg).

In 1723 t/m 1725: 39, 45 en 45 d.
〃 1726: 53 d.

5e Nederlandsche Karmelieten (kerk bij 't Utrechtsche Veer).

In 1723 t/m 1725: 18, 21 en 18 d.
〃 1726: 14 d.

6e Fransche Karmelieten (kerk in de Haarlemmerstraat).

In 1704 t/m 1707: 65, 68, 84 en 99 d.
〃 1723 〃 1725: 95, 91 en 113 d.
〃 1726 1 Jan.-12 Oct.: 83 d.

Derhalve in de 6 Roomsche kerken te zamen:

In 1723 t/m 1725: 332, 352 en 352 d.; gemiddeld per jaar 345 d.

B.

De notulen der burgemeesters handelende over Pater Bornisien, luiden:

Vergadering dd. 24 Mei 1728.

„De heeren Le Breton en Versijde als besorgers van saken „rakende de Roomse gemeente binnen dese stad, voor burge-„meesteren ontboden sijnde, is aangesegt dat in de kerk bij „'t Uterse Veer in plaats van den overleden Priester, sijnde ge-„weest van de Carmelite ordre, sullen moeten kiesen een wereldsch „Priester, waartoe hen tijd vergunt werd tot den laatste junij „aanstaande".

Vergadering dd. 24 Juni 1728.

„De heeren Breton en Versijde als waarnemede de saken van „de Rooms Catholike binnen dese stad, verscheijden ernstige „versoecke hebben gedaan ten eijnde dat een Carmeliter Priester, „tegenwoordig waarnemende de kerk op den Rhijn bij het „Utrechtse veer; mogt werden gecontinueert, is door Burgemees-„teren aangesegt, dat haar Ed. Groot Achtb. hen gelasten den „gemelden Priester te waarschouwen dat niet langer als tot 1 julij „aanstaande den dienst vermogt waar te nemen, en dat geen „ander als een wereldlijck priester in desselve sal werden toegelaten".

C.

Het college van regeerende burgemeesters bestond te Leiden

van 10 Nov. 1725 tot 10 Nov. 1726 uit:

Mr Coenraad Ruisch.	Aegidius van der Mark.
Mr Nicolaes van Banchem.	Mr Dirk van Groenevelt.

van 10 Nov. 1726 tot 10 Nov. 1727 uit:

Mr Nicolaes van Banchem.	Mr Daniël van Alphen Dz.
Mr Karel Crucius.	Mr Petrus Cunaeus.

van 10 Nov. 1727 tot 10 Nov. 1728 uit:

Mr Daniel van Alphen Dz.	Mr Hendrik van Willigen.
Mr Johan van den Berg.	Mr Willem van Heemskerk.

D.

Uit Hellevoetsluis schreef de Baron von Pöllnitz den 2 Februari 1733 — Lettre LII — handelende over Leiden:

... „L'université me paroît se soutenir mieux. Il y a actuelle„ment trois grands Hommes pour Professeurs, *Vitriarius* pour le „Droit, *Boerhaave* pour la Médecine et *'s Gravensande* pour les „Mathématiques. Le premier, par son savoir et par la manière „aisée dont il s'énonce, attire à *Leijden* toute la jeune Noblesse „de *Boheme* et *d'Autriche*. De toutes les universités Protestantes, „j'excepte celles *d'Angleterre*, je n'en connois point où les „Etudiants soient moins débauchés et moins carillonneurs qu' „à *Leijden*. Il n'y a point de Ville aussi plus propre pour „étudier; rien n'y dissipe; on est à la source des Livres; il n'y „fait pas trop cher vivre, et chacun y fait la dépense qu'il veut".

Na nog 't een en ander over de kleeding der studenten, het anatomisch kabinet enz. te hebben medegedeeld, verhaalt de schrijver: „Les Catholiques ont ici des Eglises en chambre, comme „dans toutes les Villes des sept Provinces: il y en a parmi eux „qui sont fort riches, et qui sont de bonne Maison".

AANT. Phil. Reinh. Vitriarius, geb. 1647, prof. 1682, overl. 1720.

Jo. Jac. Vitriarius, geb. 1679, prof. 1720, overl. 1745.

Het Minderbroedersklooster te Dordrecht.

I. *Oudste Vermeldingen en Naam.*

Het Dordtsche klooster der *Minderbroeders* is, na dat van 's Hertogenbosch, 't welk in 1228 gesticht werd, zeer zeker een van de oudste dier orde in ons land. Als men weet, dat de orde der *Franciscaner*-monniken in 1215 werd bevestigd, dan rijst onwillekeurig de vraag: hoe komt het, dat die orde zoo spoedig hier een convent bezat? Wij kunnen die vraag niet beantwoorden, maar gissen, dat de stichting op aandrang des graven, die wegens Dordrecht leenroerig was aan Brabant, geschied is [1]).

Het stichtingsjaar wordt niet vermeld, evenmin als een Heilige, aan wien het gewijd was. Het oudste stuk, waarin van de *Minderbroeders* te Dordrecht gesproken wordt, is volgens *Scriverius* van 1250 en luidt:

„Wilhelmus Dei gratia Romanorum in Regem electus et semper Augustus universis Theoloniariis tam praesentibus quam futuris in Niemansvrint gratiam suam et omne bonum:

Tenore praesentium vobis firmiter demandamus quatenus Fratres Minores de Dordrech cerevisia indiguerint et

1) Dr. *Römer* wil (blz. 214 van zijn *Gesch. Overzicht der Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland*), dat de stad „nu bemuurd en door graaf „Willem II met stedelijke privilegiën voorzien, een begeerlijke woonstede „voor de nieuwe ordesbroeders was". Ten eerste was het met dien bloei nog zoo erg niet, was de bemuring nog in 1271 niet begonnen, en ten tweede kwamen de privilegiën eerst in de tweede helft der dertiende eeuw.

ab ipsis requisiti fuerimus, ex parte nostra in potu cerevisiae subveniatis eisdem, donec duximus revocandum.

Datum in Zericzee x Kal. Maii" [1]).

Uit dezen brief blijkt dus, dat koning *Willem* zijnen tollenaars te Niemantsvriend gelastte, van zijnentwege zooveel vrij bier of vrijdom van bierexcyns aan de kloosterlingen te schenken, als ze tot hun drank noodig hadden. Op welken grond *Scriverius* het jaar 1250 stelt, zegt hij niet in zijne aanteekening: „Annus dati desideratur sed verosimile est initio ejus Augustalitatis et Imperii quidquid beneficii concessum fuisse: *circa annum videlicet MCCL.* Unde constat ordinis Seraphici Caenobitas Durdrechti admodum antiquos esse, nec inferioris saeculi ut in plerisque aliis Hollandiae opidis".

Of dit voorrecht der *Minderbroeders* in wezen is gebleven, kunnen we niet zeggen; wij vermoeden, dat het later in iets anders is omgezet.

Een volgende vermelding van het klooster is, van 1252 en bewijst, dat het toen reeds tot de voornaamste gebouwen der stad behoorde.

De uitspraak van *Floris van Holland*, broeder van koning Willem, over geschillen wegens den Heusdenschen tol werd gegeven: *Apud Dordrecht in cenobio fratrum minorum anno domini MCC quinquagesimo secundo feria tercia post dominicam jubilate* [2]).

Na dien tijd komt het klooster in allerlei stadsstukken en aangelegenheden herhaaldelijk voor. Nu eens vindt men (1281): *Dat zechgen was gezeghet tote Dorderecht in*

---

1) *v. d. Wall*, *Handvesten*, *enz. van Dordrecht*, blz. 35. *Theoloniariis* staat foutief voor *telonariis*.

2) v. d. Wall, blz. 32—36.

den Minnebroeders Boemgaert [1]), dan weder „then Broeders", enz.

Het klooster werd nl. door de regeering menigmaal gebruikt als vergaderplaats en wel dat deel, dat „reefentar" of ook „de kamer ten Broederen" werd genoemd.

II. *Bestuur, enz.*

Het bestuur van het klooster was opgedragen aan een Gardiaan, een vice-gardiaan, een procurator, een leesmeester, benevens koster en portier, welke door de kloosterlingen, in de wandeling „Broêrs" genoemd, werden gekozen.

De gardiaan was een man van veel invloed, zoo binnen als buiten het convent. Hij was tegenwoordig bij de zaken, die van stadswege in het klooster werden behandeld; hij had een aantal acten, die daar waren opgesteld in zijn bewaring, en gaf daarvan, des gevraagd, een *vidimus*, gezegeld met het kloosterzegel. Zulke vidimussen zijn ten archieve nog aanwezig; sommige dragen het zegel van het convent in rood was, o. a. een paar stukken van 1327 [2]); bij andere zijn de zegels afgebroken, b. v. van de stukken van 1278 (1281), 1284 (1288 *die lune ante Marchi evangeliste* (19 April), 1290 (1294 *des manendaghes in die sinxdaghe* (7 Juni), 1298 (1310 *des saterdaghes na dortiendaghe* (10 Januari), 1308/09, 1309/10 (1327 *des saterdaghes vor sente Laurensdach* (8 Augustus). Een vidimus van een stuk van 1284 (1338 *feria tertia post dominicam qua cantatur judica* (14 Mrt 1339) draagt geschonden zegels van den gardiaan en den voorzanger in rood was; een van 1290 (1325 *des woendaghes*

---

1) v. Mieris, Charterboek I, blz. 414, zechgen = uitspraak.

2) Inv. van het Archief I en III.

na palmdaghe (19 Mrt. 1326) heeft een onkenbaar zegel; een stuk van 1299/1300 (1386 *vigilia nativitatis beate Marie virginis gloriose* (7 Sept.) heeft het zegel van den vice-gardiaan. Na dat jaar komen zulke vidimussen niet meer voor.

Het zegel van het convent stelt voor een liggende vrouwefiguur naast een altaar (?). We hebben echter geen gaaf zegel, waarvan het omschrift leesbaar was, aangetroffen.

Behalve het inwendig bestuur had het klooster ook nog *wereldlijke bewaarders*, welke ingesteld schijnen te zijn in den aanvang der zestiende eeuw, als blijkt uit een acte van 3 Febr. 1513, waarbij „*Pieter Damaesz.* „en *Bertout Dirxsz.*, burgemeesteren en bewaarders van „de minderbroederen van observantiën te Dordrecht, als „daartoe gelast door de reformateurs van dat convent, „verklaren op verzoek van den overste als vicarius en „gardiaan met consent van het gemeen convent, overeen- „gekomen te zijn met de meesters van het H. Sacraments- „Gasthuis dat de renten van een derde deel lands ter „grootte van 4 morgen 2 hont, daar de broeders een „derde deel van plagten te ontvangen, voortaan door het „Gasthuis zullen genoten worden, waartegen zij in eens „„eene aelmis" ten behoeve van genoemd convent gege- „ven hebben" 1).

De wereldlijke bewaarders zorgden dus voor de belangen der broeders bij processen enz., over eigendommen of rechten. Vroeger mocht dit niet, want een keur van 1449 zegt: „Dat nyemant hem der papen dading en „onderwind, mer laet die met malcanderen begaen ende „recht op malcanderen vorderen, daer dat van rechtswe- „gen behoert. Wie hem anders onderwindt ende hierte-

1) Inv. Archief III, op 't jaar.

„gens dede, dats op een ruede mueren ende correxie „van scepenen" [1]).

Bij *Balen* vindt men een lijst van gardianen, leesmeesters, vice-gardianen, Broederen enz. [2]), waaruit blijkt, dat enkele leden van aanzienlijke Dordtsche geslachten als *Stoop*, *Quekel*, *Bouquet* tot de orde behoorden. *Paulus N.* (1384) en *Wouter van El* (1388) bekleedden den rang van provincialis Gardianus, terwijl *Matthias Wentssen* pater Generaal van de geheele orde aan deze zijde van 't gebergte was. Deze, als schrijver beroemde man overleed in zijn klooster in 1543. De laatste gardiaan *Franciscus Mierbecanus* werd in 1572 bij den overgang der stad tot de zijde der Geuzen door *Barthold Entens* gevangen genomen, maar later ontslagen. Verder vonden we in 1312 als Minderbroeders vermeld: *Pieter Groete Pauwelsz.*, *Jan van Maldegem*, *Pieter van Maldegem* en *Jan Allaerts Boeye*, die bij *Balen* niet voorkomen [3]), terwijl in 1355, tijdens het interdict, dat op de Groote kerk rustte, *heer Aernt den grauwen priester*, verzocht werd naar Avignon te willen reizen, om te bewerken, dat absolutie gegeven mocht worden voor de ontheiliging van het kerkhof en het koor [4]). In 1480 waren er ± 80 monniken.

Een der Minderbroeders deed dienst als pater in de kloosters van *Mariënborn* en van *St. Clara*, die beide den derden regel van *St. Franciscus* volgden, terwijl de *Brootsusteren* uit het klooster *Bethlehem* eerst tot de orde

---

1) Klepb. n° 3, fol. 58 v. De *roeden muren* of *steenboeten* waren een destijds gewone straf. Zij werden soms door geld vervangen, maar ook menigmaal aan kerken of kloosters toegewezen. Een persoon, tot die boete veroordeeld, heette *„op muren geset"* te zijn.

2) Balen, blz. 123.

3) Stadsrek. uitg. door Dozy, blz. 81.

4) Inv. Archief I, blz. 60.

van *St. Franciscus* en later tot die van *St. Augustinus* overgingen.

Nog vonden we als gardiaan vermeld *Petrus N.* (1295) en *Diederic van den Bosche* (1327), die niet bij *Balen* opgegeven worden.

In het klooster bestond nog het *Sint Anthoenisgilde ten observanten.* Of dit uit kloosterlingen, of uit wereldlijke personen, of uit beiden bestond, weten we niet. Waarschijnlijk bezat het een der drie altaren in de kerk. Wij vonden er in de Thes. Rek. over 1572 en 1573 van vermeld: „Betaelt Sint Anthoenisgilt ten observanten dye renten, hem aengecomen bij Ghysbrecht Stoef Pietersz. en „spreeckende opten toren int Steechoversloot nu Sint „Jorispoorte" (fol. 44). In die van 1513 staat: „It. bet. „St. Anthonisgilde ten Mynebruders syn rente hem aen„gecomē van Gysbrecht Stoeyff Pietersz." enz.....

Dit *St. Anthonisgilde* moet wel onderscheiden worden van het *St. Anthonisgilde ten Augustinen*, dat in 1400 werd opgericht.

III. *Voorrechten en Goederen.*

De *Minderbroeders* te Dordrecht bezaten een aantal voorrechten. Een der eerste, nl. het „vrije bier" van den graaf noemden we reeds. Van de stad werden ze evenwel, op feestdagen ook niet vergeten. Als men de stedelijke rekeningen van 1284–1572, voor zoover nog aanwezig, doorloopt, vinden we daarvan vele bewijzen. Beginnen we met de oudste van 1284 [1]):

	£	s.	d.
„Den mynrebrodre van wine	0 —	1 —	6
idem te wine	0 —	1 —	6
„Den minrebroder in almoesene	1 —	10 —	0

1) Stadsrek. uitg. door Dozy.

	£	s.	d.
„Ende die men ghaf den minrebroedere . .	0 —	3 —	4
„Den broderen omme wijn	0 —	2 —	1
„Den broderen te wine	0 —	1 —	6
„Den minderbroderen van horden	0 —	1 —	8
„Den broderen te wine te dien stonden . .	0 —	4 —	0".

In latere rekeningen vindt men gesproken van „stedekannen wyns" „tot hoir hoechtyt" van paaschen, kersavont, pinxteren, kermis, vastenavond enz. Deed een broeder zijn eerste misse, dan schonk de stad wijn [1].

1312. Van een minrebroeder, die syn eerste misse sang....... Den minderbroeder thaeren petansie (mondkost) 1 £.

	£	s.	d.
1323. Ghesent den niewen custode ende den nieuwen gardiaen des vrydaghes voer S. Clemensdaghe (19 Nov.) an wine	0 -	6 -	1
Ghesent den minderbroeders, doe si hadden eenen niewe pape des sondaghes na Paeschdach (3 April) an wine	0 -	3 -	10
Ghesent den minderbroeders up den Sondach daerna, doe si hadden eenen niewen pape an wine.	0 -	3 -	10
Ghesent enen minderbroeder an wine des Sondaghes na half Aprelle (17 April), dat si hadden eenen niewen pape	0 -	3 -	10

Verder zorgde de stad voor brandstof en onderhoud der gebouwen:

Den mynnebroeders voer hare wintertorf ghegheven na gewoente IIII gl. den guld. xxv lichte twn facit x ℔ holl.
(Thes. rek. 1429).

Ook de gilden vergaten de *Broeders* niet, blijkens de volgende posten:

1449. *St. Ponciaens- of Lakenkoopersgilde.*
It. den Mynrebroederen gegeven om goidswill 1 lelyplack.

1462. It. Diinxdages in de Paessedagen *ten Broers geseeten* van smorgens te neegen ueren tot savont ten tyen ueren toe, ende daer tsamen vertert 11 stuver.

---

1) Dr. Schotel, Aug. kerk, blz. 60.

It. gegeven den trompers van een eerste mis *ten Mynderbroers* te Blocke (beloken) Paessen eenen David.

1468. It. doe de dekens *ten Broers* aten na den ouden haercomen, aldaer verteert 1 gul. 3 st.

1541. *St. Ewouts- of Kuipersgilde.*

It. bet. om die grootwerckmaker van Rotterdam syn wercken *ten Minrebroeders* rechtelick te verbieden ende voert te recht te gaen 3½ st.

1468. *St. Anna- of Bontwerkersgilde.*

Item doe wy *te Brueders* aten ende doe die gracie *ten Broeders* ghesciede, dat wy mit ons tresorie rekeninghe mede dede, tsamen vertert 36 st.

(Getrokken uit: *Rek. van de Gilden van Dordrecht*, uitgeg. door mr. *J. C. Overvoorde*).

Voorts werd 30 Maart 1420 „bi den Gherechte, den „Achten ende Dekens" 't convent toegestaan „een vat „bier 's weeks te mogen drinken binnen horen convente „zonder excys" [1]), terwijl in 1514 door de regeering verklaard werd, „dat binnen der stede waren 2 mannen„cloosteren, als de minrebroeders ende Augustinen, ende „2 besloten vrouwencloosteren ende dan susteren, die „over de siecken gaen, ende oock cellebroeders, hebben „oock een baghinhof ende een manhuys van 13 oude „mannen, *die all exchys vry sitten*" [2]).

Ook door bijzondere personen werd het klooster menigmaal bedacht. Talrijke erfstellingen zijn te vermelden, als:

In het testament van *Willem van der Woert* (1329 komt voor: „Item den Minderbroederen tot Dordrecht een pont an gelde". (Römer I, bl. 215).

1529. *Aechge Gheritsdr.* maakt een erfstelling over de hand, na den dood van haar en haar zuster *Zael Gheritsdr.* Zij schenkt aan de H. Geestmeesteren en de *Vaders van den Observanten binnen Dordrecht* een huis en erf in het Loefstraetgen.

1) Balen, blz. 122.

2) Informacie op de Verpond. van 1514, blz. 518/19.

1552. *Adriaen Coel Pietersz.*, schoolmeester, vermaakt zijn boeken aan de Minnebroeders, „om die te legghen op heur librarie", met de bepaling de dubbelen te verkoopen, en uit de opbrengst andere werken aan te schaffen.

1561. *Marycken Cornelisdr.* schenkt een gift aan alle kloosters en godshuizen enz.

Wat de bezittingen van het convent betreft, kunnen we weinig mededeelen.

Uit de stadsrekeningen van 1284–87 blijkt o. a. dat het den grond bezat „aan den steenen toeren", d. i. de Vuilpoort:

„Den minrebrodere, dat men sculdich es van lanthure jarlics 1 £.
„Den minrebroders van jarscarre (huur) aen den steenen toeren 1 £.

Verder, dat zij eenige vischrechten bezaten:

„Int jaer XIX (1419) XXVII daghe in Novembry, wert gewyst met „vollen vonnes tusschen *die Minrebrueders* op deen zide, ende „*Wouter van der Wale*, op dander zide, als van sulker pandinge „als die Minrebrueders gepant hadden aen die jaerschare van der „visscherie, daer hoer scepenenbrieven of inhouden van der fun„dacie van den outare te Minrebrueders; dat *Wouter van der* „*Wale* keerde, meynende, dat menre niet aen panden en mochte, „soet leengueden syn, als hi seide. Ende wert gewyst in deser „manieren, na woerden ende na wederwoerden ende na brieven „ende betoen, dat scepenen gesien ende gehoert hebben, ende na „alre bedingder tale, dat die Minrebrueders vorscr. terecht ge„pant hebben ende hoer panden vervolgen sullen, als recht is „naden rechte van der stede" [1]).

Een andere post van inkomsten was een jaarlijksche rente van *veertien ponden holl.*, „als de graven ende „Heren te Holland den Mynrebroederen in onse stat van „Dordrecht over lange tyden gegeven ende gedaen had„den". Misschien moet deze rente in verband gebracht worden met den vrijdom van bier, door koning *Willem*

1) Actenb. 2, I, fol. 165 v.

geschonken. In 1425 (19 Nov.) bevestigde hertog Filips van Bourgondië deze rente „ewelic durende, so dat wi „hem geloven voir ons ende onsen nacomelingen heren „van Zuythollant daerin te houden ende starcken na in„hout hore brieve, die sy dairof hebben" [1]).

Over de renten van *een derde deel lants ter grootte van 4 morgen 2 hont*, *daar de broeders een derde deel van plagten te ontvangen*, haalden we hiervoor reeds een acte aan.

Meer konden we omtrent de bezittingen van het Minderbroedersklooster niet opsporen. In 1572 en volgende jaren, toen de geestelijke goederen bijna alle van bestemming veranderden, werden ook die van het convent geannoteerd; een onderzoek in de lijsten dier goederen geeft evenwel geen licht, daar de herkomst niet vermeld wordt. Aan de kerken werden zij niet toegekend. In die rekeningen komen wel voor b. v. *de goederen der Grauwe Zusteren*, die *der H. Cruyscapelle;* voorts is het bekend, dat andere kloostergoederen aan gestichten werden toegewezen: o. a. die van *Mariënborn* aan het *Weeshuis;* die der *Witte Nonnen* aan het *H. Geesthuis ter Grootekerk*, die van het *Bagijnhof* aan het *Oudevrouwenhuis* [2]); van de Minderbroeders-goederen wordt iets dergelijks niet gemeld, zoodat men kan aannemen, dat ze volgens den last der Staten van Holland, die in 1582 de kamer van de rekening opdroegen, van de ontvangers der geestelijke geannoteerde goederen eenen pertinenten staat te erlangen, verkocht werden voor de gemeene zaak [3]).

---

1) v. d. Wall, blz. 503.
2) Balen t. a. p.
3) Inv. Archief III, blz. 82.

IV. *Belangrijkheid.*

Het klooster strekte der stad tot „een tweede Raadhuis", zegt *Balen*, en hij haalt een aantal handelingen aan, die in *de kamer then Broederen* plaats hadden. Burgemeesteren en Gilden hielden daar plechtige bijeenkomsten en maaltijden; de schepenen troffen er maagzoenen, de thesauriers werden er door de gilden gekozen, en deden er hunne rekeningen; geschillen tusschen gilden en regeering werden er vereffend. Voor het gebruik dier vergaderplaats betaalde de stad aan het klooster een jaarlijksch bedrag:

„It. bet. den minrebroeders van dat men daer dickwijll „van der stede wegen vergadert III schilt, 't stuck „XIIII stuiv." [1]).

Onder verwijzing naar de door *Balen* genoemde zaken [2]), laten we hieronder een voorbeeld volgen van een maagzoen, getroffen in 1412, voor zoover het klooster er bij betrokken is.

„Dits sulc seggen ende soene alst gherecht mitten „achten geseit hebben van den dootslaghe ende ongeval, „dat geschiet is aen *Everaet Willemsz.* bi *Wolbaren En-„gelsz.* als van der eenre helfte van *Everaets* vorscr. „moeder magen wegen, overmits geblyf van den ghe-„meenen vrienden ende magen van beiden ziden ende „hebben na allen gestande dese zoene geordineert ende „geseit, als si na horen vyf zinnen ende vroescap rede-„lixste staen mach ende seggen hoer seggen daerof aldus:

„Eerst sal *Wolbaren Engelsz.* vorsz. cloesterwinninge „doen tusschen Maze ende Zyp, als gewoenlic is, ende

1) Zoo werd nog 22 Maert 71 (72) door schepenen, raden, enz. *ten minrebroers* vergaderd, waarvoor, aan geschonken wijn, betaald werd 2 £ III st. IIII d. (fol. 91).

2) Balen, blz. 120—122.

„sal doen lesen des vorsz. *Everaets Willemsz.* siele te „rusten ende te genaden VI[c] zielmissen inder twee cloes„teren t Dordrecht, dats te weten in elken cloester III[c], „ende die brieve ende betoech daerof overleveren te mid„delsten dage van der zoene.

„Item sullen die van der levender hant kiesen te mid„delsten dag, uut elken quartier van der doder hant, „twee mannen, die oerveede doen sullen ten lesten dage „na zoenenrecht.

„Item sal *Wolbaren* vorsz. mit sinen vrienden ten les„ten dage voetval doen t Dordrecht ten Minrebroeders „met II[c] mannen; daerof sullen die voorste vier mannen „voetval doen in een paer linnen clederen, baersbeenen „ende blootshoofts, knyelende ende opstaende als ge„woenlic is, ende die ander sullen nagaen ende vervol„gen, alsoe costumelic is" enz. [1]).

Zulke maagzoenen kwamen herhaaldelijk voor en vormden voor het klooster een bron van inkomsten.

Merkwaardige bijeenkomsten in het klooster hadden plaats in 1462 en 1467.

In 1455 was een nieuwe keur vastgesteld opde „maechtael" d. w. z. wegens het zitten van verwante personen in het gerecht. Daarvan werden toen „XII stedebrieven" gemaakt, „alleens houdende, die ghelegen syn onder die „XII tresorien, elcx mitten stedezegel then zaken open „ende uuthanghende beseghelt" [2]). In 1462 werd ingezien, dat bedoelde keur was „tegen sommige onser stede„rechten ende privelegiën, bij denwelken onse genadige „heer mach verzetten ende vernyewen syn gerecht". Vooral uit vrees voor „den toorn van onsen genadigen here" werd daarom de keur „geheel ende al te nyet" gedaan.

---

1) Actenb. 2, I, fol. 113 v.
2) v. d. Wall, blz. 598. Fruin, I, blz. 128.

Daartoe kwamen regeering en gilden „ten Broeders" te zamen en werden de „XII bezegelde brieven met veel „copien" opgevraagd. „In tegenwoerdicheyt van hem allen „voorsz. werden elf dier brieven geschuyrt ende gecan- „celleert". De twaalfde was niet te vinden, maar hij werd ook te niet verklaard, „ende oft gebuerde, dat by yemant, „wie hy waer, die twalefde brief voorsz. bevonden worde, „ende die nyet voort en brochte, om die mede te schoe- „ren ende te cancelleren, dat waer op die boete van vier „roede muyren" enz. [1]).

Nog eenige jaren later werd, in verband met deze keur, aan alle personen, die „gecorrigeert" waren, of „met „briven bevolen uit der stede te gaen", volcomen gratie „en quytscheldinge" verleend; „uitgezeyt quetsinge, doot- „slag, ende dat daeraen cleeft, zou alle twist en twee- „dracht vergeven zijn. Voirt soe sal een yegelick in synre „mergenspraecke ende oeck *ten Broeders in der vergade- „ringe* vry mogen spreecken", enz. Alle „voirsz. poinc- ten" van vrede enz. zouden „deuchdelick" onderhouden worden, „opte boete van thien roede mueren" [2]).

In de zestiende eeuw vindt men het *Minderbroeder-klooster* niet of zelden meer als vergaderplaats genoemd. Waarschijnlijk vindt dit zijn grond in de oneenigheden, die in 1502 ontstonden, en waarover we nader zullen handelen.

V. *Verdere Geschiedenis.*

Aan bepaalde feiten is de geschiedenis van het klooster niet rijk. De kloosterlingen leefden stil voort, en slechts zelden betrokken gebeurtenissen hen in den loop

1) v. d. Wall, blz. 617. Fruin, I, blz. 128.
2) Fruin I, blz. 130.

der zaken. Zoo o. a. in 1457, toen op Sint Peter- en Paulusdag de geweldige brand te Dordrecht uitbarstte, die, in de Kleine Spuistraat begonnen, een groot deel der stad verwoestte, „vander Visbrick westwaert, in groo„ter armoe, van den Beghinen tot die Vuylpoert toe, „sonder twee camers en op dat selve pas dese kerk met „al datter binnen was, tot asschen toe, coper, silver ende „gout, sonder alleen dit waerde Heylighe Hout, welck „in dese Monstrancy besloten sy".

We zullen dezen geweldigen brand niet beschrijven. Het hierboven genoemde *H. Hout*, door *Clays Schoutaet* aan de kerk geschonken, werd in de ramp gespaard, en plechtstatig naar het *Minderbroederskloooster* gebracht, om aldaar tot de herbouwing der Groote kerk bewaard te blijven. „Ontzettend was het aantal pelgrims, dat nu „dagelijks dit klooster bezocht". „'t Liep al wt den lande „tot dat glorieuse H. Cruce, hetwelk mirakel op mirakel „begon te verrichten, en klooster en stad niet weinig „voordeel verschafte" [1]). In 1472 werd het *H. Hout* weder op zijne plaats in de Groote kerk teruggebracht.

Een gebeurtenis van geheel anderen aard had plaats in 1502. Reeds in den aanvang der vijftiende eeuw ontstond in de orde der Minderbroeders een scheuring in *Conventualen* en *Observanten*, welke laatste op het Concilie van Constanz het recht kregen, eigen superioren, provinciale en generale commissarissen te hebben en generaal-kapittels te houden. Paus *Eugenius IV* scheidde de *Observanten* in twee afdeelingen, die der *Cismontanen* en die der *Ultramontanen* en maakte ze in zoover onafhankelijk van de *Conventualen*, dat slechts de verplichting bleef bestaan, om hun generaal-vicarissen door den gene-

1) Dr. Schotel. Gesch. Lett. Avondst., blz. 194. *Bijdr.* V, bl. 17-23.

raal der orde te doen bevestigen. In 1517 werden door paus *Leo X* de *Observanten* zeer begunstigd; zij zouden alleen den generaal der orde kiezen en deze moest den generaal-magister der *Conventualen* bevestigen.

De vervanging der *Conventualen* door *Observanten* greep sedert 1439 plaats in onderscheidene steden, en in 1502 te Dordrecht, al wordt het niet met ronde woorden gezegd. In de weinige stukken, die over deze gebeurtenis bestaan, wordt gesproken van een „reformatie", en na dien tijd wordt het klooster genoemd: „*'t Convent van den Observanten Ordinis Sancti Francisci*". Dr. *J. van Beverwyck* zegt, blz. 169, van zijn *'t Begin van Hollant in Dordrecht:* „Is gereformeert na de oude discipline „1502. Van welcke tijdt aldaer gewoont hebben de Mo„nicken, die men noemde van de ordre de Observantia „tot 1572".

Van wie het verzoek tot reformatie is uitgegaan, is wel opmerkelijk. Terwijl in Gouda de *Conventualen* zelf tot de hervorming overgingen, en Amsterdam de *Observanten* zich in het klooster der *Conventualen* wenschten te vestigen, geschiedde de verandering te Dordrecht ten vervolge van hertog *Filips'* schoonmoeder *hertoginne ende douwaguere van Bourgoignen*, d. w. z. zijn grootmoeder, de weduwe van *Karel den Stouten*. Waarom dit verzoek van haar uitging, wordt niet gemeld, evenmin, of de stedelijke regeering met de verandering ingenomen was. Te oordeelen naar de stemming te Gouda, Delft, Leiden en Amsterdam, zal ook de magistraat hier niet zeer met de reformatie ingenomen geweest zijn. Zij wist te bedingen, dat de bestaande rechten der stad niet door de kloosterlingen werden benadeeld, waartegenover zij de oude voorrechten van vrijdom van accijnsen, vergoeding van onkosten voor vergaderingen, geschenken in wijn enz., handhaafde.

Alzoo zond den 6den Juli 1502 *Filips de Schoone* bevel aan „onsen lieven ende getrouwen, den schout, burgher-„meesteren, wethouderen, raedsmannen ende alinge ge-„meente onser stede van Dordrecht", tot bijstand, „alzoe „onsen heyligen vader den paeus van Rome zekere com-„missaryssen ende delegaten geordonneert had, ten ver-„volge van onse zeer beminde schoene moeder hertoginne „ende douwaguere van Bourgoignen, omme te reforme-„ren dat convent van den minrebroeders binnen onze voorsz. „stede van Dordrecht, dairtoe wy wel behouven alle hulpe „ende assistentie te doene; ende hebben onsen stathouder „ende raiden van Hollant bevolen te trecken binnen onse „selver stede, omme alsulcken heyligen werck van refor-„macie ter eeren Goids te vorderen ende den voirsz. com-„missaryssen ende delegaten te assisteren". Hij gebood dan den regeerders bedoelden personen „alle hulpe, as-„sis tencie ende bystant te doen in alles, daer zy des van „hun luyden versocht werden, ende alsoe veele helpt „doen, dat die voirsz. reformatie huer volcomen effect „sorteren mach ende des en sijt in ghenen gebreken up „die peine van ons indignatie te hebben" 1).

Daarop kwamen de graaf van Egmont, stadhouder, en „andere van den raide van Hollant" benevens „de eer-„waardige vader in Gode, den abt ende prelaet van Eg-„mont, mit syn colleghen commissaryssen" te Dordrecht, om hun taak te volvoeren. In weinig dagen schijnt ze volbracht te zijn, ten minste een stuk van 11 Juli 1502 zegt reeds: „uyt crachte van der reformacie by hen luy-„den gedaan" 2).

De kloosterlingen worden daarin genoemd *de broeders van den observanten*, en hun wordt gelast „die goede stede

---

1) v. d. Wall, blz. 780.
2) „ „ blz. 781.

„van Dordrecht te laten blyven ende berusten en alle „huer oude privilegien ende vriheden aengaende die ghil- „den ende neringhe van dien ende anders gelyck zy van „allen ouden tyden geweest hebben, sonder daertegens „ende in prejudicie van eenige nyeuwicheyt te doen off te „beghinnen. Aldus gedaen in den convente van den voirsz. „*observanten* den XI dach in Julio anno XV^c^ ende twee".

Van de Wall gist, dat dit bevel samenhangt met het gebruik dat de gilden van het klooster maakten voor het doen van rekeningen, het houden van verkiezingen, enz. Ons dunkt, dat hij daarin gelijk heeft. Door dat het convent tot gestrenger regel gebracht was, mochten wereldlijke personen er eigenlijk geen gebruik meer van maken; vandaar de bepaling der reformatoren. Ook kan het geweest zijn, dat de kloosterlingen zich bezig hielden met het vervaardigen van voorwerpen van nijverheid, en daardoor met de gilden in botsing kwamen. Te oordeelen naar de volgende bewoordingen: „*den broeders van den observanten, die bij den voorsz. commissaryssen enz. in 't convent van den minrebroeders gestelt ende geset waren*, meent *v. d. Wall*, dat er nieuwe kloosterlingen in gesteld waren, „zijnde de ouden, zoo niet allen, ten minsten eenigen „van hun, om derzelver ongebonden levenswys, waar- „schijnlijk daaruit verdreeven geworden" [1]). Dit volgt er niet uit; 't verschil tusschen de *conventualen* en *observanten* bestond daarin, dat de eersten een van overheidswege veroorloofde slappere tucht volgden, en de laatsten tot de oorspronkelijke strenge tucht terugkeerden. Zekerheid is bij gebrek aan verdere bescheiden niet te verkrijgen.

Na deze verandering in het klooster wordt tot 1572 niets meer omtrent de Broeders vermeld, dan hun ijveren tegen de belijders der nieuwe leer.

---

1) v. d. Wall, blz. 781.

VI. *De Gebouwen.*

De ligging van het Minderbroedersklooster is slechts bij benadering te bepalen. Een half door brand vernietigd en verschroeid stuk van 1293 (Onser Vrouwen-avond) [1]) bevat een bevel van Schepenen en Raadmannen, „dat „niemand huizen zetten zal aan de landzijde van Claes „Vredenburg tot den toren ter Grooterkerk toe, en ge„lasten, dat de huizen, die nu aldaar staan zullen wor„den afgebroken, en van der havene ..... in meydaghe, „die naestcomende es; en acht dagen daarna, die staan „*voor de minderbroederen tot de vischbrugge toe*".

Alzoo blijkt hieruit, dat het klooster aan de Voorstraat uitkwam, tusschen de Vischbrug en de Vriezestraat. Dit wordt nog nader bevestigd door schepenbrieven van 1383 en 1413. In den eersten wordt gesproken van „een ghe„heellen huse .... staende aen die lantzide *bider Minre„bruederen*, *op die havenzide*, tusschen *Cleis Ryeghen* huse „des marsmans, op deen zide ende den huse, daer *Anse* „*Mathysz.* nu in woent aen dander zide" [2]). In den tweeden heet het: „Een huus staende *aen die lantzide tegens* „*den Minrebruederen over*, tusschen *Jan Drussaets* huse „aen deen zide, ende den huse, dat *Anse Mathyssoen* „aldaer staende heeft aen dander zide" [3]).

Aan de zuidzijde werd het klooster zeker begrensd door het reeds in 1290 bestaande Gasthuis en kerk met klooster der Magdalena-zusteren. De noordzijde kwam aan de Vriezestraat uit, waar ook de hoofdpoort was, maar het is onzeker, of dat alles aan dien kant tot het klooster behoorde, daar in 1497 *Saris van Slingeland* aan de Vriezestraat, op den hoek der latere *Korte* of

---

1) Inv. Archief I, blz. 69.
2) Fruin II, blz. 24.
3) „ II, blz. 27.

Nieuwe Breestraat eenige „kameren" stichtte. Die straat komt echter nog niet voor op een plattegrond der stad van ± 1574, en is dus na de opheffing van het klooster aangelegd, nl. 1611.

Afbeeldingen van de gebouwen schijnen niet te bestaan. Uit eenige magere gegevens der thesauriersrekeningen kunnen we het volgende opmaken: Het klooster bestond uit drie panden en de kerk. De panden bevatten den refenter, het dortoir, de cellen der broederen, de presidentscelle, de library en de vertrekken voor de dagelijksche huishouding. Van den reventer vind ik, dat in 1424 door de stad 308 £ van tymmeraege betaald werd [1]).

De volgende acte behelst een belangrijk geschil over burenrecht tusschen het klooster en een der aanwonenden.

„Int jaer XXXII (1432) XXX dage in Decembri wart gewyst mit vollen vonnis ende mit allen rechte tusscen den Mynrebroeders cloester te Dordrecht, opteen zide ende Jacop Aerntssoen, op dander zide, van zulken twist ende geschille, als zy onderlinge hadden roerende van ruyminge te doen die een den anderen, in deser manieren, dat na woerde ende wederwoerde, na brieven, die scepenen daerof gesien ende gehoert hebben, ende na aenbrengen dat die gesworen reetreckers hierof scepenen ende raet aengebracht hebben, ende na alre bedingder tale, als dat die een den anderen van beiden ziden voersz. daerof ruymynge ende bescheit doen sal, in deser manieren hiernagescreven. Dats te weten: in den eersten van eenre waerderib, dat dat cloester voersz. staende heeft aen Jacops voersz. huys, dat dat cloester een muer van eenen steen dicke daeraen maken sal, also verre als die putte van der waerderib gaet, ende wanneer Jacop voersz. syn huus

1) Rek. Dozy, blz. 126.

rechten wil, soe sal dat cloester voersz. hem ruymynge doen van alsulck steenwerck als sy Jacop voersz. te na geset hebben. Voert van sulken onrechten water als Jacop voersz. draecht van den cloester voersz. dat zal dat cloester dragen op syn selfs erve, ten waer of dat cloester daer brieve of hadde, die scepenen ende raet noch niet gezien en hebben. Voert sullen die Mynrebroeders voersz. van sulker heyninge muer, die Jacop voersz. alleen toebehoert, daer sy op gemetselt ende getymmert hebben, daervoer jaerlix uutreiken ende betalen vive ende twintich scellinge Holl. Voert om sulken water, als die Mynrebroeders dragen van Jacop voersz., wanneer die Mynrebroeders tot eniger tyt aen Jacops huys tymmeren willen, dan zal Jacop voersz. syn water leyden daer hyt met rechte schuldich is te leyden" [1]).

De kerk, die, naar de overlevering wil, aan de zijde der latere Nieuwe Breestraat stond, omgeven van hoog geboomte en misschien van een toren voorzien [2]), was veel grooter en fraaier dan die van het Augustijner-klooster. Een enkele maal vonden we ze vermeld, nl. in een acte van 1409: „een geheel huus, staende aen die lantside „aen *den gevel van de minrebruederkercke* tusscen Jans van „Danne huse ende den huse daer Jan van Naerssen Bar- „toutsz. een helft of toebehoert".

Zij had, behalve het hoofdaltaar, drie altaren met traliën afgeschoten, gewijd aan *St. Anthonis*, *St. Barbara* en *St. Elizabeth*. De eerste komen voor in een testament van 13 Sept. 1454: „It. die minrebroeders oic een vat „olien om *'t sacremente* mede te verlichten eens. It. op „*St. Anthonis autaer te minrebroeders* twee gulden eens.

---

1) Actenboek n° 2, dl. II, blz. 91 v.

2) In de Thes. Rek. komt jaarlijks een post voor van het „storen der „reyghernesten bij de Grootekerk en ten Minrebroederen".

„It. *St. Barbare-gilde in derselve kercken* eenen scilt „eens". Voor het derde zie men bijlage I.

In de kerk bevonden zich, naar luid van overleveringen, 6 groote staande beelden, en hingen een groot getal kostelijke schilderijen, alles in 1572 vernield, „behalve dat", volgens *van Someren*, „bij de liefhebbers nog eenige „stukken en brokken worden bewaard". In 1895 werd op het erf der Gemeenteschool n[r] 4, een zandsteenen Mariabeeldje opgegraven, dat, naar de plaats te oordeelen, waar het gevonden werd, wel uit de kerk afkomstig kan zijn. Niet onmogelijk is het, dat de bodem daar nog meer oudheden bevat.

Daar uit echte bescheiden is gebleken, dat in 1566 de Beeldstormerij te Dordrecht werd belet, is het beweren van Dr. *Schotel* uit de lucht gegrepen, dat „kerk en „klooster alstoen veel van de Beeldstormerij hebben ge- „leden". Toen volgens verdrag van 23 Juni 1572 de Watergeuzen van *Barthold Entens* de stad binnen trokken, zouden „Geene kercken, cloosters, capellen, huysen „ofte plaetsen, ofte eenige toebehoorten van eenige geeste- „lycke personen beschadicht, gebroken, vermindert ofte „te kort gedaen worden". *Entens* heeft zich daaraan gehouden; alleen liet hij den gardiaan der Minderbroeders en den prior der Augustijnen met enkele andere personen gevangen nemen [1]). Daar ook dit tegen de bepalingen van het verdrag was, werden ze later, op last van den *prins van Oranje* ontslagen.

Toen evenwel *Lumey* de stad bezocht, waren de kloosterlingen hun leven niet meer zeker. De woeste mannen

---

1) In de Thes. Rek. over 1572 leest men: „Betaelt door bevel van den „Borgerm. van der Myl, de provoost van Barthel Entens, dye gevangen „hadde de prior van de Augustynen ende den gardiaen der minnebroeders „deeser stede, voer haer verteerde costen volgens quitantie 5 sch."

van den Geuzenkapitein richtten den begeerigen blik naar kerken en kloosters. De nieuwe Schout *Muys van Holy* liet streng toezien, dat niets geroofd werd, en gaf bevel, „alle kelken, ciboriën, monstranciën, zilverwerk en goud, „de kerken en kapellen toebehoorende, in zijne handen „te stellen", uit vrees voor erger. Hiertegen verscheen wel een verbod van koning *Filips*, om aan dat bevel gevolg te geven (1 Aug.), maar dat kwam te laat, en er ontstond zooveel ontsteltenis onder de Roomsch-Katholieken, dat vele familien, de Minderbroeders en de Augustijnen met al hun roerende goederen de wijk namen. Deze laatsten gingen naar de Zuidelijke Nederlanden, o. a. naar Brussel. Een onderzoek, in de steden aldaar naar Dordtsche klooster-archieven enz. ingesteld, leverde nog geen resultaat op. Alleen vond ik melding gemaakt [1]) van een klein schilderij gemerkt *Jacobus Bornwater Dordracensis Pictor me pingebat* 1554, dat „erkomstig uit „een klooster van Holland" zich in 1858, ten huize van den Eerw. Heer *Terdie*, pastoor der kerk van St. Jacob te Leuven bevond. Dit stuk, voorstellende den Calvarieberg en „versierd met een schier onopnoemelijk getal van persoonaedjen" en van ongemeene kracht van koloriet, alles met meesterhand geschilderd, is dus hoogstwaarschijnlijk uit het Minderbroedersklooster afkomstig, daar het zeker is, dat de Augustijnen naar Brussel gegaan zijn.

Terstond na het vertrek der *Observanten* werd een deel van het klooster tot geschutgieterij, een ander tot Hospitaal ingericht, blijkens dezen post der thes. rek. van 1572:

„Noch bet. *Cornelis Danckerts* ter cause van asyn, „seep, caersen ende anders gelevert te minrebroeders

---

1) Oud-Holland II, blz. 77.

„voor de gebrande soldaten, die van Hoesden gecomen „waren 16 s. 10 gr."

Tot 1575 werden een pand en de zolder verhuurd aan *Gysbrecht van Rode* voor 4 £ 's jaars en daarna aan het Sacraments-gasthuis afgestaan, terwijl 26 Sept. 1576 de kerk van de voergevel aff tot de achtergevel toe met alle zijne toebehoeren werd gemeynt en gecoft by *Cornelis Jansz. van Delft* om 533 schilden, en drie panden voor 335 schilden. In 1578 werden door *Jan Cornelisz.*, timmerman te Delft, de zarken en steenen er uit gehaald [1]). De kerk werd toen geheel afgebroken, een weg door den hof gemaakt, en aan weerszijden met huizen betimmerd (de Nieuwe Breestraat).

Wat van het klooster nog was blijven bestaan, was het turfhuis, dat in 1587 tot stadspaardenstal werd verbouwd. Een ander gedeelte diende eenigen tijd tot tuchthuis. In 1621 werd het overgeblevene veranderd en bijgebouwd en tot oudmanhuis ingericht, bestemd om het oude gebouw in het Manhuisstraatje te vervangen. *Balen* noemt dat overgeblevene den *reventer* en *'t Capittelhuis*, in zijn tijd ziekenkamer, en wij hebben geen reden daaraan te twijfelen. Indien dit zoo is, dan bestaat dit gedeelte van het klooster nog.

Om ons opstel te besluiten, vermelden we, dat dit oudemanhuis in 1799 werd opgeheven wegens de duurte der levensmiddelen, en de gebouwen aan de stad werden verkocht 27 Febr. 1800, ten einde ingericht te worden tot een Diaconale school, welke in 1858 wederom in stadshanden overging, als Armenschool, thans Gemeenteschool N° 4.

---

1) Thes. rek., aangehaald door Dr. Schotel.

BIJLAGEN.

I.

Int jaer LXXXIIII (1484) den lesten dach in Augusto quam LYSBETH DIRCK OTTENZ. WEDUE met enen ghecoren voecht voer scepenen *Adriaen Heynricxz.*, *Gherbrant van den Coulster Willemsz.*, *Adriaen Jan Martynszz.* ende *Willem Jan Reynerszz.* Ende ghaff puerlycke om Goedswille ende in rechter alemissen den Mynderbroeders bynnen Dordrecht tot horen ghemenen cloosters ende convents behoeff vyff gulden vry ghelts, in payment tien stuvers voer den gulden voersz. gherekent, tsjaers jaerlycker erfrente metten eyghendom, die daertoe behoert, die sy hem bewyst ende versekert heeft op twee weren lants, houdende neghen morghen met alsulcke husinghe berghe ende tymmeringhe, die daerop staen ende anders met allen horen toebehoeren, legghende in Blasgensgrave, tusschen *Jacop Tielmans* lant aen die oestzyde ende die Slydrechtsche vliet aen die westzyde, te betalen alle jaer dese rente voersz. altoes op sinte Martyndaghe in den winter. Ende LYSBETH voern. gheloefde den convent van de Minderbroeders voersz. dese rente voersz. te waeren ende te vryen als een vry goet van allen commer ende aentale, behoudenlyck LYSBETH voersz. aen dese rente voern. haer lyftucht haer leven lanck ghedurende; des soe heeft die gardiaen van de mynderbroeders voern. met enen gecoren voecht, in den naem ende van weghe des ghemenen convents, gheloeft voer hem ende syne nacomelinghen ende 't ghehele convent, dat hy na *Lysbetten* voersz. doot alle jaer ewelycke ende tot ewighen daghe besorgen ende leveren sall, op des convents cost, alsulcke waslicht op SINTE LYSBETTEN OUTAER IN DER MYNDERBROEDERENKERCK, dat DIRCK OTTENZ., die LYSBETTEN voersz. echte man was, ende LYSBETH voersz. met zekeren goede ghedoteert ende beghift hebben, op alsulcke daghen ende tyden als hierna gescreven staen: In den eerste op *Sinte Lysbetten* avont ende dach, item op *Sinte Bernardyns*-avont ende dach, it. op *Sinte Claren*-avont ende dach, it. den voersz. *Sinte Lysbetten outaers kermisse* avont ende dach, it. opten *Kors*-avont, *Kors*-nacht ende *Kors*-dach, it. opten *jaers*-avont ende dach, it. opten *dortien*-avont ende dach, it. op alle *onser lieve vrouwen hoechtyden* den avont ende dach, it. opten *paesche*-avont ende dach, it. op *ons liefs herenhemelvaert*-avont ende dach, it. opten *pinxter*-avont ende dach, it. opten *heylighe sacraments*-avont ende dach, it. op *alre heyligen*-avont ende dach; Ende oock mede alle

daghen, alsmen opt autaer voersz. missen doen sall, tot alle dese tyden voersz. opt autaer voerscr. te setten twe waskaerssen, elcx van een pont wassche. Ende noch op alle die heylige avonde ende heylige dagen voern. te setten opte *seven pannen voer 't voersz. autaer, op elcke pan* een waskaerse van een vierendeel ponts, it. noch alle daghe totter elevatie van de misse opt voersz. autaer ghedaen wordende, *opte metalen wtstekende arm voer 't voersz. outaer* een waskaerse, oock van een vierendeel ponts. It. noch op *alrezielen* avont ende dach vierwerff 't sjaers op DIRCK OTTENZ. ende LYSBETTEN voersz. grafte twee waskaersen, it. noch tot elcker memorie van DIRCK ende LYSBETH voern. beyde tsavonts in der vigelie ende smorgens inder misse een waskaers op hoer graft. Voert heeft gheloeft die guardiaen van der Mynnebroeders inden naem ende manieren voersz., dat hy noch nyemant van den voersz. convent off nacomelinghen dese rente voersz. en zullen vercopen, versetten, bezwaren off vervreemden tot ghene tyden. Ende waert sake, dat hy off yemant van horen conventsweghen contrarie van dien deden, so soude *die meestersse van den Beghynhove* bynnen Dordrecht dese voersz. rente metten last van den waslicht te bezorghen als voersz. is, aen moeghen vaerden ende aen haer nemen, ende oeck tot ewighen daghen behouden als haer eyghen goet tot oerbaer ende profyt des ghemenen Beghynhoofs, ende voert, waert zake, dat die Mynderbroeders voersz. dese voerwaerden van den waslicht voersz. opt outaer voern. te tyde ende daghe bovengescr. te besorghen, nyet en hielden, off ghebreckelyck daerin waren, so sullen de meestersse van den Beghynhoff voersz. tot horen ghemenen hooffs oerbaer ende profyt den mynderbroeders off moeghen nemen, oock sonder verdrach, tien stuvers also dicke ende menichwerve, als sy in de voerwaerden voersz. ghebreckelyck bevonden worden. Alle dinck sonder arch ende list; ende dit wort bevolen in der stede register te teykenen.

It. in 't jaer ende opten dach voersz. heeft LYSBETH DIRCK OTTENZ. wedue voersz. den gardiaen van der mynderbroeders voern. tot behoeff des ghemenen cloesters, brieven van scepenkennisse verleden, daerin sy den ghemenen cloester van der mynderbroeders voersz. ghegheven heeft in rechter aelmissen noch vyftien stuvers vry ghelts tsjaers jaerlycker erfrenten, die sy heeft bewyst ende versekert heeft op seven morghen lants, leggende in Nyeuleckerlant, na inhout der brieven; voer welcke vyftien stuvers tsjaers ende oock vyff gulden tsjaers die voersz. staen, heeft

de gardiaen van der mynderbroeders, in den naem ende van weghe des ghemenen convents, die voerwaerden ende den last van den waslicht te besorghen als voersz. is, aengenomen.

(Actenboek dl. III, fol. 61 vs.)

30 Sept. 1485. Otte Jacopszoen bevestigt de making van Lysbeth Dirck Ottenz. wedue.

3 Oct. 1485. Damas Danelsz. consenteert. (zie eveneens).

II.

Matthijs of *Matthias Wentsen* of *Weynsen* was de zoon van mr. *Johan Wentsen* uit een aanzienlijk Dordtsch geslacht, waarvan de volgende leden bekend zijn geworden:

1. *Jan Weent* of *Weyns* (vijftiende eeuw).

2. *Jacob Jan Weentssoen* (*Wenssoen*), raad in 1487–1488, 1491–1492.

3. *Joost Jan Weynszoon*, raad in 1505–1506; schepen in 1509–1510, 1513–1514.

4. mr. *Jan Weynsz.*, pensionaris van Dordrecht, 1 Oct. 1512.

It. noch bet. mr. *Jan Weynsz.* onser stede-pensionaris van syn jaerwedden, hem verschenen 1 Octobris 1512, nadat hy is aengenomen by de Heeren der stede om die stede te dienen in hare processen hangende in den hogen hove ende oock in 't hoff van Hollant . . xxv £ gr.

(Thes. Rek. 1512, fol. 20 v.

5. mr. *Adriaen Wenssen*, advocaat te 's Gravenhage, 1558–1559.

1558. Noch heeft Cornelis Heynricxs alleen geweest in den Haege ende aldaer met *Mr. Adriaen Wenssen* ende meer ander gesolliciteert van de voorseyde zaecke (nl. van 't placcaet van de Kempensche, Waertsche ende andere Hollandsche lakenen nyet te ramen) ende den voorzeyden Mr. Adriaen te gast gehadt ende verteert ende verreyst 2 R. gl.

Noch geconsulteert met *Mr. Adriaen Wenssen*, advocaet van de voorzeyde saecke, ten huysse van Cornelis Heynricxz. ende betaelt voor drie kannen wyns 10½ st.

1559. Betaelt *Mr. Adriaen Wenssen*, advocaet, voor een vaetken wyns, by hem gesconcken van ons ghildenweegen, an somige goede vrunden, om ons saeck te beter gevordert te mogen worden, daervoren betaelt 12 R. 6 st. (Rek. St. Ponciaensgilde).

In een acte van 1552 vonden we nog:

Cornelis van Driel Claesz. schepen in wette als man ende voecht van *Grietgen Jacopsdr.*, *Jan Wenssen*, *mr. Adriaen Wenssen*, advocaet voer den Hove van Hollant, *Aert Wenssen*, elcx voor hen selven, ende *Cornelis de Jonge* als man ende voogt van *Hillegont Jacopsdr.* (Zie Balen, 1045 en 1103). — *Jan Wenssen Jacobsz.* was in 1560 gezworen camerwaerder.

6. mr. *Adriaen Wenssen*, pensionaris van Dordrecht, 1572–1577.

7. *Hillegonda Wenssen*, dochter van mr. *Adr. W.*, echtgenoote van mr. *Rombout Hogerbeets*, overleden 19 Oct. 1620, op 63 jarigen leeftijd.

8. *Jan Wenssen Adriaensz.*, raad 1578, schepen in 1579.

Hoe de verwantschap dezer personen was, is mij niet bekend. Misschien is 1 of 4 de vader van *Matthias* en had deze nog twee broeders (2 en 3). Of 5 en 6 dezelfde personen zijn, is niet onmogelijk, daar *Hillegonda* in 1557 geboren werd. Br. *M. Wenssen* was een overgrootvader broederszoon van mr. *Adriaen W.* (Zie *Velius*, Chronijk van Hoorn).

Matthias Wentsen trad in de orde der Minderbroeders, werd later gardiaan in het klooster te Antwerpen, waar hij waarschijnlijk de *Broeder Matthias* was, aan wien de

dichteres *Anna Bijns* refereinen opdroeg, wat zeer aannemelijk is door beider vereering van den *H. Bonaventura.* In 1542 werd hij pater-generaal der geheele Cismontaansche orde, en overleed in 1543 in het Minderbroedersklooster zijner geboorteplaats.

Vóór 1500 schreef(?) hij reeds: „Dat busselkyn of „dat bondekyn van Mirren, vergadert ende gecopuleert „van enen gheesteliken ende zeer verlichten broeder van „der Minrebroeders oerden van die familie der observan- „ten in die provintie van Colen", 292 blz. 4°, in het begin dezer eeuw in het bezit van *Jac. Koning*, thans in de Bibl. der Maatsch. van Ned. Lett. Dit boekje werd in 1518 te Antwerpen bij *H. E. van Homberch*, gedrukt met fig. in 8°. Een tweede druk verscheen in 1529 te Antwerpen bij *Simon Cock* onder den titel: „Fasciculus „Myrre. — Dat is een sonderlinge deuote materie, van „die passie ons heeren ihsu xpi geheeten (dat busselkyn „oft dat bondelken van myrre) vergadert van eenen gees- „teliken ende seer verlichten broeder van die Minrebroe- „ders oerden, van die familie der Observanten in die prov. „van Colen enz. En is in prente gecomen bi toedoen van „eenen geleerden broeder, genoemt broeder Mathys (Wens- „sen) van Dordrecht gardiaen Thantwerpen". Met kalender en houtsneden. Hieruit zou dus blijken, dat *Wentsen* slechts de uitgever was van het werk van een ordegenoot. Voorts zijn er nog drukken van 1547 te Leiden in 4° met fig., van 1548 te Antwerpen, van 1565 te Leiden bij *Dirck Geridt Horst* met fig. in 8°. Het Dordtsche archief bezit de drukken van 1548 en 1565. Volgens dr. *Schotel* bezorgde *Wentsen* in 1535 de uitgave van: „De „Verweckinge der Godlyker liefde gemaect bij een hey- „ligen doctoor van het Minnebroers orde Sinte Bona- „ventuer," dat we o. a. aantroffen op den Cat. *Jan Schouten* (bl. 53 n° 126) onder *M. Meynsen.* De Maatsch. van Ned.

Lett. bezit een andere vertaling nl: „Dit boeck is geheten „in den Latyn Stimulus diuini amoris in duitsch de prickel „der minne gods, welc ghemaect heeft die heilige doctoer „sinte bonaventura vander minrebroeders oerde..... Twelcke „broeder lucas hey een waerdich man van der minre-„broederen oerde ghecorrigiert heeft van woert tot woert „wten latyn in duytsche enz. Leyd bi my *Jan Seversen* „1511 enz. 8°." Of *Wentsen* nog andere geschriften heeft uitgegeven, is mij niet bekend.

Dordrecht. J. L. VAN DALEN.

IERSEKE.

Ierseke, een dorp in het oosten van Zuid-Beveland, wordt reeds genoemd bij Melis Stoke in het jaar 1300, en in een handschrift der Utrechtsche kerk. Van de heerlijkheid Ierseke wordt waarschijnlijk reeds gewag gemaakt in een charter van Keizer Otto I, van 24 Januari 966, waarbij de abdij van Nivelles in het bezit harer goederen, o. a. de eilanden Bieveland, Spiezand en Gerselre bevestigd wordt [1]).

De heer van den Bergh is van oordeel dat Gerselre, in een brief van 27 Juli 980 ook Gersicha genoemd [2]) Yerseke beduidt.

In 1323 gaf graaf Willem III aan die van Ierseke verschillende keuren en privilegiën [3]) en in 1355 recht tot accijnsheffing voor onderhoud der Dorpstraat [4]).

De heerlijkheid schijnt reeds vroeg in het bezit der heeren van Reimerswaal te zijn geweest. In 1351 gaf Willem V aan de kinderen van Liesbert, basterddochter van Claes Kervinc, het veer van Yersikendam [5]). Later kwam het ambacht in het geslacht van Charles Peeters dict Cats, heer van Ierseke, zoon van Jan Peeters, ridder en president van den raad van Mechelen en Margaretha van Cats, welke Charles met zijne broeders, volgens de oudste steenrol ook in den polder Spiervliet

1) Van den Bergh, Oorkondenboek, dl. I, n° 38.
2) Oorkondenboek, dl. I, n° 53.
3) Inventaris v. h. Oud-Archief van Zeeland, st. II, blz. 88.
4) Inv., blz. 98.
5) " " 84.

betrokken was. Nog wordt vermeld een geslacht Block van Iersekendamme, naar het wapen te oordeelen uit Reimerswaal afstammende, waarvan Pieter in 1502 met hertog Filips ter hooge vierschaar te Middelburg zat [1]). De naam „Blok" komt ook thans nog voor in Zuid-Beveland.

Van de eigenaars ten tijde van Smallegange, in zijn Chronijk (blz. 721) opgegeven, was de aanzienlijkste de baron van der Gracht van Vremden en Olmen, heer van Batenbroek, welke laatste heerlijkheid door hem verkregen was, bij transport van Jacob van Reimerswaal, heer van Batenbroek. Volgens het leenregister, waren in het laatst der achttiende eeuw eigenaars der 2629 gemeten, 233 roeden den Baron van der Gracht, Maria Verschuyl, Verselewel van der Bilt, D. Dominicus, J[a] Isabelle Ockerssen, J. W. Boddaert, P. L. Tavel, Anna E., de Haybert en J. L. Bergeou.

Het oude geslacht, naar deze heerlijkheid genoemd, schijnt reeds vroeg uitgestorven te zijn. In 1290 vindt men den ridder Arnould de Herseke, in het bekende charter [2]). Boudewijn van Yerseke, ridder in 1291, genoemd in een brief, waarbij Wouter van Cruiningen aan den graaf van Holland trouw belooft [3]) en dezelfde ridder in 1307 toen de graaf het schor, dat men noemde Striene (Streijensche schor) in leen gaf aan Boudine van Yerseke [4]).

Door den grooten strijd, welke de Zeeuwen altoos te voeren hadden tegen het water, was een dijkbestuur noodzakelijk. Het opper-dijkbestuur in Zuid-Beveland was

---

1) Te Water, Adelijk Zeeland, blz. 49 en 122.

2) Kluit, Cod. dipl., blz. 955.

3) Van den Bergh, Oorkondenboek, dl. II, n° 792.

4) Inv. Zeel., blz. 22 en te Water, Adelijk Zeeland, blz. 54.

reeds in overoude tijden in twee dijkgraafschappen, beoosten- en bewesten Ierseke verdeeld. Het dijkgraafschap in het eerste gedeelte was verbonden aan den eigendom van de heerlijkheid Kreecke, waaruit het echter vroeg geraakte. Ook heeft er nog een derde watering bestaan, namelijk die tusschen Honte en Hinkelinge, welke echter door den vloed van 1530 geheel te niet ging [1]).

In het oud-archief der Provincie Zeeland vindt men nog het volgende omtrent het dijkgraafschap van Bewesten-Ierseke.

Philips van Bourgondie geeft den 8[en] April 1438 keuren en rechten aan het dijkgraafschap van Bewesten-Ierseke, op verzoek van de ingelanden [2]).

Den 14 Februari 1512 geeft Maximiliaan van Oostenrijk commissie aan Jan van Kruinigen, als dijkgraaf van Bewesten-Ierseke. (n° 2182).

Het volgende kan ik mededeelen omtrent de kerkelijke zaken van Ierseke.

Onder N° 88 wordt in het archief van Oud-Munster (Rijksarchief in de Provincie Utrecht) een stuk gevonden van 1233, waarin de Deken en het Kapittel van S. Salvator te Utrecht hun beklag doen aan den Aartsbisschop van Keulen omtrent den achteruitgang hunner goederen in Zeeland. In dit stuk wordt ook „Yerseke" genoemd. Het bisschoppelijk charter luidt aldus:

„Henricus Dei gratia Sancte Coloniensis ecclesiae archiepiscopus omnibus hoc scriptum intuentibus aeternam in Domino salutem.

Supplicarunt nobis dilecti in Christo decanus et Capitulum S. Salvatoris in Trajecto ut cum prebende ipsorum, propter frequentem aquarum inundationem et terre steri-

---

1) Ermerins, Z. Oudh. dl. VII.

2) Oud-archief, n° 1269.

litatem adeo sunt interdum tenues et diminutem ecclesias in Selandia videlicet in Duvelant antiqua et nova, Wemeldingen, Cruningen, Yerseke, Kaldewerve, ad ipsorum donationem pleno jure pertinentes, prebendis eorum in perpetuum annectere dignaremur....

Nos autem.... petitioni ipsius capituli duximus innuendum, dictas ecclesias in Selandia ad ipsius capituli donationem pertinentes fratrum prebendis in perpetuum annectendo, ita tamen quod presbyteri in dictis ecclesiis sufficientem habeant de ecclesiarum redditibus portionem. Nulli ergo omnino hominum.... etc....

Datum Frankenvoorde anno gratie MCC° XXXIII".

De kerk te Ierseke stond vóór de reformatie ter begeving van den Deken en het Kapittel van St. Salvatorskerk te Utrecht. Voormaals was zij eene groote en deftige kruiskerk, doch de westelijke zijde, welke tegen een hoogen en dikken toren (afgebroken in 1821) aan stond, is den 3 Mei 1523 afgebrand. Ook werd toen het dorp bijna geheel in de asch gelegd, en weinige dagen later gebeurde hetzelfde met de woningen van Iersekendam.

De kerk was oudtijds voorzien van een collegie van Provisor en Deken, hetwelk in 1413 naar Goes verlegd werd. Men ziet, binnen de kerk, tegen de zijmuren nog uitgehouwen beelden van Heiligen op de uitstekken der ovaal-gebindten.

In het jaar 1300 zegelt Poppo investitus ecclesiae de Iersike in de plaats van Alardus, filius Joannis Popponis, die een der beide „rectores ecclesiae de Wemeldinghen" was [1]). En in het jaar 1571 was pastoor van deze kerk

1) Archief Oud-Munster, n° 624.

Simon de St. Vito, die aldaar geen opvolger meer heeft gehad.

De kerk is in het jaar 1581 voor den Hervormden eeredienst ingericht, want in dat jaar vindt men melding gemaakt van een predikant der Hervormde Gemeente, met name Jan Ghijs [1]).

De kerk van Ierseke wordt ook genoemd in het testament van Cornelis Cornelisz. Booms, vader van de eerste vrouw van Jonkheer Arend van Dorp, gemaakt op 24 Juli 1550 voor zijnen biechtvader Heer Jan Vuerloos, vice-cureyt der eenre portie tot Wemeldinghen. In dit testament worden aan verschillende kerken „elcxs een pondt was" geschonken; ook aan Yerseke [2]). Op de grenzen van Ierseke en Wemeldingen bevond zich een klooster of gasthuis der Sint Jans-ridders [3]).

Het klooster bezat verschillende inkomsten; gelijk blijkt uit eene opgave der bezittingen van de St. Jansheeren in Zeeland, welke op het stedelijk archief van Veere bewaard wordt. In deze opgave vindt men de volgende „commandeurijen" vermeld: „Inde stad Middelburch eene „commanderije met de toebehooren. Item twee andere „commandeurijen, genaemt Kerkwerff ende Memelinge", welke ongeveer 7000 guldens opbrachten [4]).

Thans is Ierseke tot eene zelfstandige parochie verheven. De katholieken van Ierseke, die vroeger tot de parochie van Hansweerd behoorden, verzochten aan de kerkelijke overheid, wegens den verren afstand eene eigen parochie te mogen uitmaken.

Door Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne, Bisschop

---

1) Kort verhaal der Reformatie van Zeeland, uitgegeven door Jona Willem te Water, bladz. 804.

2) *Bijdr.* deel XII, blz. 185.

3) Römer, I, blz. 187.

4) *Bijdr.* deel II, blz. 248.

van Haarlem, werd in October 1893 de WelEerw. Heer J. B. A. Diekmann, destijds kapelaan te Goes, belast om de parochie van Ierseke op te richten. Met spoed ging hij aan het werk, bouwde eene houten hulpkerk, en las daar den 19 November 1893 voor het eerst, na zoovele jaren van onderbreking, wederom de H. Mis. Voorzeker eene belangrijke gebeurtenis. Onderwijl werd met ijver gewerkt om alles in gereedheid te brengen voor den bouw der nieuwe kerk. De eerste steen werd gelegd en gewijd met de vereischte kerkelijke plechtigheden op den 12den Juli 1894 door den eerwaarden Pastoor zelven.

Den 5den December 1894 werd de inwijding der nieuwe kerk gedaan door den ZEerw. Deken J. A. Eversteyn. Ierseke is gesteld onder de bescherming van de H. Anna.

De kerk heeft in bouw met de kerkbanken inbegrepen gekost *f* 17,000, de pastorie *f* 7000. Zij staat in het begin van het dorp op een terrein dat de Pastoor voor *f* 2500 gekocht heeft van het algemeene Armbestuur.

Het is zeker dat het dekenaat Middelburg in de parochiekerk van Ierseke een kunstwerk bezit, dat met recht tot voorbeeld kan gesteld worden, en is een werk van den talentvollen bouwmeester P. van Genk.

De kerk is in romaanschen stijl gebouwd. Heel de bouw is bij allen eenvoud toch rijk en vol adel en zoo ook de polychromie, die naar behooren de bouwkundige lijnen doet uitkomen.

De parochie, aanvankelijk bestaande uit een honderdtal zielen, is nu reeds verdubbeld.

Moge zij onder de bescherming van de H. Anna steeds meer en meer toenemen.

D. M. G. P. de Haas, *Pr.*

ENKELE KLEINE BIZONDERHEDEN OMTRENT CORNELIUS MUSIUS.

In het kerkhist. Archief van Kist en Mol 1866 (dl. IV, blz. 23 volgenden) heeft Heer G. H. M. Delprat de geschiedenis van het S. Aagte-klooster te Delft toegelicht uit onuitgegeven oorspronkelijke bescheiden. Deze toelichting nu bevat ook enkele kleine bizonderheden omtrent den heiligen martelaar Cornel. Musius, die dus wel niet nieuw zijn, maar toch nog onbekend schijnen, want zelfs Pastoor Thus, die zich zoo beijverd heeft om het leven van den heldhaftigen Prior van St. Agatha uit te vorschen, maakt er in zijne met zorg bewerkte levensbeschrijving (zie *Bijdr.* dl. XIX en XX) niet de minste melding van. Misschien ook ware een enkele gissing anders uitgevallen, hadde hij deze bizonderheden gekend. Hoe het zij; niet om deze reden wenschte ik ze hier te geven, maar, behalve dat ook de geringste omstandigheden uit het leven van onze dierbare Vrienden ons immer welkom zijn: de toelichting van den Heer Delprat omtrent Musius is voor een groot gedeelte geheel in strijd met de oorspronkelijke bescheiden, welke hij zelf uit het Archief van het genoemde klooster in de Bijlagen mededeelt, en in plaats van licht is zij dus duisternis. Daarenboven is de eerste brief voor een gedeelte bijna niet te verstaan, zoo is hij mishandeld bij het overschrijven; om die reden zal ik er dan ook de twee eerste bescheiden met hun transfixen bijvoegen, doch het eerste zóó, als het naar mijne meening oorspronkelijk zal geweest zijn.

De eerste bizonderheid nu, welke gezegde kloosterbescheiden bevatten, is deze:

Musius heeft den 1 Augustus 1524, en dus op den leeftijd van ruim 24 jaren [1]), *te Kortrijk de tonsuur of kruinschering* ontvangen [2]) uit handen van Nicolaas, Bisschop van Sarepta en wijbisschop van Ludovicus, Bisschop van Doornik. Om daartoe het noodige verlof te bekomen, had onze talentvolle landgenoot zich in datzelfde jaar met een schrijven tot Rome gewend, en hierop den 19 Mei in een commissorialen brief van de H. Apostolische Poenitentiarie het volgende antwoord van den Kardinaal Laurentius [3]) ontvangen:

(Videat eam Dominus Regens [4])) 1524, 19 Mei.

„Laurentius, miseratione divina titul. Sanctorum quatuor coronatorum presbyter cardinalis, dilecto in Christo Cornelio Johannis de Delf ecclesiae Trajectensis dioc. salutem in Domino. Ut erga sedem apostolicam eo amplius crescat tuae devotionis affectus, quo eam benigniorem inveneris faciendo tibi gratiam specialem, porrectis igitur nobis pro parte tua supplicationibus quantum cum

---

1) Waarschijnlijk toen hij de wijsbegeerte afgemaakt had.

2) De toelichting van Heer Delprat meldt daarentegen, dat hij in 1524, alzoo op 21 jarigen leeftijd *den rang van priester* ontving. Hoe komt hij aan die 21 jaren? Waarschijnlijk door van Heussen, want deze geeft Histor. seu notit. 1503 als het geboortejaar van den geleerden Prior op, en dit nog wel, niettegenstaande hij een paar regels verder verklaart, dat Musius in 1572 in den ouderdom van 72 jaren den marteldood onderging. Estius zegt ondertusschen: „vitam laudatissimam conclusit, annos jam natus septua„ginta duos *et menses sex*. Inciderat enim natalis ejus in undecimam mensis „Junii diem, S. Barnabae apostolo sacram".

3) Hierop teekent de Heer Delprat aan: „L. Puccius; eerst Bisschop te „Vannes, later te Almafi (Amalfi?) enz.; reeds Kardinaal onder Leo X, „geb. 1458, † 1531 volgens Oldoinus, *Ath. Rom.* p. 456".

4) Gewis de Regent van het collegie, waar Musius studeerde.

Deo possumus benignius annuentes auctoritate domini Papae, cujus primarie curam gerimus, et de ejus speciali et expresso mandato super hoc vivae vocis oraculo nobis facto, ut a quocunque catholico antistite, gratiam et communionem dictae sedis habente extra Romanam Curiam, in locis tamen ab Urbe per quadraginta miliaria ad minus distantibus [1]), residente, *ad* omnes et sacros et presbyteratus ordines rite statutisque a jure temporibus, dummodo alias ydoneus et sufficiens exista*s* secundum canonicas sanctiones, et sufficientem titulum habea*s*, super quibus ordinantis conscientiam one*ramus*, libere vale*as* promoveri, et in *eis* postmodum et in altaris ministerio licite ministrare, alio tibi non obstante canonico *impedimento* tibi et antistiti hujusmodi tenore praesentium licentiam impartimur [1]), non obstan. constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac tam provincialibus quam synodalibus statutis et consuetudinibus ceterisque contrariis quibuscunque. Dat. Romae apud S. Petrum sub sigillo officii poenitentiariae XV Kal. Junii. Pontific. Domini Clementis PP. VII anno primo".

„(Cum sigillo appenso in cista ferrea et signaturis compluribus.)"

Het getuigenis van den Vicaris-Generaal van Doornik luidde:

(Transfix :)

„Vicarius generalis in spiritualibus et temporalibus reverendi in Christo patris, dom. domini Ludovici, Dei et

1) In het kerkhist. Arch. staat in de plaats daarvan: „residente *et* omnes et sacros et presbyteratus ordines rite statutisque a jure temporibus, dummodo alias ydoneus et sufficiens exist*at* secundum canonicas sanctiones et sufficientem titulum habe*at*, super quibus ordinantis conscientiam *onerantis* libere vale*at* promoveri et in e*a* postmodum et in altaris ministerio licite ministrare, alio tibi non obstante cano*nico*, tibi et antistiti hujusmodi etc."

apostolicae sedis gratia episcopi Tornacensis, a sua civitate et sede notorie absentis, notum facimus universis, quod anno millesimo quingentesimo vicesimo quarto, mensis Augusti die prima, reverendus in Christo pater et dominus d. Nicolaus, eadem gratia episcopus Sareptanus, dilectum nobis in Christo Cornelium Johannis de Delft Trajectensis diocesis, in statuta aetate et aliis a nobis repertum ydoneum et de legitimo thoro procreatum, vigore literarum commissorialium sacrae penitentiariae apostolicae, quibus haec nostrae praesentes in margine annectuntur, deque nostris lectura et permissu *tonsura insignivit clericali.* Datum et actum [1]) *Curtraci* Tornac. dioc. sub sigillo vicariatus dicti reverendi in Chto patris, anno, mense et die praedictis".

„De mandato dom. vicar."

„(Sign.) Joannes (verisim.) Carondeletus,

„Secretarius".

Verder vermelden de bescheiden van St. Agatha, dat Musius in 1537 door Franciscus de Bailloeul, Heer van Ettenhoven, volgens Opmeer in Waalsch Brabant, begiftigd werd [2]) met het pastoraat der quarta capella seu

---

1) Pastoor Thus schrijft *Bijdr.* dl. XIX, bl. 445: „Ongetwijfeld moeten de ernstige studiën van Musius in de Theologie, waarvan Opmeer spreekt, eerst geplaatst worden na diens terugkeer uit Parijs, want volgens Musius eigen woorden was voor dien tijd van ernstige studie weinig spraak"; doch dit geldt slechts van zijn verblijf te Atrecht; waarom echter kan hij te Kortrijk geen begin gemaakt hebben met die studie? Het ontvangen der tonsuur aldaar, dunkt mij, wettigt die veronderstelling wel eenigsins; zie ook den brief hier achteraan geplaatst. Zoo kon hij ook naar Leuven gegaan zijn, om ze voort te zetten, maar ze om de een of andere reden hebben moeten onderbreken: bij voorbeeld om ongesteldheid, waarbij rust en keuken zeer goede diensten konden doen; ook de reis naar Parijs.

2) Ook Opmeer en Pastoor Thus spreken er van, doch slechts in het voorbijgaan om te verhalen, dat hij zijn pastoraat aanstonds weder afstond aan een behoeftigen priester; doch ik geloof niet, dat Pastoor Thus Opmeer

ecclesia parochialis van genoemde plaats, en dat op bevel en op gezach van Guilhelmus van Galen, deken christianitatis concilii Beken. in het diocees van Luik, Joannes Verheijen, onderpastoor dier kerk, zijn procurator Servatius van Putten, van Breda, den 24 April van genoemd jaar in het corporeele, rëeele en actuele bezit der gezegde quarta capella gesteld heeft.

Het bevel van Deken van Galen is als volgt:

„1537. 24 April" [1]).

„Guilhelmus de Galen, sacrae theologiae licentiatus, christianitatis concilii Beken. Leodiensis diocesis decanus quartarumque capellarum ejusdem concilii archidiaconus [2]), presbytero officianti in divinis ecclesiam parochialem seu quartam capellam de Ettenhoven [3]) Leodiensis diocesis ac mei decanatus, et aliis universis et singulis presbyteris, clericis, notariis publicis subditis nobis, salutem in Domino. Cum generosus et magnificus Dominus [4]) D. Franciscus

---

goed begrepen heeft, als hij in den nieuwen pastoor Heer Vincentius Sparnwoudanus ziet, die Musius later tot zijn erfgenaam maakte. Ik denk, dat Opmeer door het verhaal van het uitdeelen dier erfenis een *tweede* voorbeeld van Musius' onthechting heeft willen geven. Hij had er ook nog kunnen bijvoegen, dat Musius als Prior geen enkel ander kerkelijk beneficie had. Aant. van G. Lap v. Waveren, Kerk. Ned. 1852, bl. 188.

1) De toelichting heeft: 1527, doch dit zal wel een drukfout zijn.

2) De toelichting noemt Deken van Galen hier aarts*priester*.

3) Dus niet Ettenho*ma*, zooals de Hollandsche Opmeer vertaalt.

4) Volgens S. van Leeuwen, Bat. Ill. bl. 1090, was Francois X Alice van Cuylenburg, Jaspers dr., Heer van Baillieul in Arthois. Wij behoeven dus niet te vragen, wie aan Musius de voorkeur van dezen Heer van Ettenhoven verschaft heeft. Bepaald zal dit zijn vriend de abt Carol. Coquinius in Henegouwen gedaan hebben. Musius had de inkomsten wel niet noodig, zooals uit zijn afstand er van blijkt, maar hij had ze toen toch wel kunnen gebruiken, want: „Facultates, quas a parentibus habebat, (tantum; dit is van mij) annuos ducentos florenos conficiebant". (Kerk. Ned. bl. 188, jaarg. 1852). Aant. van M. Gijsb. Lap van Waveren.

de Bailloeul, dominus temporalis loci de Ettenhoven, asserens jus praesentandi recturam seu collationem (naturae seu juris patronatus) ad se pertinere ad ecclesiam parochialem seu quartam capellam de Ettenhoven Leodiensis diocesis, ad praesens vacantem seu liberam ad simplicem resignationem honesti domini et Mgr. Joannis de Torre, ultimi ejusdem possessoris, venerabilem virum Mgrm. Cornelium Musium, presbyterum Trajectensis dioc., ducens tamquam habilem et idoneum ad hujusmodi ecclesiam obtinendum, nobis procuratorie in Dei nomine praesentaverit cum ea supplicatione, quatenus eundem Mgrm. Cornelium, praesentatum, ad dictam ecclesiam admittere et rectorem [1]) in eadem instituere vellemus et dignaremur, adhibitis solemnitatibus in consimilibus adhiberi solitis et consuetis. Nosque decanus antedictus certis ex causis, animum nostrum ad hoc moventibus, proclamationibus fieri debitis et solitis, quas dicto presentato ex gratia remisimus et remittimus speciali, praetermissis. Recepto tamen prius [2]) a venerabili viro magistro Servatio Put., clerico procuratore et eo nomine praefati magistri Cornelii praesentati debito et solemni juramento, in talibus nobis praestari solito et consueto, ceterisque rite actis, eundem magistrum Cornelium praesentatum in persona dicti magistri Servatii sui procuratoris, in et ad praetactam ecclesiam admiserimus et admittimus rectòremque in eadem instituerimus et instituimus per praesentem investiendum eundem, ac eidem providendum traditione praesentium de eadem cum suis juribus et proventibus universis. Hinc est quod vobis omnibus et singulis ac cuilibet vestrum supradictis, qui desuper requisiti fueritis, in virtute sanctae obedientiae

---

1) De toelichting verklaart, dat Musius hier „begiftigd werd met *het kapellaanschap* van de parochiale kerk of vierde kapel van Ettenhoven".

2) Delprat las verkeerdelijk: *penes*.

districte praecipiendo mandamus, quatenus accedentes ipsam ecclesiam anteactam ipsum praesentatum ejusve procuratorem legitimum pro eo et ejus nomine in et ad hujusmodi ecclesiam ipsiusque corporalem, realem et actualem possessionem, auctoritate mea ponatis et inducatis, calicem, missalem librum et cetera ornamenta, ad ipsam ecclesiam requisita, in signum verae et legitimae possessionis hujusmodi tradentes, et deliberantes sibique praesentato aut pro eo procuratori legitimo de ejusdem ecclesiae fructibus et redditibus, proventibus, juribus, censibus et obventionum numeris, quantum in vobis est, responde(a?)tis, et ab aliis plenarie et integre respondere faciatis, et mandetis temporibus et locis ad hoc aptis. In cujus rei testimonium sigillo nostro praesentes communimus. Datum in Breda an. a Nativ. Domini 1537, Aprilis mensis die 24".

„(In dorso haec:)"

„A° retro scripto, mensis Aprilis die 24, Ego D. Johannes Verheyen vicecuratus in Ettenhoven, exequutus sum retroscriptum mandatum, posuique ac induxi in ecclesiam et actualem possessionem quartae capellae de Ettenhoven magistrum Servatium de Puteo a Breda, tamquam procuratorum et procuratorio nomine D. M. Cornellii Muis de Delft, cum solemnitatibus adhiberi solitis, probis et discretis viris Cornelio Stat, et Jacobo Simonis et Ghysberto super his testibus ad hoc vocatis specialiter et rogatis. Quod attestor manu mea ipsa et signo meo consueto".

„Ita attestor (sign.) Joh. Verheijen".

Als laatste bizonderheid vinden wij in het kerkhist. Archief vermeld, dat Musius in 1557 „uit name van 't Sinte Aechte convent" als tusschenpersoon met „de „Burgemeesteren en Regierders der stat van Delft over- „comen en geaccordeert" was, dat hij „in der qualiteit „als Priester en Pater van 't zelfde convent der stede

„over te doen en leenen zal die zomme van zes hondert „Carolus gulden [1]), dair voerre die voorsz. Pater [2]) en „convente zal genieten vrijdomme van excyse [3]) van al „svlcke wijnen, als binnen de voorsz. convente sullen „gedronken worden. En datter tijt en wijlen soe die Stede „voorsz. die voorsz. zes hondert Carolus gulden sullen „willen onderhouden".

Hierop waagt Delprat de kleinzielige en naargeestige aanmerking: *„dat men ook in St. Aagtenhuis zich niet met vrome oefeningen hoofdzakelijk bezighield"*. Wij zullen ze dan ook maar stil voorbijgaan, want zij verdient niet, dat wij ze in aanmerking nemen. Liever eindig ik met het gedeelte van den opdrachtsbrief, vóór de Parijsche uitgave van den gelukz. Beda over Proverbia et Cantica Salomonis geplaatst, dat door Estius wel medegedeeld, (uitgave 1603, cap. XII) doch door Pastoor Thus niet vermeld is. Hij luidt:

„Hos commentarios tuo nomine in publicum prodire, coegere tui candidi castique mores, et vitae puritas; quam *ex assiduo sacrarum literarum studio et lectione*, et rerum humanarum diligenti consideratione, per spiritum qui in suis omnia potest et operatur, *longa jam consuetudine hausisti*. Quod studium, mirum quanta felicitate instituisti; ut cum *huic totus et indefessus inhaereas*, humaniores tamen literas non negligas: quas successivis horis, veluti rei graviores pondere depressus sic exerces, ut sacris non

1) Van 40 grooten vlaamsch of 20 stuivers het stuk.

2) Dit was ten voordeele van den Prior, want volgens de aant. van Mr. Gijsb. Lap van Waveren (Jaarboekje voor Kathol., Kerk. Ned., jaarg. 1852, bl. 188, waar nog meer bizonderheden te vinden zijn) „recipiebat „Musius ab ipso coenobio nihil praeter victum et vestitum".

3) Volgens Fruin Inform. was in 1514 de exchijs van de wijn: „van de wijnen geeft men de vierde kanne van 't guendt dat de wijn gelt". (Delft).

officiant modo, sed eas alant magis. Interim inversus pari ingenii facilitate, et Musas, ut ajunt, amoeniores excurris; non furtis stuprisque deorum dearumque, et amoribus incantandis intentus, in quo nonnulli exhausti senescunt: aut miscens sacra profanis, qui jam omnibus communis est error carmine sacra tractantibus: sed sacris sacra reddens, a sacra numquam ancora oculos deflectis. Cujus rei specimen nobis praebuisti non obscurum. Quo factum est, ut in omni studiorum genere Christum sapias, et verum, piumque fructum referas. Quod in melius ut augeat, qui omnibus solus dat incrementum Deus, precor". (1536).

Priesters te Delft en Delfshaven.
1641—1696.

Op de laatste bladzijden der deelen III en IV van het memoriaalboek der Delftsche burgemeesters zijn, zonder eenig verband met de voorgaande notulen, lijsten geschreven van de gedurende de tweede helft der XVIIe eeuw te Delft toegelaten priesters. De opgaven betreffende de acht eerstgenoemde priesters zijn blijkbaar geruimen tijd na hunne admissie samengesteld uit oude aanteekeningen of overleveringen.

In deel III volgt na de notulen dd. 23 Dec. 1673:

„Acten so men gewoon is die in te stellen, ende door „den pensionaris werden geteckent voor de priesters die „geadmitteert werden:

„N. N. gebooren . . . . . wereltlijck priester, heeft „hemselven gepresenteert en aengegeven binnen de stadt „Delft, en is geadmitteert hier te mogen woonen, mits „hem regulerende nair de placcaten van den lande. Gedaan „bij alle den burgemeesteren der stadt Delft voorsegt „den . . . . .

„n^{a} De voorsegde soo geadmitteerde priesters sijn ge„houden dan te verclaren waer sij sullen logeren ofte „woonen, opdat men die altijt kan vinden en ontbieden „als het nodig mocht wesen.

„Priesters, die volgens het lest placcaet van 30 Augusti „1641 haer hebben doen aengeven en bekent maecken, „dewelcke sijn gecontinueert, mits hem regulerende naer „hetselve placcaet:

„Obiit 1659.	„1° **Mr. Govert van Vliet**, doen sijnde ten huyse van weduwe van Harman van der Mast".

Godefridus van Vliet S.T.B., een Fries, eerst heelmeester daarna priester, is de eerste pastoor van Schiedam geweest na de reformatie (Oudh. v. Z.Holl. en Schiel.). Hij heeft daar gewoond van 1610 tot dat hij in 1616 of kort daarna naar Delft is verhuisd (Descriptio 1616 in Arch. Utr. I: 219). Het schijnt dat hij tot zijn dood hier is blijven wonen; althans de descriptiones van 1622 en 1638 vermelden hem als priester te Delft; die van 1656 als rustende aldaar (Arch. Utr. XX: 363, XII: 208 en X: 222). In de remonstrantie der Synode van 1636 (Bijdr. Haarl. II: 89) wordt hij „Pater Govert" genoemd. Hoewel hij blijkens de hierna volgende inschrijving van Stalpaert van der Wiele in Januari 1659 overleden zou zijn, komt hij omstreeks dien tijd niet voor in de begrafenis registers.

„Obiit 1650".

„2° **Mr. Sibertus Hendricks**, geboortig uyt „den Haeghe".

Suitbertus Hendrikszoon Purmerent S.T.L., geb. in den Haag, 4 Dec. 1587, is van af 1615 tot zijn dood te Delft werkzaam geweest. Zijn levensbericht komt voor in de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen, terwijl de Bijdr. Haarl. en het Arch. Utr. hem meermalen vermelden. In de remonstrantie der Synode van 1636 wordt hij „Pater Sibertus" genoemd. Den 3 Febr. 1650 overleden, komt hij in het begrafenis register op 7 Febr. voor als: „Sibertus van Purmerent opt bagijnhof".

„Wert geseyt „hem tot Rijs- „wijck te onder- „houden".

„3° **Mr. Roelant de Potter**, advocaat en „priester, soon van Maximiliaen de Potter, in „sijnen leven advocaat in den Haghe. Is ver- „trocken naer Antwerpen en heeft de heeren „burgemeesteren bedanckt, vermits sijn ouder- „dom, bij missive gezonden uyt Antwerpen den „25 Januarii 1663".

Mr. Rolandus de Pottere, geb. in den Haag, 5 Dec.

1589, eerst advocaat, later priester S.J., is blijkens de lijst der in 1628 aanwezige Jezuïeten (Arch. Utr. VI: 231) van 1621 tot 1662 te Delft en in den omtrek als missionaris werkzaam geweest. Hij is den 13 April 1675 te Antwerpen overleden. Herhaaldelijk wordt hij vermeld in de Bijdr. Haarl. en in het Arch. Utr.

„Desen wert ge„seyt hem tot „Berkel te ont„houden".

„4° **Magister Wilhelmus Hugonis**, van Voor„schoten, obiit 1656".

Guilielmus Hugonis (Willem Huygen) is volgens de Bat. Sacr. en hare navolgingen te Ter Heide geboren. Om welke reden achter zijn naam „Voorschoten" staat, is niet gebleken. Hij is de eerste pastoor geweest te Berkel na de reformatie en moet daar reeds vóór 1638 zijn gekomen. Dit volgt uit de „descriptio" van dat jaar (Arch. Utr. XII: 208) en uit de omstandigheid dat hij den in 1617 geboren F. Verburg tijdens diens jeugd heeft onderwezen. (Bijdr. Haarl. II: 430). Uit deze „descriptio" blijkt dus al dadelijk dat hij niet in 1636 overleden kan zijn, zooals in de Oudh. v. Z.Holl. en Schiel. en in de Kerkel. hist. der zeven prov. wordt beweerd. In 1652 woonde „de Heer Willem tot Berckel" en in 1654 vond de hoogbaljuw van Delfland den „priester Wilhelmus Hugonis" aldaar (Bijdr. Haarl. IX: 1,25), terwijl de „descriptio" van 1656 hem nog vermeldt. (Arch. Utr. X: 231). De Bat. Sacr. geeft zijn sterfdag op: 29 September 1656.

„5° **Mr. Adrianus van Ruyven**, van Delft, „overleden in September 1652".

Adriaan Uyttenhage van Ruyven, te Delft geboren, bevond zich blijkens de „descriptio" van 1638 (Arch. Utr. XII: 207) in dit jaar reeds weder in zijne geboortestad, waar hij den 6 Sept. 1652 is overleden (Bijdr.

Haarl. XIX: 190). Blijkens de vier jaar na zijn dood verschenen „descriptio" van 1656 (Arch. Utr. X: 238) is hij o. a. ook belast geweest met den dienst in de Overmaasche eilanden en heeft hij te Brielle gevangen gezeten. Het begrafenisregister vermeldt op den 11 Sept. 1652: „Adriaen van Ruyven aen de cooremarct".

„Obiit et ejus	„6° **Johan van Benom**, ten huyse van Mar-
„loco"	„greta Elberts opt bagijnhoff;
„in novembri	„nu **Johannes Gerardi de Bout**, geboortig tot
„1647 den 21	„Utregt, wonende ten huyse als boven van
„acte gepas-	„Margareta Elberts opt bagijnhof".
„seert".	
„Obiit 1671".	

Met eene andere hand is later eene *k* geschreven boven de middelste letter van den naam des sub. 6° genoemden priesters, die daardoor „Bekom" is geworden. Joannes Becom S.T.L., eerst priester te Utrecht, is in 1626 of 1627 pastoor te Oudewater geworden (Bijdr. Haarl. II: 168). Van daar is hij naar Delft verhuisd, waarschijnlijk kort na het overlijden, — op 29 Dec. 1630, — van zijn voorganger Joannes Stalpaert van der Wiele. Hij schijnt daarna tot zijn dood te Delft te zijn blijven wonen. In de „descriptio" van 1638 (Arch. Utr. XII: 207) wordt hij als Delftsch priester vermeld en de reeds aangehaalde remonstrantie der Synode van 1636 noemt „Pater Becum". Blijkens de Oudh. v. Delft overleden op 19 Juli 1647, komt hij in het begrafenisregister op 23 Juli d. a. v. voor als „Pater Jan Beekum, de priester vant bagijnhoff".

Joannes de Bout S.T.B., geb. in Utrecht, is onafgebroken van af 1647 tot zijn dood te Delft werkzaam geweest. Hij komt als Delftsch priester voor in de lijst van 1652 (Bijdr. Haarl. IX: 2) en in de „descriptio" van 1656 (Arch. Utr. X: 221). Volgens de Oudh. v. Delft zou hij den 21 Mei 1671 overleden zijn, terwijl de Bat. Sacr.

opgeeft: 17 Mei van dit jaar. Dit laatste is juist, want in het begrafenisregister staat op 20 Mei 1671: „Johan de Bout priester opt bagijnhoff — geen kinderen".

„Obiit 1665".

„7° **Mr. Johan de Been** ten huyse van Jacob „Mathijsz. de Been alhier, sijn neeff".

Joan Been (Benius) S.T.L., geb. te Delft in 1588, (Oudh. v. Delft) is behandeld in de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen en herhaaldelijk besproken in de Bijdr. Haarl. en het Arch. Utr. Het is onzeker wanneer hij te Delft is komen wonen, waar hij blijkens de „descriptio" van 1656 toen als rustend priester leefde. In het begrafenisregister staat op 11 April 1665 vermeld: „M^{r}. Jan de Been aen de voorstraet".

‚Obiit 1665".

„Den 13 Martii 1650 is bij de heeren burge„meesteren alle vier collegialiter vergadert, een„parig toegestaen en geadmitteert **Mr. Johannes „Schadé**, wereltlijck priester, geboren tot Utregt, „op de oude conditien, mits den overlijden van „Mr. Sibertus Hendriks, overleden als vooren „onder n° 2. Dese Schadé logeert opt bagijnhoff „alhier bij juff^{en} Johanna ende Maria van der „Dussen".

Joannes Schadé S.T.L., geb. te Utrecht, behandeld in de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen en herhaaldelijk besproken in de Bijdr. Haarl. en het Arch. Utr., heeft blijkens deze gegevens van 1650 tot zijn dood, op 4 Sept. 1665, (Oudh. v. Delft) onafgebroken te Delft gewoond. In het begrafenisregister dier stad komt hij echter omstreeks dezen datum niet voor en evenmin omstreeks de admissie van zijn opvolger Roos.

„Obiit in Febr. „1658".

„Den 11 September 1652 is — — — — — — „geadmitteert **Mr. Hendrick Purmereyndt**, „wereldtlijck priester, gebooren in den Haghe „op de oude conditien en mits den overlijden

„van Mr Adrianus van Ruyven, overleden in „Septembri 1652, ut supra onder n° 5. Logeert „bij sijn moeije, weduw van wijlen Mr Wouter „van Groenewegen aen de westsijde vant Oude „Delft".

Deze priester wordt in de „descriptio" van 1656 (Arch. Utr. X, 222) genoemd: „Joannes Purmerendius". Het begrafenisregister vermeldt op 26 Febr. 1658: „Mr Hen„drick Purmerent aen de O. Delff". Te Delft werd hij dus „Hendrik" genoemd. Is hij even als de tweelingbroeders Suitbertus en Petrus, een zoon van den Haagschen advocaat Mr Hendrik Pieter P.? De voornaam en de Haagsche afkomst doen dit vermoeden. Misschien echter is deze advocaat zijn peetoom geweest.

„Den 1 Martii 1658 is — — — — — — gead„mitteert **Otto van der Dusse**, wereltlijck pries„ter, gebooren binnen Delft, op de oude con„ditien en mits den overlijden van Mr Hendrik „van Purmereynde, overleden in februario 1658 „ut supra; immediate alhyr logeert".

Otto van der Dussen J.U.L. wordt in de „descriptio" van 1656 reeds genoemd als wereldlijk priester te Delft (Arch. Utr. X, 222), hoewel hij pas in 1658 na het ontstaan eener vacature door den dood van Purmerent, zijne officieele admissie heeft verkregen.

„Woont tot „Coule, dairom „geroijeert".

„Den 14 Januarij 1659 is — — — — — — ge„admitteert **Jacob Stalpaert van der Wiel**, „wereltlijck priester, geboren binnen Delff, op „de oude conditien en mits den overlijden van „Mr Govert van Vliet, overleden in Januario „1659; logeert ten huyse van sijn vader int „bagijnhoff".

Volgens de stamlijst van het geslacht van der Wiele in het woordenboek van v. Hoogstraten, heeft Mr Jacob Stalpert van der Wiele, advocaat in den Haag en be-

kleeder van verschillende eervolle stadsbetrekkingen, uit zijn huwelijk met Maria Paauw Jansd[r] vier kinderen gehad, nl. Augustijn, Jan — den bekenden Aartspriester van Delfland en pastoor te Delft —, Odilia en Jacob. Laatstgenoemde is gehuwd met Cornelia Piek, bij welke hij twee kinderen heeft verwekt, t. w. den hierboven bedoelden priester Jacob en Hester, die als non te Keulen is gestorven. Van dezen Jacob staat vermeld dat hij priester is geweest te Sluipwijk en daarna te Bonn en te Keulen. Zijn verblijf te Delft, dat aan den genealoog onbekend blijkt te zijn gebleven, moet hebben plaats gehad tusschen dat te Bonn en dat te Keulen. Immers in de „descriptio" van 1656 (Arch. Utr. XI, 77) lezen wij dat Jacob S. v. d. Wiele was toegevoegd geweest aan pastoor Jacob Pieck, die te Raamburg wonende, met de zorg over eenige omliggende dorpen, w. o. Boskoop en Sluipwijk, was belast, doch dat de beide priesters, toen laatstgenoemde kanunnik te Bonn was geworden, naar deze plaats vertrokken zijn. Dit moet in 1655 zijn geschied (Arch. Utr. XXIII, 242). In de Bat. Sacr. is ook sprake van deze priesters als belast met de zielezorg te Boskoop. Blijkbaar was Pieck een bloedverwant van de moeder van Jacob S. v. d. Wiele. Wanneer deze laatste van Bonn naar Delft is gegaan, is onzeker, want als zoon van een geachten Delvenaar kan hij langen tijd ongemoeid te Delft hebben vertoefd vóór de dood van G. van Vliet eene vacature deed ontstaan en hij admissie kon erlangen. Hij schijnt pas omstreeks het midden van 1663 naar Keulen te zijn vertrokken, want anders zou de Jezuïet Balthasar van der Beke, die reeds in 1662 te Delft geplaatst was, wel eerder dan den 10 Aug. 1663 in de plaats van Jacob Stalpaert van der Wiele admissie hebben kunnen verkrijgen. De door het vertrek van R. de Pottere ontstane vacature was intusschen reeds door M. Braber ingenomen,

„Den 19 Mey 1663 is — — — — — — gead-
„mitteert **Michiel Braber**, wereltlijck priester,
„geboren binnen Delff, op d'oude conditien in
„plaets van Mr Roelandt de Potter, die sijn
„concessie opgeschreven heeft; logeert ten huyse
„van zijn broeder doctor Braber".

Michiel Braber, geb. te Delft, is pastoor geweest te Bergen en te Spierdijk, beide in N.-Holland gelegen (Bat. Sac. 432 en 441); ter eerstgenoemde plaatse bevond hij zich in 1656, blijkens de „descriptio" van dat jaar (Arch. Utr. XI, 162). De bewering in de Bat. Sacr. dat hij den 19 Juli 1673 overleden zou zijn, wordt afdoende wederlegd, èn in het Delftsche begrafenisregister, waarin op 9 Juni 1673 vermeld is: „Michiel Braber, o. j. vrijer op „het bagijnhoff opt choor" — (in de Nieuwe kerk op de markt), èn in het door den Jansenistisch gezinden pastoor op het Beggijnhof Nicolaas van Erckel gehouden doop-, trouw- en doodboek. Onder de „mortui" in 1673 staat: „6 Junij R. D. Michael Braber". Het schijnt dus ook dat Braber Jansenistische sympathiën heeft gehad.

„Obiit".

„Den 10 Augusti 1663 is — — — — — — ge-
„admitteert **Balthasar van der Beek**, geboren
„tot Gent, wereltlijck priester, op d'oude con-
„ditien in plaets van Jacob Stalpaert van der
„Wiel, wonende tot Coulen; logeert ten huyse
„van van der Velde".

Balthasar van der Beke, Pater S. J., geb. te Gent in 1616. kwam in 1662 te Delft aan, doch werd den 31 Aug. 1666 naar Amsterdam overgeplaatst. In 1672 keerde hij weder te Delft terug, waar hij den 12 April 1677 overleden is. In het Delftsche begrafenisregister staat op 15 April 1677 aangeteekend: „Balthasar van der „Beke aen de Oude langendijk in de papehoek, vervoert „naer Voorburg".

„Obiit". „Den 15 Januarij 1666 is — — — — — — ge-
„admitteert **Mr. Gerrit van Heusen**, geboren „tot Leyden, wereltlijck priester op d'oude con-„ditien in plaets van Mr Johan de Been over-„leden; logeert ten huyse van de blauwe handt „aen de verwersdijck".

Gerardus van Heussen, J. U. D[r], geb. te Leiden den 23 Maart 1627, is eerst toegetreden tot de orde der Jezuïeten, doch heeft deze gedurende zijn noviciaat verlaten. Seculier priester geworden zijnde, is hij te Leiden gaan wonen. In 1656 was hij waarschijnlijk daar reeds een poos geweest, hetzij als kapelaan van pastoor Duck, hetzij in andere omstandigheden (Bijdr. Haarl. I, 266, 429). Later schijnt hij er als rustend priester te hebben gewoond, en door zijn gedrag aanleiding te hebben gegeven tot ernstige klachten, door den Internuncius in 1663 overgebracht aan den prefect der propaganda (Arch. XVIII, 213). Daarna is hij als rustend priester te Delft gaan wonen, waar hij volgens de Bat. Sacr. in 1688 overleden zou zijn. In het begrafenisregister ontbreekt echter zijn naam in dit jaar. En in het bovenbedoelde doop-, trouw- en doodboek van N. v. Erckel staat hij niet onder de „mortui".

„Den 28 Januarij 1668 is — — — — gead-„mitteert **Mr. Johannes Roos**, geboortig tot „Rotterdam, wereltlijck priester op d'oude con-„ditien in plaets van Mr Johannes Schadé over-„leden; logeert int bagijnhoff ten huyse van „Maria van der Dusse".

Joannes Roos S.T.L., geb. te Rotterdam, oorspronkelijk Remonstrant, tot den Roomschen godsdienst bekeerd en priester geworden zijnde, is eerst te Utrecht, daarna van af 1665 te Delft werkzaam geweest, waar hij op 15 Mei 1703 als rustend priester overleden is. Over J. Roos, die niet vrij is gebleven van de Jansenistische

invloeden zijner omgeving, vindt men gegevens in de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen, het Arch. Utr., de Bijdr. Haarl. en in de Studiën, waarvan deel XXXIV een uitvoerig opstel over de gebroeders Roos bevat, van de hand van Prof. H. J. Allard, aan wien ik ook vele welwillend verstrekte inlichtingen over andere Delftsche priesters dank. Het blijkt niet waarom Roos, die reeds in 1665 te Delft is aangekomen, om den op 4 Sept. van dit jaar overleden pastoor Schadé op te volgen, zijne admissie door de burgemeesters pas een paar jaar later heeft verkregen. De naam van Roos komt niet voor onder de „mortui" in het doop-, trouw- en doodboek van Nicolaas van Erckel. In het begrafenisregister van de Oude kerk staat vermeld op 19 Mei 1703: „De „H^r Paater Johannes Roos op 't Bagijnhoff in een eygen „graff; met 16 dragers — 3 poosen over luit".

„Dese admissie „om redenen „ingetrocken „den 26 Junii „1673".	„Den 9 Augusti 1670 is —————— ge„admitteert **Erasmus van den Brouck**, geboor„tig tot ...., wereltlijck priester, om te „mogen resideren op Delffshaven, mits hem re„gulerende naer de placcaten deser lande; logeert „ten huyse van Arien Arentsz. de Langue".

Erasmus van den Broeck, volgens de Bat. Sacr. en de Oudh. van Schieland afkomstig van St. Truijen, doch waarschijnlijk geboren te Maasniel bij Roermond (Bijdr. Haarl. VI, 217), is de eerste pastoor na de reformatie geweest te Delfshaven, van waar hij door de regeering der stad Delft is verdreven geworden. Blijkens de vorenstaande kantteekening zou zijne admissie den 26 Juni 1673 zijn ingetrokken „om redenen". Een door mij ingesteld onderzoek in de archieven van het Rijk en van Rotterdam, tot welke gemeente Delfshaven thans behoort, heeft niet geleid tot een antwoord op de vraag, welke die „redenen" zijn geweest. En ook in het Delftsche

archief is dit niet gebleken, maar daar bevindt zich althans een zeer slordig geschreven notulenboekje van de Heeren van de Wet, waarin ik, dank zij de gewaardeerde hulp van den Archivaris Mr Dr H. S. Veldman, de gegevens heb gevonden voor het navolgende zonderlinge verhaal der verdrijving van den pastoor:

Toen het gebouw waarin hij de Mis placht te lezen, verkocht en afgebroken was geworden, — door wie en waarom dit is geschied, blijkt niet, — vond de Kerkeraad der Hervormden daarin aanleiding om de verwijdering van den in 1670 geadmitteerden priester te verzoeken. In de notulen der Delftsche Heeren van de Wet, dd. 19 Juni 1673 lezen wij: „— — — Op de requeste bij „den Kerckeraet op Delfshaven aen haer Achtb. gepre„senteert, waerbij in officie aengesegt wert dat ter occasie „de plaetse, alwaer de Papekerke aldaer nu eenige tijt „herwaerts — — — (?) is gehouden geweest, alsnu ver„coft is ende afgebroecken wert, deselve kerke ende de „paep aldaer in het toecomende moogen werden geweert; „is provisionelijke goetgevonden de Rentemeester bij mis„sive aen te seggen ende te gelasten, dat aldaer sal heb„ben te doen interdiceeren, sonder naeder ende speciale „redenen, met het toestellen op een ander plaetse aldaer „op Delfshaven tot een Papekerke".

De Roomschen protesteerden dadelijk tegen dit geheel ongemotiveerde verbod, dat echter door de Heeren van de Wet gehandhaafd werd in hunne vergadering dd. 26 Juni 1673, welker notulen luiden: „— — — — Ten „voorssegde dage is het versoeck van voorlede maendach „by de Kerkeraet op Delfshaven geïtereert. Waerop mede „ingelaten sijn de — — — — (?) nevens noch meer andere „papisten aldaer op Delfshaven, dewelcke versogten dat „hunne exercitie aldaer mochte werden gecontinueert in „voegen als voor desen. Hetselven gehoort en daerop ge-

„delibereert sijnde, is goetgevonden, de eerste der pa-
„pisten aen te seggen, dat in haer versoek niet en can
„getreden werden, en daerbenevens mede dat aen de
„Rentemeester sal werden gesegt dat den Priester sal
„hebben ter naeste gelegentheyt voor hem te ontbieden,
„en uytte naeme van haer Achtb. aen te seggen, dat
„sich niet en sal hebben te vervorderen aldaer in sijne
„exercitien langer te continueeren op peyne van indigna-
„tie; als in allen deelen cesseerende de rede waerom de
„voorssegde admissie is gecontinueert ende dat ter ge-
„gunde plaetse alwaer deselve exercitie gehouden, sijn
„altaer gedemoleert is".

In de voorgaande regelen schijnt de schrijver der kantteekening de „redenen" der intrekking van de admissie des priesters te hebben gelezen. Althans het is in deze vergadering dat de intrekking heeft plaats gehad, die hij vermeldt.

Van den Broeck schijnt zich echter aan het verbod niet te hebben gestoord. Immers den 6 November 1673 komt de Delfshavensche predikant D[s] van Houten met de ouderlingen en diakenen in de vergadering der Heeren van de Wet klagen over de Godsdienstoefeningen, „bij „de papisten aldaer ende wel insonderheyt by seeckere „Priester, voordesen aldaer geadmitteert ende nu onlangs „gelast van daer te vertrecken — — — — — waerop ge- „delibereert sijnde, is den Heer Officier versocht ende „serieuselijcke gerecommandeert" de resolutie naar behooren te doen executeeren.

De aanzeggingen van den Officier werkten echter al even weinig uit als die van den Rentmeester. Van den Broeck bleef zijne kudde weiden. Althans de notulen van den 22 Januari 1674 bevatten: „— — — — Ter voors- „segde bij D[s] Groenewegen, Predicant op Delfshaven, „geassisteert met een ouderling en diaken op deselve

„plaetse, ter vergaderingh van haer Achtb. voorgedragen „wesende, dat Erasmus van den Broucke, wereltlijck „Priester, contrarie de resolutien ende daerop — — — „geïtereerde (?) notificatie, die conformelijk aen hem ge- „daen, ende dat van daer soude hebben te deligeren ende „noyt meer vervorderen aldaer eenige dienste te doen; „echter dies onaengesien daerin blijft continüeeren. Waerop „gedelibereert sijnde, is de executie der opgemelde re- „solutie den Officier op het serieuste gerecommandeert".

Ook nu deerde deze resolutie van den Broeck niet, die bleef Mis lezen, alsof hem dit geoorloofd was. Nu was het weder de beurt van den anderen Delfshavenschen predikant om te klagen. Den 25 Juni 1674 verscheen deze in de vergadering. „— — — — Ter voorssegde dage „by D^s van Houten Predicant, nevens de ouderlingen op „Delfshaven aen haer Achtb. gerepresenteert sijnde, dat „contrarie de interdictie van haer Achtb. ingevolge van „derselver geresolveerde onder den datum 26 Junij des „voorleden jaers, de Paep aldaer sijn exercitie met groote „toeloop alsnog is continueerende; waerop gedelibereert „sijnde, is den Heer Officier versocht ende bij denselven „ook aengenomen, dat de executie van deselve resolutie „sal werden in het werck gestelt; ende dat hem mede „sijne ornamenten en de andere saecken, daertoe ord. „gebruyckt werdende, effectivelijk sal doen affnemen".

De van zijne „ornamenten" enz. beroofde priester bleef echter voortgaan met zijne ergernis wekkende „exercitien". De maatregel had geen doel getroffen! De notulen van den 16 Juli 1674 luiden: „Present d'Heer Officier, Bur- „gemeesteren alle praeter Tromp, en Schepenen alle „praeter Assendelft, Berestein en Tierens. — In delibe- „ratie geleyt sijnde, is goetgevonden ende verstaen dat „den Heer Officier d'ornamenten van den Priester op „Delfshaven sal vermogen te restitueeren indien sulcx

„sal kunnen goetvinden; dies dat den Priester sal doen „aenseggen dat in het toecomende geen exercitie sal heb- „ben te doen op peyne dat volgens de placcaeten rigou- „reuselijk sal werden geexecuteert".

Den 10 September 1674 was echter van den Broeck nog steeds als pastoor te Delfshaven werkzaam. Daaraan zouden de twee predikanten van deze voorstad nu eens samen voor goed een einde maken door de Heeren van de Wet te gaan dreigen met onheilen die zij beweerden te duchten, doch waaronder wel verstaan zal moeten worden de door henzelven verwekte ontevredenheid van hun gemeentenaren. Nu begrepen de Heeren van de Wet dat verdere lankmoedigheid en oogluiking hun prestige zeer zou schaden en zij verdreven dan ook op staanden voet den priester; iets dat zij echter vele maanden vroeger ook hadden kunnen doen als zij dit hadden gewild. De notulen van de vergadering waarin dit behandeld is, luiden: „Bij de twee predicanten mitsgaders twee ouder- „lingen ende diaconen aen haer Achtb. omstandelijke voor- „gedragen wesende, dat onaengesien de iterative resolu- „tien ende interdictien van haer Achtb., alsmede de „effecte gedaen — — — (?) van de heer Officier daerop „gevolght, echter dies niettegenstaende de Priester aldaer, „Erasmus van den Broucke was continuerende in het doen „van sijnen vorigen dienst aldaer op Delfshaven, ende „versochten dat daer jegens in tijts ende met — — — (?) „mogen werden versien tot voorcominge van alle verdere „onheylen, die bij ontstentenisse van dien grootelijx be- „ducht werden. Waerop gedelibereert sijnde is bij haer „Achtbaerheden goetgevonden en verstaen dat de voor- „noemde van den Broucke bij acte sal werden gelast, „binnen de tijt van twee mael vier en twintich uyren „sich buyten Delfshaven ende dit district van dien te „begeven, als deselve plaetse hem ingevolge ende voor

„dees te meermaelen geitereerde resolutie ontsegt wer-„dende, met interdictie van noyt daer weder binnen te „comen op peyne van meerdere straffen. En is mede bij „dese occasie goetgevonden ende vastgestelt, dat noyt „eenige exercitie bij iemant van de Pausgesinde aldaer „naer desen meer sal werden getolereert, en dat de „Rentemeester bij aenschrijvinge sal mede gerecomman-„deert dat, so haest als het hem tot kennisse soude mogen „comen, daervan, alsdan aenstonts aen haer Achtb. sal „hebben kennisse te doen, om daerin in tijts en naer „behooren versien te werden".

Toen vertrok van den Broek dus eindelijk uit Delfshaven. Aangezien hij den 13 October 1674 reeds te Leiden als pastoor in functie was (Bijdr. Haarl. VI, 217), zoo kan de tijd dien hij te Poelgeest heeft doorgebracht te samen met zijn kapelaansdienst bij Pastoor Snel te Leiden slechts vier weken hebben geduurd. Een poos later — in 1675 of 1676 — is hij naar St. Truijen vertrokken.

„Den 12 Sept. 1671 is — — — — — ge-„admitteert **Nicolaes van Erkel**, geboortig bin-„nen ter Goude, wereltlijck priester op d'oude „conditien in plaets van Joannes Gerardi de „Bout overleden; logeert ten huyse van Joannes „Gerardi de Bout int bagijnhoff".

Nicolaas van Erckel S.T.B., zou volgens de Bat. Sacr. en de Oudh. v. Delft geboren zijn te Montfoort en niet, zooals hier is opgegeven, te Gouda. Behalve in deze twee boeken wordt deze Jansenistisch gezinde priester herhaaldelijk besproken in het Arch. Utr. en de Bijdr. v. Haarl. Het is opmerkelijk dat van Erckel pas vier maanden na den dood van de Bout is geadmitteerd geworden, hoewel hij dezen feitelijk zeer spoedig als pastoor is opgevolgd. Dit blijkt uit het door hem aangelegde doop-, trouw- en doodboek beginnende: „Anno 1671 post 4 Junii,

„quando curam pastoralem Delphis incepit gerere......
„D. Nicolaus Erckelius" en waarin het eerste doopsel op .... Juni, het tweede op 26 Juni is aangeteekend. In dit boek heeft zijn opvolger hem onder de „mortui" op 20 Sept. 1697 vermeld als: „Ampl. ac R. D. Nico-„laus Erckelius. Rhenol. Arch. Presb. et quondam Ec-„clesiae nostrae quartus Pastor". Den 24 Sept. 1697 is hij in de Oude kerk begraven, blijkens het register, waarin staat: „D'H^r Nicolaes van Erckel opt bagijnhoff „over de pomp; eygen graft; twee mael over luyt".

Achter in deel IV, na een groot aantal onbeschreven bladzijden, volgende op de notulen dd. 3 April 1704, staat:

„Aenteeckeninge van de wereltlijke priesters die bij „de heeren burgemeesteren ende regeerders der stadt „Delft geadmitteert sijn, binnen deselve stadt oft op de „Delfshaven te wonen".

> „Den 9 December 1677 is — — — — ge-„admitteert te wonen op de Delfshaven **Gijs-„bertus Coppens**, wereltlijck priester, geboor-„tigh van 't lant van Cleef, mits hem regu-„leerende naer de placcaeten deser landen".

In de Bijdr. Haarl. (XIX, 190), de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen wordt hij genoemd: N. Koppers, welke initiaal echter de onbekendheid met den doopnaam beteekent. Deze priester heette werkelijk: Gijsbertus Coppers, zooals blijkt uit het door hem aangelegde doopboek, dat zich thans in het stedelijk archief te Rotterdam bevindt. Coppers is van de statie Brielle naar Delfshaven gekomen en later pastoor geworden te Kekedom in zijn geboorteland.

Het is wel opmerkelijk dat deze priester admissie heeft kunnen verkrijgen, drie jaar nadat de Heeren van de Wet hadden „vastgestelt dat noyt eenige exercitie bij

„iemant van de Pausgesinde aldaer (te Delfshaven) naer „desen meer sal werden getolereert" En waarlijk, ook ditmaal hadden de predikanten duidelijk genoeg tegen dezen paapschen indringer gewaarschuwd, die den 26 Februari 1677 al begonnen was met doopen en daarmede bleef voortgaan, zoodat hij in dat jaar 12 maal dit Sacrament heeft toegediend. Reeds in de vergadering der Heeren van de Wet op den 17 Mei kwamen de predikanten klagen. De notulen luiden: „Present d' Heeren Fijck, „Burgermeesteren ende alle Schepenen praeter van der „Mast ende Thierens — Ds. van Houten ende Ds. Groene„wegen, predicanten op de Delfshaven benevens de Rente„meester, Dirc Verbrugh ouderlingh gecommitteert wegens „den kerkeraet aldaer, hebben haer Achtb. voorgedraegen „dat op de Delfshaven een priester woonaghtig was, die „met een seer groot confluentie van volck sijn dienst „aldaer was exerceerende tot groote opspraeck ende „ergernisse van de gemeente aldaer; versoeckende dat „haer Achtb. daerin wilde voorsien. Waerop gedelibereert „sijnde, is goetgevonden en geresolveert dese saeke met „den eersten in de complete vergaedering te examineren „ende af te doen".

Of de Heeren, toen ze deze beslissing namen om de zaak in eene volgende vergadering af te doen, ernstig dit voornemen hadden, lijkt twijfelachtig. Misschien was hunne bedoeling slechts de predikanten voorloopig tevreden te stellen? Hoe het zij, tot eene afdoening in vergadering is het niet gekomen en Coppers is, naar het schijnt ongestoord, zijn dienst te Delfshaven blijven doen, tot den 9den December de oogluikende toelating veranderd werd in een officieele door de burgemeesters. Uit het doopboek kan eenigermate worden afgeleid hoe talrijk de Delfshavensche gemeente destijds was. In de 12 jaren van 1677 t/m 1688 werden respectievelijk 12, 6,

7, 7, 6, 15, 11, 9, 10, 11, 13 en 10 doopsels toegediend.

Blijkens zijne eigenhandige aanteekening in dit doopboek, heeft de door den Jansenist Barchman Wuytiers op 21 Mei 1729 aangestelde pastoor Petrus Franciscus van Biesbrouck (P. van Biesenbroeck volgens Bijdr. Haarl. XVII: 225) de na dezen datum vermelde personen gedoopt, beginnende op 28 Mei. Deze pastoor deelt verder mede, dat hij vroeger pastoor is geweest te — — — (?) in Vlaanderen en wegens de vervolging aldaar, herwaarts is moeten vluchten.

> „Den 22 dito is — — — geadmitteert binnen „de stadt te wonen **Willem van der Stock**, „geboortigh van Antwerpen tot wereltlijck priester „in plaets van Balthazar van der Beeck, mits „ut supra; ende heeft sijn logement genomen „agter de marct in de huysing van Adriaen „Wittert".

Wilhelmus van der Stock, geb. 10 Febr. 1624 zou volgens Arch. Utr. (I: 443) niet van Antwerpen, maar van Brussel afkomstig zijn. In 1642 tot de Societeit toegetreden, is hij in 1656 priester gewijd. Toen hij in 1677 te Delft aankwam, had deze pater reeds dienst gedaan te Arnhem, Leeuwarden en Breda. In 1685 is hij weder naar Breda vertrokken, waar hij korten tijd later is overleden. Hoewel van der Beke reeds den 12 April 1677 overleden was, is ruim acht maanden daarna de vacature pas door de burgemeesters aangevuld. De reden dezer vertraging blijkt niet. „Agter de marct" heette in den volksmond dat gedeelte van de destijds reeds officieel: „oude lange dijk" genoemde gracht, waar toen de kerk en pastorie der Jezuïeten stonden en zich nu de St. Josephs kerk bevindt. (Ook „papehoek"; zie p. 237).

„Den 23 Maert is — — — — geadmitteerd „**Johannes Adriaensz. Snouck,** wereltlijck pries- „ter geboortigh binnen Delft, ende heeft sijn „logement genomen opt bagijnhof".

In de Bat. Sacr. wordt medegedeeld dat Joannes Snoeck S.T.B., geboren te Delft, die na de reformatie de eerste pastoor is geweest te Vlaardingen, op den 22 Febr. 1684 in zijne geboorteplaats overleden zou zijn. Evenwel komt zijn naam omstreeks dezen datum niet voor in de begrafenis registers en ook niet in het doop-, trouw- en doodboek van den Jansenistischen pastoor van het Beggijnhof N. van Erckel.

„Den 7 Julij 1689 is — — — geadmitteert „**Matthias van Gulyck,** gewesene cappellaen ten „huyse van d'hr van Warmont, sijnde werelt- „lijck priester, om te moogen resideren op Delff- „haven, mits hem regulerende naer de placcaten „deeser landen".

Matthias van Gulick, geb. te 's Hertogenbosch den 9 Januari 1645, is in 1671 Jezuïet geworden, doch heeft daarna de Societeit weder verlaten. Vóór hij te Delfshaven kwam, was hij reeds te Warmond werkzaam geweest. Van Delfshaven is hij naar Kromme Mijdrecht en de Hoef vertrokken (Bat. Sacr. II: 144, 233).

„15 Mey 1696 is geadmitteert **N. Oosterlingh,** „op het bagijnhoff".

Matthias Oosterling S. T. B., geb. te Edam, als Jansenist voorkomende in de lijst der refractarii, is uitvoerig behandeld in de Bat. Sacr. en hare Nederlandsche navolgingen en herhaaldelijk besproken in het Arch. Utr. en de Bijdr. Haarl.

„12 Aug. 1698 is geadmitteert **N. de Brier**
„achter de marckt".

Laurentius de Brier, geb. te Duinkerken den 9 Aug. 1665, ook genoemd: Nicolaas Laurentius de B., is de laatste pater Jezuïet geweest die de door zijne ordesgenooten gestichte Delftsche Statie heeft bediend. In het laatst van Juli 1708 heeft de Brier zijn in 1705 reeds verjaagden pastoor Norbertus van Mol in de ballingschap moeten volgen (Bijdr. Haarl. III: 261 en Bongaerts: de Teresia kerk: 69) De statie werd in bewaring gegeven aan de Franciscanen die ze behouden hebben toen de Jezuïeten bij voortduring gebannen bleven en de Orde later opgeheven werd. De Jezuïeten die later in Delft op zich zelven werkzaam zijn geweest, nl. Joannes Cluysen, gen. Sanders en daarna Joannes Baptista Ovijn, hebben nooit admissie van de Regeering verkregen en zijn eens of meermalen uit de stad verjaagd geworden. Opmerking verdient dat Pater de Brier reeds den 12 Aug. 1698 geadmitteerd is geworden, terwijl werd ondersteld dat hij pas later te Delft zou zijn gekomen.

De vorenstaande lijst getuigt dat er in de 2e helft der XVIIe eeuw door de burgemeesters al bijzonder weinig toezicht werd uitgeoefend op de te Delft aanwezige priesters. Terwijl de regeerders dezer stad zich gedurende een groot deel der XVIIIe eeuw zouden onderscheiden door bijzondere bemoeizucht met de inwendige aangelegenheden der Roomsche gemeente, schijnen hun voorgangers, die aan de bovengenoemde priesters admissie hebben verleend, hierin niet veel meer dan eene formaliteit te hebben gezien. De ontstane vacatures worden soms op de zonderlingste wijze vervuld door priesters die niets gemeen hebben met hun voorgangers. Zoo komt Stalpaert van der Wiele na den ouden van Vliet en wordt hij opgevolgd

door de Jezuïeten van der Beke en van der Stock. De Jezuïet de Pottere krijgt als vervanger den waarschijnlijk Jansenistisch gezinden Braber. Van Ruyven, H. Purmerent en van der Dussen hadden met elkander geen punten van aanraking, terwijl de geloofsrichtingen van Been en van v. Heussen stellig geheel verschilden. Vier Jezuïeten worden ten stadhuize als wereldlijke priesters opgeschreven. Zeer vele priesters, die toch stellig in het bedoelde tijdvak te Delft hebben gewoond, komen niet in de lijst voor. Zoo missen wij daarin Adrianus van Dijck, Cornelius Dierout en Joannes de Grave S.T.B., die kapelaans zijn geweest in het Beggijnhof (Arch. Utr. I: 288, 390, 410) en Joannes Wijnants die in 1656 met de Jezuïeten samen woonde (Arch. Utr. III: 53). Dat deze en waarschijnlijk nog vele andere wereldlijke priesters zonder admissie zijn geduld geworden, is echter veel minder opmerkelijk dan het feit, dat hetzelfde ook met zóó vele Jezuïeten heeft plaats gehad. Volgens eene in mijn bezit zijnde aanteekening van wijlen Pater Bongaerts, hebben gedurende dit tijdvak zeventien in de lijst niet genoemde Jezuïeten korter of langer te Delft gewoond, waarvan het gevolg ongeveer hierop neerkomt dat, terwijl steeds één Jezuïet officieel was geadmitteerd, een andere ongeadmitteerde pater naast hem werd geduld. Deze paters nu, waarvan de groote meerderheid bovendien uit Belgie herkomstig was, hetgeen trouwens blijkens de admissie van van der Beke en van der Stock door de Regeering niet als een bezwaar werd beschouwd, kwamen volgens de toen geldende bepalingen in de allereerste plaats in aanmerking om verbannen te worden.

Toch hadden de oudste der in deze lijst voorkomende priesters te Delft een tijd van vervolging en van onrust doorleefd.

Den 3 Maart 1643 hadden de Heeren van de Wet

„mette groote clock vant stadthuys" hunne keur van den 18 Januari te voren doen bekendmaken, als volgt: „Alsoo niettegenstaende de placcaten, voor desen tegens „de pausgesinde ende haer conventiculen geemaneert, „ende iterativelicken gerenoveert, men bevint dat, in „plaetse van deselve te obedieren, sij soo seer in stouticheyt „hebben toegenomen, dat se niet alleenlick haer vergae-„dering continueeren, maer oocso in alle licentie ende „soo grooten getale dagelicx bij den anderen comen, in „allen schijn ofter geen placcaten en waren, hebbende „daertoe gecoft huys aen huys, ende d'selve alsoo geappro-„prieert, dat se door de toegangen in de respective scheyt-„muyren gestelt, niet en konnen met vrucht werden „verstoort; dat mede de cloppen (soo men se noemt) „contrarie de placcaten in haer bijwooning van meer als „twee te samen continueeren, ende eenige onder hen „schoole houden, alwaer se de jonge jeucht in haer super-„stitien instrueeren tot nadeel van de ware gereformeerde „religie ende onruste van de goede gemeente. Omme te „versien, soo ist dat mijnheeren van de Weth deser stad „goedgevonden hebben te interdiceeren ende te verbieden „sulcx sij doen bij desen, alsoodanige openingen, deuren „ende toegangen, als in de scheytmuyren, heyningen „ofte dacken soude mogen sijn gestelt; d'selve deuren „ende casijnen daerinne sijnde uyt te nemen binnen de „tijt van veertien dagen ofte uyterlicke drey weecken, „ende die te stoppen ofte doen stoppen met calck ende „steen, ofte andersints met beste plancken, opte verbeurte „van hondert guldens van ijder ongestopt ende open-„gebleven deur ofte toeganck, die naer den voorssegden „tijt bij de heeren van de Weth selffs ofte ten minsten „haere gelasten naer gedane visite open ende ongestopt „bevonden soude mogen werden, voor welcke verbeurte „als vooren de gebreeckigen paratelicken geexecuteert

„sullen werden sonder eenige remissie: te appliceeren „de voorssegde boeten den Officier, den aenbrenger ende „den armen, elcx een derde paert. Lasten ende bevelen „voorts den clopsusteren haer van malkanderen te sepa- „reeren in bijwooninge, volgens de placcaten op peyne als „in deselve; haer vorders ende allen anderen interdicee- „rende schole te houden sonder expres ende op een nieuw „vercregen schriftelick consent, houdende alle voor desen „gegeven ende vergunde acten van consent voor gecas- „seert, ende al ofse niet gegeven en waeren, op gelijcke „verbeurten ende boeten als boven, ende mede te appli- „ceren alsvooren".

En den 25 April 1649 was door dit college het volgende besluit genomen: „Is geresolveert de geadmitteerde „priesters te ontbieden ten huyse van d' Heer pensionaris „Kinschot en door denselven te vermanen en te bevelen „haer te reguleren volgens de placcaten van de H.H. „Staten generael, op peine van te verliesen het effect „van haer admissie; item de andere niet geadmitteerde „priesters, de bijeenwoninge der cloppen, de paepse „scholen ende conventiculen te storen ende te weren „volgens deselve placcaten; ende is diensvolgens den „heer Officier gerecommandeert, de voorssegde placcaten „in voegen als voorssegt te executeren. Gedaen bij alle „de H.H. van de Weth, behalve Dirc van Coolwijk „Schepen".

Laat ons nu zien hoe destijds de houding van den Delftschen Schout tegen de Roomschen was.

De brief door hem op den 25 Mei 1635 aan het Hof gezonden in antwoord op eene aanschrijving (Bijd. Haarl. VII: 74) bevat betuigingen van ambts- en religieijver en eindigt met de verklaring: „Sal niet nalaten in het „toecomende mij te evertueren om, U. E. last volgende, „de superstitien ende pausgesinde leere uyt dese quar-

„tieren te weeren en te stuyten, so veel mijns vermachts „sal wesen". Of het Hof dit alles geloofd zou hebben? Er is reden om het te betwijfelen. De ijver der Officieren in het vervolgen der Roomschen was dikwerf meer voorgewend dan ernstig gemeend.

Dezelfde Schout, F. van Santen, geeft in zijn brief d. d. 23 April 1654 (Bijdr. Haarl. IX: 12) nogmaals de verzekering van zijn ambtsijver, nu reeds 24 jaar betoond, waarmede evenwel in volkomen strijd is zijne onware bewering dat er destijds binnen de „Stadt ende „jurisdictie van deselve" slechts vier priesters zouden hebben gewoond. Met de jaren is hij echter gaan inzien dat het voorzichtiger is zacht preventief dan ruw repressief op te treden? Immers, hij heeft ontdekt dat de „populace na gedane storinge niet en is in bride te houden". Het Hof zal waarschijnlijk wel begrepen hebben dat de schrijver op deze manier tevens gemakkelijk op een goeden voet met de Roomschen kon blijven, wat voor hem meer voordeel beloofde dan eene aanvallende houding.

Voordeel hebben de opvolgende Schouten, — François van Santen tot 20 Dec. 1675, Gerard Jansz. Putmans van 1676–'80 en Joan. Bernardsz. Della Faille van 1680–1713, — in ruime mate van de Roomschen getrokken.

Alvorens deze aangelegenheid nader te bespreken, teeken ik duidelijkheidshalve aan, dat er in de tweede helft der XVIIe eeuw te Delft drie afzonderlijke bij den Magistraat bekende Katholieke gemeenten bestonden, ieder met haar eigen herder en kerklokaal; te weten:

A. De gemeenten van St. Hippolytus en St. Ursula, aldus genoemd naar de beide vroegere parochiekerken, welke de Gereformeerden in bezit hadden. Zij hadden hunne kerklokalen in het Beggijnhof, waar ook hunne pastoors woonden. Geleidelijk zijn zij onder den invloed

van hunne herders, — allen wereldlijke priesters — afgedwaald naar het schisma waarin zij, — echter in steeds verminderend getal, — zijn blijven volharden.

De sterke afneming dezer gemeenten blijkt duidelijk uit de doopboeken, in 1671 aangelegd door de twee eerste beslist Jansenistisch gezinde pastoors, Joannes Roos van St. Hippolytus en Nicolaus van Erckel van St. Ursula, welke boeken door hunne opvolgers zijn bijgehouden.

Gemiddelde aantallen doopsels per jaar:

Jaren	Parochie van St. Hippolytus	Parochie van St. Ursula	Te zamen	
1672–1681	21,2	26,8	48,—	doopsels.
1710–1719	7,7	12,5	20,2	〃
1744–1753	0,8	3,4	4,2	〃
1782–1791	—	1,7	1,7	〃

B. De in 1592 door den Jezuïet Cornelius Duyst gestichte statie, die in het eerste deel der XVIIe eeuw haar kerklokaal reeds bezat aan den Ouden langendijk beoosten de Molenpoort, ongeveer ter plaatse waar de tegenwoordige St. Josephskerk staat. Deze plek welke gewoonlijk genoemd werd: „achter de markt" of deftiger: „bezijden het marktveld" had aan deze omstandigheid bovendien den hierboven medegedeelden naam van „papenhoek" te danken.

Toen de laatste Jezuïet, die deze statie bediend heeft, — de hierboven genoemde Laurentius de Brier, — in 1708 gebannen werd, heeft hij de doopboeken medegenomen, zoodat deze nu te Delft niet meer aanwezig zijn. Doch uit het doopboek der Franciscanen, die enkele maanden na het vertrek van de Brier de statie hebben bezet, blijkt voldoende dat het aantal der Roomschen veel

malen dat der Jansenisten overtrof. Door de paters werden gemiddeld per jaar toegediend:

Van 1710 t/m '19	:	109,2	doopsels.
„ 1744 t/m '53	:	110,5	„
„ 1782 t/m '91	:	154,1	„

Thans moet worden aangetoond dat deze gemeenten werkelijk belangrijke bedragen aan de Schouten hebben betaald.

Achter de Resolutie der Staten van Holland en Westfriesland dd. 12 Oct. 1786 is een staat gevoegd, waarin wij lezen dat de Hoofdofficier der stad Delft „geniet „jaarlijks aan recognitie van de Roomsche ingesetenen „ende Besorgers van de Roomsche kerken *f* 650,0,0".

Dit cijfer overgenomen uit het rapport van den waarnemenden Schout dd. 6 Juni 1786, behoort echter in twee deelen te worden gesplitst, want blijkens het memoriaalboek hadden de burgemeesters den 28 September 1748, in overweging nemende „de beswaarden staet" van de drie „Roomse" (!) kerken, hun blootgelegd door de beide pastoors op het Beggijnhof en de kerkmeesters der kerk terzijde van het marktveld, „goedgevonden de „saeken daarheen te dirigeeren dat in het toekomende, „in te gaan met den jaere 1749, niet meerder voor pro„tectie gelden aan de successive Heeren Officieren dezer „stad zal werden betaalt als seshondert vijftigh gulden, „namentlijk door de twee kerken op het Bagijnhof de „somma van tweehondert vijftigh gulden, en door de „kerk agter de Marct vierhondert gulden 's jaars; doch „werden de pastoors en kerkmeesteren voornoemt gelast „voor dezen jaere 1748 aan den Heer Officier te voldoen „sodanige somma als in vorige jaren hebben betaalt".

Deze „sodanige somma" te voren voor „protectie gelden" betaald, had blijkens eene marginale aanteekening bij de

notulen dd. 28 Dec. 1708, sinds 1710, toen de „jaarlijxse „recognitie" was „gereguleerd", bedragen: *f* 800, „te „weten 500 voor de kerk agter de markt; 300 voor het „bagijnhof".

Al was nu die recognitie van *f* 400 per jaar, waarmede de statie der Franciscanen van 1748 tot 1786 belast is geweest, niet de allerhoogste door eenige gemeente in Holland betaald, want te Gouda b. v. moest *f* 748 worden opgebracht en te Enkhuizen *f* 600, zoo behoorden toch de Delftsche Roomschen in vergelijking met hunne geloofsgenooten elders, tot de hoogst aangeslagenen, zooals uit den bedoelden staat blijkt. Te Amsterdam, Rotterdam en Haarlem werd zelfs in het geheel geen recognitie betaald. (Knuttel II: Bijl. K.)

De Delftsche Schout trok dus, meer dan zijne ambtgenooten in andere steden, voordeel uit het Katholicisme. En vroeger was dit in nog veel sterker mate het geval geweest. Ten stadhuize bevindt zich een door de pensionarissen ten hunnen gebruike bijgehouden „receuil der „stad Delvt", waarin de volgende aanteekening voorkomt: „Aan de Officieren is voorheen wel gegeven 2000 of „2200 gls, maar seedert A° 1691 maar 1600 gls; uyt „de kerken van het Bagijnhoff 900 gls namentlijk, en „die van agter de markt 700 gls". In verband met de toenmalige waarde van het geld waren dus de Delftsche Roomschen in de tweede helft der XVIIe eeuw met een zware recognitie belast.

Wij mogen aannemen dat de Regenten, toen zij den Schout officieel toestonden recognitie van de Roomschen te heffen, — wat zij daarbij gedacht hebben, blijve in het midden, — tegenover elkander, den Schout en de belasten, voor deze betaling motieven hebben opgegeven die, hoe gezocht ook, ja onwettig, althans geschikt waren om publiek te worden besproken. In geen geval zullen

de Heeren den Schout deze recognitie hebben willen toekennen als eene belooning voor plichtsverzaking en eene aanmoediging om er mede voort te gaan.

Welnu, aangezien hierboven gebleken is, dat deze plichtsverzaking voortdurend heeft plaats gehad, zoo rijst het vermoeden dat de Schout zich daarvoor bovendien in stilte nog heeft laten betalen, hetzij telkens als hij voor eene overtreding de oogen moest sluiten, hetzij bij abonnement jaarlijks. Te meer wijl hij aanspraak had op een deel der bij overtreding opgelegde boeten, welk emolument hij zoodoende opofferde. Opmerking verdient de omstandigheid dat de Jezuïetenstatie, ondanks hare belangrijkheid, in 1691 officieel lager belast werd dan de weinig talrijke gemeenten in het Beggijnhof. Dit versterkt het vermoeden dat naast de officieel bekende recognitie nog eene geheime werd betaald. Deze laatste zal dan voor de Jezuïeten, die zeer groote behoefte hadden aan oogluiking, vrij belangrijk zijn geweest, en voor de Jansenisten onbeduidend. De in het geheim zoo zwaar belasten zouden dan eene kleine vergoeding hebben gekregen doordien ze minder voor de officieele recognitie betaalden.

Dat de parochianen der kerk achter de Markt in staat en bereid waren tot het brengen van offers voor de goede zaak blijkt o. a. uit den „Status missionis Hollandicae S. J." van 1656 (Arch. Utr. III: 53), waarin wordt medegedeeld dat de gemeentenaren hunne priesters behoorlijk onderhielden. En als later bij de Resolutie der Staten van Holland d.d. 15 Maart 1729 de Armmeesters der Roomschen te Delft bevoegd worden verklaard tot het ontvangen van testamentaire legaten, hetgeen vroeger bij plakkaat verboden was, zullen wij den liefdadigheidszin dezer gemeentenaren kunnen waardeeren.

Wanneer zij hun geld voor zulke doeleinden konden en wilden beschikbaar stellen, dan hebben zij dit zeker

ook gaarne gedaan om voor hunne priesters een rustig verblijf te Delft te koopen, en hun pastoor een kapelaan te verschaffen.

Maar al mocht nu mijn vermoeden dat de Schout behalve de recognitie nog stille inkomsten van de Roomschen genoot, niet met de werkelijkheid overeenkomen; ook dan nog heeft hij reden gehad om met hen op een goeden voet te blijven. Immers dan waren zijne erkende inkomsten, die toch in ieder geval op geen enkelen rechtsgrond berustten, beter gewaarborgd. Hen te verbitteren kon zeker niet voordeelig voor hem zijn.

Dat de wetsovertredingen, bestaande in het zonder admissie binnendringen van zoovele priesters, door den Officier niet zijn geconstateerd en belet geworden, is dus zeer verklaarbaar.

Het was echter toch ook de plicht der stedelijke Regeering, tegen zulke onregelmatigheden te waken, en hierboven is medegedeeld, hoe de heeren van de Wet in 1674 den Delfshavenschen pastoor Erasmus van den Broeck hebben verbannen.

Daarentegen zien wij hen gedurende de tweede helft der XVIIe eeuw slechts éénmaal krachtig optreden tegen de Roomschen der moederstad Delft, die dan ook toen een vrij erge „stoutigheid" hadden begaan. Eigenmachtig hadden zij het kerklokaal „achter de markt" 2/5 vergroot. Dit verwekte hooge ergernis bij de Gereformeerden, welke den 71 jarigen burgemeester Aelbregt Arents van der Graef wisten te bewegen hunne klachten in de vergadering der Heeren van de Wet te doen hooren. In de notulen van dit college dd. 12 Dec. 1678 lezen wij o. a. „Bij de Burgemeester van der Graeff de vergaderinghe „voorgedragen sijnde de clagten ende murmuratien, die „sijn Ed. voorgecomen waren uit het vergrooten van de „Papekerke aen de oude lange dijck alhier, ende dat

„buyten kennisse ende eenigh het minste consent van „haer Achtb., en daerop ingenomen hebbende het bericht „van den fabrijck — — — (naam onleesbaar), bij den „welcken hetselvige vernieuwde werck door ordre van „Heeren Burgemeesteren was geinspecteert, daerinne in „substantie bestaende, dat het voorseyde werck omtrent „20 voeten was verbreet, edoch alsnu in plaetse van „dien — — — (?) daerin gemaeckt was; is goetgevonden, „alvorens daerop te delibereeren, hetselvige werck door „gecommitteerden uyt het midden van haer Achtbare „vergaderingh te doen inspecteeren, ende sijn daertoe „dan te gelijc gecommitteert de Heeren Beresteyn van „Hoffdijck Burgemeester, van der Hoeff ende Della „Faille Schepenen, nevens den Pensionaris ofte de Secre„tarissen deser stadt".

Den 19 Dec. 1678 werd genotuleerd: „D' Heeren „haer achtb. gecommitteert tot het inspecteeren van de „huysinge, geapproprieert tot een paepse kerck, in de „notulen van huyden acht dagen gemelt, hebben gerap„porteert dat de voorseyde kercke ontrent 2/5 was ver„groot, dat de caemer tot de voorseyde kercke gemaeckt, „voor desen was breet geweest 25 voet, ende nu ver„breet tot 45 voeten en sulcx de breete in de lengte „verandert; waerop gedelibereert sijnde, is goedgevonden „en verstaen dat de voorseyde huysinge in voege als „voren tot een kerck geapproprieert, wederom sal werden „gebragt in die staet ende tot soodanige woonhuysinge „als deselve voor dese toestelling is geweest".

Zonder genade werd dus deze aanmatiging der Roomschen gestraft!

Van waar dan deze bijzondere welwillendheid van de Regenten jegens de ongeadmitteerde priesters in de moederstad, terwijl zij van den Broeck, die zelfs oorspronkelijk door de burgemeesters was toegelaten, zonder

dat deze iets had misdreven, in 1674 weder uit Delfshaven verjoegen?

Het is onaanneemlijk dat zij geen kennis zouden hebben gedragen van het verblijf te Delft en van de werkzaamheid dezer ongeadmitteerde priesters, die zich toch waarlijk niet schuil hielden. Evenmin behoefde het hun op den duur onbekend te blijven dat de zoogenaamde „wereldlijke priesters" in de pastorie achter de Markt feitelijk Jezuïeten waren, want als de heeren dit oorspronkelijk niet geweten hebben, dan hadden zij dit wel kunnen vernemen in het Beggijnhof, waar de paters der Societeit als gevaarlijke mededingers en tegenstanders werden beschouwd.

Dit oogluikend dulden van priesters mag zeker niet worden toegeschreven aan onverschilligheid van de zijde van den Magistraat, die immers in andere opzichten zoo telkens blijk gaf van bemoei- en heerschzucht. In hoofdzaak zie ik er een gevolg in van dien geest van religieuze verdraagzaamheid, waardoor de Delftsche Regenten zich in het algemeen reeds vroeger onderscheiden hadden boven hunne ambtgenooten in vele andere steden, waar de Roomschen zoo zwaar te lijden hadden gehad. Betrekkelijke, geen volkomen verdraagzaamheid en opgevat volgens de toenmalige begrippen! In de tweede helft der XVIIe eeuw was de stemming der Lands- en Stadsregeeringen in de VII Provinciën zeer veel zachter jegens de Roomschen dan in het vorige tijdvak, terwijl de strijd tusschen de rechtzinnigen en de clerezy, nog pas beginnende, aan de Staten nog geene aanleiding had gegeven om voor de Jansenisten partij te trekken en de Roomschen tegen te werken. De Apostolische Vicarissen waren dan ook tevreden over de vrijheid door de Roomschen genoten (Arch. Utr. XVIII: 232).

De Godsdiensthaat, al mocht ze nu en dan opflikkeren,

als de Hervormden in Katholieke landen vervolgd werden, begon plaats te maken voor overwegingen van politieken aard. De Roomschen, al wilde men ze onder toezicht en in een toestand van staatkundige minderjarigheid houden, werden meer en meer beschouwd als nuttige burgers in den Staat en men achtte het niet in het belang van den handel en de nijverheid in de Republiek, hen door Godsdienstvervolgingen tot een vertrek naar elders te nopen. Ook was men gaan begrijpen dat voor een Roomsche gewetensvrijheid alléén geen Godsdienstvrijheid is, en dat hij ook vrijheid van Godsdienstuitoefening behoeft, waarvoor priesters noodig zijn.

Hierbij kwam nog dat van de Protestantsch geworden Regenten familiën veelal enkele takken den ouden Godsdienst getrouw waren gebleven, en deze omstandigheid heeft in vele gevallen den Roomschen bescherming verleend. Wel is waar vindt men onder de Delftsche Roomschen in het onderwerpelijk tijdvak niet, zooals in enkele andere steden, eenige vermogende adellijken, die door de Burgemeesters niet te zeer als hun minderen werden beschouwd, maar onder de Gemeentenaren in het Beggijnhof trof men in den beginne verscheidene deftige namen aan, die ook in den „papenhoek" niet ontbraken. En tot de rechtzinnige gemeente der Jezuïeten moet blijkens de doopboeken der Franciscanen ook een aantal welvarende, ja gegoede fabrikanten, handelaars, neringdoenden en renteniers hebben behoord. Deze Roomschen vormden eene macht van eenige beteekenis op koopmans gebied, welke omstandigheid de Regenten die handel, nijverheid en scheepvaart moesten bevorderen, en daarbij trouwens zelven ook belang hadden, allicht gunstig voor hen gestemd zal hebben.

Waren de Regeeringspersonen dus geneigd om de oogen te sluiten voor het ongeoorloofd binnendringen van priesters,

ja van „vreemde munnicken", zij zouden zeer stellig in het belang hunner populariteit niet bij deze houding hebben volhard, wanneer de Delftsche predikanten, even als de Delfshavensche in 1674 hebben gedaan, waren komen dreigen met de ontevredenheid van het Gereformeerde volk over deze toeneming der papen.

Het blijkt niet dat dit oogluikend toelaten van priesters aanleiding zou hebben gegeven tot klachten van de zijde der predikanten, die toch waarschijnlijk de bewerkers zijn van de bovenvermelde beschikking van de heeren der Wet, waarbij het afbreken van de vergroote kerk achter de Markt werd gelast. Hebben deze predikanten niet opgemerkt dat eenige priesters geene admissie hadden verkregen; is het hun onbekend geweest dat onder de priesters Jezuïeten waren? Een en ander is onwaarschijnlijk. Vermoedelijk hebben zij er geen groot gevaar voor de Gereformeerde religie in gezien, en begrepen dat het hun zeer moeielijk zou vallen de aanwezigheid te bewijzen van personen, die de bescherming van den Schout genoten en wie de Regeering niet ongezind scheen te zijn.

Ook van de zijde der hoogere Regeeringscolleges kreeg de Delftsche Magistraat gedurende de tweede helft der XVIIe eeuw geen dringende bevelen of wenken tegen de Roomschen, zooals in de vorige periode. Deze zouden onder Jansenistischen invloed in een later tijdvak weer gegeven worden.

Zoo er dus destijds feitelijk groote welwillendheid jegens de Roomschen bestond; op het papier bleef de onverdraagzame geest voortleven. Strenge bepalingen tegen de Katholieken maken en laten voortbestaan, doch ze niet naleven was doelmatiger dan het officieel schenken van meerdere vrijheid aan hen die de Staatsreligie niet beleden. Dit zou de antipapistische hartstochten der massa hebben opgewekt. In deze overweging ligt zeker de reden

waarom niet aan de oogluikend gedulde priesters eene regelmatige admissie is verleend. De erkende vermeerdering van het aantal papen zou allicht opschudding hebben verwekt, en — het lijkt paradoxaal — niet alleen voor het overwicht der Regeering bij de burgers, maar ook voor de zekerheid van het verblijf der ingedrongen priesters was het dus maar beter dat deze geen admissie verkregen.

Al moge ik in deze beschouwingen gebruik hebben gemaakt van onbewezen onderstellingen, ik vertrouw dat de hierboven gegeven verklaring van het feit dat te Delft zoovele priesters zonder admissie rustig hebben kunnen wonen, hetgeen in de meeste steden en dorpen niet zou zijn geduld, vrij aanneemlijk zal worden geacht.

Hoe het zij, het feit zelf is door zijne gevolgen van groote beteekenis geweest. De Jezuïeten hebben daardoor veel grooter werkzaamheid kunnen ontwikkelen, en dus zijn zeker zeer vele Roomschen weerhouden geworden om over te loopen naar de gemeenten in het Beggijnhof.

In den strijd tusschen de door Duyst gestichte statie en de door Arnauld bezielde gemeenten, hebben dus de Schout en de Regenten, zonder het te weten, krachtige hulp verleend aan de partij van Rome.

H. E. VAN BERCKEL.

HET S. URSULEN-KLOOSTER
TE PURMEREND.

In het archief der parochiekerk van Purmerend bevindt zich een veertigtal oude bescheiden over het klooster der zusters Tertiarissen van S. Franciscus, dat aldaar in de 15de en 16de eeuwen bestaan heeft en toegewijd was aan S. Ursula. Toen in het jaar 1879 deze verzameling door mij aldaar werd aangetroffen, was ze gewikkeld in een groot perkamenten folioblad, hetwelk de eerste bladzijde bleek te zijn van een veertiende-eeuwsch Antiphonarium, met schoon notenschrift, groote, sierlijke beginletter en bloemenrand. Door den pastoor, Deken Kappelhof z. g. werd mij vergund, de stukken te ordenen en kortelijk te beschrijven, en aan het folioblad eene plaats te geven in het Bisschoppelijk Museum [1]). Vanwaar, of op wat wijze de verzameling verkregen was, daarover was niets bekend.

Blijkbaar hebben we hier geen volledig archief; maar toch mogen we bijzonder dankbaar zijn, dat deze bescheiden bewaard bleven; immers, voor zooveel mij gebleken is, was er tot nu toe van dat klooster niet veel meer bekend dan alleen het feit, dat het bestaan heeft.

Het convent is eene stichting van zekeren „Claes Baertoutszoen priester", die in 1392, Donderdag na S. Catrienendag, een huis met erve, hetwelk hij op S. Maartensdag (translatio) 1382 van zijne moeder „Gheer-

1) *Gids in het Bissch. Mus.* 1900, bl. 36, N°. 117*b*.

truyt Baertouts weduwe" gekocht had [1]), en dat gelegen was op de „middelgrafte" te Leyden, in handen stelt van vijf andere priesters *„tot der mannen personen of vrouwen personen behoef die ongebonden sijn en Gode dienen „willen in ootmoede en penitenciën ende wonende sijn binnen „Purmerende in husinghe die heer* Claes *daar ter arme „gheesteliker personen behoef ghemaect heeft of tot anderen „armen luden behoef daer 't desen vijf priesteren voir- „screven bet an besteet denckt wesen."* Het geheele stuk [2]) luidt als volgt:

Wi Jan Heren Symanszoen ende Gherijt Janszoen Scepene in Leyden oirkonden, dat voir ons quam heer Claes Baertoutszoen priester mit sinen voecht, ende gaf mit sinen vryen wille mit goeden berade vander hant ende opdroech ende verteech husinghe ende erven gheleghen binnen der vryhede van Leyden op die middelgraft, vertreckende voir vander graft afterwarts an Pieter Aelbrechtszoens ende Dirc Nuweveens erven, ende beleghen heeft an die een zide Jan Heynen zoen ende an die ander zide Griete Wolfaerts wedue ende Willem Mosch, alle drie mit horen husen ende erven. Ende dese voirscr. husinghe ende erven ghift heer Claes voirs. mit sijns voechts hant in die ere Goods tot enen ewighen testament in handen heer Ghisebrechts Dou, heer Willems Lambrechtszoen, heer Gherijts van der Hurst, heer Pouwels Albertszoen, ende heer Pieter Danelszoen uut den Pol, priesteren, tot der mannen personen of vrouwen personen behoef die onghebonden [3]) sijn ende Gode dienen willen in oetmoede ende penitenciën, ende wonende sijn binnen Purmerende in husinghe die heer Claes daer ter armer gheesteliker personen behoef ghemaect heeft, of tot anderen armen luden behoef daert desen vijf priesteren voirscr. bet an besteet denct wesen. Voert wanneer een van desen viven voirnoemd stervet so stellen die ander

---

1) Blijkens perkamenten Schepenbriefje, N°. 1 van de verzameling; met twee afhangende zegels van de Leidsche Schepenen Dirc Poes Jans Den en Dirc die Bruyne.

2) N°. 2, Perkament met afhangende zegels der schepenen. Achterop: „Dit is here Claes onse paters brief van syn huysinge binnen Leyden."

3) Ongehuwd.

vier binnen den eersten jair na sijnre doot altoes enen kiesen in des dodens stat, den innichsten mensche dien si weten bi hore consciencien, also dat deser altoes vive sellen bliven die dese voirs. husinghe ende erven sellen regieren ende bewaren. In oirkonde desen brieve bezeghelt mit onsen zeghelen int jair ons Heren duysent driehondert twie ende tneghentich des donresdaghes na sinte katerinen dach.

Claes Baertoutszoen had dus reeds vroeger een huis te Purmerend tot eene geestelijke stichting ingericht, en deze werd nu met het te Leiden gelegene huis begiftigd. Van wat aard zijne stichting wezen moest: mannen- of vrouwenklooster of armenhuis, daarover was hij het blijkbaar met zich zelven nog niet eens. Hij liet dat over aan de vijf priesters door hem aangewezen, die dan ook verder de stichting moesten beheeren en zelfs altijd vijf in getal moesten blijven.

Wie waren nu deze vijf priesters? Naar mijne meening, vijf mannen van den geest welke in die dagen *Gerrit Groote* en *Florens Radewyns* bezielde tot den arbeid voor een meer opgewekt kerkelijk leven en vuriger „devotie." Zij worden genoemd GHISEBRECHT DOU, WILLEM LAMBRECHTSZOON, GHERIJT VAN DER HURST, POUWELS ALBERTSZOON en PIETER DANELSZOON UUT DEN POL.

Vooreerst komt hier te pas eene plaats uit Thomas a Kempis' „Leven van Florens Radewyns [1])." „Ten tijde „dat te Deventer schitterde en bloeide de voortreffelijke „priester Gods Florentius ..... blonken in de streken „van Holland priesters uit, zeer aanzienlijk en wel onder„wezen in de wet des Heeren, van welke enkelen met „meester Gerrit saamgewoond hebben en door Florens „boven allen en allerhartelijkst bemind werden, en die „in hunne woonplaatsen geen kleine vrucht voor den

1) *Vita D. Florentii* Cap. XXVII, in de Opera omnia, ed. Sommalius Colon. Agripp. 1680, pag. 65.

„Heer gedragen hebben in het bekeeren der menschen „en het stichten van kloosters voor de devoten. Te „Haarlem was het Heer Gysbert Dou, stichter van twee „kloosters, en van vele kloosterzusters een voortreffelijk „leidsman. Te Medemblik Heer Paulus, een man geheel „aan God toegewijd en rechtschapen. Van hen ook maakt „Meester Gerrit gewag in zijne brieven en door hen is „het eerst de devotie in Holland begonnen en voortge- „wassen."

Ten andere vinden we toelichting in den „Brief over de eerste stichting van het klooster te Windesheim" geschreven door *Willem Vornken*, die negen en twintig jaren aan het hoofd van het Windesheimsche kapittel heeft gestaan [1]). Hij noemt daar de paters en rectors op der eerste congregaties, mannen die op de prediking van Meester Gerrit Groote van zijnen geest bezield en zijnen ijver ontstoken waren, en in hunne woonplaatsen de maagden tot het kloosterlijk leven gebracht of ook haar bestuurd hadden; en daaronder vinden wij: „in Leydis dominus Petrus de Poel; in Harlem dominus Hugo Goltsmit; in Amstelredam dominus Ghysbertus die Oude; in Horn magister Paulus de Medembliec. Item dominus Paulus in et de Enchusen; item dominus Nycolaus in et de Pormereynde."

Nu meen ik niet lichtvaardig te oordeelen, als ik onder de hier genoemde personen wel vier mannen herken die in de stichtingsacte voorkomen. Vooreerst al CLAES BAERTOUTSZOON zelven als „dominus Nycolaus in et de Pormereynde", GHISEBRECHT DOU als dominus Ghysbertus die Oude. POUWELS ALBERTSZOON mag gehouden

1) *Het klooster te Windesheim en zijn invloed, door Dr. J. G. R. Acquoy*, Utrecht 1876, II[de] Deel, bl. 106 en 285—55. Op deze laatste bladzijden staat de geheele brief, die in het Latijn geschreven is, als Bijlage gedrukt, naar twee, te Utrecht en te 's Gravenhage berustende handschriften.

worden voor Paulus de Medembliec, of wel voor Paulus in et de Enchusen, en eindelijk bestaat er geen bezwaar om PIETER DANELSZOEN UUT DEN POL voor een en denzelfden te houden als Petrus de Poel. Het woord *pol* komt, volgens het Zaanlandsch Idioticon van Dr. Boekenoogen, ook voor in den zin van *laag land*, *broek*, *polder*; en zoo mag uut den Pol verklaard worden in verband met de geslachtsnamen *Uuttenbroek*, *van de Poll* en *van der Poel* [1]).

Eindelijk is het wel opmerkelijk, dat de woorden der beschikking „tot der mannen personen of vrouwen personen behoef die *ongebonden sijn ende Gode dienen willen in oetmoede ende penitenciën*" zoo grootelijks gelijkvormig zijn aan die waarmede Gerrit Groote zelf in 1374 eene stichting van arme zusters had gemaakt. Professor Moll verhaalt [2]): „het moesten jonkvrouwen zijn, „ongebonden van mannen en van alle orde en religie", derhalve maagden of weduwen, die tot geenerlei kloosterfamilie behoorden, maar „deze herberge begeerden om God daarin te dienen met ootmoed en penitencie".

Weldra, in 1394, werd de stichting verrijkt met eene schenking van WENDELMOET PIETER AERENTS WEDUWE die met hare kinderen een huis en erve met eenen akker schonk, en ook weder „in handen heren GHISEBRECHTS DOU, heren GHERYTS VAN DER HORST, heren POUWELS AELBRECHTSZ., heren PIETER CLAESZ., ende heren CLAES BARTOUTSZ., alsoe dat si moghen daerin herberghen tot der eren Gods vrouwen ende joncvrouwen onghebonden die de herberghe begheren om Gods willen ende Gode

---

1) Ik dank deze verwijzing aan de welwillende opgaaf eens taalkenners van gezag.

2) *Kerkgeschiedenis van Nederl. vóór de Hervorming*. II, 2, bl. 173.

willen dienen in oetmoet met penitencien in reynen zuveren leven"

Hier volgt de schenkingsakte [1]):

Jan Claes Symonszoenszoen doe cont allen luden die desen brief zullen zien of horen lesen, dat voer mi quamen Wendelmoet Pieter Aerents wedue met hare voghet, Pieter Bruun, Jan Pieterszoen haer kinderen ende Pouwels Aerntszoen hare dochteren voghet, ende gaven met horen vrien wille, met goeden berade vander hant, opdroeghen en verteghen huus ende erve met enen acker legghende en staende binnen Purmerende, ende beleghen hebbende Minke Ouwels an die oestzide, Pieter Uwels an die zuutzide, Minke ende Symon Godecgines erfnamen an die westzide, ende an die noertzide die dijc ende Onser Vrouwen rietlant. Ende dit voerscr. lant ende huus metten erve gheven si in die ere Gods tot enen ewighen testament in handen heren Ghisebrechts Dou, heren Gherijts van der Horst, heren Pouwels Aelbrechtsz, heren Pieter Claeszoen ende heren Claes Bartoutszoen, alsoe dat si moghen daerin herberghen tot der eren Gods vrouwen en joncvrouwen onghebonden, die de herberghe begheren om Gods willen, ende Gode willen dienen in oetmoet, met penitencien in reynen zuveren leven [2]). Item wanneer dat enighe van dese vijf voerscr. testamentoers oflivich warde, soe zullen dan die ander vier levende binnen den eersten jaer na des testamentoers doet voerscr. enen anderen kiesen in sine stat, die si bi hore consciencien den oerbaerlijcxten ende nutsten daer toe kennen ende die si daer toe brenghen moghen, soe dat deser luden altoes vive sullen wesen, die de husinghe ende lant regieren ende bewaren sullen na hore beste vermoghen tot der liefster wille Gods. Hier waren an ende over Pieter Coenis, Pieter Uwels, Tyman Moens, Minke Jan Pouwelszoen, Jan Symon Godekenzoenszoen, Moen Tymanszoen, Jan Tyman Moenszoen, Dirc Claeszoen ende Miens Ouwels als tughe, zevende en bure, dat alle zaken gheschiet sijn als voerscr. is. In orconde der waerheyt heb ic Jan voerscr. desen brief bezeghelt met minen zeghel, int jaer ons Heren M. driehondert ende vier ende tnegentich des sonnendaechs nae dertiendach gheheten Epyphania.

---

1) N° 3. Perkament met afhangend schepenzegeltje.

2) Men ziet, het is nogmaals de oude zegswijze van Meester Gerrit Groote.

Bij vergelijking met de vroegere schenkingsakte van 1392, zien wij, dat twee der toen genoemde priesters vervangen zijn door andere, namelijk door PIETER CLAESZ. en CLAES BAERTOUTSZ. zelven. En gelijk er in 1392 eene bepaling was opgenomen, dat bij sterven van een der vijf priesters, de anderen een nieuwen in zijne plaats zouden kiezen, zoo is ook thans weer geschied. Intusschen blijkt de stichting thans voor goed bestemd te zijn ten behoeve van ongehuwde vrouwen en jonge dochters.

Vijf jaren later, in 1399, is de stichting al meer volkomen ingericht en heeten de bewoonsters *„zusters penitenten van S. Franciscus' orde"* die van den Pastoor van Purmerend JACOBUS MAS [1]) vergunning ontvangen om binnen de muren van haar convent eene kapel te bouwen met één altaar, om dit te doen wijden en eenen priester te erlangen, die daar dagelijks de H. Mis kan lezen, preken en aan de zusters en andere devote jonge dochters en weduwen die er wonen zullen, de HH. Sacramenten toe te dienen.

De kloosterstichting verkreeg hare voltooiing in 1401, toen de zusters, zeven in getal buiten de „ministra" *Katharina Dodonis*, zich „de consensu religiosi viri domini NICOLAI BERTHOLDI, ministri earum pro tempore" met toestemming alzoo van haren toenmaligen overste, (die gewis hetzelfde is als CLAES BAERTOUTSZOON van de bovengemelde oorkonden N°. 2 en 3) zich aansloten aan de broeders en zusters van S. Franciscus' orde van penitentie,

---

1) N° 4. Perkament. Latijn, feria 5 post translationem S. Martini. De vergunningsbrief is gegeven door den pastoor, doch „quia ergo personaliter sigillum non habeo", gewaarmerkt met het afhangend zegel van Petrus Nycolai zijnen kapelaan, of gelijk het omschrift zegt *„Petri de Uutghest pri"*. Opmerkelijk is weder, dat volgens *Römer* (Geschiedk. Overzicht der kloosters en abdijen I bl. 150) Pieter Nicolaasz. van Uitgeest, met Gijsbert Dou en twee anderen, stichter was geweest van het Regulierenklooster van S. Jan den Evangelist onder Nieuwer-Amstel in 1394.

die te Utrecht bestonden krachtens eene Bul van Paus Bonifacius IX, van den 19 Jan. 1401. Bij notarieële akte namelijk van den 13 April 1401, waarin ook deze pauselijke bul als afschrift is ingelascht, wordt verklaard, dat de Purmerendsche zusters de gunsten in gezegde bul vervat met graagte en eensgezindheid hebben aanvaard, dat zij zich onderworpen hebben aan de statuten van het generaal kapittel, dat volgens die pauselijke beschikking telken jare gehouden mag worden, en eindelijk dat zij in handen van denzelfden overste de plechtige gelofte van eeuwige zuiverheid hebben afgelegd.

De akte luidt als volgt:

In nomine Domini Amen. Anno nativitatis ejusdem millesimo quadringentesimo primo, indictione nona secundum stilum usum et consuetudinem civitatis et dyocesis Trajectensis, mensis Aprilis die tredecima, hora vesperarum vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri Bonifacii divina providentia papae noni anno duodecimo, in mei notarii publici et testium subscriptorum ad hoc specialiter rogatorum et vocatorum praesencia, propter hoc capictulariter congregatae religiosae personae Katherina Dodonis ministra, Ghertrudis Nicolai Vinkis, Wendelmoedes Ouwels, Ghertrudis Johannis Nicolai, Katherina Copgens, Margareta Nicolai, Ghertrudis Nicolai Moens, Katherina Hartdjis, sorores ordinis sancti Francisci de poenitencia nuncupati, Trajectensis dyocesis, quasdam litteras sanctissimi in Christo patris domini Bonifacii papae moderni praedicti, non cancellatas non abolitas non abrasas sed omni prorsus vicio et suspicione, ut prima facie apparuit, carentes, veraque bulla plumbea cum filis sericis rubei croceique coloris more Romanae curiae bullatas, mihi notario publico infrascripto tradiderunt ad legendum, quarum tenor de verbo ad verbum sequitur in haec verba.

Bonifacius episcopus servus servorum Dei ad perpetuam rei memoriam. His quae divini cultus augmentum et sacrae religionis propagationem conspiciunt libenter intendimus illaque favoribus persequimur oportunis. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilectorum in Christo filiorum fratrum et dilectarum in Christo filiarum sororum ordinis sancti

Francisci de poenitencia nuncupati, in civitate et dyocesi Trajectensi, in communi vita degencium, petitio continebat, quod propter morum personarumque ejusdem ordinis difformitatem diversa diversis temporibus pericula et scandala sunt exorta. Cupientes igitur eisdem periculis et scandalis salubriter obviare, nostrum duxerunt super hoc consilium et patrocinium humiliter implorare. Nos vero considerantes quod morum uniformitas pacem et concordiam foveat ac etiam repraesentet, devotis ipsorum in hac parte supplicacionibus inclinati, ut ministri fratrum et sororum hujusmodi pro tempore aliquem ex seipsis ad certum tempus in suum possint eligere superiorem, qui cum personis quas singulae domus ad hoc deputaverint singulis annis capitulum celebret generale, cum plenaria potestate statuendi, corrigendi et reformandi quod secundum Deum pro conservacione religionis hujusmodi viderit expedire. Nullum tamen ex ipsis ministris fratribus et sororibus, si contra ordinacionem dicti capituli egerint, ad culpam obligari volumus, sed ad poenam. Et ut quaelibet persona dicti ordinis ad manus sui ministri cum aliis observanciis ordinis eciam solempne votum perpetuae continenciae si velit emittere valeat, auctoritate apostolica tenore praesencium indulgemus. Verum cum regula dicti ordinis abdicacionem proprietatis non contineat, quod quilibet clericus hujus ordinis dictae dyocesis beneficium ecclesiasticum sine cura, etiam consuetum ab olim clericis saecularibus assignari, cujus fructus, redditus et proventus quatuor macharum argenti, secundum communem existimacionem, valorem annuum non excedunt, obtinere et assequi ac eidem deservire valeat, dummodo ejus praelato vel superiori loci ubi hujusmodi beneficium consistit obediat, praesentibus indulgemus. Ceterum cum personis dicti ordinis alias meminimus auctoritate apostolica concessisse, quod unum alicujus approbatae religionis professorem in eorum visitatorem et informatorem eligere valeant, prout in aliis nostris litteris superinde confectis plenius continetur, illud eciam ad sacerdotes hujusmodi religionis professores, alias tamen ad hoc sufficientes et ydoneos, auctoritate apostolica extendi volumus et extendimus per praesentes, constitucionibus et ordinacionibus apostolicis provincialibus et synodalibus et dicti ordinis statutis et consuetudinibus et aliis contrariis non

obstantibus quibuscumque. Quocirca venerabili fratri nostro episcopo Trajectensi per apostolica scripta mandamus, quatenus ipsos fratres et sorores de dicto ordine pro consequendo effectu sollerti cura confovere studeat, nec ipsos in praemissis quomodolibet molestare (sic) permittat, molestatores per censuram ecclesiasticam appellacione postposita compescendo. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis, voluntatis et extensionis infringere nec ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumerit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Romae apud sanctum Petrum xv° kalendas Februarii, pontificatus nostri anno duodecimo.

Considerantes autem sorores et ministra predictae, has litteras apostolicas periculis et scandalis alias verosimiliter exorturis salubriter obviare, et pacem et concordiam per morum uniformitatem quamplurimum confoveri, gracias in eisdem litteris comprehensas inquantum earum (sic) tangunt prompto amplectentes affectu, pro ipsis et domo sua ac conventu unanimi consensu, nemine earum discrepante, voluntarie assumpserunt, seque domum et conventum earum statutis correccionibus reformacionibus generalis capituli, cujus eaedem litterae mencionem faciunt, de religiosi viri domini Nicolai Bertoldi, ministri earum pro tempore, expresso consensu concorditer summiserunt, et in ejusdem ministri manibus votum solempne perpetuae continenciae juxta earumdem litterarum tenorem singulariter singulae flexis genibus emiserunt. Super quibus omnibus et singulis dominus Nicolaus minister supradictus petiit sibi fieri a me notario publico infrascripto publicum seu publica instrumenta ad dictamen cujuscumque sapientis factum seu facta, verba tamen aliquatenus non mutata. Acta fuerunt haec in Purmerende in oratorio ministrae et sororum praedictarum, anno indiccione mense die hora et pontificatu praedictis, praesentibus venerabilibus et discretis viris dominis Paulo Alberti, Petro Stoutkini presbyteris et Francone Vroede cive Trajectensi, testibus fidedignis ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Wilhelmus Henrici clericus Trajectensis dyocesis publicus imperiali auctoritate et ordinaria admissione notarius, praemissis assumpcioni summissioni emissioni ac omnibus aliis et singulis, dum sic ut praemittitur agerentur et fierent, una cum praenominatis testibus praesens interfui eaque sic

fieri vidi et audivi. Ideoque praesens publicum instrumentum exinde confeci, habitaque diligenti collacione ex litteris apostolicis supradictis ad praesens publicum instrumentum ipsisque repertis per omnia concordare, manuque mea subscripsi, sed propter legitimám occupacionem ipsum per alium fidelem fideliter scribi feci signoque meo solito et consueto signavi, rogatus et requisitus, in testimonium omnium praemissorum [1]).

De geheele voortgang van deze stichting is, reeds voor zoo weinig als uit deze stukken blijkt, een volkomen voorbeeld van de wijze, waarop naar de voorstelling van Professor Moll [2]) de tertiarissen-kloosters van S. Franciscus' orde in onze streken plachten gesticht te worden. Wij zien de geestverwanten van Gerrit Groote den eersten stoot geven; vrouwen en maagden beginnen samen te wonen „in ootmoed en penitencie"; de stichting wast aan in bezit en in leden, onder de leiding van eenen priester, totdat men het besluit neemt, tot eene kloosterorde over te gaan; en zoo plaatst men zich onder den derden regel van S. Franciscus.

Zekeren tijd lang, althans vóór 1489, deden de zusters slechts twee geloften. Op het testament toch van *Winen Pietersdr.* dd. 3 Juni 1489 [3]) staat onderaan geschreven: „Item is Winen geweest van die eerste professie, die was van twe loffenisse". Desgelijks staat achter op eenen koopbrief van 9 Jan. 1504 [4]) over de koopster aangeteekend: „Van de eerste professie, ende dede mer twe loffenisse als reynicheyt ende gehorsamicheyt."

Wat de zusters in 1399 van pastoor Jacob Mas ver-

1) N°. 5. Perkament. Latijn. Buitenop staat: Item. Vidimus; dattie broederen ende zusteren onser orde moghen jairlix capittel houden mit horen oversten ende reynicheyt moghen loven."

2) *Kerkgesch. v. Ned.* II, 2, bl. 94—97.

3) N°. 25 van de bescheiden.

4) N°. 27.

kregen hadden werd in 1418, op den 21 November, door een zijner opvolgers WILLEM SPIRINC hernieuwd, in eenigszins andere termen [1]). Hij verleent haar de vrijheid om zich een eerbaar en bescheiden priester tot biechtvader te kiezen, die in hare kapel, of zelf of door eenen priester dien de zusters daartoe roepen, de H. Mis kan lezen en de kerkelijke diensten doen voor de nonnen en hare gestadige commensalen of huisgenooten en voor hen die wonen op der zusteren erf, gewoonlijk genoemd „onser vrouwen riedlant". Ook mag die biechtvader haar toedienen de H. Sacramenten des Altaars en des Oliesels, welke in de kapel mogen bewaard worden. Verder mogen zij binnen haar erf eene kapel met een altaar en een kerkhof doen inwijden. Eindelijk hebben zij de vrijheid om de lijken van hare commensalen en van die op den grond des kloosters overleden zijn te doen begraven door haren biechtvader, met uitvaart zooals gebruikelijk is. De pastoor bedingt echter voor zich en zijne opvolgers als „porcio canonica" drie lood Luiksch zilver of de waarde daarvan, jaarlijks te voldoen op het feest van S. Maartens sterfdag. Zoolang zij echter nog geen gewijd kerkhof hebben, behoeven zij niet meer te voldoen dan twee lood. Aan het eind van het stuk voegt de pastoor zijne bede, dat de bisschop zijne beschikking wille goedkeuren.

Deze bisschoppelijke goedkeuring en bekrachtiging is niet bij de verzameling aanwezig [2]), doch bleef als afschrift bewaard in een wijdloopig stuk van den Officiaal van Utrecht, die op 17 Juli 1450, op verzoek van

1) N° 9. Perkament. Latijn, met afhangend zegel: „S. Wilhelmi Spier". Op de vouw: „Vriheden op die pastoer" en achter op het stuk: „Onse privilegien van den cureyt ende die confirmacie van den biscop".

2) Doch aanwezig geweest, volgens de aanteekening buiten op het stuk No. 18 geplaatst. Zie de noot 1 op de volg. bladz. 276.

JOANNES BOL, bisschoppelijk procurator en syndicus, als „procurator ministrae et conventus sororum commorantium extra moenia de Purmerende" onder beëedigde getuigen en de handteekening van zekeren „honorabilis viri" JOANNES HONDERTMARCK, voor echt en authentiek verklaart, vooreerst den brief van pastoor WILLEM SPIRINC, en vervolgens het stuk der confirmatie van den bisschop van Utrecht FREDERIK VAN BLANKENHEIM, gegeven Donderdag na Zondag „Laudate" van 1409. Beide stukken zijn in de verklaring des officiaals geheel in afschrift overgenomen [1]).

Uit deze bisschoppelijke goedkeuring leeren we eenige bijzonderheden kennen over de inrichting van het leven der kloosterlingen. Veel overeenkomst heeft het stuk met de goedkeuring die door denzelfden bisschop in het jaar 1404 gegeven was aan het klooster *ten Zijl* te Haarlem [2]). Gelijk dáár zoo blijkt ook hier de kloosterlijke gemeente te bestaan uit weduwen zoowel als maagden. „Wyl derhalve" zoo luidt het na den aanhef, „te Purmerend van ons „Utrechtsch diocees, buiten de stadsmuren zekere gebou„wen zijn opgetrokken, in welke eenige personen, de „biechtvader der zusters met zijn gezin, alsmede maagden „in den staat van zuiverheid, alsook weduwen, in ver„schillende huizen [wonen] van welke eenige personen „gemeenschappelijk [leven] volgens de leefwijze van „S. Franciscus' orde, van penitentie geheeten, en eenige „op zich zelve enkel in zuiverheid leven; en zij die in „gemeenschap leven volgens de wijze van S. Franciscus' „orde van penitentie, uit begeerte naar een gestrenger

1) N° 18. Perkament. Latijn Met afhangend zegel, waarvan maar weinig over is. Achterop staat: „Dat onse goeden ghemortificeert syn ende ghenoemen onder die protexie van Sinte Maerten. Hier is noch een origineel brief of die onder is".

2) *Bijdragen* D. XVI, bl. 9.

„leven verkozen hebben ten geschikten tijde onder altijd-„durende insluiting Christus onzen Heer te dienen, en „derhalve ons gebeden hebben, dat wij aan hare vrome „bedoeling tegemoet *zo*uden komen.... Zoo dragen wij „aan den overste der zusters op, en geven wij hem last „dat hij aan de voornoemde maagden die in zuiverheid „leven, of aan zoo velen onder haar als hij meent dat „zich zelve kunnen onderhouden de clausuur toesta voor „een jaar". Na verloop van het jaar, of ook zoo zij het verkiezen, daarbinnen, zal hij haar vrij kunnen laten uittreden; wie echter na het jaar willen blijven, haar kan hij voor altijd insluiten, zoodat aan geene van haar, om wat reden ook, het uittreden vrij staat, ten ware eene harer door eene zóó zware en ondragelijke ziekte mocht worden aangetast, dat zij met de andere niet zonder groote aanstoot of gevaar kon samenblijven. Aan den overste wordt vervolgens, bij de macht om de nonnen in te sluiten, ook recht gegeven op een passend gedeelte van de inkomsten des kloosters. Verder worden kapel, altaar en kerkhof aan de nonnen toegestaan, alsook de H. Mis, op draagbaar of op geconsacreerd altaar op te dragen, zelfs ten tijde van interdict, mits met gesloten deuren en er geen anderen dan de nonnen tegenwoordig zijn, eindelijk ook andere godsdienstoefeningen te lezen of te zingen, en de prediking van Gods woord, door den rector of een anderen priester te verrichten. Ten laatste ontvangt de biechtvader de noodige volmachten voor het biechthooren der zusters. Hierna richt de Bisschop huis en gebouwen als klooster en de kapel als bedeplaats uitdrukkelijk op en stelt hij alle goederen en bezittingen onder de bescherming van S. Maarten en van zijn eigen bisschoppelijk gezag. Verder nog, zoo de nonnen goederen hebben die zij tot meerder voordeel zouden willen verkoopen, dan zullen zij dit geldig kunnen doen. Ten slotte ontvangt de tijdelijke

rector der kapel de noodige macht voor het bestuur en de handhaving van het kerkelijk gezag.

Wat aanleiding geweest is, dat dit officieele afschrift gemaakt werd, is mij uit de bewaard geblevene stukken niet gebleken; denkelijk zullen de vrijheden en voorrechten der nonnen betwist zijn geworden.

In 1421 [1]) werden door den pastoor van Purmerend NICOLAAS ANDRIESZOON die vrijheden, wat betreft het ontvangen der H. Sacramenten van het Altaar en het H. Oliesel, uitgebreid ook over de commensalen der zusters en hare dienstboden die niet op het erf der nonnen wonen zouden. Ook buitenwonende personen, die bij de zusters hunne grafstede verkozen, zouden op haar kerkhof mogen liggen, onder voorbehoud van de helft der offergaven.

Twee dagen voordat deze brief van pastoor NICOLAAS ANDRIESSEN verkregen werd, den 27 Juni 1421, was er een altaar met het kerkhof binnen de muren der zusters gewijd, ter eere van SS. Jan den Dooper, Nicolaas, Catharina en de Elfduizend maagden door MATHIAS „episcopus Buduanensis" en Vicaris-generaal van den Bisschop van Utrecht [2]). Het jaarlijksche wijdingsfeest werd gesteld op Zondag na S. Victorsdag, en veertig dagen aflaat werden verleend aan hen die op het feest zouden komen, of het kerkhof rondgaan of voor de begravenen of de overledenen in het algemeen bidden zouden, of die tot het H. Sacrament of de Heiligen voor de zusters bidden, of met woord of daad voor het bewaren der kloosterlijke

---

1) No 11. Perkament. Latijn „Ipso die beatorum Petri et Pauli apostolorum". Gezegeld „propter carentiam proprii sigilli". met afhangend, doch geschonden zegeltje van Johannes Coppardi, scultetus in Purmer.

2) No 10. Perkament. Latijn Met afhangend groot ovaal zegel van den Bisschop in roode was, doch geschonden. Buitenop: „Oflaet van de zusteren kerc in Purmerend".

tucht arbeiden zouden, of die tuchtiging en vermaning geduldig verdragen, of voor de ziel van den Bisschop of van Heer Albertus zijnen kapelaan driemaal het „Onze Vader" bidden zouden, of die op de voornaamste feesten des Heeren en van verscheidene Heiligen (bij name genoemd) en op de Zondagen het altaar eerbiedig bezoeken of bij preek of puntje „active vel passive" tegenwoordig zouden zijn, of ten bate van altaar of kerkhof de behulpzame hand reiken. Eindelijk nog aan hen die bij het kleppen der avondklok driemaal het „Wees gegroet" voor levenden en dooden bidden zouden, geknield voor het altaar of op de aangrenzende plaatsen.

De Provisor en Deken van Amstelland, Waterland en Zeevangh JOANNES REYNERI verleende op 25 Mei 1439 [1]) aan de nonnen de gunst, dat zij de H. Olie voor de zieken van hun eigen pastoor mochten ontbieden, en wel zonder kosten, zooals achter op het briefje staat.

Van de Dominikanen te Haarlem verkreeg het klooster deel aan alle H. Missen, gebeden, vasten, waken, onthouding en arbeid en aan alle overige goede werken „welke Onze Heer J. Chr. door de broeders van ons convent veroorloven zal te doen". Ook zouden bij overlijden de zielen van biechtvader en zusters in de gebeden der broeders worden aanbevolen. Deze gunst werd verleend bij brief, aan de Purmerender kloostergemeente gericht door FR. HENRICUS MAGISTRI THEODORICI, Prior van het Haarlemsche convent der Predikheeren, van den 1 Maart 1473 [2]). Als beweegredenen van deze gunstverleening wordt aangevoerd, dat de prior van zijne

---

1) No. 15. Klein perkamenten briefje. Latijn met afhangend zegeltje, goed bewaard. „S. Provisoris Waterl. et Zevan". Achterop: „Dat wi onse heylighe oli hebben sullen uut die prochikerke sonder onse coste".

2) No. 19. Perkament. Latijn. Het zegel dat afgehangen heeft is verdwenen.

termijnbroeders vernomen heeft, met welke eenparige en vrome genegenheid de zusters jegens zijn klooster en de broeders bezield zijn, zooals zij niet alleen met woorden maar ook met weldaden herhaaldelijk bewezen hebben.

In de eerste jaren der zestiende eeuw werd blijkbaar de kloosterkerk belangrijk verbouwd of geheel vernieuwd; althans op den 19 Mei 1515 wijdde JACOBUS RIDDER VAN KALKER, Dominikaan, Bisschop van Hebron en Vicaris Generaal van den Utrechtschen kerkvoogd Frederik van Baden, de kerk der nonnen „in honorem Dei omnipotentis ac gloriosae virginis Mariae et Sanctae Ursulae [1])". Het jaarlijksche feest der wijding werd weder gesteld op den eersten Zondag na S. Victor Martelaar. Met de kerk werden tegelijk gewijd beelden van den Zaligmaker en van de HH. Maria Magdalena en Agnes. De Vicaris verleent veertig dagen aflaat van wege den bisschop van Utrecht en veertig dagen van zijn eigentwege aan allen die in de kloosterkerk, of voor elk der beelden van geheel de kerk, driemaal het Onze Vader en het Wees gegroet bidden of de missen hooren en de godsdienstoefeningen bijwonen zullen. Verder aan hen die voor den bouw of de voltooiing der kerk de behulpzame hand reiken, door aalmoezen en gaven in goud of zilver of andere ondersteuning te schenken of te doen schenken, of die bij testament legaten maken of welken liefderijken onderstand ook geven zullen. Eindelijk ook aan de zusters die het stilzwijgen onderhouden en berispingen, „capitulariter seu in privato" gegeven, geduldig verdragen, en gewijde vaten reinigen zullen en ten laatste ook aan allen die trouw dienst doen in het weefgetouw, in keuken, ziekenhuis of andere werkplaatsen.

---

1) No. 28. Perkament. Latijn, met afhangend rond bisschoppelijk zegel, dat nauwelijks meer herkenbaar is. Achterop: „Jacobus Ridder consecravit ecclesiam".

De zusters genoten ook bijzondere vrijheden wat aangaat belastingen. Dit leert ons een mandaat van den Officiaal van den Hove van Utrecht, aan de priesters en klerken van Purmerend gericht, den 9 Aug. 1409. De inhoud van dit omvangrijke stuk [1]) is als volgt. Wijl er van wege de zusters met ernstige klacht betoogd was, dat, niettegenstaande de zusters in convent leefden volgens den regel van S. Franciscus en aan leeken en wereldsche rechters geen recht toekwam om haar te dagen, te belasten, te beboeten enz., desalniettemin de baljuw, de schout en de schepenen van Purmerend en eenige rechters getracht hadden en trachtten, tegen de kanonieke en provinciale decreten in, over haar recht te spreken en haar „bannas ac boetas" op te leggen: zoo gelast de Officiaal aan gezegde baljuw, schout en schepenen van Purmerend en aan alle wereldlijke rechters, dat zij de zusters niet meer dagen, beboeten of geld van haar vorderen, of iets verrichten wat haar afbreuk zou doen. Daarbij worden zij aangemaand, dat zij binnen zes dagen waarin zij door de geestelijkheid van Purmerend, met drie waarschuwingen (om de twee dagen te doen) gewaarschuwd zullen zijn, met hunne indaging enz. zullen ophouden. Anders zal de Officiaal naar de vormen van kanoniek recht optreden, en zullen zij zelven op den laatsten dag der waarschuwing te Utrecht gedagvaard worden.

In 1537 schijnen de nonnen aangesproken te zijn geworden tot betaling van eene belasting tegen welke zij denkelijk bezwaar moesten maken. Ter verantwoording naar den Haag ontboden, namen zij de voorzorg eene

---

1) No. 8. Perkament. Latijn „in vigilia beati Laurencii martyris". Onderteekend *G. Heerman*, met afhangend zegel, zeer geschonden. Achterop: „Vriheden dat men ons niet-daghen mach, noch van onse ghestelike goederen". Ook nog aan den bovenrand: „Citaci t'Utrecht die ons moynisse doen in onse goede".

verklaring van Burgemeester en Schepenen van Purmerend te vragen ten bewijze, dat zij altijd naar vermogen en goedwillig betaald hadden. De brief volgt hier, maar legt ons toch het rechte van de zaak nog niet uit.

„Wij Pieter Claesz. burgemeester der stede van Purmerende ende Jan van Nec, Pieter Maerets, Zybout Garbrantsz. scepenen der voers. stede oerconden ende doen te weeten een ygelijck diet behoert certificerende voer die gerechte waerheyt, dat op huden, datum van desen, voer ons gecomen, in propere persone gecompareert sijn Mr. Gherijt pater, ende mater van den convente van Sinte Ursula binnen den voergenoemde stede van Purmerende, ons te kennen gegeven heeft, hoe dat sij bescreven syn in den Hage te weesen den darden dach July in de herbergh [1]), ons te kennen gevende, alsoe als wij wel weeten dat het oock waer is, dat sij moete gelden geven contribueeren in allen beden, omslagen ende ander begheerte die die K. M. begherende of eyshende is nae die menicheyt van haren goeden, daer sij altoes goetwillich sijn toe geweest tot deser tijt ende dagen toe, ende hebben altijt gegeven, gegouden ende betaelt hoer portie van al sulke voerseyde beden, omslagen of contributien gelijk wij burgemeyster ende scepenen in der stede gewoenlijc sijn te geven, ende, want men dan in allen rechtvaerdigen sake sculdich sijn getuychgenis der waerheyt te geven, bysonder als men des versocht wort, soe ist dat wij voirs. burgem. ende scepenen des rechtelijc versocht sijnde certificeren altgene dat voerscreven is alsoe voer ons rechtelijck gesciedt te weesen. Des oerconde soe hebben wij burgemeyster ende scepenen voerseyt tsaemlijc ende elc van ons bysonder desen onsen open brief van certificatie hier beneden opt spatium van dese besegelt mit onse opgedructe zegelen. Gescreven opten lesten dach Junij a° XV^c XXXVII [2]).

Het klooster had zijnen wereldlijken voogd, gelijk er die meermalen bestonden — tot verdediging der kloosterlijke rechten tegen wereldlijke machthebbers. In 1554

---

1) „*In de herbergh*". Gebruikelijke benaming voor het gebouw waarin òf Ridderschap òf Staten òf Steden enz. gewoon waren te vergaderen.

2) No. 38. Papier. De opgedrukte zegels zijn geheel effen geworden.

was dit zekere DIRCK JACOBSZ^n. burger van Purmerend, die toen eenige korting verkreeg van het bedrag dat het klooster aan belasting op moest brengen. Dit leert ons de volgende verklaring [1]).

Ic Dirck Jacobsz. wonende tot Purmereynd, in den naeme van't convent van den XI^m maechden aldair, bekenne mits desen dat Cornelis Stalpart van de Wyele, Rentmeester van Kennemerlant ende Westvrieslant, mij int doen hem betalinge van des selfs convents portie en taxe in de jegenwoordige geestelicke subsidye van de helft van huere zuvere vruchten gevallen Paesschen lestleden, gecort ende inne heeft laeten houden die somme van vijff ponden zes scellingen van xl groot vlaems 't pont, over desselffs convents Rembourse vande tweedeelen van x^den penninck van LXXIX ₰ x sc. dairtoe die zuvere fixe renten den voorn. convente toebehoren en daervan zij subsidye betaelt hebben, bedragende zijn. Des t'oorconde hebbe ick Dirck voorn. mijn handscrift hieronder gestelt upten x^n dach Aprilis a^o XV^c vier ende vijftich.

Bij mij Dirck Jacopz. alias Dirck Melis.

Later echter, dat zal geweest zijn tusschen 1569 en 1571, was er met het opbrengeu van den tienden penning van korten of inhouden geen spraak meer, blijkens het briefje van aanschrijving [2]):

Geextraheert uuyt de Instructie
van den ontfangers particuliers.

Die groote ende cleyne steden, dorpen ende andere gemeenten, kercken, cloosteren, gasthuysen ende diergelijcke eenige renten uuytgevende ende nyet specialycken op eenige landen geypothekeert zijnde, zullen zonder vertreck in handen van den ontfangers van elcke quartiere opbrengen den thienden penninck van alsulcke renten als zijluyden uuytreycken, ende zullen heure rentiers 'tzelve inde eerste betalinge corten die nair meydage vallen zal.

J. Cort. Jorisz.

Tconvent tot Purmereyndt werdt bij dese gesommeert te doene gelijck voors. staet, op peene van ghijselinge. Acte als voren.

---

1) No. 37. Papier. Ongezegeld.

2) No. 40. Papier. Achterop als adres „convent tot Purmereynde".

Toen genoemde voogd DIRCK JACOPSZOON in 1548 begeerd had „in syn absentie te substitueren ende volmachtigen den Pater des convents, ende nemende over hem ende op sijn goeden allen executien die tegen ende over 't convent souden mogen warden gedaen," was er een zekere PIETER PIETERSZ SLACHT, die dat „niet en wilden toelaeten, seggende, dat het convent allen tijt soude moeten kiesen een waerlic [1]) man in absentie van Dirck Jacobsz." De Schepenen nu van Purmerend: Gheryt Gherytsz^n., Heereman Claesz^n., Claes Heynricksz^n., Jan Jansz^n. ende Dirck Claesz^n wezen in deze zaak vonnis naar den zin van PIETER SLACHT „dat het convent allen „tijt soude moeten kiesen een waerlicken voecht ende niet „den pater, dan dat de pater soude mogen staen biden „waerliken voecht, ende somtijds mede een woort of twe „spreken." Aldus werd „gewesen A° xv^c ende XLVIIJ inden maent van Augusto, ende onderteykent met onsen gewoenliken hanteykens A° xv^c XLIJ den eersten Augusti" [2]).

Deze uitspraak getuigt niet van bijzondere welwillendheid der schepenen jegens den Pater des convents. Dat deze zich er niet bij heeft neergelegd, schijnt te blijken uit de volgende quitantie [3]):

Ontfangen van Meester Gheryt Symons den pater van Sint Ursulen tot Purmereynde de somme van veerthien ponden vier scellinc van xl grooten 't pont, over 't rapportgelt ende 't recht van der sententie bij den voors. convente geobtineert contra Pieter Pieters Slacht soe hij procedeert. Actum den v^{den} Augusty a° 1550.

Item xiiij ₰ iiij sc. J. Dedam.

---

1) wereldlijk.

2) No. 35. Papier. De handteekeningen zijn slechts verschillende merken. Onverklaarbaar blijven mij de van elkander verschillende en toch duidelijk geschreven jaartallen 48 en 42.

3) No. 36. Papier.

Dat de kloosteroversten bezorgd zijn geweest, de vrijheden en voorrechten te handhaven, niets is natuurlijker; maar ten overvloede getuigen dit hier ook vaak de archiefstukken zelve die, als dikwijls ter hand genomen sterk beduimeld zijn. Zoo bijvoorbeeld de N°s 4, 5, 8 en 9 bovengenoemd en nog andere die de tijdelijke bezittingen des kloosters raken, en straks besproken zullen worden.

Alleraardigst vooral blijkt die toeleg der nonnen uit den ijver, waarmede zij in 1547 getracht hebben, verschoond te blijven van eene, gewis stedelijke, keur volgens welke zij haar hooihuis met pannen moesten dekken. Bekend is het, hoe menigwerf in onze steden wegens brandgevaar de rieten daken verboden werden [1]). Denkelijk werd nu in het Purmerender convent een dergelijk verbod voorzien, zoodat men er op bedacht werd, zich voor dat geval te beroepen op eene toelating, ten jare 1538 van den Graaf van Egmond, die Heer van Purmerend was, verkregen. Daartoe lieten de mater NEEL JACOPS en de procuratrix WELMOET JACOPS drie der oudste zusters van het klooster verschijnen voor den Notaris en twee schepenen als getuigen, en deden haar, dewijl „met verloep des tijts ende bi sterven allen saken ontvallen die ghehoegenis der menschen" eene verklaring afleggen, welke bij deftig notarieel stuk opgemaakt en door de twee schepenen bezegeld werd. Deze verklaring [2]) levert ons een tooneeltje kostelijk van aanschouwelijkheid.

Toen namelijk, zoo getuigen op 12 April 1547 „die eerbaren geestelike maechden WELMOET SYMONSDR.,

---

1) Verg. *Gesch. v. Amst. door J. ter Gouw*, III, bl. 84 en 244.

2) N° 84. Perkament. Hollandsch, met gebruikelijke Latijnsche bevestiging in forma, van den Notaris *Gerardus Simonis a Gisp*, clericus Trajectensis, met afhangende zegels van de Schepenen *Jan Michelszoon* en *Claes Pieterszoon*.

out tsestich jaren of dair omtrent, DUYF JACOPS out boven tsestich jaren ende AEFF MAERTENS out seven ende vijftich jaren off dair omtrent, alle professide susteren des convents van Sinte Ursulen binnen Purmereynd; ende hebben gelijck geseit, gekent ende getuyget, als dat int jaer ons Heeren dusent vijfhondert acht ende dertich KAERL [1]) grave van Egmont ende Heere tot Purmereynd gehult [2]) gewest is ende sijn eedt gedaen heeft soe't behoerde, ende dair nae gecomen is weder int convent, ende somige van die commensale hem baden, off hi hem soude willen veroetmodige ende met hair in den hoeyberch gaen. Welck hij willichlick heeft ghedaen. Ende dair gecomen weesende, hebben hem te voet gevallen oetmoedelick biddende, off sijn Edelheyt haer soude willen gunnen ende toelaten den hoeyberch met riet moge gedect worden. Doen seyde hi: wat willen desen susterkens? Doen antworden hem een genaemt Jan Geroenszoen: Mijn Heere, si begeren anders niet dan den hoeyberch van U geconsenteert te warden met riet gedeckt te sijn. Doe seyde dair op die Grave van Egmont ende Heere tot Purmereynd: dat is een moegeliken bede; ic mach't u geven ende ick gevet u; doet dat ghi wilt".

De oorkonden die over tijdelijke goederen des kloosters handelen, leveren nog menige bijzonderheden. In 1406 werden er voor GHERBRANDUS Provisor ac Decanus Amstelandiae, Waterlandiae et Zevangh door verschillende personen verklaringen afgelegd, naar aanleiding van geschillen over zeker gedeelte land, gelegen in Cooch, in het district van Coedijc. Ook het Purmerender klooster was daarbij betrokken. Voor genoemden Provisor en Deken

1) Karel, zoon van Jan van Egmond, die de heerlijkheid in 1486 gekocht had. (Batavia illustrata van S. v. Leeuwen, bl. 208 en 953.

2) Gehuldigd.

verschenen de Eerw. mannen BEER HEERKINI, HEYNRICUS PETRI PALIS en HARDI LAMBERTI, en getuigden dat GHERBRANDUS LUDIKINI tot tweemalen toe in het voorgaande jaar dat land voor Schout en Schepenen van Purmerend betwist had [1]) aan zekere zuster Margareta van ons klooster, en dat ook tweemaal het vonnis door den wereldlijken rechter geveld, en gezegde zuster „ex parte sororum", in het bezit gebleven was. Deze verklaringen werden afgelegd in de kapel van Purmerend in tegenwoordigheid der Eerw. mannen NYCOLAUS BARTOLDI [2]) en PETRUS JOANNIS, priesters [3]).

Er verliepen echter nog bijna vier maanden eer gezegde GHERBRANDUS LUDIKINI (thans aangeduid als leek en parochiaan van Noordwijk) voor den notaris JOANNES HONDERTMARCK [4]) op 15 Maart 1407 [5]) alle recht dat hem op het land te Coedijc toekwam, overdroeg aan VICTOR PETRI, priester, en MARGARETA NYCOLAI en tevens, onder verbeurte van 50 gouden schilden, beloofde dat hij de genoemden of hunne opvolgers nooit voor gezegd land in rechten betrekken zou. Men mag, dunkt mij veronderstellen, dat Victor Pieters en Margareta Nicolaasdr hier genoemd, geen anderen zijn dan de Pater en Mater van het convent. Wel wordt in de acte van 1406 slechts van eene „zekere zuster Margareta" gesproken, maar in

1) Er staat „quod Gherbrandus Ludikini bina vice allocutus fuit in anno praeterito quamdam peciam terrae sitam in Cooch in districtu de Codijc contra quamdam sororem ordinis de poenitencia" enz. *Alloqui* blijkt hier gebruikt te zijn in de beteekenis die gegeven wordt bij Dufresne Ducange's glossarium: Frankof. 1710: *Impugnare, impetere, contradicere.*

2) Gewis weer de bekende eerste stichter *Claes Bartoutsz.*

3) No 6. Perkament Latijn, 1406 in ipso die beati Andreae apostoli. Met afhangend zegel. Buiten op: „Litteras provisoris" en „Nullius momenti".

4) „Clericus Mindensis diocesis".

5) No 7. Perkament. Latijn, met sierlijk notarieel merk.

die van 1407 belooft Gherbrand, dat hij Victor en Margareta noch *hunne opvolgers* ooit in rechten betrekken zal, hetgeen een ambt of betrekking laat verstaan. En tot bevestiging kan ook dienen wat, als inhoud der akte, achterop het stuk geschreven werd: „Dat Gherbrant van Nortwijck quytschelt die choech in den ban van Coedijck Heer Vechter ende Margriet". Ook werd reeds in 1406 MARGARETA NICOLAI onder de zeven nonnen genoemd, die met de Mater de bul van paus Bonifacius IX aanvaardden [1]).

In 1428 had het klooster tot Pater HENRICUS MANDE „presbyter ac frater professus tertii ordinis S. Francisci nec non confessor ac rector sororum ejusdem ordinis conventus sanctorum undecim millium virginum in Purmerende". Het klooster werd dus niet alleen naar St. Ursula maar ook naar hare 11000 gezellinnen genoemd. Deze HENRICUS MANDE kan wellicht een broederszoon of zelfs petekind geweest zijn van den meer bekenden Windesheimschen „schouwer" van denzelfden naam, maar was gewis niet deze zelf, die noch priester noch biechtvader was, en ook, wijl hij sinds lang te Windesheim geprofest was, in 1428 niets had weg te schenken. Dit toch deed Mande, de biechtvader van het klooster, bij notariëele akte van den 15 November 1428 [2]), waarin hij „uit loutere vrijgevigheid en uit zekere schuld van liefde, al zijne goederen zoo roerende als onroerende" aan de zusters van het klooster schonk „hetzij bij haar blijven zou of van haar weggaan".

---

1) Zie boven bl.

2) No. 13. Perkament. Latijn. Notaris was *Otto Jacobi*, cler. Traject. wiens sierlijk merk terzijde staat. Getuigen waren *Theodoricus IJsbrandi* curatus in *Hoeflaec*, *Paulus Petri* presbyter en *Adam Bartholomei*, laicus.

Onder de zeven zusters die op 13 April 1407 de Bul van Paus Bonifacius IX aanvaardden, kwam eene WENDELMOET OUWELS voor [1]). Haar vinden we gewis terug, als zij in 1430 „upten vijftienden dach in Zellemaent [2]) voor POUWELS PIETERSZOEN priester, cappellaen der zusteren in *Monikedam* ende CLAES HARMANSZOEN" verschijnt met „ADAM MIENS haren voecht", en bekent „dat si in voertijden bi consent haere twie broeders her POUWELS ende MIENS daer si beyde yegenwoerdigh waeren, overgaf ende quytscout een dordendeel van een stucke lants gheheten Minke Ouwels venne. Ende of si inder venne voerscr. enich eyghendom meer mochte hebben, dat gaf si mit haer voghets hant voerseyd noch daertoe aen den convente der zusteren in Purmereynde. Ende dese voerscr. ghifte scouden haer voerseyde broeders den voernoemden convente der zusteren mede quyt. Ende dit deden si voer scoude die her POUWELS MIENS ende WENDELMOET den convente voerscr. scoudich waren. Ende is dit voerscr. lant nutertyt yet beter dan dat ghelt dat si den susteren scoudich waren, dat ghift Wendelmoet nu mit haer voghets hant eygheliken ende algheheeliken den voerscr. zusteren over, eweliken hem [3]) te bliven, puerliken om Gods willen voer haer ouders ende haere broeders zielen"; echter op voorwaarde „dat HILLEGONT MIENS voers. dochter te hants na Wendelmoets doot leefde: si na haer die coer hebben sel van enen Wilhelmus scilt tsjaers tot haren live ende niet langher, of van achte Wilhelmus scilde eerste betalen; mer worde HILLEGONT voerseyt aflivich voer WENDELMOET voerscr. so soude dat voerseyde

1) Zie boven bl. 271.

2) *Kiliaen*: Selle, Sellemaend, Sulle: *Februarius*.

3) Aan haar.

lant den voernoemden zusteren eygheliken vri bliven sonder enighen commer [1])".

Nog was een weldoener van het klooster „JOHANNES dictus UTENHAGE", die 12 Juni 1441 voor den Notaris SYMON LAURENSZOON [2]) zijn testament maakte en daarbij „twe coeven (land) in 't middelste weer van CLAES VINCKES ven, inter territorium seu districtus de Purmereynd" vermaakte. Het land grensde ten westen aan de kerk der zusters. Hij schenkt het met de bedoeling dat de zusters dan met meer gemak zouden kunnen zorgen voor misbrood en miswijn en andere sieraden die nu noodig zijn of wezen zouden. Verder legateert hij aan het klooster alwat tot het huis, op het oogenblik door hem bewoond, behoorde, namelijk kleederen, gelden en zoo wijders, uitgezonderd twee kleedingstukken, een hemd en eene toog [3]), die uitgereikt moeten worden aan GHEERTRUYDT de dochter van zijne zuster ELISABETH. Nog ook vermaakt hij aan dezelfde ELISABETH „NOMINATAE VINCKES sorori suae naturali" zooveel als hij weet dat hem toekomt van een gedeelte land geheten „Claes Vinckesrilant" gheleghen an gheen sijd dat weerhuus bi den Purmerwal". Voorts volgt nog die bepaling, dat, als hij te sterven komt ten tijde dat de vruchten of rente van zijne andere landerijen wel verschenen maar nog niet geind zijn, de zusters die zullen innen en niet zijne erven. Eindelijk zullen de zusters van het gele-

1) N° 14. Perkament met afhangende zegels ven Pouwels Pieterszoen en Claes Harmanszoen. Achterop: „Welmoet Ouwels heeft ons ghegheven een demden deel van een stucken lants ghehieten Mynke vene".

2) No. 16. Perkament. Latijn, met notarieel merk. Achterop: „Dit is Jan Uutenhaechs testaments ende gheft onse kerke toe wijn ende misbroot ende tot ander ornamenten twe deymden lants".

3) „Exceptus duobus vestibus una tunica et una toga".

gateerde vijf Rijnsche guldens „boni auri" moeten uitkeeren aan armen die boven andere behoeftig zijn.

Een ander testament, gemaakt 21 Juli 1442 door NICOLAAS HENDRIKS en zijne vrouw CATHERINA NANNONIS [1]) is van een meer algemeen belang, wijl daarin niet slechts het Purmerender klooster maar ook nog verscheiden andere kerken, kloosters of personen bedacht worden. Zij vermaken namelijk:

1) twe deymde lants in die Katerbise om beheerd te worden door den *biechtvader der Zusters te Purmerend*, die de rente jaarlijks aan de armen moet uitkeeren, behoudens een derde dat de zusters voor zich of voor anderen gebruiken mogen.

2) aan den priester die het *altaar van O. L. Vr.* in *de Parochieherk* van *Purmerend* bedient, een beyerschen goudgulden 's jaars, welke de Deken en de „procuratores Confraternitatis B. M. V. altaris ejusdem" heffen zullen uit de opbrengst van een stuk land: Nanninc Pieter Wobbes ven.

3) aan de *kapel van O. L. V.* in de parochie van *Middelye* jaarlijks een rijnschen goudgulden voor eene Requiem-mis.

4) aan de *Confraternitas B. M. V.* in de *kapel van Edam* jaarlijks „een oude vlaems groet" voor eene Requiem-mis.

5) aan de kerkmeesters der *parochiekerk te Purmerlant* jaarlijks een beyerschen goudgulden voor schoeisel of dergelijk voor de armen.

---

1) No. 17. Perkament. Latijn, met notarieel merk. Getnigen waren *Nycolaus filius Terci* presbyter parochialis ecclesiae in Purmereynd antedictae curatus, *Jacobus fil. Petri* presb. en *Petrus Symonis* artium magister, alle inwoners van Purmerend. Achterop: „Dit is Claes Henric testament, ende Katrijn sijn wif, ende gheven twie deimden daer om Goedes willen gheven sullen die renten".

6) een gouden nobel „*Monasterio Religiosorum Canon. Regul. in Blocker*, — *congregationi Sororum bti Franc. de poen. in Edam prope ecclesiam*, — et *congregat. Soror. ejusdem ord. in Monkedam* etiam prope ecclesiam".

7) een gouden nobel: „Dno *Balduwino filio Regneri* incolae Harlemensi presbytero commoranti in domo quondam... Dni *Hugonis Aurifabri* presb. in *Harlem*, et Dno *Symoni filio laurencij* incolae *Purmerensi*.

8) een gouden nobel aan de *parochiekerk van Purmerend*.

9) een gouden kroon: „*Monasterio religiosorum Dominorum Canon. Regular. in Beverwyc*, — *Congregationi fratrum 3 ord. S. Franc. de poen. prope Monkedam vulgariter in Galileën*, en *Congreg. devotorum fratrum laycorum mendicantium* vitam contemplativam ut beatae *mariae magdalenae* ducentium".

Als de erven hun testament niet willen uitvoeren dan moet alles vervallen voor de helft aan de armen en voor de andere helft aan de *S. Maartenskerk te Utrecht* en de *parochiekerk van Purmerend*.

Notaris: Symon Laurencij.

In 1474, 7 September, ontvingen de zusters een stuk land in gemeenschap met het *Haarlemsche begijnhof*, naar luid van de volgende akte [1]):

„Wij Margriet Claesdochter ende Machtelt Symonsdochter Meesterissen vanden beghynhove binnen Haerlem kennen ende belijen mit onse medesusteren, dat wij bij ons ende onder onse bewaringhe hebben een instrument gemaect van Miester Pieter Janszoen, daer een brieff doersteken is, beseghelt van Jan Utenhage en Jan Wibrantszoen als leenmannen der graeflicheit van Hollant, inhoudende, hoe dat Magdaleen Claesdochter saligher gedachten onse medesuster des hoeft voirseyt ghegheven heeft in haren leven onsen hoff voirnoemt ende dat convent der susteren

1) No. 20. Perkament. Latijn. Met afhangend doch geschonden zegel van het Haarlemsche Begijnhof.

van den elve dusent magheden tot Purmerend te samen een stucke lants gheheten die grote camp, geleghen over Ye in den ban van Houtric ende ghebruuct nu ter tijt Symon Liclaeszoen tot Spaernwoud, als dat wij die helfte van den rente des lants voirseyt ghebruken sullen als die brieve inhouden ende die susteren te Purmerend die ander helft, tot een priester mede te loven van een misse in die weke tot ewighen daghen. In kennisse der waerheit soe hebben wij ons hoefs seghel hier beneden an ghehanghen, int jaer ons Heren m cccc vier ende tseventich op onser Vrouwen avont nativitas.

Wat zekere MARGARETA dochter van NICOLAAS WOUTERS van Amsterdam, en wellicht non van het Purmerender klooster, bij haar leven reeds vermaakt had, werd op 3 Aug. 1480 door haren vader bij notarieele akte [1]) tot uitvoering gebracht, de schenking namelijk van „vierdalf coeven (land) op die Drey in Heyn Dirck Rissis ven, gheleghen in banne Purmerend" en wel een coeve tot gebruik en eigendom van het Purmerender convent en derdedalf coeven voor uitdeeling aan de armen, bijzonderlijk aan dezulken die van het bloed van denzelfden NICOLAAS WOUTERS zouden zijn, en anders naar gelang het beter en nuttiger zou voorkomen.

Twee testamenten van denzelfden dag 1 Juni 1483 [2]) brachten het klooster vermeerdering van landbezit aan. In het eene vermaakt KATHERINA filia JOHANNIS ARNOLDI, geprofeste zuster des kloosters „die helfte van Jan van der Sluys vier deympte landts in banne seu districtu de

---

1) No. 22. Perkament. Latijn, met het merk van den Notaris *Nicolaus Sill.* Achterop: „Instrument van Claes Wouters lant van Amsterdam ende maeck ons III[b] coeven dat her Symen het [heeft] in sijn leven. Copia lxxxviij.' Opgemaakt „in domo habitacionis honesti viri *Pauli Theodrici Wolfs* opidani opidi Purmerend.... praesentibus discretis et honestis viris Dno *Paulo Theodrici* presbytero, *IJsbrando Petri Vincs*, *Gherbrando Theodrici Wolfs*, *Nicolao Coppen*".

2) No. 23 en 24. Perkament. Latijn, met zeer fraai geteekend merk van den Notaris „*Sijmon Theodrici de Amsterdam*" clericus dioc. Traject.

Purmelande", ten behoeve van eene wekelijksche mis ten eeuwigen dage op te dragen voor haar zelve hare ouders, bloedverwanten en alle christen-geloovigen; in het andere vermaakt MARGARETHA filia JACOBI, eveneens geprofeste non des convents „die helfte van Jacob Lous rietlant gelegen in den banne... van Purmerende, over die weere vulgariter nuncupatam" ten behoeve van was, kaarsen en andere behoeften van den eeredienst in de kerk des convents. Bij beide testamenten zijn nog de bisschoppelijke bekrachtigingen bewaard, die door DAVID VAN BOURGONDIË den 8 November 1483 gegeven zijn.

Aan het testament van Margriet Jacobs is de bekrachtiging nog met rood bisschoppelijk zegel (doch zeer geschonden) vastgebleven, van het andere testament echter, met verdwijning van het zegel, losgeraakt. De formulieren van beide testamenten, en vooral der bisschoppelijke bekrachtigingen, zijn bijna gelijkluidend, zelfs is in die van Margriet Jacobs' testament tweemaal de naam van zuster Katrien bij vergissing geschreven in plaats van de hare, en de fout slechts eenmaal hersteld.

Nog weer eene non, WINEN filia PETRI vermaakte op 3 Juni 1489 bij testament [1]) aan haar klooster dertig Rijnsche guldens voor eene H. Misse, in het convent te lezen, en te voldoen uit de opbrengst van een stuk land haar toebehoorend, te Assendelft gelegen en „die hoghe meed" geheeten.

Een curieus stuk is de notarieele akte van 30 Januari 1493 [2]), waarbij niet minder dan zeventien nonnen tegelijk

---

1) No. 25. Perkament. Latijn, met het merk van den Notaris *Jacobus Arnoldi*. Getuigen waren *Otto Nicolaaszoon* en *Mr. Allard Adriaanszoon* priesters. Achterop: „Item; 't lant oft bespreck tot Assendelf is vercoft ende is gestelt in Wijnens ven, in Purmerlander ban gelegen".

2) No. 26. Perkament. Latijn, met notarieel merk van Notaris *Nicolaus Petri Neck*. Getuigen waren de priesters *Petrus Wilhelmi de Edam*, *Jacobus Gerardi de Hooren*, en de leek *Paulus Petri de Sciedam*.

haar testament maken. Voorop Trijn Jonghe Jans dochter, die aan het convent „drie vierndel lants van een deymd lants" bespreekt, hetwelk aan de noordzijde het land der zusteren belendend is; met haar testeeren mede zes geprofeste nonnen, vervolgens zes die wel ingekleed maar nog niet geprofest waren, en ten laatste komen nog vier, niet ingekleede, men zou haast zeggen, er ook op aangeloopen, als om de gelegenheid waar te nemen:

Katherina filia junioris Johannis
Hillegondis filia Petri.
Katherina filia Nicolai de Edam
Katherina filia Nicolai Theodrici
Katherina filia Johannis Theodrici
Elizabeth filia Ysbrandi
Margareta filia Nicolai

sorores professae.

Katherina f. Laurentii
filia Johannis
Katherina f. Jacobi
Sely f. Henrici Reymbrich
filia Symonis
Wendelmoet f. Johannis

sorores vestitae sed nondum professae.

Supervenerunt quaedam aliae sorores non vestitae, vid.

Ghertrudis f. Jacobi.
Hillegondis f. Theodrici.
Ghertrudis f. Johannis.
Katherina f. Symonis.

De zestien andere zusters vermaken al wat ze in het klooster ingebracht hebben, maar sommigen voegen daar nog iets bij, deze een mud of een half mud tarwe, gene een ton bier, eene andere weer een of meer guldens voor vleeschspijzen of ten behoeve van het altaar. Op de rugzijde van het stuk staan eenige latere aanteekeningen waarvan de voornaamste deze toelichting geeft: „Trijn

Jongh Jans, als haer vader gestorven was, heeft 't convent niet ontfanghen van 't vaders eerfnis, ende om des wil heeff de moeder ende erfgenamen gewilt ende consentiert, 't convent te bespreeken drie vendel deymt lants als dese brief is inhoudende". Verder nog de aanteekeningen: „Dit is onse susteren testament'', vervolgens: „Seli Heynrics testament: ceterae mortuae", ook nog: „Item dit is Trijn Jans ende Nies Jans suster"; eindelijk: „Trijn Jans testament, anders en beduydet niet meer".

Dat „alles wat" de zestien nonnetjes „in het klooster ingebracht hadden" bij elkaar ook niet veel te beduiden zal hebben gehad, mag gerustelijk verondersteld worden.

Er blijven nog eenige stukken over, die verschillende andere bijzonderheden over goed of geld des kloosters bevatten. Zoo verklaart in 1424 „des Vridaghes na onser Vrouwendach Visitatie, MATHYS DIRCSZOEN, dat hij met WENDELMOET zijne vrouw „ghepanghelt [1]) heeft yegens die zusteren in Purmerend een deymde lants" tegen een ander stuk „luttel min of meer dan een deymde", verder dat hij met zijne vrouw het land hetwelk hij van de zusteren ontvangen had weer verkocht heeft aan POUWELS HEYNIS FLOERKENS voor 38 Rijnsche guldens, en dit geld ook ontvangen heeft [2]).

Op 8 Januari 1480 [3]) verkoopen „HEER MARTEN die

---

1) *Pangelen:* frequentatief van Pangen. „In den Teuthonista is panghlen ruilen, wisselen. Daarmede komt overeen het groningsche, geldersche en drentsche taalgebruik, dat *pangelen* heeft voor ruilen; *inpangelen*, inruilen; *verpangelen*, verruilen; pangeler, pengeler, pangeljood, schagcheraar.... In Zuid-Holland hoort men voor *verpangelen* bezigen *verpanjeren*: „hij heeft zijn goed verpanjerd". (Woordenboek der frequentatieven in het Nederlandsch door *Dr. A. de Jager*. 1875).

2) No. 12. Perkament, met afhangend zegeltje van Mathijs Dircszoen zelven.

3) No. 21. Perkament, met afhangende zegels der Schepenen *Simon Jansz.* en *Jan Jansz.* Achterop: „Item. Hier sint twe brieven off, die eenen brieff hevet Jan Simonsz., Jan Heermansz. ende Hein Willemsz. ende die ander brieff hebben die susteren".

Pater en KATRIN LAUERS die Mater" van het klooster aan „JAN SIMENSZOEN, JAN HEERMANSZOEN ende HEIN WILLEM KUPERS, die worf die gheheten is *Timen Beeckis worf en die susteren worf.*" Het stuk is wegens verbleeking van den inkt zeer lastig te lezen. Eenige toelichting verschaffen twee aanteekeningen op de achterzijde: „Van die steech tusschen Luydisz ende Pieter Egbertsz." en „Die straet ofte steech bij Pieter Egberts ende Luyds huys".

Van 9 Januari 1504 is een koopbrief [1]) waarin gemeld wordt, dat AEMGHER JANSZ. „vier maed lants gheleghen in Welbrants Soedweer in de ban van Akersloet" verkocht heeft aan ARYS JACOPZ. en JACOB PIETERSZ. BROECKERS, dat Arijs daarop de (geheele) koop van Jacob heeft overgenomen, en toen die „vier maed lants" overgegeven heeft aan „KATRYN PIETER BETTISDOCHTER professide suster van Purmereynd"; dat ook Jacob Pieters nog „een maed lants in de voors. Soedweer" aan gezegde Katrijn met het convent verkocht heeft. Onderaan den brief staat nog aangeteekend: „Item het laeste mat heeft het convent selfs half betaelt".

Nog verkocht ook op 5 April 1535 [2]) CLAES PIETER VINCSZOEN poorter van Purmerend aan het convent der zusters „sijn deel in een stucke lants genoemt Pouwels Moens coech leggende in die ban van Quadick.... groet wesende sijn deel ontrent vijftalf dempt [3]) min een half vierendeel ende een vierendeel van een vierendeel min dat dempt, voer drie ende tnegentichstalve currente guldens.

De vereffening der nalatenschap van AEF CLAES

---

1) No. 27. Perkament. Hollandsch, gezegeld met het zegel van *Heinric Ghertsz.* Schout van Akersloot.

2) No. 29. Perkament. Hollandsch, met afhangende doch zeer geschonden zegels van de Purmerendsche Schepenen *Jan Jansz.* en *Sybet Garbrantsz.*

3) Een *dempt* land = 2/3 oude morgen of 400 oude roeden.

GABBESZDOCHTER, conventuale in het Purmerender klooster, heeft in het archief drie kwijtbrieven gebracht, die gegeven zijn door hare twee broeders en haren zwager. In den eersten van 17 Juli 1536 [1]) bekennen GARBRANT CLAES GABBENSZ. ende JAN CLAES GABBENSZ. gebroeders bekennen voor Schepenen van Amsterdam, „door Meester GERYT SYMONSZ. VAN GISP priester ende Pater van S. Ursulen convente te Purmereynde, voldaen ende welbetaelt te wesen van alle den goeden roerende ende onroerende erfnisse ende besterfenisse die henluyden bij 't overlijden van Aef Claesdochter conventuale in den voirs. convente, heurbeyder suster, opcomen ende anbesterfven zullen moghen".

In den tweeden kwijtbrief van 24 Juli 1536 [2]) scheldt „ZANDER JANSZ. BLOCK, bailju ende scouet in de ban ende vrij heerlicheyt van Haserswoude, als man ende voecht van Styn Claesdochter mijner huysvrouwe, kwijt aan het convent van Purmereijnde een ende tnegentich gulden corent aen gereede gelde als Aef Claes Gabbesz. dochter van Amsterdamme, onse suster daer in gebrocht heeft... ende dat voer all zooe veel als onse porsie bedraghen mach ende anders nyet".

Eindelijk bekent nog JACOB CLAES GABBENSZ. op den 30 December 1536 [3]) voor Schepenen van Amsterdam „ontfanghen te hebben van den Convente binnen Purmereynde zekere zomme van penningen, die hem toecomen

---

1) No. 30. Perkament. Hollandsch, met afhangende gedeeltelijk gave zegels van de Amsterdamsche Schepenen *Claes Doedensz.* en *Egbert Garbrantsz.*

2) No. 31. Perkament. Gezegeld door den Schout zelven. Het zegel is is echter geheel weggebrokkeld.

3) No. 32. Perkament met afhangende gedeeltelijk gave zegels der Schepenen *Willem Claeszoen Coock* en *Jan Rijser Janszoen*. Achterop: „Eeff Claes erfgenamen bennen uutgecoft".

zouden van den voersz. convente ende dat nae die doot van Aef Claes Gabbendochter zijn zuster professide conventuale van den voers. convente"; en hij belooft „den voorseyden convente nyet meer te eysschen noch gedoeghen bij yemandt anders in tijden toecomende van zijnent weghen geeysscht te werden in geender maniere sonder arch ende list".

Geteekend Z. S. Hensberch.

Gezegeld door de twee Schepenen Willem Claeszoen Coock en Jan Rijser Jansz.

Van zekere angstige bezorgdheid voor het behoud van de vaste goederen des kloosters getuigt de verklaring welke LYSBET JACOP HERMANS officieel door eenen notaris liet opmaken en die als volgt luidt [1]):

In den naem des Heeren Amen. Bij dese tegenwoordigh publyck instrument sy kenlick enen ygelycke, dat in den jaer ons Heeren xv^c vijf ende vijftich op den anderden dach Octobris omtrent twalif uren smiddachs, inden dertichsten indictie spaeusdoems ons alderheylichsten vaders in Goede ende Heere Heer Paulus die vierde paeus van die name in sijn eerste jaer, regnerende die aldergrootmogenste ende onverwinlichste prince ende Rooms keyser altijt vermeerder srijcks Karele die vijfste van die name in sijn ses ende twintichste jaer nae zijnder coronatie, voir mij publyck notaris ende getuyghe onderscreven tegenwoerdich geweest is d'eerbare maget Lysbet Jacop Hermans, sieckelyck te bed leggende mer anders hair verstant, reden, vijf sinnen alst voir ooghen scheen wel hebbende ende gebruyckende, ende met goeden voirdachticheyt verclaerdt ende geseyt heeft, verclaerde ende seyde, als dat sij *dicmaels verwondert* [2]) heeft, dat meester Claes Simonsz. saliger gedachten 't convents goederen laet stellen ende brengen uuyt convents handen, hengende ende toelatende vercoft warden [3]) die erven, dairt hoeck huys naest an die straet op

1) No. 38. Perkament.

2) Dit staat zóó, niet zonder zekere bitsheid, in het stuk reeds onderschrapt.

3) De woorden *vercoft warden* zijn tusschen de regels bijgeschreven.

stont, dair men wedergaen naet convent ofte paters huys ende mede 't erve daernaest bij westen an. Ende wilde met haer huys daer sij in wonende waer soe niet gedaen hebben, mer wilde ende bespraek, dat in haer huys souden wonen geestelycken maechden, soe warde wij die wilden ontfanghen, mer indien wij die niet en wilde ofte begeerde, soe soudent armen menschen hebben, eerlycken van leven ende duechdelyck van conversatie. Ende die ganck bijsijden die huyskens dair die geestelycken personen ende maechden plagen te wonen, sal bliven vrij ende vranck, onbehindert alsoe 't van eerst doen men die maeckten is geordineert ende geschyckt. Doen antwoerde ick, meester Gheryt, indertijt het convents biechtvader [1]): ick macht 't convents goet niet wech geven noch meester Claes, want ons brieven houden, dat het erve dair die huysen op staen 't convent toecomt, ende alsoe mach ick 't selfde weder aensprecken. Dits tgeene Lysbet Jacop Hermans op haer sieckbedde verclaerde ende voor den rechten waerheyt affirmierde, ende wilde ende begeerde 'tselffde onderhouden te warden soe't behoirlycken is. In kennisse van desen hebben hier over an ende bij geweest als tuygen Aecht Pieters, Zybet Garbrants naegelate wedue, ende Niel Hermans ende Yef Pieters, oude Pieter Jacop Hermans dochter. Ende mede noch 'tselfde op den selfden dach als boven in presentie van Welmoet Jacops mater ende Hillegont Floris procuratrix seyde met vollen verstant ende ripe beraet: dit huys van mijn moeye ende anderen geestelycke maechden ende hebben't gelaten ende besproken ons, dat wij dairin wonen soude ende dat wij 't voirt erven soude alle geestelycke maechden die nae ons comen sallen; ende dit huys is onder mi Lysbet Jacops verbrant ende heb 't weer opgetimmert als ghi wel weten; nu wil ic dat het weder gaet als ickt ontfanghen heb; ende indien daer maechden in u cloester comen die niet bequaem bennen die oorde t'ontfanghen, die moghen ghi hier setten, ende een waert dair geen geestelycke maechden in woenden mer waerlycke maechden ende van staid waren, die mochten den armen wat geven; ende seyde hair mede

1) Tot goed verstand moet de lezer weten, dat de Notaris die dit stuk opstelt hier zelf begint te spreken. Hij, Gheryt Simons van Gisp was inderdaad Pater van het convent geweest, zooals blijkt uit de bescheiden van 1536, 1537 en 1550 boven behandeld. Zie No. 30: bl. 291-92. No. 33: bl. 282 en No. 36 bl. 284.

die dair eensdeels tegenwoordich waren: ic en raed u niet u handen aen 't huys te slaen, ende God wilt hem vergeven die raden of oorlof gegeven heeft die voirworf te vercopen. Dit verclaerde Lysbet Jacop Hermans ep haer sieckbedde ende wilde 't aldus onderhouden hebben. Ende, want alle saecken met verloep des tijts ontgaen den mensche memorie, soe heb ic notarius ten begeerte vant convent hierof gemaect een publyck instrument. Aldus gedaen ten huyse van Lysbet Jacops voirscr. in presentie dergeenen ende tuyghen boven gespecificeert ende hair namen gescreven ende in hair tegenwoerdicheyt verclaert.

Et ego Gerardus Simonis a Gysp clericus Trajectensis dioec. sacra imperiali auctoritate notarius etc., sic feci et dixi et vidi, salvo illo quod Welmoet Jacops mater et Hillegondis Florentii procuratrix non jurarunt in forma.

Ideoque etc. Attestor praeterea mea manu duas dictiones, rite in spacio interliniari positas circa regulam decimam, prius a me per incuriam omissas, videlicet „vercoft warden" sequentes verba „ende toelatende", ut patebit inspicienti meum protocollum. Et hujus protocollum invenies libri protocollorii folio centesimo sexagesimo quarto, hondert vier en tsestich.

Het laatste stuk dat te vermelden blijft geldt ook de *parochiekerk* van Purmerend. Op den 7 November namelijk van het jaar 1567 [1]) bekennen „SIMON PIETERSZ. BRANTGIS en JAN CLAESZOEN getijde voechden" ontvangen te hebben van het St. Ursulen-convent, uit handen van den Pater „Meester GHERYT" achthalve gulden als afkoop van achthalve stuyver oudeygens, die zij „aen den pastoir ons parochykercks jaerlicx te betalen hadden omtrent December".

Uit het begin van het stuk blijkt, dat deze „lossinge" aldus „door Burgermeysteren met den gemeen rijckdoem [2]) geordineert" was.

---

1) No. 39. Perkament, met zegel der stad Purmerend, nog gaaf.

2) Voor welke genoemd staan Jan Burchszoen, Heynrick Pieterszoen Bardis, en Hilbrant Dirckszoen.

Alvorens te eindigen moet ik nog vermelden dat, buiten de aanteekeningen die op den achterkant, en gewis alle vóór de Reformatie, geschreven werden en die telkens door mij zijn medegedeeld, op enkele, namelijk zes, stukken nog een volgnommer geschreven is geworden en wel, naar het schrift uitwijst, in de laatste of voorlaatste eeuw. Naar de tijdsorde waarin de bescheiden door mij geordend zijn genoemd, is N° 5 (van 1401) eveneens genummerd met **5**; N° 14 (van 1430) met **3**; N° 16 (van 1441) met **2**; N° 19 (van 1473) met **4**; N° 27 (van 1480) met **1**; en N° 33 (van 1537) met **6**. Het is mij niet mogen gelukken, het verband te ontdekken waarin deze zes stukken in den lateren tijd met elkander gebracht en denkelijk gebruikt zijn. Eindelijk moet nog vermeld, dat op de notarieele acte der schenking van land, den 3 Aug. 1480 opgemaakt, bij de aanteekening achterop geschreven, gevoegd staat: „Copia lxxxviij". Dit kan eene verwijzing zijn naar een Cartularium des kloosters, maar toch ook wel eenvoudig naar het Protocol van den Notaris.

Paters van het klooster.

Claes Baertoutsz. na 1392, in 1394, in 1401.

Victor Petri: 1407.

Henricus Mande: 1428.

Henricus („ „ ?): 1441.

Heer Martin: 1480.

Meester Claes Symons: Zie bl. 299.

Mr. Gheryt Simons van Gisp: 1536, 1537, 1550.

Mr. Gheryt („ „ ?): 1567.

MATERS van het klooster.

Katherina Dodonis: 1401.
Margareta Nicolai: 1407.
Katrin Lauers: 1480.
Neel Jacops mater en
Welmoet Jacops procuratrix: 1547.
Welmoet Jacops mater en
Hillegont Floris procuratrix: 1555.

PASTOORS van Purmerend.

Jacob Mas, wiens kapelaan of vicecureit
Petrus Nicolai de Uitgeest was: 1399.
Willem Spirinc: 1418.
Nicolaes Andriessen: 1421.
Nicolaus filius Terci: 1442.

Ouderkerk a/d Amstel. J. J. GRAAF.

HET CELLEBROEDERSKLOOSTER te DORDRECHT,

door J. L. van DALEN.

De kloosters der *Cellebroeders* dateeren uit de vijftiende eeuw, toen de pest bijna jaarlijks slachtoffers eischte. De begeerte, om hulp te verleenen aan pestlijders, leidde reeds vroeger tot het stichten van pesthuizen niet alleen, maar ook van vereenigingen, die ten doel hadden, kranken bij te staan en de dooden te begraven. Uit deze vereenigingen van barmhartigheid is de orde der *Cellebroeders*, *Cellieten*, *Alexianen* of *Lollarden* ontstaan. Eerst waren de leden aan geen regel gebonden, maar later volgden ze, hoewel leeken blijvende, die van *St. Franciscus* of van *St. Augustinus*. De orde stond onder bestuur van een generaal, en was verdeeld in de provinciën van Duitschland en Nederland.

Te Dordrecht vindt men van *Cellebroeders* gewag gemaakt in een actenboek op het jaar 1441. Hier zijn het evenwel nog afzonderlijke personen, belast met het begraven van pestlijders. Waarschijnlijk bewoonden ze toen een paar huisjes in de *Vriezestraat*, als men aannemen kan uit de vermelding in een register van pandponden van het H. Sacramentsgasthuis, waarin gesproken wordt van *de huyskens der Zwarte mannekens* [1]).

Het eerste officieele stuk [2]) betreffende de *Zwarte* of

1) Archief van het Gast- of Ziekenhuis op het gemeente-archief.

2) Een aanzienlijke reeks bescheiden betreffende de cellebroeders komt voor in het archief van het H. Geest- en Pesthuis ter Groote kerk. (Zie den geschreven inventaris op het gemeente-archief.) BALEN deelt over het klooster niet veel bijzonders mede.

Cellebroeders is van 1443/44 en daarin wordt nog niet van een klooster gewaagd. De prior en convent van het klooster *Eemstein* in Zwijndrecht verklaarden 28 Maart aan den geestelijken huize van de Cellebroeders tot Haerlem tot behoef der gemeene Cellebroeders van Holland ter bewoning gegeven te hebben *een huis en erf aan dat Suykerstaetkyn* [1]) te Dordrecht. Kort daarna erkennen de Haarlemsche Cellebroeders bedoeld huis en erf ter bewoning ontvangen te hebben van het klooster der Regulieren tot *Eemstein*, om daar 2 of 3 cellebroeders te doen wonen onder toezicht van het klooster te Haarlem.

Den 28 Juli 1463 gaf bisschop DAVID VAN BOURGONDIË aan de Cellebroeders te Dordrecht verlof, om zich *te vereenigen tot een klooster* van de Augustijnen orde, verhief hunne bezittingen tot kerkelijk goed en gaf eenige regelen aan het klooster. Zes jaren later, 18 Maart 1469, bekrachtigde dezelfde kerkvorst de stichting ten behoeve der Cellebroeders binnen Dordrecht door het Regulierenklooster te Eemsteyn en door het klooster te Rugghe bij Brielle gemaakt. Tevens regelde hij den dienst der Cellebroeders. Kort daarna namen Schout, schepenen en raad van Dordrecht de nederzetting der Cellebroeders in de Zwindrechtstraet [2]), hen ter bewoning gegeven door de Regulieren van Eemsteyn in hunne bescherming. Sedert ontvingen zij jaarlijks van stadswege een vereering in wijn, „omdat sij te vuriger souden bidden voor die heeren „ende twelvaren van die stede”, een gebruik, dat tot 1575 bleef bestaan.

Reeds spoedig schijnt het klooster van een kapel voorzien. ADRIANUS DE APELTEREN, vice-generaal, gaf 9

1) Tegenwoordig de Molenstraat.
2) Tegenwoordig de Dolhuisstraat.

Augustus 1506 namens FREDERIK VAN BADEN, bisschop van Utrecht, een aflaat van 40 dagen aan hen, die het altaar in de Cellebroederskapel te Dordrecht begunstigden.

Van sommige personen ontving het klooster legaten; zoo b.v. 4 Mei 1514 gaf TRIJNTJE CORNELISDR. van Bergen opten Zoem „de helft van een rentebrief groot „156 Rgl. gevestigd op een huis in de Jacopinestege „te Haarlem en een kastje van Sinte Anna, die men op „een tresoir set".

De bezittingen van het klooster kwamen na 1572 aan de meest verwante instelling: het H. Geest- en Pesthuis ter Groote kerk. Met deze stichting en het capittel ter Groote kerk kwamen de broeders het meest in aanraking. Zoo ontstond tusschen hen en genoemd capittel in 1568 een geschil, over het bedienen der H. Sacramenten, het rondgaan om aalmoezen en het begraven in het klooster. De broeders hielden in dezen hun rechten staande. De zaak werd voor den bisschop gebracht, deze benoemde ANDREAS WALTHERI, provisor voor Zuyt-Holland, tot commissaris (27 April 1570) en kort daarop werd de dienst in de kapel en het begraven in het klooster door dekenen en kapittel van O. L. V. collegiale ende parochiale kercke opnieuw geregeld.

De behoefte aan personen, die pestlijders konden verplegen en de dooden begraven, was oorzaak, dat het klooster na 1572 niet werd opgeheven. De acht broeders bleven er gevestigd en verrichtten hun dienst, ook nadat gebouwen en goederen aan den H. Geest waren toegewezen. Toen nu de regeering plan maakte, om eenige huisjes voor niet krankzinnigen te laten bouwen, verzochten de regeerders en toezienders van het H. Geest- en Pesthuis bedoelde huisjes te bouwen op het terrein van het groote Pesthuis, dat naar de Lindengracht was

overgebracht [1]). Daarbij verklaarden zij zich bereid van het hun toegewezen klooster van de Cellebroeders afstand te doen. In 1580 20 Dec. werden klooster, kerk en terrein afgestaan onder gehoudenheid aan de nog inwonende cellebroeders een andere woning te verschaffen en hen de daar genoten inkomsten te laten behouden.

Bij het klooster behoorde een Dulhuis, waarover de Cellebroeders mede het opzicht hadden. Dit gebouw, ook *Doldiefshuis* of *Duldeshuis* genoemd, stond niet, zooals Dr. SCHOTEL meende, op het Groote kerkhof, maar in de nabijheid van het klooster. In de Thes. Rek. van 1574 vonden we: „Den vorn. JACOB PIETERSZ. PATER, ter „cause van een nyeuw huysken gemaect te hebben in't „Pelserstraetken achter *Doldiefshuys* bij quitancie de „somme van II £ XVI s. III d." En in de Rek. van 1575: „Elias Tack heeft in huysen een erff achter „*Doldiefshuys*, verschijnende Baefmisse. Ende alsoo voorn. „*Doldiefshuys* met allen sijnen toebehoren vercoft is, en „heeft desen tresorier hiervan nyet ontfangen". In den loop de jaars was het n. l. verkocht aan SIMON LUST tafelhouder, met het recht, om achter op het erf een oliemolen te stichten. De stad, die lang de kelders in gebruik had, tot bewaring van „*der stede spul*", d. i. de benoodigdheden voor de twee jaarlijksche processien, van het *H. Sacrament* en van het *H. Hout*, was tot den verkoop overgegaan, om het bedrag van den 100[en] pen-

---

1) 1 Febr. 1573/74 werden door de regeering de gebouwen en erven van het *Nonnenklooster, beghinnende aen de houten brugge after in de Nyeustraet, lancx der stede graft naet Steversloot tot het huysken staende aen de Nonnenkercke opte selve graft*, aan de H. Geestmeesteren ter Groote kerk gegeven tot een nieuw te bouwen pesthuis en weeshuis, *in de plaetse van het pesthuis staende achter bij de Nieuwe* (Minne?) *brucxtoorn, dat te klein en seer vochtig was geworden*, onder voorwaarde, dat het oude pesthuis aan de stad kwam.

ning te vinden, daar die belasting zelf, wegens de vele lasten en renten, niet meer door het huis kon opgebracht worden.

Waartoe de gebouwen in de 17e eeuw gediend hebben, is niet zeer duidelijk; alleen leest men, dat er in 1671 een tuchthuis van gemaakt werd, een gesticht, dat diende tot opneming van 13 krankzinnigen en tuchtelingen en tot 1759 bestond, toen het vereenigd werd met het Leprozenhuis en gevestigd in het voormalige H. Geest- en Pesthuis ter Groote kerk aan de Lindengracht onder den naam van Stadsbeterhuis.

Van het oude gebouw is nog een groot deel over, dat uitwendig nog duidelijk de sporen draagt van vroeger een klooster geweest te zijn.

Handelingen van de gemachtigden der R. C. gemeenten te Alkmaar in zake den z. g. afkoop der kerkgebouwen.

Zooals het meermalen gaat, te laat om er tijdig gebruik van te kunnen maken, kwam ons in handen een voorzeker zeldzaam geworden exemplaar van: *Rapport van de gecommitteerden der roomsch-katholijke gemeente binnen Alkmaar aan hunne committenten, aangaande de schikkingen, die zij met het gereformeerd kerkgenootschap dier stad, betrekkelijk de kerkgebouwen enz. gemaakt hebben, uitgebragt den* 14 *April* 1799. *Te Amsterdam, bij P. van Buuren, boekverkooper op 't Schaapenplein. De prijs is* 3 *st.* 16 Blz. in 8°.

In ons artikel over de Kapel (*Bijdragen* XXV, 57) hebben wij medegedeeld, dat het Administratief Bestuur der stad, toen het door gecommitteerden der hervormden en roomsch-catholieke gemeenten gemaakte vergelijk den 11 Juni ter tafel was gebracht, den 2 Juli aan zijne den 17 Juli 1798 [de proclamatie van het Uitvoerend Bewind was van den 12 bevorens] benoemde commissie opdroeg om het contract op te maken en voor de sluiting te zorgen. Wat de inhoud daarvan was wordt in de Raadsresolutiën niet vermeld, en het vermoeden moest dus wel rijzen, dat het den 19 Februari 1801 geteekend contract een ander was dan het in 1799 beraamde, naar ons toescheen beknibbeld en vertraagd door de „stille stelselmatige oppositie" waarvan Dr. *Nuyens* in zijne *Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks* gewaagt. Tot eer nu van de alkmaarsche hervormden en roomsch-catholieken beiden leert ons bovengenoemd *Rapport*, dat de

vermindering der uitkeering aan de laatsten niet aan den tegenstand der eersten te wijten, maar aan de edelmoedigheid der laatsten te danken is geweest; dat de roomschen — men leefde toen onder de vaan van „broederschap" — bedoelden hunnen gereformeerden medeburgers een blijk van welwillendheid te geven.

Het is der moeite waardig, het door ons verhaalde uit het *Rapport* aan te vullen en dus te toonen, hoe de gemachtigden der roomschgezinden zich van hunne opdracht gekweten hebben.

Bij schrijven van den 4 October 1798 waren de verschillende gemeenten verzocht gemachtigden te benoemen, om het door de Raadscommissie ontworpen plan te examineeren. De leden der 4 roomsch-catholieke statiën benoemden daartoe bij stemming, die van S. Laurens *L. Berger* en *P. van der Molen,* van S. Franciscus *P. Roose Kz.* en *J. P. Goudsblom*, van S. Matthias *F. Voorhout* en *S. Kleeff*, van S. Dominicus *W. van der Griff* en *J. Haarselhorst.* Dezen dienden in dato 27 October hunne door ons genoemde bedenkingen [1]) bij het plaatselijk bestuur in, en werden den 14 November tot eene samenspreking met de gemachtigden der gereformeerde gemeente genoodigd. Nu kwam het er op aan te weten, hoe hunne lastgevers over de zaak dachten. Het bleek, dat een gedeelte tot geheele schenking genegen was en dat een ander hetzij de volle uitkeering, hetzij de naasting van eene der beide kerken wenschte; en dat een derde gedeelte was voor vermindering. Hierover te laten stemmen terwijl zij volle macht tot handelen bekomen hadden, kwam den gemachtigden niet oorbaar voor. Onder hen vond het denkbeeld van geheele schenking wel bijval,

---

1) Men verbetere op blz. 57, reg. 17 v. b. het cijfer 4 door 10, en verandere aldaar reg. 12 v. o. Mei in Juni.

maar men begreep, dat indien zulks de bedoeling der gemeenten was geweest, deze geene commissie benoemd maar de zaak aan diakenen ten overstaan der pastoren overgelaten zouden hebben. Naasting van de Kapel zou, in plaats van eene geldelijke bate, eene uitkeering van ongeveer *f* 1700 aan de gereformeerden en de israëlieten (die zich met het plan der Raadscommissie vereenigd hadden en eerst later tot afstand hebben besloten) baren, behalve het noodige offer om dat gebouw voor het gebruik der roomsch-catholieken in te richten. „Wij vertrouwden — zeggen de gemachtigden — dat onze Committenten niet volstrekt begeerig waren, hunnen Godsdienst in de aloude kerkgebouwen te willen uitoefenen: wijl God niet op het gebouw, maar op het hart ziet. Wij kunnen in onze nederige gebedenhuizen ons eeuwig heil zo wel bevorderen als in trotsche kerkgevaartens. Welk een genoegen! God in plaatzen, die ongestoord bezeten worden, te eeren!"

Alzoo bleef na afkeuring der twee uiterste wegen slechts de derde, de tusschenweg, over; en daarop kwamen 3 leden van elke der wederzijdsche commissiën den 25 Februari 1799 bijeen, met het resultaat, dat na eenige broederlijke, „nimmer uit het geheugen te wisschen" samenkomsten [1]) den 20 Maart overeenstemming verkregen werd op den voet, zooals in het den 19 Februari 1801 onderteekend contract omschreven is. Gecommitteerden wijzen er op, dat de roomsch-catholieken dus afstand deden van *f* 4327 : 2 : 13, de lutherschen, doopsgezinden en remonstranten te zamen slechts van *f* 1968 : 10 : 8 [2]).

---

1) „De gemachtigden van het Gereformeerd Kerkgenootschap hebben zig deswegens uitmuntend gedragen; zij hebben onze eer en achting in alle opzichten verworven en gansch waardig gemaakt".

2) In zielental stond het 3094 tegen 722, zoodat het „slechts" minder juist is.

De commissie overwoog nog, hoe de 20-jarige uitkeering van *f* 250 aan te wenden. Voor onderhoud der 4 kerken zou het elke slechts met *f* 62 : 10 : — helpen, eene hoofdelijke uitdeeling, „die een geest van laagheid in zich heeft", zou neerkomen op *f* 1 : 9 $\frac{2650}{3094}$ [bedoeld zal zijn *f* — : 9 $\frac{2650}{3094}$] per ziel, en zij adviseerde dus tot toekenning aan het weeshuis, een gesticht waarbij alle leden belang hadden.

Ten slotte stelde zij voor, dat in elke kerk gestemd zou worden over de vragen, of men begeerde het bedongen bedrag aan het gereformeerde kerkgenootschap te schenken, en zoo neen, waartoe de penningen gebruikt behoorden te worden. Wij meenen dat de beslissing ten voordeele van het weeshuis is gevallen.

Waarom nu nog bijna 2 jaren verloopen moesten tusschen het aangaan en het teekenen van het contract, is ons niet duidelijk. De oorlog in 1799 kan aanvankelijk de zaak op den achtergrond geschoven hebben, maar verder weten wij niets geen reden te verzinnen.

Uit het Rapport vernemen wij nog, dat te Haarlem de 7 roomsche pastoren het aandeel hunner gemeenten aan de gereformeerden geschonken hadden, maar dat aldaar voor alle kerkgenootschappen slechts *f* 400 te verdeelen viel. Ook hadden de roomschen aldaar van de voormalige regeering de weldaad genoten van de overneming eener schuld groot *f* 109,000 van het roomsche wees- en armenhuis en de toelegging eener jaarlijksche bijlage van *f* 3400. Moge Haarlem's archivaris, de heer *Gonnet*, ons hiervan wat meer doen vernemen!

Het komt ons voor, dat het altaar van *St. Jan Baptist*, aan hetwelk in 1555 eene vicarij begeven werd (*Bijdr.* IX, 145) tot de kapel gebracht moet worden. Onder de altaren der parochiekerk wordt het niet genoemd, wel dat van *St. Jan Evangelist.*

C. W. Bruinvis.

Aanteekening over het St. Barberen altaar in de Nieuwekerk te Dordrecht.

1. *Stichtingsbrief van een officium* van twee wekelijksche missen op „Sinte Barbare altaer staende in dat cruyswerck in de St. Nycolaes prochiaelkerck bynnen Dordrecht", door Cornelia Wouter Hugenszoons weduwe en Barbara Gertys Jacobsz. weduwe, waarvoor zij schenken $5^1/_4$ morgen en 6 morgen land in Alblasserwaert in de parochie van Brantwijck onder verplichting om uit de opbrengst elk jaar 2 Rijnsgulden te besteden voor uitdeeling van brood, bier en vleesch aan 32 gerecht huiszittende armen op Maendach na Beloken Pinksteren, 20 Juni 1500.

2. *Confirmatie* van bisschop Frederik van Baden van den stichtingsbrief, hierboven vermeld, van een dienst op Sinte Barbara altaer door Cornelia Wouter Hugenszoons weduwe en Barbara Geryt Jacobsz. weduwe, waarbij de benoeming van meester Adriaen Cornelisz. tot bezitter van dezen dienst bekrachtigd wordt, 12 Aug. 1500.

3. *Vonnis* van Schout en Schepenen van 's Hertogenbossche in een geschil tusschen Aelbrechte Pelgrum Hermansz. en Gerarde Gerarts Colenzone over het recht van collatie van het „Sinte Barbaren altaer in de prochiale kerck van Sinte Nicolaes, 1 April 1549/1550 voor Paesschen".

4. *Opdracht van een vicarie* op St. Barbara altaar in de Nieuwe kerk vaceerende door het overlijden van meester Adriaen Brouwer Cornelisz. door den Collator Aelbrecht Pelgrum Hermansz. aan zijn zoon

DIRICK PELGRIM. 3 Mei 1553, met in dorso: *Verklaring* over de bevestiging van deze opdracht „door m[r] HADRIANUS VAN DUVENVOORDT", vice-decanus in de Groote kerk te Dordrecht.

5. *Scheidsrechterlijke uitspraak* in een geschil tusschen mr. DOMINICUS, kanunnik te Dordrecht met WOUTER HUGENSZ VAN ALBLAS en AELBRECHT HERMANSZOEN PELGRUM van 's Hertogenbosch over de „collatie van SINTE BARBAREN altaer in die Nyeukerk te Dordrecht", 11 Mei 1553.

6. *Mandement van maintenue*, verleend aan AELBRECHT PELGRIMS FRANSZ. van 's Hertogenbossche ten behoeve van zijn zoon DIERCK, wegens stoornis in het bezit van een vicarie op het „SINTE BARBAREN altaer in de Sinte Nicolaes prochiekercke te Dordrecht" door Mr. DOMINICUS, priester en kanunnik aldaar, 19 Mei 1553,

met *relaas van dagvaarding* aan denzelfde door den deurwaarder van het hof, 23 Mei 1553.

7. DIRCK ALBERTSZ. PELGRUM erkent verhuurd te hebben aen GHIJSBERDEN PETERSZ. te Brandwijck 6 morgen land aldaar, 19 Mei 1565.

De goederen van ST. BARBAREN altaar zijn gekomen aan het *H. Geest- en Pesthuis ter Groote kerk;* de stukken, hierboven in regest medegedeeld, bevinden zich *in originali* in het archief dier instelling, 't welk berust ten Gemeente-archieve. (Zie den geschreven inventaris).

Dordrecht. J. L. VAN DALEN.

ANTONIUS WIGGERINCK
overleden als Pastoor te Schagen 1803.

In het XIVe deel 1^e^ afl. van de Bijdragen pag. 158 lees ik over Antonius Wiggerinck, dat deze volgens den een van Hem en Venhuizen naar Schagen kwam, waar hij sedert 1752 pastoor was geweest (Arch. v. Utr. VIII, 92; volgens den ander uit zijn Amsterdamsche kapelanie, de Posthoorn (Stat. Miss.) den 12 Sept. 1756 naar Schagen kwam.

Er is dus twijfel.

In het XIVe deel 2^e^ afl. pag. 183 vind ik genoteerd dezelfde Antonius Wiggerinck als kapelaan in de Posthoorn, dato 14 Oct. 1749.

Deze twijfel wordt weggenomen door de oude doop- en trouwboeken der parochie Hem en Venhuizen op het gemeentehuis berustend.

Uit de aanteekeningen van doopen enz. door Antonius Wiggerinck blijkt, dat deze na 10 Nov. 1752 en vóór 30 Dec. 1752 alhier is gekomen.

10 Nov. 1752 is de laatste nota van doopen van Henricus Kerkeling uit Amsterdam en 30 Dec. 1752 de eerste aanteekening van den nieuwen herder. Antonius Wiggerinck is gebleven tot na 3 Juli 1756, laatste aanteekening. Deze datum van vertrek mag nu, in verband met het bovenstaande, veilig gesteld worden op Sept. 1756.

Zoodat mag worden vastgesteld: Antonius Wiggerinck (in het doopboek alhier schrijft hij zijn naam aldus):

14 Oct. 1749 tot Nov. of Dec. 1752 kap. Posthoorn, Amsterdam.

Nov. of Dec. 1752 tot Sept. 1756 pastoor Hem en Venhuizen.

12 Sept. 1756—1803 pastoor Schagen.

Wat betreft de opvolging van pastoors in Hem en Venhuizen c. a. kan van 1618 af eene geregelde lijst worden gegeven, die uit genoemde doopboeken te trekken is, behalve een kleine leemte. Van Sept. 1756 af tot 2 Dec. 1763 zijn in de doop- en trouwboeken geen aanteekeningen. Is toen de pastorie niet bezet geweest? Dit vermoed ik, door een enkelen doop uit Wijdenes (Veunes) en Oosterleek behoorende onder de kerk alhier, die genoteerd staat in het doopboek van Blokker.

Wat mag de reden geweest zijn?

Kan iemand daar ook eenige inlichtingen over geven?

Hem en Venhuizen. A. G. Bos.

JOANNES STALPAERT VAN DER WIELE,

Student te Leiden.

Het blijkt dat deze Delftsche pastoor en aartspriester de rechtsstudie niet uitsluitend te Leuven en te Orleans heeft beoefend, doch dat hij te voren reeds te Leiden student in de rechten is geweest.

In het origineele „Album inscriptionum" der Leidsche hoogeschool staat bij den datum 26 Juli 1595: „Joannes „Stalpardus van der Wiele, an. XV. Stud. Jur. apud „Hugonem ab Alkemade",

Met uitzondering van de Bat. Sacr. en de Oudh. van Delft, die verkeerdelijk zijne geboorte in 1589 stellen, geven zijne levensbeschrijvers St. Caecilia 1579 als zijn geboortedag op. Op den dag der inschrijving bij den rector der hoogeschool was S. v. d. W. dus werkelijk nog pas 15 jaar oud.

Hoe lang hij student te Leiden is gebleven, kan zelfs niet bij benadering worden bepaald, aangezien de recensie-lijsten der ingeschreven studenten, waaruit dit zou kunnen blijken, juist tusschen de jaren 1594 en '99 ontbreken. In het register van 1599 komt zijn naam uitteraard niet meer voor.

Zijn sterfdag is bekend — 29 December 1630. Blijkens het begrafenis-register der Delftsche Oude kerk (St. Hippolytus) is op 2 Januari 1613 begraven: „Mr Johan Stalpert opt bagijnhoff".

H. E. v. B.

FUNDATIE VAN EEN „EWIGE MISSE UP SINT JORYS-OUTAIR”.

(Uit het Francynen-register in het Oud-Archief der Gemeente 's Gravenhage.)

Johan [1]) bi der genaden Goids Hertoghe van Lothryck, van Brabant ende van Lymborch, marcgrave des heyligen rycx, Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende Heere van Vrieslant; Ende Jacob van Beyeren by derzelver genaden Hertoghinne, Marcgravinne, Gravinne ende Vrouwe der Landen voirscreven, doen cond allen Luden: dat wy bekennen sculdich te wesen van goeder wittachtiger sculde en geleende gelde, onsen geminden ondersaten, den Scutten in onsen dorpe van der Hage, die somme van hondert gouden Engelsen noblen.

Ende want wy verstaen hebben, also ons die hooftmans ende gemeine gesellen van die Scutterien voirscreven ons wail onderwyst ende te kennen gegeeven hebben, dat hoir syn ende meyninge is, in die ere Goids ende der Heyligen Ridder Sinte Jorys te doen stichten ende te doteren in der prochiekercke van der Hage, een ewighe Cappelrie van tien Engelsen noblen siaers, in gedenckenisse ende te troeste der zielen ons liefs Heren ende Vaders Hertoge Willems van Beyeren saliger gedachten [2]),

1) Jan van Beyeren, oom van Jacoba.

2) Willem VI overleed in 1417; zijne dochter was Jacob (Jacoba) van Beyeren.

ende wy onse goede ende renten niet bet en weten te besteden dan in aelmissen ende tot oeffeninge van Goids diensten.

So hebben wy wt goeder meyninghe ende om vordernisse der goeder sake voirscreven, den voergeroerden onsen geminden Scutten gegeven ende geven mit desen brieve toter Cappelrien voirscreven wt onsen renten ende goeden in Noorthollant voir die somme van tien noblen siaers erflike renten sulken goede als hier na gescreven staen; dats te weten zess morgen lants gelegen in Monsterambocht, ende hiet Heynbonen-woninge, ende bruyct up dese tijt Aernt van der Burch jairlicx om viertien pont goet gelts; Item noch vier morgen Lants gelegen in het Stamp upten knoopstock, ende heeft in huyerwair Heere Peter van den Zande jairlicx om zess pond goets gelts; Gebiedende ende bevelende onsen Rentmeester van Noorthollant dat hij zijn hande van onsent wegen dair of trecke, ende onsen Scutten voirscreven die bewijsse ende overlevere, ende hemluyden dair mede bewerden late sonder him voirt meer dier voirscreven goede te bewinden, want wij dair off claerlic vertien ende ons dair niet an bekennen van deser tijt voirwairt, Behoudelic dat wij off onse nacomelingen in toecomenden tijden dese voirscreven renten weder an onser Graeflicheyt brengen ende lossen sullen mogen, so wanneer dattet ons of onsen nacomelingen genoegen sal mit hondert noblen, sulkx als voirscreven staen, ende mit also veel renten, als in dien jair der lossingen verscenen zullen zijn, na den loop van der tijt sonder argelist; Ende, want onse geminde Scutte voirscreven, ons hier mede quytschelden van der somme van hondert noblen voirscreven, die zij ons in truwen geleent ende verleyt hadden. So hebben wij hun weder gegonnet geconsenteert ende willen dat die vier hooftmans die ter

tijt wesen sullen in der Scutterce voirscreven mit twaelf den outsten van der Scutterie tot eewigen dage ghifters ende Collatoirs wesen sullen van der Cappelrie voirscreven, al wairt oick dat wij off onse nacomelinge dese voirscreven renten lossenden, ende onse Scutten voirscreven die met anderen goeden doteerden, welke Cappelrie also bedient ende verdient zal werden, also die Hooftman mitten twaleven voirscreven dat ordineeren zullen. In kennessen hier af zo hebben wij desen brief doen besegelen mit onsen seglen hier an gehangen.

Gegeven upten Jairsavont in 't Jair ons Heren duysent vier hondert ende achtien. Aldus gescreven upten ploy: Bij mijnen Heere den Hertoge ende mijne vrouwe de Hertoginne. ende geteikent T. Potter.

Jacob de Riemer, die blijkbaar dezen rentebrief niet gekend heeft, noemt bij de beschrijving van de Groote- of St. Jacobskerk, de Vicarie onder N° 14, na vooraf vermeld te hebben, dat het Gilde of Broederschap van St. Joris, even als dat van St. Sebastiaan, zijn bijzonder altaar daarin had.

„De laatstgemelde Schutten moesten op St. Sebastiaensdag gezamentlijk ter kerke komen, en waren gehouden alle jaer ieder te betalen tot het Gildegelt en reparatien van het voorsz. altaar, drie stuyvers".

's Gravenhage. A. J. Servaas van Rooijen.

DE PAROCHIE 's GRAVENZANDE,

(vóór de Hervorming).

De Parochie 's Gravenzande lag twee uren ten zuidwesten van 's Gravenhage en drie uren ten oosten van Delft, nabij de duinen en den mond der Maas, en omvatte het dorp of de heerlijkheid van dienzelfden naam, Zandambacht, en het honderd- of hoender-land, ofschoon dit laatste niet tot de burgerlijke gemeente van gemeld dorp, maar van Naaldwijk behoorde.

Het dorp 's Gravenzande heette in den aanvang: „*Sanda*", of *Sandeburgum*, wel te onderscheiden van Sandenburg bij Veere in Zeeland [1]). Ook droeg het den naam van: *villula ad arenam*, gewoonlijk: *Zande*. Zoo in 1238 [2]). Later verkreeg het dien van *Arena Comitis* van de Graven van Holland, die er een tijd lang hun hof hielden, en van het zand, dat daar bij de duinen in groote hoeveelheid gevonden wordt.

Bleiswijk deelt mede, dat er omtrent het jaar 1546, bij het opgraven der oude fundamenten van het Gravenhof, eenige oude aarden vaatjes gevonden werden van over de 1400 jaren oud. En Junius bij Ant. Matt. [3]), dat er acht Samische vaasjes van aloude kunst uit die fundamenten opgedolven zijn. Hieruit nu maakt men op, dat op de plaats van 's Gravenzande een *slot* gestaan heeft door de Romeinen gebouwd. Sanda zou alzoo reeds in de allereerste tijden bekend zijn geweest, doch het is

1) Zie *Pars*. Katw. Oudh. bl. 459.
2) Zie in het vervolg *de stichting der Kerk*.
3) *Analecta*, d. III, bl. 492.

nergens uit op te sporen, wie er de stichter van was. In lateren tijd was het een *gehucht* in de gouwe van „Masalant": „villula ad arenam". Sommigen echter maken er de hoofdplaats van dit graafschap van, doch dit is het niet geweest. Maasland was de hoofdplaats, want 's Gravenzande ontving hare kerk, gelijk wij zullen zien, niet vóór 1238; een bewijs, dat het in den beginne niet veel beteekende, al bestond het reeds tijdens de romeinsche overheersching. Inderdaad, zijne grootheid ontleende het eerst aan de Graven van Holland, die er hun hof hadden, „daerse des somers haer meeste vertreck hadden, vóór „den jare 1250 aleer het paleys in den Hage gethim„mert was [1]).

Het was na 1246 weldra een stad, omgeven met muren en afgesloten door poorten. Ook had het een bevaarbare haven, die tot in den mond der Maas uitliep, en bij de Riemer wordt gesproken van een *herst* (herfst) *sande-marct* in 1357, evenals men sprak van de Voorscoter marct.

De brieven van Albrecht en Willem van Beieren noemen 's Gravenzande insgelijks onder „*onse* steden" [2]).

---

1) *Goudhoeven* bijv., bl. 93. In Mei 1246 gaf graaf Willem II zelfs een handvest aan 's Gravenzande waarin: „Sullen oock alle weten, dat die „*poorteren van Zande* vrij zijn van allen tollen, schattinge der tollen mit „allen haer goeden overal door die graefelijkheit van Hollant. Hierboven „sal ick hen toedoen alle 't gunst, dat bij onderscheydenheit van mijnre „goeden mannen bevonden, ten oorbaer van *mijnre stede*, ende voor mij „dienende." Oorkondenboek Dl. I, No. 421, bl. 230.

2) Ook nadat het hof naar 's Gravenhage vertrokken was, schijnen, ten minste in den beginne, de Graven en Gravinnen zoo nu en dan toch hier hun verblijf genomen te hebben. Zoo, blijkens den giftbrief van de Pijnaskersche kerk aan de nonnen van Koningsveld, Aleydis, voogdes van Holland, in 1265. Later, en veel later schijnen er ook nog adelijke Heeren gewoond te hebben; onder anderen vinden wij er (zie *S. van Leeuwen*, Batavia illustrata) vermeld den zoon van Dirk van Raaphorst en Machteld van Ontshoorn, Heer Dirk van Raaphorst, die in 1377 eensklaps dood op de straat nederviel.

En zoo staat het ook nog als stad vermeld op de lijst der verpondingen van 1514, maar niet meer vóór Naarden, Medemblik, Enkhuizen en Brielle; verscheidene dorpen zelfs waren het boven het hoofd gegroeid. Waarschijnlijk waren de muren der stad toen reeds verdwenen.

Wat nu de uitgestrektheid dier vrijheid betreft, vindt men het volgende opgeteekend 1): „Hughe Corneliszoon, „oudt 54 jaer, bourgem^{r}, ende Cornelis Willemszoon, „oudt 31 jaar, scepen van de stede van 's Gravenzande, „seggen bij eede up tinhouden van de voorsz. instructie: „up V^{e} article 20 of 25 mergen, die all. buyten toebe-„hooren, daerof sij bruicken omtrent 15 mergen. Ende „es 't voorsz. lant gelegen in de vrijheit van 's Graven-„zande waerdick, te weten: aan de oostzijde de mergen „4 £ Hollants te huyere, (dit was dus best land) ende „an de westzijde de mergen 15 st., ende de penninck „zoude daer gelden 20 of 25." (Dit land was alzoo van het slechtste.)

En van Santambocht: „Willem Huysmans, scepen, „oudt 46 jaer, of daeromtrent, Adriaen Daemszoon, oock „scepen, oudt omtrent 36 jaer, gevraecht up 't inhouden „van de voorsz. instructie, seggen bij eede up V^{e} article, „dattet groot es 1000 mergen lants int heemraatscip van „Delfland liggende, ende sijn hierboven 2 nyeuwe pol-„derkens, daerof sijluiden geen onderwint hebben, dan „worden eenige van de mergentaelen in huer ambocht „gebruyct, daerof sij de verclaringe niet en weten te „seggen. Ende van de 1000 mergen behoert in eygen in „'t ambocht, omtrent 3 mergen, en sij gebruicken van de „1000 mergen 462 van de snootsten."

„Seggen voorts, dat wel omtrent een vierendeel van

---

1) *R. Fruin*, Informacie op den Staet enz. van Holland ende Vrieslant, van 1514, bl. 348.

„voorsz. 1000 morgen en sijn niet waerdich in huyere „4 st. tsjaers, ende 't surplus, teen deur tander gerei- „kent, en zoude niet moge gelden tsjaers 36 st. boven „'t mergengeld, ende in coope den penninck 20."

In een brief van 1387 spreekt Albrecht van Beieren van „den vier hoed en ses en twintich achterdeel terwen, „die ons dat ambocht van des Gravenzande elcx 's jaers „schuldich sijn tot eenen erfpacht, en ons aenquamen van „onser liever nichte, der Vrouwe van Voorne (Machteld) [1].

De bewoners van 's Gravenzande „generen hem, te „weten 6 of 8 mit landneeringe; de sommige mit delven, „ende spitten, ende daer isser een die hem behelpt mit „coomanscip."

Die van Santambacht „mit landtelinge (landbouw) uyt- „gesondert 6 of 7 huysen up Staelduynen, die hem „generen mit de stalen te bevisschen ende anders" [2]. Vroeger, toen de haven nog niet verzand was, zullen er ook in de stad bepaald meer visschers geweest zijn, even als er ook meer handel was.

Van het hontertland: „Cornelis Suys, schout, oudt 34 „jaeren, Pieter Willemszoon, scepen, oudt 56 jaeren, „Gerrit Janszoon, ambachtsbewaerder, oudt 35 jaeren, „Adriaen Wouterszoon, oud 40 jaeren, Cornelis Claes- „zoon, oudt 28 jaer, ende Dirick Claeszoon, oudt 28 „jaer, buyrluyden van Thonterland, seggen gevraecht bij „eede: up V^{e} ar^{le} dat sij hem generen mit lantelinge „van coern te sayen, coyen (koeien) te houden spitten

1) *de Riemer*. Beschrijving van 's Gravenhage, d. I, bl. 230.

2) Stalen zijn houten staken, waarmee men in een water een gedeelte ter vischvangst afzondert. Verklarende woordenlijst der Informacie door *Fruin*. Die stalen of stekken te mogen zetten, was een privilegie, dat sommige Heeren bezaten, en weder aan anderen verleenden. Zie *C. van Alkemade*, Beschrijving van den Briel d. II, bl. 2., waar Heer Hendrik van Voorne aan Jacob van Pernis dat voorrecht toestaat.

„ende delven. Ende es haerluyder ambocht groot omtrent „100 mergen lants, daer nyemant van de inwoners eygen „lant en heeft dan Gerrit Janszoon heeft 1 mergen, daer „staet aen lauw (een leeuw) tsjaers up; dat andere „behoert cloosteren en andere luyden". (het klooster „de Lee" bezat er 70 morgen, en dat capittel van Naeltwyck 8½ morgen). „Ende wort dit lant voorsz. alle „gebruyct bij den inwoenders van Thontertlant, uytge- „sondert 1 mergen. Ende es dit lant waert in huyere teen „jaer deur tandere 50 st. tsjaers de mergen, ende te „coope den penn. 20". Van het allerbeste soort was dit land dus ook al niet. De hooge heerlijkheid van de stad 's Gravenzande en van Santambacht behoorde aan de Graven van Holland [1]). Doch ook David van „Bourgoigne, Heer en Bisschop van Utrecht", wordt, in het testament van Adriaan van Borselen, Heer van 's Gravenzande genoemd [2]).

Vóór 1238 echter was het nog geen parochie maar behoorde onder Monster, doch toen Gravin Machtildis, weduwe van Floris IV, er eene kerk gebouwd had, werd het door Otto, den Elect van Utrecht, met toestemming van den toenmaligen Pastoor der Moederkerk, er van afgescheiden en de kerk van 's Gravenzande ontving de geheele strook lands van de oude Maas af met een bocht tot aan de [3]) Maassluis; want aldus luidt het schrijven van den Bisschop [4]): „Otto Dei gracia Trajectensis Electus,

1) *De Riemer* d. I, bl. 216. Giftbrief van Jan van Beieren aan het kapittel ten hove.

2) *Ant. Matthaeus*. Analecta d. II, bl. 297. Vetera testamenta. Genoemde Heer van Borselen stelt hem daar aan tot zijn executeur.

3) *De* Maassluis, en niet Maassluis, want deze was een zekere sluis onder Monster, en waarschijnlijk wel, van den mond der Maas, de eerste sluis, en gelegen aan het zuideinde van het Honderdland.

4) Zie Cartularium van Marienweerd, (door den nauwkeurigen oudheidkenner van het Westland, den Heer *J. Fremery*), waaraan ik bij deze beschrijving veel te danken heb. Zie ook: Oorkondenboek Dl. I, nr 868.

„Universis praesens scriptum intuentibus salutem in „Dom° et pacem. Qui multiplicatis beneficiis congruum „est, ut multiplicetur actio gratiarum, notum esse volumus „praesentibus et futuris, quod nos attendentes Ecclesiam „in Munstere tantum augmentatam a Domino in omnibus „bonis, quod sine laesione reputanda et juris injuria, „aliqua parte sibi detracta qua abundabat, et alteri „ecclesiae assignata que egebat, posset ejus augeri „cultus in terra, cujus est ipsa et ejus plenitudo, de „consensu tamen persone et ejus Ecclesiae, *villulam quae „vocatur ad arenam*, sive vulgariter *Zande*, sicut *protendit „de veteri Mosa per circuitum*, *usque mosae slusam*, „*quae ad Ecclesiam Munster pertinebat*, assignavimus paro-„chiali · ecclesiae, quam ibidem ad arenam sive zande „fundavit venerabilis matrona Machtildis, quondam comi-„tissa Hollandiae, tam in personis, quam in rebus mobi-„libus, quam immobilibus ibidem manentium ut ad eam-„dem novam ecclesiam spectent, perpetuo pleno jure, „nullo jure excepto aliquatenus vel retento, concurrentibus, „inquam, causis multis et legitimis quae hoc fieri persu-„adebant. Quod ne posteris veniret in dubium praesentem „paginam sigillo nostro fecimus communiri. Praesentes „fuerunt Walterus, praepositus Sanctae Mariae, Sti Pauli „Trajectensis et in Egmunde abbates, Alexander canonicus „St. Johannis, Henricus sacerdos de Emeskerke et alii „plures. Actum A° D. 1238. In crastino beati Servatii „(14 Mei)".

Tot zoover de oprichting der parochie.

Toen Machteld, en haar zoon, Graaf Willem, het toen-malige Nieuwland (later, om een ander Nieuwland, het oude land geheeten) op hunne kosten ingedijkt hadden, schijnt, wellicht wel omdat Naaldwijk er aanspraak op maakte, de vraag gerezen te zijn, tot welke parochie de bewoners zouden behooren. De zaak werd te Utrecht

voor den bovengenoemden Bisschop gebracht, en deze wees hen in een schrijven uit Amersfoort van 22 Augustus 1242 [1]) toe aan de parochiekerk te Zande, terwijl hij ieder op straffe van excommunicatie verbood gemelde parochianen en hunne aanwijzing of indeeling eenigermate te bestrijden [2]). Ook Otto's opvolger Bisschop Hendrik hield aan die beslissing vast, want hij schreef: „Henricus „Dei gratia Trajectensis episcopus, dilecto vero religioso „abbati monasterii Egmundensis, salutem in Domino.

„Litteras venerabilis praedecessoris nostri" etc. etc. (Hier volgen de twee vermelde brieven).

„Nos igitur ea omnia, quae a memorato predecessore „nostro in premissis facta sunt circa ecclesiam de Zande, „prout rite ac provide facta, auctoritate presentium rata „et grata habentes, confirmamus et praesentis scripti „patrocinio communimus, quare devotioni vestre prae- „sentium auctoritate committimus et mandamus, quatenus „dilectum in Christo abbatem et conventum Insule Beate

---

1) Het stuk houdt het volgende in: Otto Dei gratia Trajectensis electus universis praesentia visuris salutem in Domino. Notum facimus presentium testimonio litterarum, quod nos colonos nove terre que adjacet illi loco qui dicitur Gravenzande in Hollandia, quam venerabilis matrona Machtildis quondam comitissa Hollandie et dilectus consanguineus noster Wilhelmus comes Hollandie filius ejusdem M. a mari de novo extructam et nunquam ab antiquis temporibus usque nunc excultum aggeribus et propriis laboribus et expensis suis cinxerunt, parochianos esse constituimus ecclesie super Zande, habita super hoc provida deliberatione cum viris prudentibus et jurisperitis, cum nostri juris sit ac libere potestatis in terris a mari et silvis seu paludibus nunquam excultis noviter extractis ecclesias et parochias instituere seu colonos loci quicumque fuerunt ad ecclesias parochiales ubicumque voluerimus pro nostre voluntatis arbitrio assignare. Inhibentes igitur per penam excommunicationis ne quis dictos parochianos et hoc factum nostrum circa eosdem proinde attemptatum aliquatenus audeat impugnare. Quod si quis attemptare praesumserit Omnipotentis Dei indignationem et nostram offensam se noverit incursurum. Datum etc. (Cartularium Marienweerd".

2) Cartularium Marienweerd.

„Marie. quibus dicta ecclesia de Zande est collata, non „permittatis in premissis contra nostre confirmationis „tenorem ab aliquibus indebite molestare. Molestatores „hujus, si qui fuerint, auctoritate nostra per censuram „ecclesiasticam compescendo.

„Datum apud Widelant anno Domini MCCLXV in „vigilia Pentecostis" 1).

Het oude land heeft dan ook altijd kerkelijk en burgerlijk aan 's Gravenzande behoord.

De tegenwoordige Oranje-polder, zijn naam duidt het genoeg aan, was toen nog niet ingedijkt.

In zijn bloeitijd zal Arena Comitis wel volkrijk zijn geweest; in 1514 was het dit niet.

„Up tinhouden van de instructie 18n in Octobri 1514 „seggen de gedeputeerden der vrijheid: Up 1e arle: dat „sij hebben 107 haersteden, daer of datter sijn 44, die „arm sijn, ende van den aelmissen leven, alsoe den hey-„ligen geest aldaer rijck es, van oude tijden, dat de „stede van 's Gravenzande beter was, ende sijn meer „gemindert binnen 10 jaeren herwaerts, dan gemeerdert, „te wetene van 6 oft 8 huysen van den rijcxsten".

„Up IIe arle" zeggen zij „alsoe haer pastoer van huys „was, dat sij elck huys rekenen up 3 communicanten; „facit 321 communicanten".

En die van Santambacht „seggen 'tguendt dat hiernaer volcht":

„Up Ie arle dat sij hebben omtrent 50 haersteden, „onder rijck ende arm; ende seggen datter over 15 jaer „wel 't vierde deel meer haertsteden waeren dander nu „es, ende verminderen alle jaeren ende daer sijn in dit „jaer noch 3 haertsteden te nyete gegaen, ende minderen „zoowel upt zee als in 't land".

---

1) Cartularium Marienweerd No. 85, bl. 64.

„Up IIe ar^le, dat heurluyder pastoer van huys es, ende „dat de coster, genoemt meester Cornelis, geseyt ende „hemluyden in gescrifte gegeven heeft, datter sijn omtrent „250 communicanten, daerof datter wel 50 sijn, die mit „hemluyden en gelden noch en geven".

Anno 1514 waren er dus te 's Gravenzande 107, in Santambacht 50 haertsteden; anno 1496 in 's Gravenzande 125 haertsteden, en in Santambacht 73.

Up I^e ar^le seggen de gedeputeerden van Thonderlant, „dat sij sijn 12 haertsteden, onder arm ende rijck, ende „es niet dan een buyrt, ende *hoeren ter kercken te* 's Gravenzande, ende hadden over 10 jaere 13 haertsteden, „maer dat es lanck geleden".

„Up IIe ar^le seggen dat huyrluyden pastoer geseyt „heeft, datter sijn omtrent 40 communicanten ende sijn „meer gemindert dan gemeerdert, dese naeste 10 jaeren, „want daer sij voortijts plag(t)en boden te houden, moeten „sij overmits den arbeyt selven doen" [1]).

In 1514 had de parochie derhalve in het geheel slechts 611 *communicanten*. Vroeger had zij er meer, en ten tijde van Albrecht van Beieren bepaald veel meer, evenals zij toen ook veel rijker was; thans was zij dit echter niet [2]) „want veel es er onder, die van den heyligen „geest leven". In 's Gravenzande alleen waren 44 huisgezinnen arm en armlastig. De H. Geest was goed bij kas, want „de heylige geest aldaer es rijck van oude „tijden, dat de stede van 's Gravenzande beter was".

---

1) *Fruin*, Informacie.

2) Het was er vrij vervallen; zoo hadden zij twee molens in erfpacht van den Graaf, maar wilden er wel van ontslagen zijn, want wat zij er mede verdienden, ging weg aan reparatie. (Inform.). Vroeger, in 1330, had de Heer van Voorne een aandeel van den Molen en van het gemael, alsmede de lantwinning in Zantambagt. Zie *v. Alkemade*, Beschrijving van den Briel, d. II, bl. 22.

De H. Geestmeesters schijnen echter vroeger nog al eens *eigenmachtig* opgetreden te zijn; althans het 6de Memoriaelboek, gehouden bij tijden Jan van Dam [1]) vermeldt „een acte van den Hove dat die Heylige Geest Meesters „van 's Gravesande voortaen geen landen ofte andere „goeden, den Heylighen Gheest toebehoorende, sullen „moghen verpachten ofte verhuyren, dan na voorgaende „kerckgeboden int openbaer den meest daeromme biedende „ende onder behoorlieke cautie, in presentie van de Pastoor „en de Gerechte aldaer, in date den V Martii XVcLVI. „Scilo curiae".

De 's Gravenzanders schijnen weleer zeer godvruchtig en mildadig geweest te zijn. In een verhandeling „over „schenking van land in 1295 ten behoeve van een even„tueelen kruistocht", uitgegeven door den Heer de Fremery, vinden wij immers van gemeld jaar af tot aan de eerste helft der 14e eeuw reeds vijf van die schenkingen, waarbij de H. Geest, of de armen, evenmin vergeten werden. Ziehier, als bijdrage tot de kennis dier giften, die van 2 November 1322; het cartularium van 's Gravenzande vermeldt haar, aldus: „Clays die Zelander testeert „dat hij heeft ghemaekt ende gheset voir mijn ziele, tot „minen cruce te voeren over zee [2]) alst eene ghemene „vaert wort, vijf hont lants.... ende dese vijf hont „lands en sellen in gheenre deelinghe na mine doot „(zullen niet verdeeld worden, en dus niet in mijnen „boedel komen) ende beset ende bevelet Janne minen „zone ane te varen (te aanvaarden) na mine doot, te „voeren ende te vercopen alst ene ghemene vaert wort,

1) Zie Register der Placcaten an. 1555 vóór de Handvesten van Amsterdam, bl. 56.

2) Om in mijne plaats ter kruistocht te gaan over zee, als er een algemeene kruisvaart plaats heeft.

„tot dier tijt te ghebruken. Waert dat Jans ghebroke, „te comen op Heynric, minen zone, van Heynric op „Willaem, minen zone, van Willaem op Jacob, minen „zone, ende voert op den outsten ende op mijn naesten. „Ende wie dit voir ghenoemde erve onderhevet (in bezit „heeft) die sel jaerlix gheven voir mine ziel, also langhe „alst ongheroert is (niet voor een kruistocht wordt gebruikt) „alle Goede Vridaghe vier achtendel tarwen an brode „den armen, ende vier paer scoen op Sinte Martijnsdach „inden herfst. Waert dat sake, dat si dese aelmissen niet „en gaven, welchaer (wie hunner) dat erve onderhevet „op sine voernoemde tijt, dat kenlick waer, so souden die „Heylighe Gheest-meesters van den Zande dit voerghe„noemde erve ane vaer, ende die aelmissen jaerlix geven „als voerschren staet".

Romeyn de Hooghe zegt [1]) dat 's Gravenzande *slechts de gevechtsplaats maar niet het verblijf der Graven is geweest. Hun hof zouden zij te Hontselersdijk gehad hebben.* Doch dit is zoo niet: de oude geschiedschrijvers getuigen eenparig, dat zij wel degelijk hun hof te 's Gravenzande gehouden hebben, voordat het paleis te 's Gravenhage gereed was [2]). De schrijver der Hollandsche kroniek onder anderen zegt met even zoo vele woorden: „dat koning „Willem bij rade zijnre Heeren dat hof dat te 's Gra„venzande plach(t) te wezen, getranslateert en overgezet „heeft in den Hage om aldaer te tracteren de swaere „saken des rijks ende des lands om aldoer sulike manyere „dye glorie en eere van Hollant andere natien, die daer „dikwijls bij hem quamen, kondig te maken." Dit blijkt

1) In zijn Spiegel van Staat, volgens aanhaling bij van *Ollefen* en *Bakker*, dl. II, Delfland, bl. 142.

2) Ten minste voor zoover koning Willem het optrok, want eerst later is het voltooid.

ook uit de nog overgebleven namen van de *koningstraat* en de *hoflaan*, loopende van 's Gravenzande naar den wipmolen tusschen deze plaats en Poeldijk, gelijk daaromtrent mede nog een stuk land den naam van *Hofland* draagt. Krachtiger bewijs echter leveren de brieven door de Graven hier gegeven, maar vooral de brief van Machteld, Floris weduwe, gedagteekend te 's Gravenzande op den vóór-avond van den H. Apostel en Evangelist Mattheus (20 September dus) 1266.

In dezen brief wordt uitdrukkelijk gewag gemaakt van *het hof* en *de kapel op het hof*. Men oordeele slechts:

„Nos Machteldis Comitissa Hollandiae notum esse cu„pimus omnibus praesentem litteram visuris, quod nos „pro remedio animarum nostrae et dilecti mariti nostri „piae recordationis, Dni Florentii Comitis Hollandiae et „dilectorum filiorum nostrorum videlicet Dni Willelmi „clarae memoriae Romanorum Regis, et ejus uxoris Dnae „Elisabeth Reginae necnon Dni Florentii et omnium „nostrorum praedecessorum et percari nostri consanguinii „Dni Florentii Comitis Hollandiae, ac dilectarum filiarum „nostrarum Dnae Aleydis dictae de Hannonia ac Dnae „Margaretae Comitissae de Hennenbergh et ipsorum li„berorum, contulimus in eleemosynam totam terram „quae vulgaritur *Gemeente* nuncupatur, jacentem in officio „de Monstre juxta Hekendunen, praeter tres morgas ad „capellaniam de Hekendunen in eleemosynam collatas, „assignantes ad supradictam terram X libras Hollandicas in „annuis redditibus ad Capellaniam [1]) Curiae in 's Grave„sande etc. ut in dicta curia perpetuo divina celebrentur

---

1) Behalve deze 10 ponden had deze kapel nog meerdere inkomsten, want in een acte van landverkoop door het Zijlklooster te Haarlem wordt ook *coppelrij lant* vermeld gelegen bij den banweg onder 's Gravenzand. Bijdr. d. XVI, bl. 277.

„etc. Datum apud 's Gravensande. Ann. MCCLXVI in „vigilia beati Mathei Apostoli et Evangelistae [1]).

Het is niet bekend, wanneer het hof te 's Gravenzande gekomen is, waarschijnlijk wel met de Gravin, want geen enkele brief aldaar gegeven, dagteekent vóór dien tijd. Gebleven is het er echter, zegt Bleiswijk, tot in 1250, toen het zich te 's Gravenhage vestigde. Hoe het zij, eenigen stellen het bouwen van het hof te 's Gravenhage omtrent 1249, nadat Graaf Willem het jaar te voren te Aken tot Roomsch koning gekroond was; anderen wederom later, en wel in 1253; doch dit is zeker: de hofburcht, (uit den bovenvermelden brief staat het vast), is na den dood van koning Willem (1255) niet dadelijk van 's Gravenzande's gebied verdwenen [2]).

Met zekerheid is niet te bepalen wanneer zij te gronde is gegaan. Mogelijk in de tweespalt tusschen Jan van

---

1) Zie *Ant. Matthaeus* Analecta III, bl. 497. Machteld overleed 20 December 1267, en werd bij de Cisterciënser nonnen van Loosduinen begraven. Zij had daar 21 jaren en wel van den dood van haar gemaal af, geleefd, enkel om allerwege goed te doen.

2) Op het jaar 1350/51 komt in de rekening van Philip Persoenrezoon, tijdens de belegering van „Roosenburg bij Voorschoten" door den graaf van Holland, voor: „Item van een bootswagen (een vierkanten toren op wielen met een vallulk om op de muren neder te laten) *„van sGraven-„zande* met vijf paarden ende vier mannen, die den zwingel voerden, van „de Zijtwinde tot Roosenburg, van vier dagen, dat sij daer waren op heur „selfst kost . . . iij ℔.

„Item van dat zij de kleine Blijde (steenwerptuig) daernae voerden van „Roosenburg totter Binchorst (Voorburg) daer sij eens deels heuren kost „hadden xxxij st." Goudhoeven, bl. 82.

Gewoonlijk nu werd dat oorlogstuig wel te 's Gravenhage bewaard en door de buren der verschillende dorpen vervoerd, maar hier wordt gesproken van werktuigen *van* 's Gravenzande; zouden die wellicht ook daar, buiten oorlogstijd, hun gewone plaats gehad hebben, en zou in dien tijd het hof alzoo niet tot magazijn hebben kunnen dienen? In een brief echter van Floris V, die door den: Tegenwoordige(n) Staat op 1285 gesteld wordt, en het Heemraadschap Delfland betrof, spreekt deze Graaf nog van „onsen huis in den Hage ende *'t Sande*."

Beieren en zijn nicht Jacoba, toen die van den Briel, de zijde van haren oom gekozen hebbende, omtrent H. Sacramentsdag van 1418 's Gravenzande tot den grond toe afgebrand hebben. „En alzo", zegt Goudhoeven, „om „deser sake wille groote tweedracht opghestaen is tusschen „die van den Briele en 's Gravenzande, so ist gebeurt „omtrent heilighe Sacramentsdach in 't jaer ons Heeren „MCCCC ende XVIII, dat die van den Briele uittoghen „met schepen ende baertsen over de Maze, ende ver- „branden dat tot den gronde." Kerk en toren werden echter niet verbrand. [1]).

De parochie behoorde tot het Bisdom van Utrecht, en stond onder den Provisor van Noord-Holland. (Deken van Maasland, later van Delft, nog later van Delfland).

Zooals wij gezien hebben, had Gravin Machteld de kerk gebouwd; tot 1809 is zij daar blijven staan, maar toen stortte de toren in, en daarom werd zij afgebroken. Wat de Tegenw. Staat van de kerk van 's Gravenzande zegt, geldt derhalve, de herstellingen en verbouwingen natuurlijk uitgenomen, van haar werk en over dat werk schrijft hij aldus: „Zij is een schoon, ruim en luchtig „gebouw, en bestaat uit drie nevens elkander gevoegde „daken. Het middeldak, hetwelk boven de twee anderen „uitsteekt, draagt op het midden een sierlijk torentje, „waarin een klokje hangt, van boven met een lantarentje „gedekt. Aan de noordzijde der kerk is nog een half kruis- „pand uitgetimmerd, maar de zuidzijde schijnt van jongen „tijd (denkelijk is het toch altijd een kruiskerk geweest). „Aan het westeinde der kerk staat een schoone toren, die „met zijn gemetselde spits zeer vermaard is door zijn

---

1) In MCCCXLVI had er ook al een zeeslag plaats gehad tusschen keizerin Margaretha en haar zoon Willem. Drie dagen lang was toen de Maas rood van het vergoten bloed.

„hoogte, waarin zij alle dorpstorens en die van vele steden „in Holland overtreft. De zeelieden kunnen hem in zee op „een wijden afstand ontdekken, en hij strekt te gelijk „met de toren van de nieuwe kerk te Delft tot een „baken om den Maasmond te vinden. Want als de schip„pers en loodsen deze twee torens recht achter elkander „beschouwen, weten zij, dat zij lijnrecht op den mond „der Maas aanzeilen [1]).”

Wie was de Patroon dier kerk? De relatio van den Aartsbisschop de la Torre verklaart: „dedicata fuit *Sto* „*Lamberto*, Episcopo et martyri, et *divae Virgini*, cujus „hic imago fuit.” Het memor. en sententieboek [2]) noemt de kerk de *vrouwenkerk*, „der *vrouwenkerke staende te 's Gravenzande.*” Maar er is ook nog een Pauselijke Bul van Urbanus IV, gedateerd 23 September 1261, het eerste van zijn Pausschap, en waarin de Opperherder der Kerk aan de abdij „insula beate Marie” eenige voorschriften geeft, en haar in heure bezittingen en vroeger verkregen voorrechten bevestigt. In dat schrijven nu wordt de kerk, *sita in oppido, quod dicitur Gravensande* geheeten: de kerk „*Sancte Elizabeth*” [3]). Welke van die drie patronen zou nu de hoofdpatroon geweest zijn?

De latere schrijvers noemen allen den H. Lambertus, wiens feest den 17 September gevierd wordt, en toen het kerkje of de kapel bij Staalduinen gebouwd was, is deze insgelijks onder de bescherming van den H. Lambertus gesteld. De overlevering schijnt dus voor dien

1) Staat der Vereenigde Nederlanden. D. XVI, bl. 518.

2) Gequot S. p. 166 en volg., waar de buren van Limmen veroordeeld worden wegens opstand om te betalen „ten behoef van den capelle van St. IJvo en het convent der Jacopijnen alhier in den Hage,” en genoemde Vrouwenkerk „achtien pond van XL grot. 't pond enz. Zie de Riemer D. I, bl. 268.

3) Cartularium van Marienweerd.

heilige te pleiten. En inderdaad, alles is er voor, want Machteld was een dochter van Noord-Brabant, en daar werd de H. Lambertus byzonder vereerd [1]). Daarenboven de twee laatstgenoemde heiligen hebben duidelijk den naam van Patrones te danken aan het Mariabeeld, dat de H. Elisabeth aan Machteld vermaakt had, maar de kerk bestond reeds, voor dat zij dat beeld ontving, en zij moet dus in den beginne den H. Lambertus tot Patroon gehad hebben. Hoe kwam zij dan aan den naam van Onzer Vrouwe- of Elisabeths-kerk? Vooreerst is het zeker dat zij de H. Elisabeth tot patrones gehad heeft, en niet alleen uit de bul van Paus Urbanus, maar ook uit den titel, dien de Pastoor van 's Gravenzande zich nog in 1437 gaf [2]), want toen noemde hij zich „*curatus* „*ecclesie sancte Elyzabeth*". Aan de H. Elisabeth is dus de kerk ook toegewijd geweest, doch op welke wijze werd zij tot patrones verkregen? Het was nog te kort geleden, dat Machtildis de kerk gebouwd had, om aan een nieuwe te denken; ook vinden wij er geen het minste gewag van gemaakt, wat toch wel geschied zou zijn, indien de eerste verbrand of vernield was, want de Gravin leefde nog in de abdij van Loosduinen, doch hoe zou de H. Elisabeth dan tot beschermheilige verkozen zijn? Heda zegt: het Mariabeeld, dat de kerk ten geschenke ontvangen had, *begon* op prijs gesteld te worden, toen de H. Elisabeth vermaard *werd;* die heilige was dus in den beginne daar ter plaatse niet vermaard; in den beginne was zij alzoo nog geen patrones, maar toen zij er vermaard werd, zal de Gravin naar alle waarschijnlijkheid, door wiens tusschenkomst dan ook, bepaald van den Paus gevraagd en verkregen hebben om de H. dochter van

---

1) *Kronenburg*, Neerl. heil, bl. 160. d. I.

2) Cartularium van Marienweerd: Verbeteringen en bijvoegsels, bl. 406.

Hongarije tot patrones te mogen hebben. Zoo iets geschiedde *vroeger* wel meer, zooals uit de kerkwijdingsfeesten blijkt, waarvan de levens der heiligen gewagen; en hier was nog een bizondere reden aanwezig om dit te verzoeken. Niet alleen was het wonderbeeld door die heilige geschonken, maar ook was hare dochter Sophie met een broeder van Machtildis gehuwd.

Doch nu de naam van Vrouwe-kerk. Hoe ontving de kerk dien naam?

Dit is gemakkelijk te verklaren, want behalve het hoofdaltaar van den H. Lambertus, bezat zij nog een *tweede*, *een klein altaar* toegewijd aan de allerheiligste Maagd, waaraan een „cappelrie" verbonden was [1]), en waarop ongetwijfeld het Mariabeeld van de H. Elisabeth stond. Toen dan de wonderen op de voorspraak van Maria door God te 's Gravenzande verricht, vermeerderden, en meer en meer bekend werden, toen er openbare bedevaarten naar de stad gehouden werden, toen deelde natuurlijk ook de kerk in dien luister; zij werd het toevluchtsoord van allen, die Maria's hulp noodig hadden, en zoo ontving zij, naar 's Heeren moeder, die men er kwam aanroepen, den naam van „*de lieve Vrouwe-kerk*".

Zooals ik hierboven gezegd heb, had de kerk ook een *tweede*, een Maria-altaar en *van Heussen* [2]) deelt nog mede „Vicaria ad altare D. Virginis; ad hanc vacantem „per mortem *Cornelii de Wijck*, Anno 1574 institutus „est Dnus *Stephanus Athenius*".

De Bijdragen echter spreken ook nog van een *derde*

---

1) Van deze „cappelrie voir onsen Vrouwen 't Sande" is spraak in den brief, waarbij Hertog Willem den 27 Juli 1406 aan de abdij van Marienweerd toestemming verleent om een gedeelte harer goederen te verkoopen aan Hendrik van Naaldwijk.

2) Historia seu notit. episc. Ultraj. d. I, bl. 424.

altaar, het St. Pietersoutaer, waaraan een „half wee" (misschien „mee, gemet") „in 't nieulant" verbonden was [1]).

Wie nu is de eerste pastoor van 's Gravenzande geweest? Wellicht een der kapelaans van het hof, zooals toen meermalen geschiedde. Hoe het zij, in 1242, en dus vier jaren na de stichting der kerk, gaf Machteld met haar zoon Willem [2]) het pastoraat aan het klooster Mariënweerd, een klooster van de orde van Praemonstreit in Gelderland, tusschen Kuilenburg, Buren en Tiel, door Hendrik van Kuik gesticht om den moord van Floris I door zijn vader, uit te boeten [3]).

De oorkonde dier schenking luidt aldus [4]):

„Machtilda, comitissa, Wilhelmus comes Hollandiae „omnibus praesentia visuris aeternam in Domino salutem. „Noverit universitas vestra, quod nos personatum ecclesiae „de Zande pro remedio animae piae memoriae comitis „Florentii necnon et praedecessorum nostrorum ecclesiae „beatae Mariae de Insula contulimus cum decima XXX „jugerum in Masthiic a termino loci, qui dicitur Sande-„lingen [5]) sumens exordium, versus austrum tendens, „cum minuta decima [6]) de Zande et totius novae terrae „perpetuo possidendae, ita [quod] in ea canonicus prae-„dictae ecclesiae de Insula videlicet in divinis perpetuo „ministrabit. Volumus etiam quod idem sacerdos de reddi-

---

1) Deel XV, bl. 45.

2) Toen hij tot Roomsch koning verkoren werd, was hij „een jongeling „van 20 jaren, schoon van ligchaam, zonder baard, met een glanzende huid „en zwart haar. Hij hield meer van wapens dan van goud en zilver", maar hij was tevens zeer godvruchtig; hij was dan ook de schrijver der meditaties over het lijden des Zaligmakers. *Ant. Matthaeus* Cronica de Hollant D. V, bl. 536.

3) *Ant. Matthaeus* Analecta.

4) Oorkondenboek van Holland en Zeeland, D. I, No. 385, bl. 208.

5) In het Noordland.

6) Kleine tienden.

„tibus collatis lumen unum ad *majus altare* [1]) in missa-
„rum solemniis semper et IX candelas in anniversariis „antecessorum nostrorum sicut in missali continetur, „procurabit. In hujus rei testimonio praesentes litteras „sigillorum nostrorum munimime duximus roborandas. „Acta sunt haec apud Zande anno gratiae M.CC.XLII „feria IIII post Misericordias Domini" [2]).

De abdij ontving met het pastoraat dus ook eenige inkomsten om den Pastoor te onderhouden; drie jaren te voren, den 17 April 1239, echter had Machteld reeds al de smaltienden der geheele kerkelijke parochie aan den tijdelijken Pastoor (niet aan de kerk) tot een immerdurende en vrije bezitting weggeschonken, en daarvan ook een oorkonde laten opmaken, opdat het niet uit de geheugenis zou gaan [3]). Later, zeker, toen het aantal parochianen al meer en meer toenam, sloot zij een overeenkomst met den abt van de „Insula beate Marie" om voortaan twee priesters ten dienste der kerk van 's Gravenzande te hebben en ook toen wees zij weder eenige inkomsten ter verbetering van hun onderhoud aan. Zoo gaf zij machtiging om op haar land voortdurend 25 schapen te mogen hebben en weiden; en de tienden in

1) Van den beginne af was er dus reeds ten minste één klein altaar, waarschijnlijk het Maria-altaar.

2) Volgens het Cartularium van Marienweerd: 7 Mei.

3) In *Van den Bergh* Oorkondenboek I, No. 369 staat: *Margaretha* gravin van Holland schenkt enz. Dit is bepaald een drukfout en moet zijn *Machteld*: in 1239 was er immers geen gravin Margaretha. Het stuk luidt: M. comitissa Hollandie universis presentem cartulam inspecturis salutem in domino Jhesu Christo. Cum que aguntur in tempore ab hominum memoria, nisi per literarum notitiam ad memoriam revocentur, tenore presentium protestamur, quod nos contulimus *ad sacerdotale beneficium* ecclesie de Gravezande, omnem minutam decimam de tota parochia ipsius ecclesie perpetue, quiete et libere possidendam. In cujus rei perpetuam noticiam presentem cartulam nostri sigilli munimine fecimus communiri. Actum apud Zande anno Domini MCCXXXIX XV kal. Maji.

Masthue en in het nieuwe land, die zij tegelijk met het pastoraat aan Marienweerd geschonken had, veranderde zij thans weder in andere, die nog grooter waren. Dit geschiedde 15. Augustus 1255 [1]).

Door de zorg en de mildheid der uitmuntende Gravin ontving alzoo 's Gravenzande nu Pastoors uit de orde van den H. Norbertus, eerst zonder, doch na 1255 ook met een kapelaan van diezelfde orde, en zoo kreeg het [2]):

1338. Arnout, prochiepape.

1344. Richardus, parochipape.

1353–1364. Jan van Aernhem.

1403–1407. Arent van Diest, parochipape.

1422, 10 Augustus, meester Dirc Heymansz., priester tot 's Gravenzande [3]). Hij komt voor als hebbende „ghe„coft ende wel betaelt, die rechte helft van seven hont „lants luttel min of meer ghelegen in Naaldwicer ambocht „(dit is zeker een schrijffout, en moet zijn Sande-Ambacht), „int Nieuwelant, bi een wech gheheten middelwech, ende „nu ter tijt huurt Jacob Aertsz. Ende oec als hebbende „ghecoft ende wel betaelt een recht vierendel van den „seven hontlants voirs. Ende al dit lant voirs. was cruys„lant gheheten, ende daertoe ghegeven dat men die „renten die daer of quamen, jaerlix geven soude den „armen ter tijt toe waent (wanneer het) een gemeen „vaert quame op den onghelovigen menschen".

Eene aanteekening vermeldt - „dat meester Dirk Hey„mansz. op 22 October 1426 te 's Gravenzande is over„leden, en dat hij de door hem gekochte drie vierde-

---

1) Cartularium van Marienweerd 60, 61 en 71. In korten tijd moet zich de parochie dus aanmerkelijk uitgebreid hebben.

2) *Bijdragen* D. II, bl. 420 en 192.

3) Schenking van land ten behoeve van eenen eventueelen kruistocht bl. 11, door *J. de Fremery*.

„parten van het kruisland vermaakt had, dat van de „jaarlijksche huur van 50 schellingen, 20 s. zouden „komen aan het kapittel te Naaldwijk, 4 s. aan de kerk „voor drie kaarsen, en de overige 26 s. aan den Heiligen „Geest aldaar, tot uitdeeling in zijn naam".

„Ende dit testament ende weldaet, die daer of comen „mach, begeerde die selve heer Dirc voirseyt, te baten „te comen him ende allen denghenen daer dat cruuslant „naghescreven of is comen".

Deze meester Dirc Heymansz. was dus een godvruchtig en mildadig man.

1430. Jan van der Haer, parochipape. Volgens Bijdr. dl. X, bl. 400, was deze Pastoor ook in 1437 curatus alhier, en daarom zou ik denken, dat de volgende „presbyter" slechts kapelaan geweest is. Hoe het zij, wij zullen zijn naam thans toch maar plaatsen, alzoo:

1434. Gerardus, filius Nicolai, presbyter. Hij testeert.

Vóór 1430 of vóór 1438? Heer Dirk Spoelre, waarschijnlijk dezelfde als Heer Dirk Speulte, die door v. Heussen 1) onder de abten van Marienweerd wordt geteld, want ook hij werd later abt van dat convent, en een dergelijke naam komt op de gansche lijst niet weder voor.

1450–1459. Joannes van Werken, Pastoor.

1480. Henricus van Hoven, Pastoor.

1494. Cornelis Aelbertsz. Copell, Pastoor.

1500. Herman van Rossum, Pastoor.

Van dezen laatste vinden wij vermeld: „hij was alhier „(Schiedam) pastoor, *te voren* zulks geweest zijnde te „*Beest*, en nog vroeger *proost te Haarlem* en te *Maria-*

---

1) Histor. Episc. Ultraj. d. I, bl. 234 en Archief voor Nederl. kerkgesch. door *J. G. R. Acquoy* en *H. C. Rogge*, dl. V, bl. 65.

abdij een kapel gebouwd; aan die abdij althans gaf Otto van Gelre, elect van Utrecht den 18 October van dat jaar het noodige consent, waarbij hij de broeders tevens in zijne bijzondere hoede nam [1]). In den beginne schijnt die stichting goed geslaagd te zijn. Te oordeelen ten minste naar de goederen, welke zij waarschijnlijk reeds vóór 1348 bezat, en die in 1408 verkocht zijn aan Heer Hendrik [2]) van Naaldwijk [3]), kan men niet anders zeggen, of zij moet een hooge vlucht genomen hebben. Wellicht ook heeft men daarom al in 1238 een nieuwe kapel moeten bouwen. Koning Willem had er het klooster het noodige land voor geschonken [4]). In het vervolg echter nam die uitbreiding niet toe, maar veeleer af, ja, ten laatste verminderde het domus Ecclesie de Heymont in die mate, dat het, gevraagd of ongevraagd, deze vergunning ontving:

„Wij, Willem, Grave van Henegouwen, van Holland, „van Zeelant, ende Heere van Vrieslant, maken cond „allen luden, want die abt ende tconvent van Sunte „Marienwaarde een goet hebben liggende in onsen lande „in Northollant, in die prochie van Naeldwijc, dat ghe„heiten is Heymonde, in welken goeden zi van ons hebben „ghehouden ene capelle ende die hebben doen besinghen „tot deser tijt toe, ende om hoeren orbaar dat *vorscreven* „*goed verpacht hebben*, so ist wel onse wille ende ghe-

---

1) Zie voor de stukken dit klooster betreffende het meergenoemde Cartularium, dat ze allen bevat.

2) Ridder en Maarschalk van Noord-Holland. Hij was de zoon van Willem van Naaldwijk en Sophia van Teilingen. Hij stierf in 1419.

3) De lijst der goederen op bl. 367 Cartularium, waar ook de koopbrieven te vinden zijn.

4) Misschien wel is de godvruchtige Gravin Machteld hier bekend geworden met de orde van Praemonsteit, en heeft deze daaraan de kerk van 's Gravenzande te danken gehad.

„orloven hem, dat si vorscreven capellrie verdienen, of „doen verdienen in die prochiekerke tot 's Gravenzande. „Of ist dat sij ene capelle willen doen maken in die „prochie van 's Gravenzande vorscreven, dat si se daer „in moghen verdienen of doen verdienen. Ende willen „dat sij vor ons ende vor onse vorzaten, Graven van „Hollant, altoes narensteliken bidden".

„In orconde desen brieve beseghelt met onsen seghel".

„Ghegheven op den Paeschdach int jaer ons Heren MCCCXXVI".

Van deze vergunning werd echter toen geen gebruik gemaakt. De kapel bleef men bedienen in het domus Ecclesie de Heimont, en dit rekte zijn slepend leven nog tot in het begin van 1449, toen men, bereid om van de vroegere gunst gebruik te maken, aan Philips van Bourgondië verlof vroeg om de kapellerij elders te stichten. Philips gaf dit verlof 10 Januari. De abt van Marienweerd, of de Pastoor van 's Gravenzande mocht de kapellerij laten bedienen „in der capelle upten duynen „off in de prochiekerke te 's Gravensande".

In dezen brief wordt gesproken van „der capelle upten „duynen"; dit zijn de dus genoemde Staalduinen naar de stalen, welke men er placht te bevisschen. Op die duinen dus, waarbij zachtjes aan een gehucht ontstaan was [1]), had men kort te voren een kapel gebouwd, wanneer is echter niet bekend, want de oorkonde schijnt verloren geraakt; en naar die kapel werd nu de kapellerij van Heymont overgebracht, en waarschijnlijk ook wel het bezit der vier morgen land, welke de abdij voor de nieuwe kapel van Koning Willem ontvangen had, en welke door Graaf Willem VI, bij zijne toestemming tot den verkoop

---

1) Zie kaart van Delfland van 1606 op het gemeenlandshuis te Delft aanwezig.

der goederen van Heymont aan Heer Hendrik van Naaldwijk, daarvan uitgesloten waren. Later werd echter „dat goet te Haymonde, dat is omtrent twintich pond „sjaers", met Wateringen vereenigd, en door den Graaf aan Jan Jansz. van Egmond, kleinz. van Gerrit (Gijsbrecht) van Egmond en Wilhelmina van Wateringen, in leen geschonken.

Zooals reeds vermeld is, bezat *de kerk* van 's Gravenzande [1]) een miraculeus beeld van Maria, dat zeer beroemd was geworden om de wonderen, welke er bij geschiedden. De stad was dan ook ten laatste een algemeene bedevaartsplaats, en zelfs werd nu en dan door het gerecht voor sommige vergrijpen tegen de wetten van het land een „bevairt" hierheen „tot betering" opgelegd. Meerdere van die vonnissen zijn er dan ook te vinden in de archieven van verschillende steden als Delft, Leiden, enz. [2]), waaruit deze Bijdragen tot onze groote voldoening er reeds vier hebben medegedeeld [3]).

Het eerste is van (MCCCC)Liiij en geldt den schoolmeester Jan Walich, veroordeeld om „een bedevairt te „doen tsgravensande tot onser lieve vrouwen tusschen „dit (St. Lucia) ende kerstavonde naestcomende, ende „offeren aldair eene zilveren pennynck ende een kaersse „van een pont wasse". Het wordt gevolgd door een *bewijs van den coster* van tsgravenzande Jan Jansz. dat die bevaart ook gehouden was.

Het tweede dagteekent van (MCCCC)LVI, en was uitgesproken tegen Jan van der Meer, Andriessoen, die vele

---

1) Volstrekt niet *het Begijnhof*, zooals *Bijdr.* d. XI, bl. XXXIII gezegd wordt. Zie maar het eerstvolgende vonnis, daar geeft de koster, maar niet de mater der begijnen het bewijs, dat de verplichte „bevert" is gedaen.

2) Aldus de Heer *J. de Fremery.*

3) *Bijdragen* D. XI, bl. XXXIII, en bl. 254—257.

omstandigheden gepleegd had tegen Lijsbet Aerntsdochter ende an hoir huysse. Hij moest alleen maar „een bede-„vert gaen tot onser liever vrouwen tsgravenzande."

Het derde is afgelezen (MCCCC)LVIIJ tegen Jacob Willem Woutersz., die heren bertelmeeus, priester, angevochten, en him buyten sijnen sculden jammerlicken ter doot toe gewont had. Ook hij was maar alleen tot „een bedevairt" veroordeeld. Deze drie vonnissen werden geveld te Haarlem, en komen voor in het Banboek dier stad; het vierde, echter is afkomstig van Delfland, en uitgeschreven uit zijn „Privilegien". Het luidt: „bij den welgebooren „heemraeden wtgesproocken ende verclaert [1]). Tusschen „den Dijckgrave ende Claes Janszoon met sijn soon van „der Excessen, dat sij gehanteert hadden aan Joost, Dienare „van Heer Otto van Egmont, ende naer dat sij met den „selven Joost overcomen waren, van welcke geschillen „partijen aan wedersijden hen luyden gesummitteert „hebben. Ende in beteringe van desen, die soone van „Claes Janszoon gehoudeu sal wesen te gaen voor *onser* „*Vrouwe van 's Gravensande*, ende aldaer te offeren twee „toortsen, het stuck van vier ponden wegende, ende oock „XXV mannen elcx een halve stuyver te offeren. Ende „in Maeslant ende te Vlaerdingen [2]) met twaelff mannen „elcx eenen halven stuyver offerende, sonder toortse, ende „eenen Bevaert te Nynzeele, tot vermaninge van de wel-„gebooren heemraeden. Noch hier en boven sal Claes

---

1) Heemraden waren in dezen tijd: Dirk Sonk Jansz., Schout van Delft; Cornelis van Dorp, ridder van Benthuizen: Joannes van Wassenaar, burggraaf te Leiden; Klaas van Assendelft, Heer van Assendelft, en anderen, waaronder ook Heer Otto van Egmont van Meresteyn, bij resignatie in 1482 van Jacob den Bastaard. Heer Otto was tevens heer van Kenenburg en ridder geslagen 1486 te Dordrecht van Koning Maximiliaan.

2) In Maasland en Vlaardingen woonden waarschijnlijk de veroordeelden met hun aanhang.

„Janszoon gehouden weesen te betaelen tot profijtelijck „beteringe XV rijnsguldens, te weten: *een offcortinge* „*van een glas* te 's Gravesande twaalf rijnsguldens [1]) ende „den Dijckgrave voor de costen drie rijnsguldens tot XL „grooten tstuck; de voors. bevairden met die toortsen te „volbrengen voor halff vasten naestcoommende, ende die „penningen te betaelen Paeschen naestcoommende, op die „hoochste boeten".

Dit vonnis was van 17 Februari 1489.

Zooals ik reeds medegedeeld heb, was het Lieve-Vrouwebeeld, aanleiding der bedevaarten naar 's Gravenzande, door de meermalen gemelde Gravin Machteld, weduwe van Floris IV, aan de kerk vereerd. Het was niet hoog, en niet van zilver, zooals onder anderen Römer, en de Bijdragen [2]) verhalen, maar evenals dat van Halle van hout, want tijdens de overbrenging naar Delft was het hoofd reeds vergaan. Het was afkomstig van de H. Elisabeth, weleer landgravin van Thuringen en Hessen, wier feestdag invalt den 19 November.

Waarschijnlijk stelde het Maria voor in staande houding met het Goddelijk Kind op den linkerarm: zoo althans wordt de H. Maagd voorgesteld op het zegel „der kerck-„meesters der kercke van 's Gravensande", die 1 Mei 1465 „een brief bezegelden met onser kercken off fabriken „zegel hier beneden aenghehangen". Het randschrift vertoont nog duidelijk .... „*rie domne nostre de sa*"...., en luidde vermoedelijk: „S(igillum) S(ancte) Marie Domne Nostre de Sande [3])"

1) Dit is zeker een *geschilderd* glas geweest, anders had het niet zooveel geld gekost. Wellicht was dit glas wel boven het Maria-altaar, omdat het zoo tegelijk met „de bevert" de aandacht der rechters trok.

2) Bijdragen D. XI, bl. XXXIII.

3) Bijvoegsels op het Cartularium van Marienweerd.

Volgens Justus Lipsius [1]) zou Machteld het beeld niet van de H. Elisabeth, maar van hare dochter Sophia ontvangen hebben, de gemalin van Hertog Hendrik van Brabant. Van Rijn geeft de meening van Lipsius aldus weer: „Deese Sophia had eenige beelden van haar moeder „gekregen, en heeft er drie van vereert aan de genoemde „Machtildis. Dit is veel waarschijnlijker, als dat deeze „Machtildis de gemelde beelden zou gekregen hebben „van Elisabeth, die lang te voren overleden was, en die „zooverre van Braband en van Holland af geleeft en „gewoont hebbende geen bijzondere kennis met Machtildis „onderhouden heeft [2]).

„Sophia", zegt Miraeus [3]) hetzelfde gevoelen deelend, „haers moeders voetstappen in deuchden ende godts-„vruchticheyt volgende, wert geseyt gehadt te hebben „van haer moeder eenige beelden, dewelcken sij, om haer „moeders memorie, altoos waerdich en heylich hielt, van „dewelcken sij een te Vilvoorden, in 't convent van „goodtsvruchtige maechden gedediceert hadde, eertijts „ende noch door miraculen vermaert; de drie anderen „soude sij gegeeven hebben, aen Machtelt.... etc.

„Soo dat Machteldis gehad heeft van Sophia (de dochter „van Sinte Elisabet) de beelden, dewelcken sij in eer „ende waerdie gehouden heeft, *en de doot haer naeckende* „*soo heeft sij die uutgedeelt* [4]) het eene te 's Gravensande, „een oud hollants steedeken, geleegen dicht bij het Clooster „te Loosduynen, ...; het ander te Haerlem in de ver-

---

1) Aanteekeningen van Buchelius op Heda in Vita Ottonis III, bl. 207 edit. 1643.

2) Aanteekeningen op van Heussen. Deel I, Otto III, bl. 225.

3) Bijdragen D. XI, bl. XXVIII.

4) De kerk was dus al lang gebouwd, voordat het beeld haar werd geschonken.

„gaderinge van de Carmelyten ende het derde heeft sij „begeert gestelt te werden tot Halle" enz.

Doch Heda, Cronica de Hollant [1]) en Goudhoeven verklaren, dat Machteld het van de H. Elisabeth zelve ontvangen heeft. Goudhoeven voegt er nog bij, dat de *H. Elisabeth het had staan in hare kamer;* de kronijk: dat *„zij er haar devotie voor placht te doen"*.

Heda zegt, dat de *H. Elisabeth het ten geschenke gaf* aan Floris weduwe; de Kronijk, dat zij het aan deze godvruchtige Gravin *„zond, toen zij haar einde voelde „naderen, opdat deze het ook waardig zoude eeren"*. En Goudhoeven verhaalt: „In deze tijdt leefde noch de „H. Vrouwe ende weduwe St. Elisabeth des koninck „dochter van Hongarijen, ende des Lantgraven Lodewijcx „huysvrouwe van Hessen ende Duringen (als nu Bisschop „Otto voocht van den jonghen Jonckheer Willem was) „die in haer kamer had staen een Mariabeelt daer sij „haer ghebedt voor plagh te spreken, *welck beelt zij in „een testament besproken hadde* dese vrouwe Machtelt, „gravinne van Holland, die dat voort besproken heeft in „den *kerken van 's Gravenzande*". Volgens Goudhoeven had St. Elisabeth het Machteld bij testament besproken, wat veel overeenkomt met de gewoonte dier dagen, en waarmede de beide vorige verhalen, van Heda en de chronijk, niet in strijd zijn. Is dit dus waar, dan kan het ons tevens verklaren hoe Lipsius en Miraeus tot de meening gekomen zijn, dat Sophia, de dochter der H. Elisabeth, en niet de H. Elisabeth zelve, het aan Machteld gegeven heeft. Zij zou het haar dan gezonden hebben overeenkomstig den wil en de beschikking harer heilige moeder.

---

1) *Ant. Matthaeus*, Analecta. Dl. V, bl. 585.

Goudhoeven spreekt hierboven niet van wonderen, zooals licht te begrijpen is. Ook Miraeus niet, ten minste niet in het verhaal, dat de Bijdragen mededeelen. Heda zegt: „sub hoc quoque Episcopo imago Divinae Virginis, „quam Sta Elisabeth tunc *clarens* Machtildi, filiae Ducis „Brabantiae ac Comitissae Hollandiae, dono dederat, apud „*Harenam Comitis sive 's Gravenzande pretio haberi coepta*". Doch Justus Lipsius en van Heussen gewagen uitdrukkelijk van de wonderteekenen, die God ook alhier op de voorspraak der H. Maagd gedaan heeft. De bovengenoemde kronijk van Holland spreekt van vele wonderen: „Floris IV, de zoon van Willem, was 12 jaren de 13[de] „graaf van Holland, en had tot gemalin Machteld, dochter „van den Hertog van Braband, welke de tante was van „de H. Elisabeth, de dochter van Hongarije [1]), welke „heilige Elisabeth in hare kamer een beeld had, waarvoor „zij hare devotie hield. En toen zij den dood naderde, „zonde zij het beeld aan deze Machtildis, opdat ook zij „het *in eer zoude houden*. En Machtildis bracht het te „'s Gravenzande in de kerk, en daar is het *nog*, *en doet* „*vele mirakelen*."

De Aartsbisschop J. de la Terre vehaalt: „Cujus hic „imago *fuit miraculosa, peregrinationibus celeberrima*."

Doch J. A. Leydis verklaart zelfs, dat er *dagelijks* wonderen geschiedden [2]).

Dit beeld stond dan op of boven het Lieve Vrouwe-altaar, omgeven, ten minste in lateren tijd, van ex voto's [3]); in het vervolg werd het weggesloten achter

---

1) De schrijver is hier in de war geraakt door de namen; Machtildis, de tante van de H. Elisabeth, van moederszijde, was abdis te Kissingen in het Bisdom Wurzburg.

2) Rerum Belgicarum annotatio. Francf. 1620, pag. 194.

3) Zie de aanstonds te vermelden placaten.

ijzeren deuren; maar reeds in het begin der troebelen, ter bescherming tegen de woede der beeldstormers, eerst naar 's Gravenhage en vervolgens naar Delft gebracht, en dus niet zooals van Rijn verhaalt, terstond naar Delft. De Aartsbisschop, in wiens vaders huis het eenigen tijd verbleef, getuigt het met duidelijke woorden, want „servata autem ab haereticorum furore imago fuit Hagae-„Comitis aliquando in aedibus paternis, sed nunc dudum „translata Delphos in sacello Joannis Schadae in honore „adhuc summo habetur." In 1656 bestond het beeld dus nog, en werd het op allerlei wijzen vereerd, maar hoelang bleef het nog in wezen? Niemand schijnt het te weten. De meergenoemde nauwkeurige oudheidkenner J. de Fremery heeft zich alle moeite gegeven om het op het Begijnhof te Delft op te sporen, doch zijne pogingen, zegt hij zelf [1]), waren „te vergeefs". Het eenige, dat hij daar te weten kwam, was, dat „het met „zekerheid sedert 55 jaren niet meer op gezegd Bagijnhof „aanwezig" was. Waarschijnlijk is het geheel en al vergaan of vermolmd, want gelijk ik reeds op het voorbeeld van van Heussen [2]) gezegd heb, toen men het naar Delft bracht, was het hoofd reeds gedeeltelijk vermolmd.

In plaats van het Wonder-Beeld kon de koster der kerk nu deuren der ijzeren kast vertoonen. Dit deed hij dan ook, en nog in 1656 vond hij daarin een niet te versmaden voordeel, want „imago fuit conservata „olim *portis ferreis* valde munitis, quas ostentare adhuc „templi custos haereticus solet." Maar welke armzaligheid vergeleken bij de grootheid en de glorie, waarin 's Gra-

---

1) Verbeteringen en bijvoegsels op het Cartularium van Marienweerd bladz. 410.

2) Batavia Sacra, in vita Ott. III.

venzande zich vroeger verheugde. Op sommige dagen in het jaar was immers de kerk te klein: zij kon de pelgrimsscharen niet bevatten en dan werd het beeld met groote plechtigheid te midden van eene tallooze menigte uit alle oorden van ons land op het marktveld tentoongesteld, gesloten in een glazen kast en geplaatst op een steenen zuil. Van Alkemade en van der Schelling toch deelen in hun M. S. [1]) „beschrijving van de abdij van Losduynen" mede, dat nog in hunnen tijd (eerste helft der 18de eeuw) op genoemd Marktveld het voetstuk en eenige brokstukken lagen van een steenen zuil, waarop dit beeld op zekere dagen in een glazen kast den volke tentoongesteld werd [2]).

En die bewijzen van eerbied en vereering vinden wij niet bij het eigenlijke volk alleen, maar, ook de latere Grafelijkheid volgde het voorbeeld der vroegere. Zoo verhaalt van Wijn [3]) dat volgens de door hem aangehaalde rekeningen, Graaf Willem III na zijne overwinning in den zeeslag op de Maas (5 Juli 1351) tegen zijn moeder Margaretha zijn *Torkeel*: zijn gouden of zilveren halsketen [4]) (immers torkeel is het verhollandschte woord van torques), in *de kerk* van 's Gravenzande liet brengen. Zeker als ex-voto of bewijs van dankbaarheid voor de behaalde zege. En uit de rekening afgelegd door de execu-

1) Cartularium van Marienweerd. Bijvoegsels noot 3, bl. 408.
2) De Relatio spreekt hier niet van.
3) Huiszittend leven II, bl. 284.
4) Zoo ook de *Volks-Missionaris*, Nederland en Maria. *Van Wijn*, Huiszittend Leven, d. II, bl. 285 zegt insgelijks: „over ruim 32 jaaren, en „bij een andere gelegenheid hield ik het, met onzen Kiliaen, voor een „*halssieraad*, en zoude ook nog daar liefst heenen hellen, schoon sommigen „het voor een *wapenrok* houden: doch ik vermeete mij niet daarvan eene, „mij voldoende, beschrijving te geven". In de rekening van Philips Persoenrez. (noot aldaar) wordt gesproken van: Item „om zide tot mijns „Heren Torkelen iij loit en 4 vierendeel, daer men snoren of maecte".

teuren van Vrouwe Jacoba's testament blijkt, dat „een „wit gulden tabbert was besproken onser Lieve Vrouwe „t's Gravenzande" [1]).

Ook toen het vermaarde beeld 's Gravenzande reeds lang verlaten had, ontbrak het er nog niet aan die hulde en vereering [2]). Er kwamen zelfs nog vele pelgrims, maar het beteekende niets meer, bij hetgeen het vroeger geweest was, want in de jaren 1587, 1588, 1590 en 1591 vaardigden de Staten verschillende placaten uit, „consta-„teerende, dat verscheyde personen, niet jeghenstaende „voorgaende interdictie hen vervorderen.... ter bedevaert „te gaen.... tot Wilsveen, *'s Gravenzande*.... offerende.... „wassenkaersen, beelden, armen [3]) enz..... 'tgeen streng „verboden werd". Eenigen hielden toch nog vol en niettegenstaande al die bedreigingen trokken zij maar immer weer naar het stedeke ter bevaart heen, tot zelfs in 1647 toe; doch den 17 Januari van dat jaar kwamen de Staten ook weer voor den dag met het volgende placaat [4]):

„De Ridderschap, Edelen en Steden van Hollandt ende „West-Vrieslandt, representerende de Staten van den „selven Lande, doen te weten: Alsoo van nieuws tot „onser kennisse is gekomen, dat verscheyde persoonen, „niettegenstaende voorgaende interdictie, haer vervorderen „op sommige tijden van den jare ter bedevaert te gaen „op diversche plaetsen deser Provincie, als tot Heyloo „omtrent de overblijfselen van seekere capelle, eertijds „genaamd Onse Lieve Vrouwe ter Noodt, van gelijcke

---

1) Cod. dipl. Neerl. II, serie, afd. 1, bl. 183.

2) Jan Persijn, die in 1573 of 74 Schout van 's Gravenzande was geworden, (*de Riemer* d. II, bl. 44) schijnt dus nog al niet zoo kwaad te zijn geweest. Hij was waarschijnlijk de zoon van Pieter Persijn, die hier Schout was in 1559.

3) Exvotos voor genezingen enz.

4) *Schellus* Kerkelijk Placaatboek D. I, bl. 589.

„tot Wilsveen, *'s Gravenzande*, Bergen, en dat in linne „kleeren of ander gewaedt, brengende aldaer tot Offer„hande geldt, wassekeersen, ofte andere dingen, maeckende „onderlinge groote vergaderingen ende bijeenkomsten „van veele menschen, hetwelck naer Godts Woordt, „noch om verscheyde consideratiën, na de policie dezer „landen niet en kan werden getollereert, maer anderen „ten exempele dient te werden gestraft. Soo ist, dat wij „om 't gunt voorschreve is nader te voorsien, hebben „geinterdiceert ende verboden, gelijck Wij expresselijck „interdiceeren ende verbieden bij desen allen en yegelijcke „persoonen, van wat qualiteyt of conditie deselve soude „mogen wesen, eenige bedevaerden of andere diergelijcke „superstitien, met den aenkleven van dien, te doen plegen „of ghebruycken, oock ter voorschreve ofte andere dier„gelijcke oorsaecken, eenige bijeenkomsten of verga„deringen te maecken, op poene dat yeder persoon, „die anders of contrarie van desen sal bevonden werden „te doen, datelijck sal verbeuren een boete van *vier en „twintigh ponden, te veertigh grooten het stuck, ende sal „wijders arbitralijck werden gecorrigeert* naer exigentie „van saecken, soo dickwils als contrarie van desen sal „werden gedaen, enz. enz. Gedaen in den Hage onder „onsen zegele op den 17 Januari 1647. Onder stondt: „Ter ordonnantie van de Staten. Onderteyckent Herbert „van Beaumont".

Tot zoover het placaat; en aldus verminderde de bedevaart langzamerhand, tot zij ten laatste zoo goed als geheel ophield.

Evenals te Monster placht men te 's Gravenzande *voor de arme leprosen*, te 's Gravenhage verpleegd in het leprosenhuis, als de preek geeindigd was zoowel des zondags als op heilige dagen, *met houte borden aan de*

deuren der kerk te staan. Na de reformatie is dit door de Protestanten afgekocht voor *f* 600 [1]).

Waar de eerste *pastorie* stond, weet men niet; in het vervolg, zegt men, is de keuken van den Graaf, aan de zoogenaamde Koningstraat [2]), er in veranderd op de plaats, waar nog tegenwoordig het verblijf is van den predikant. „Thuis", zegt Goudhoeven, „daar vóór den „oorloghe den Pastoor woonde, plagt eertijds de keucken „te zijn van 's Gravenhof." In den oorlog tijdens de troubelen is dus de pastorie zeker verwoest.

De *koster* der kerk werd aangesteld door den Graaf, en had aan vaste inkomsten een pond hollandsch geld 's jaars. In de lijst der *costeriën in absentie*, welke ter begeving stonden van den „Coninck als Graaf van Hol- „land", vinden wij echter: „'s Gravenzande.... Rh. guld. 12 [3]). Deze laatste opgaaf is bepaald van jongeren, de eerste van vroegeren tijd.

Van de begeving der Graven vinden wij een voorbeeld in den giftbrief van Machtildis van 26 Juli 1264, die vertaald aldus luidt:

„M(achteld), gravin van Holland, aan allen, die dezen „zullen inzien, heil in J. C., den zoon der Maagd".

„Wij willen allen bekend maken, dat wij aan onzen „beminden en getrouwen Lambertus, om de vlijt van „zijnen dienst, en den ijver zijner deugd, en aan zijne „behoefte willende te gemoet komen, — na de toestem- „ming en den wil gevraagd te hebben van den Heer „abt van Insula beate Virginis, die hierin geheel en al „met onzen wil overeenkomt — de kosterij in 's Graven- „zande gegeven hebben tot een immerdurende bezitting.

1) *De Riemer* d. I, bl. 483.

2) Naar den Roomsch-koning aldus geheeten.

3) Wellicht was het toen vereenigd met de „Scolasterie".

„Zij moeten zeer bepaald weten, dat wij alle eer en „voordeel, of ook alle onaangenaamheid, hetgeen verre „zij, welke denzelfden Lambertus, den houder dezes, „over het bezit van genoemd kosterschap aangedaan „wordt, houden en duiden als ons aangedaan".

„Tot getuigenis daarvan hebben wij hem dezen brief „overhandigd, bezegeld met het kenteeken van ons zegel".

„Gegeven in het jaar MCCLXIIII den naasten zaturdag „na het feest van de H. Magdalena".

De parochie 's Gravenzande schijnt een zeer godsdienstige parochie te zijn geweest, geheel overeenkomstig met de gunsten, welke God haar door de H. Maagd verleende, want wij vinden onder hare zonen, of ten minste onder de afstammelingen van hare zonen, verscheidene priesters vermeld. Zoo onder anderen:

1. in 1311 *Nicolaas van den Zande;* hij onderteekent mede de schenking van Willem van Egmond aan het Nieuwe-klooster te Haarlem [1]). Waarschijnlijk is hij ook de Nycholaus de Zande, die in 1316 voorkomt als „curatus „et decanus confraternitatis Beate Marie in Haarlem" [2]).

2. *Bartholomeus van Sande.* Volgens S. van Leeuwen [3]) gestorven in 1350, volgens Eikelenberg echter, Kronijk van Egmond [4]), ligt daar begraven Heer Bartolomeus van Zande, priester en deken te Utrecht † 1366. Zoude deze tweede niet dezelfde zijn als de eerste Heer Bartholomeus, die onder de Ridderschap voorkomt, en met zijn broeder Gerard, leekebroeder in genoemd klooster, ook aldaar begraven is? Beide laatsten waren zonen van Willem van der Zande.

---

1) *Ant. Matthaeus* Analecta d. III, bl. 490.
2) Bijdragen d. II, bl. 413.
3) Batavia illustrata bl. 1212.
4) bl. 267.

3. Heer *Anthoni van den Zande* in 1366 kanunnik van het kapittel der groote kerk te Dordrecht [1]).

4. Heer *Willem van 's Gravezande* in 1377. Goudhoeven [2]) verhaalt van hem: „Hertoge Aelbrecht willende „vermeeren den dienst Gods, gaf onser lievens-vrouwen-„broeders tot Haerlem een schoon wonderlic glas, dwelck „geset worde int Oost-einde van 't Choor boven 't hooge „outaer, ende hij hadden uyten selven convente genomen „eenen *Notabelen ende geleerden man*, Doktoor in der „heyliger Schriften tot een biechtvader, gheheeten Willem van 'ts Gravenzande, door wiens instantie ende „ingeven die voornoemde Doorluchtige Prince, om dat loon „des eeuwigen salicheydts, geoffert heeft onser lieve vrouwe „een casuffel van een root guldenstuck, ende die ijseren „deure voor den sacristije, ende een graduael van den „geheelen jare, enne meer andere gaven, die hij den „voorscyde convente gaf.

5. Heer *Jan van den Sande* die 1388 overleed, en in het klooster te Egmond begraven werd [3]).

6. *Joannes de Zande* obiit 1386 canon. Sti Joan. Traject. [4])

7. *Hendrik van den Zande* in 1394, Pastoor der nieuwe kerk te Delft [5]).

8. *Roelof van Sande* in 1407 (1307?) pastoor te Rotterdam [6]).

9. *Peter van den Zande* in 1414 Proost van Condeyt, schenkt land aan een capelrie in de kerk van Alkmaar [7]).

---

1) Batavia illustrata, t. a. p., bl. 1344.

2) bl. 403.

3) *Eikelenberg* bl. 282.

4) Archief van Utrecht d. 11, bl. 10.

5) *Van Heussen* en *van Rijn* d. III. bl. 695.

6) Bijdragen d. IV, bl. 159. *Anton. Matthaeus* Analecta d. V, bl. 900, vermeldt op 1407—1437 nog een *Johan van den Sande* als XVII landcommandeur der Ridders van de Duitsche orde te Utrecht. Zie ook bl. 373.

7) *De Riemer* d. I, bl. 207.

10. *Arnoldus van Zande* (Meester Arnoud de 's Gravenzande) Kanunnik op het hof te 's Gravenhage. Hij komt voor als medeonderteekenaar van de statuten des kapittels in 1443 [1]).

11. Heer *Joost van 's Gravenzande* stond in 1448 als Prior aan het hoofd van het Predikheerenklooster te 's Gravenhage. In 1461 werd hij bij doode van Hugo Balduinuszoon benoemd tot Pastoor te Rugge [2]).

12. Heer *Jan van 's Gravezande*, 21e abt van Middelburg. De bul, waarbij hij door Paus Paulus II aangesteld wordt, „geschreven op perkament, met looden zegel „gewapent" zegt van dezen HoogEerwaarden Heer:

„Paulus, Bisschop, dienaar van de dienaren Gods; „zaligheid en Apostolischen zegen, aan al de leenmannen „van St. Maria's klooster te Middelburg van de orde „van Premonstreit. Bij rade onzer Broeders, en uit kracht „van ons Apostolisch gezag, hebben wij St. Maria's „klooster te Middelburg, van de orde van Premonstreit „onder het Bisdom van Utrecht gelegen, en toen open„staande door den dood van wijlen Heer Petrus, op „heden opgedragen aan den persoon van onzen beminden „zoon, Joannes van 's Gravenzande, die kanunnik is geweest „in het gemelde klooster, zijne geloften daar heeft gedaan, „de vereischte jaren heeft, en door onze beminde zonen, „het convent des gemelden kloosters met eenparige stem-

---

1) *De Riemer*, d. III, bijlage bewijsstuk 80—4. Omstreeks 1440 was er ook nog een andere Mr. Arent van 's Gravenzande raad in den Hove van Holland te 's Gravenhage. *Van Heussen*, Histor. seu notit. episc. Ultraj., noemt, dl. I, bl. 234, ook nog een Heer *Arnoldus van Sande* in 1436 als abt van Marienweerd. Hij werd dit door cessie van den abt Henricus Swart. Op zijne beurt deed hij in 1438 weder afstand ten voordeele van Heer Dirk Speulte, die klaarblijkelijk dezelfde is als de door Jam. de Fremery genoemde abt Dirk Spoelre, die hier te voren pastoor was.

2) *De Riemer*; Bijdr. d. IV, bl. 159 en d. XIII, bl. 361.

„men tot abt verkoren is..... Gegeven te Rome bij St. Pieter „in 't jaar van 's Heeren menschwording 1464 den 15 Maart „het eerste jaar van ons Pausschap" [1]). Hij stierf te Middelburg in 1484.

13. Heer *Petrus van 's Gravenzande.* Deze Heer werd in 1474 met een sub-diaken uit S. Hieronimus-dal naar Utrecht gezonden „om er in het huis, besproken door „Jufvrouw Catharina, z. g., weduwe van Joan van Zeve- „nair eene nieuwe vergadering op te richten" van reguliere kanunniken van den H. Augustinus [2]).

Ook heeft deze Parochie *een begijnhof* gehad.

Of de Begijnen hier reeds vóór 1255 eene kleine hof bezaten, is niet vermeld, maar Begijnen waren er wel vóór dien tijd, want Joannes van Diest, door de genade Gods Bisschop van Lubeck en medewerker (cooperator) van den Eerwaarden Vader, den Heer Bisschop van Utrecht, verleende in de week van Pinkster van gemeld jaar een aflaat van 40 dagen aan allen, die haar, wanneer zij er om vroegen, zouden bijstaan uit inzicht der goddelijke belooning, om het gebouw, waarin zij God aanhoudend konden dienen, te voltrekken, wijl zij zoo gering en behoeftig waren, dat zij zonder den bijstand der geloovigen zich zelven niet konden onderhouden [3]). De Heer Fremery teekent hierbij aan: Bisschop Jan van Diest was geen vreemdeling hier te lande. Vroeger kapelaan van Graaf Willem II, door wiens invloed hij den Lubeckschen zetel verwierf, heeft hij zonder twijfel

1) *Van Heussen,* Zeelands oudheden.

2) *Van Heussen.*

3) *J. de Fremery.* Oorkonden tot aanvulling van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland; in *Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis en oudh.* 3de reeks, Deel VIII. Het St. Agnesconvent te Delft onder anderen had op dit begijnhof staan: 10 groot 't jaers. Zij moesten dus later ook al geld gaan leenen. Zie *Boitet,* Beschrijving van Delft, bl. 381.

ook soms den dienst verricht in de kapel op het hof te 's Gravenzande, en van daar vermoedelijk zijne begunstiging dezer Begijnen.

In 1263 op St. Lucia schonk Gravin Machtildis aan de Begijnen een stuk land „ten vriën eigen", dat namelijk, wat zij met eigen arbeid en kosten door sloten en boomen omgeven hadden, en dat zij tot dezen tijd bezeten, (maar zeker gehuurd) hadden [1]).

Dit hof stond onder de bescherming van Graaf Willem II [2]). Hertog Aelbrecht getuigt immers in 1404, dat genoemde Graaf aan de Begijnen vrijheid van tienden schonk van alle vruchten, die zij zouden winnen binnen haar hof, en de Hertog heeft dit voorrecht zelf bekrachtigd. Die hof zal dus bepaald wel uitgestrekt zijn geweest, want anders had die tiendvrijheid niets beteekend. Bij den naam van Machteld, en van haar even mildadigen zoon, Koning Willem, mag nog gevoegd worden die van Cille Eggaerts, welke de Begijnen in haar testament bedacht, doch land schijnen zij van haar niet ontvangen te hebben; immers in de Informacie der verponding vinden wij nergens gewag gemaakt van grond, dien zij „bruickten". Of zou het wellicht reeds opgeheven zijn geweest in 1514? Ik geloof het niet, want de klopjes in het Westland „met „den tip en zonder den tip" zou ik wel gaarne houden voor de verre nakomelingen der Begijnen aldaar. Een dier vroegere Begijnen te 's Gravezande heeft nog een jaarlijksche rente besproken aan het Agnietenklooster te Delft, en was dus niet onbemiddeld. Reeds in 1300 komt te Zande als Begijn voor Agethe (Agatha) Ludolfsdr.

Daarenboven bezat deze plaats ook nog *een klooster*

---

1) t. a. p. met het visum van den Schout Joannes van Strate en twee schepenen.

2) Oude kloosters en abdijen.

van Reguliere Kanunniken, dat den naam droeg van Maria Magdalena's convent in Bethanië. Het was gesproten uit het klooster der Reguliere kanunniken van den H. Augustinus te Delft, later van den berg Sion onder Rijswijk. Römer (I, bl. 391) vermeldt, dat Bethanië zich in 1444 aansloot bij het kapittel van Sion [1]). Te gelijk deden dit ook de kloosters van Hem, bij Schoonhoven; van Emmaus in het land van Stein, van St. Maarten op den Donk; van St. Willibrord bij Heilo; van het H. Graf te Arnemuiden (Zeeland); van Marienpoel bij Leiden; van St. Agnes te Delft, van St. Dionisius te Amsterdam; van St. Margaretha te Gouda; van St. Maria te ter Goude; van St. Maria Magdalena te Amsterdam, en van St. Mariazijl te Haarlem [2]). Op dit laatste ziet dan ook de brief van Walramus van Moirsa (Walraven van Meurs) verkoren Bisschop van Utrecht, ook aan den prior en het convent van Bethanië bij 's Gravenzande gericht, waarbij hij de zelfstandigheid van het Zijlklooster waarborgt en gebiedt. In 1437, 28 Juli [3]).

Bethanië was gebouwd uit een gasthuis, dat de Graven te 's Gravenzande gesticht hadden en van inkomsten voorzien. Die inkomsten ter leniging der armoede geschonken, werden echter niet goed beheerd, en daarom vergunden de Schout en Schepenen den kanunniken van Delft op het erf en de landen van gemeld gasthuis een klooster te bouwen, op voorwaarde nogthans, dat het convent het

---

1) Toen werd het naar buiten overgeplaatste convent een kapittel, even als Windesheim in Overijssel. Ook de Aartsbisschop van Philippië, Sasbout, telt Bethanië onder de bij Sion aangesloten kloosters, evenals *Walvis* en *Anton. Matthaeus*. Zie Histor. episc. Daventr. dl. II, bl. 44.

2) *Van Heussen* en *van Rijn*. Aanteek. Oudheden en gestichten van Delfland. Delft III, bl. 729, lijst van *Walvis*.

3) Bijdragen, deel XVI, bl. 59.

gasthuis der armen in stand zou houden [1]). De toestemming van Jacoba van Beieren werd door gemelden Schout en Schepenen gevraagd in den volgenden brief [2]):

„Aan Gravin Jacoba,

„Hoogehgeboren Mogende Furstinne, sunderling Gena„dige Vrouwe: U. L. Furstelijcke genade gelieve te „weten, hoe datter goeden ende landen, die in voortijden „*van Uwer g. saliger ouderen*, *ende oock andere goede* „*luyden*, den Gasthuyse binnen Gravensande *totter armen* „*luden behoef gegeven* [3]) zijn, overmits quaden regimente „niet wel ter eere Gods of totter armen luden nootdruft, „als 't behoort, toegebracht en worden, 't welck allen „goeden luyden seer mishaegt. Waaromme wij, Schout, „Scepenen, Raedt, ende gemeene vroedtscap der stede van „Gravesande [4]) uwe arme ondersaten geconsenteerd heb-

---

1) Fuit arenae comitis, zegt *Ant. Matthaeus* Analecta d. III, bl. 496 coenobium factum ex hospitio, ejus instar, quod erat Delfis, cujus etiam propago, canonicorum regularium. Fundatum anno 1432 Jacobae Comitis permissu.

2) l. c.

3) Oorspronkelijk schijnt dit gasthuis gesticht te zijn „pro reysantibus in Zelandia (dit zal moeten beteekenen voor reizigers *in* Zeeland, (Overmaesche land)) gelijk vermeldt wordt in een aanhaling van het regulieren klooster cartul. fol. 9 verso Rijksarchief bij J. de Fremery. Schenking van land ten behoeve der kruistochten, bl. 6. Er was vroeger dan ook een veer van Staalduinen op den Briel, dat toebehoorde aan den Heer van Voorne. Zie *Korn. van Alkemade* Beschr. v. d. Briel, dl. II, priv., waar het door de Staten verkocht werd. bl. 187.

4) *Niet* van *Delft*, zooals Bots: „Oude kloosters en abdijen" zegt. Wie overigens die Schout was, heb ik niet kunnen vinden. Zeker toch niet, dunkt mij, Pieter Engelen, die, volgens de Riemer, de vicarie van zijn vader (Engel Pietersz., weleer Schout van den Hage) aan het H. Geest-altaar in 1450 voorzag met de meerdere inkomsten van 20 ponden Hollants en nog 5 dergelijke ponden voor het altaargerief, want in den bekrachtigingsbrief van den Bisschop Rudolf van Diephout wordt hij genoemd: „providus et „honestus vir Petrus, filius Angeli, Balivus oppidi et districtus de 's Gra„vesande modernus", en dit modernus zal wel moeten verstaan worden van zijn nog kort geleden aanstelling.

„ben, den Regulieren binnen Delft, also verre als sij „dat van uwer hooger genade vercrijgen mogten, dat sij „op al sulcke *goeden ende landen*, alse den gasthuyse „voornoemt toebehoeren ter eeren Gods een clooster van „haere oerden stichten mogen bij voorwaerden, dat sij „*die beddingen ende herberginge totter armen behoef staende* „*sullen houden* in maniere, als sij 't vinden. Item dat sij „binnen den Ambacht van uw stede van 's Gravenzande „*geen land coepen noch huyren en sullen buyten goetduncken* „*van ons*. Bidden wij hieromme ootmoedelijcken ende „versoecken aen Uwer welgeboren bescheydene Genade, „ende aen Uwen hoogen Raed, so wij vlijtelicxste mogen, „dat ghij den voersz. Regulieren dit goedertierlijcken „wilt consenteren, ende ons hier inne gunstlich vallen, „want wij anders niet en weten, dan datter uwer stede „ende onser gemeenre Parochie salicheyt ende oorbaer „grootelix in gelegen is, aengesien dat de voorsz. Regu- „lieren dat gaerne weder verschulden, ende wederomme „sullen, als wij verhoopen, met hare gebeden ende „andere geestelicke goederen aen Uwer Gen. Saliger „ouderen zielen, ende oock aan Uwer Genaden verdienen, „daer wij gantselijck toevertrouwen, ende weten dat uwer „uyterste meeninge in allen dingen anders niet en is, „dan goede dingen, ter eeren Gods ende uwer ondersaten „salicheyt voorwaerts te setten, ende datter verdwaelt is „totten goeden regimente te brengen".

„In oirconde van dezen brief is onzer steden zegel hier „binnen opgedruct opten 4 dag in Augusto int jaer ons „Heeren MCCCCXXVII".

Zelve, zegt Ant. Matthaeus [1]), heeft Jacoba na de zaak te hebben laten onderzoeken, deze aanvraag toegestaan,

---

1) t. a. p.

maar op deze voorwaarde, dat: „in de Missen en de „vastgestelde gebeden gedachtenis zoude gehouden worden „van haar en haar ouders". Het stuk is van 1432, en het begin er van luidt:

„Jacob, (zooals zij gewoonlijk schreef) bij den genaden „Godts, Hertoginne van Beieren, Gravinne van Hene„gouwen ende Hollant, van Zeelant, van Pontthieu, „Vrouwe van Vrieslant enz."

In 1437, den 24 April heeft ook Philips van Bourgondie, Ruwaard van Holland, hetzelfde verzoek goedgekeurd [1]).

Blijkens het verslag der vergadering van 1551 te 's Gravenhage „op den pleytcamer" gehouden over de bijdragen voor het concilie van Trente, was dit klooster [2]) „*immediate subject de heylige Stoel van Roomen* [3]). Wie die gunst van den Paus verkregen heeft, heb ik niet kunnen ontdekken.

Het was geen gering convent, want men leest van vijf morgen ende boomgaarden, daar het op staat. Buitendien gebruickte Bethanië, volgens de informacie der verpondinghe, in de *vrijheyt van 's Gravenzande*, een gedeelte van 5 of 10 mergen; in *Santambacht* 69 mergen, en *buiten de vrijheyt* (waar staat niet vermeld) nog 31[5] mergen. De Riemer vermeldt op 1465 land van de broederen in *Monster-Ambacht* [4]), en in een acte van landvercoop door kerkmeesters van Vlaardingen in 1516 wordt gesproken van land in „*de Souteveen*, toebehoorende aan de „Regulieren van 't Scravezande" [5]).

---

1) Oude papieren van 's Gravenzande.

2) Het armenhuis werd inderdaad een klooster, en niet een liefdehuis alleen.

3) Bijdragen d. III. bl. 394.

4) l. c. d. II, bl. 684.

5) Copieboek van de Constit. toebehoorende aan den H. Geest te Vlaardingen. Zie ook *Handvesten van Vlaard.*, bl. 299, waar gesproken wordt van: „vijftalff hont lants gelegen in den Ambochte van de Zouteveen „gemeenre voer gemeender aerden mitten Regulieren t Scrauezande".

Deze Regulieren hadden veel te danken aan de oude Heeren en Vrouwen van Naaldwijk [1]) en later ook aan den Heer en de Vrouwe van Arenberg.

Omstreeks 1560 hadden zij, gelijk zij zelven getuigen, een jaarlijksch inkomen van *f* 1500 à 40 groot tstuck. Zij bezaten dus veel meer land, dan hierboven opgegeven is. In de contributie aan den keizer hadden zij dan ook 226 p. en 16 s. moeten bijdragen, en „naar advenant" was hun aandeel in de 100 karol. guldens voor de onkosten van het concilie van Trente 14 st. 1 d. maandelijks [2]).

In 1444 was hier Prior *Jacob van Poelgeest* [3]). Hij was de zoon „van Dierick van Poelgeest, Heer van „Hoomade, kastelijn van Medemblik, en ridder geslagen „in de oorloghe op de Vriesen, en van Vrouwe Baerte, „Heer Willemsdr. van Naaltwijck" [4]). Onder zijn bestuur onderwierp zich het convent aan het kapittel van Sion bij Rijswijk. In sommige gelofte-brieven der zusters van St. Marienpoel binnen de parochie Oegstgeest, van de reguliere kanunnikessen van St. Augustinus vind ik (van Heussen) dat de gemelde kloostergeloften somtijds gedaan zijn ten overstaan van Heer Jacob, Prior van Bethanië; somtijds ten overstaan van Heer Jan (Nicolauszoon) prior der regulieren te Emmaus bij Stein, beiden visitators. Eerst had Heer Jacob de wapenen gedragen voor de Gravin Jacoba, toen werd hij kanunnik, en vervolgens

---

1) Zeker vooral aan Heer Hendrik van Naaldwijk, die het klooster van Wateringen heeft gesticht, en ook het kapittel van Naaldwijk zoo vorstelijk begiftigde. Hij is Schout geweest te Vlaardingen, en wellicht zijn de „broers" langs dien weg wel aan het land „in de Souteveen gekomen".

2) Zooals wij later zullen zien, gebruikten zij hunne inkomsten ook om veel goed te doen aan de armen.

3) *S. van Leeuwen*, Batavia illustrata noemt hem Jan.

4) *Goudhoeven*, bl. 196 en *Walvis*, Beschrijving van Gouda bl. 127, d. II.

ook Prior te 's Gravezande, en *niet* te 's Gravenhage. Daarop Benedictijn geworden, werd hij verkoren tot abt van St. Paulus buiten Utrecht, op dwang, zegt zijn grafschrift, van 's Pausen gezant. „Later", schrijft J. van Leiden [1]), „door het gezag van Hertog Philips „en zommiger monnikken verkiezinge, geworden de een „en dertigste abt van Egmond [2]). Hij heeft met die van „Egmond in vrede geleefd, en in de abdij een zomerhuis „gebouwd. Ook was Gerard van Poelgeest, Ridder en „kastelein van Schoonhoven zijn volle broeder; overleden „4 oogstmaand 1464, en in onser Vrouwen-kapelle „begraven".

In 1452 was Prior, *Heiman Floriszoon*, kanunnik van St. Margaretha's klooster te Gouda [3]). In de beschrijving van Gouda vinden wij echter: „op verzoek van Heiman „Floriszoon, kanunnik te 's Gravenzande en opperklooster- „voogd van St. Margaretha's convent, heeft Lambert „Willemszoon, monnik uit het klooster Sion, en subprior „van St. Margaretha in 1453 de historie van het klooster „der reguliere kanunnikessen beschreven". Volgens deze aanteekening zou hij dus eerst kanunnik geweest zijn te Gouda, toen prior te 's Gravezande, en daarna opperkloostervoogd weêr te Gouda.

In 1456 was Prior *Johan de Jonge* [4]). Ten overstaan van dezen prior, visitator van het convent op het Rapenburg te Leiden, werd toen op 19 September de overeenkomst aangegaan tusschen Vrank van Bochorst, schildknaap, en zijn echtgenoote Catharina van Bakenesse en Heer Hugo Hugoszoon, Priester en Regent van gemeld

---

1) *Kronijk van Egmond.*
2) in 1458.
3) *Van Heussen.*
4) *Van Heussen.*

klooster, en Clara Willemsdr., priorin, omtrent een huis enz. voor een convent te Noordwijk.

In 1551 was te 's Gravenhage op de „pleytcamer" tegenwoordig: *Louis Joostenszoon*, prior of procurator van dit convent [1]). Toen werd het bedrag vastgesteld, voor het concilie van Trente te betalen.

In 1563 vinden wij Prior, Broeder *Anthonis van Auwenhoven* van de gemeen-conventualen [2]).

Als *kanunnik* zien wij vermeld in 1540 *Dirk van Poelgeest*. Deze was de zoon van Gerrit van Poelgeest, Ridder, en Heer van Hoomade, en van Vrouwe Maria van Culenburg, Gerritsdochter. Hij komt voor op de lijst der ridderschap en edelen van Holland en Zeeland. Zijn broeder Gerrit, de jonge, was ridder ten duytschen huize in Pruissen, en Cornelis was kanunnik te Leiden [3]).

Volgens Opmeer zou ook de *broeder van Erasmus*, kanunnik te Bethanië zijn geweest.

In 1580 was kanunnik *Gerrit Gerritszoon* [4]). Hij was één der laatste conventualen van dit klooster, en werd uit de goederen er van gealimenteerd tot in genoemd jaar, toen hij vertrok, en waarschijnlijk wel buiten het land een rustplaats ging zoeken, die hij hier niet kon vinden.

Bij open brief van Georgius van Egmond, Bisschop van Utrecht, werd de Prior van 's Gravenzande gemachtigd om de zusters van den regel des H. Augustinus in het convent der cellezusters te Brielle, tot de kloostergeloften aan te nemen en dit klooster, als hij het dienstig zou oordeelen, in gezelschap van iemand zijner orde, te gaan bezoeken, of te visiteeren.

---

1) Bijdragen d. III, bl. 400.

2) t. a. p.

3) Hij was van hetzelfde geslacht als de gemelde prior Heer Jacob.

4) Kerkelijk placaatboek d. II, bl. 21.

De Procurator van Bethanië was met den prior van Eemstein in 1516, ten tijde van Karel van Oostenrijk, gelast om de privilegiën, gewoonten en immuniteiten (waaronder ook vrijdom van belastingen) hunner conventen te verdedigen, maar hun aangeboden verzoekschrift kon de belastingen niet keeren; toen was het dus ook geen voordeelige tijd voor de kloosters.

Te 's Gravenzande werd den xxiiij October 1539 het verbod gepubliceerd van Keizer Karel V om in eenig gasthuis of andere kapel te preeken, gelijk uit dezen open brief blijkt:

„Onsen Lieven en getrouwen die Stadhouder die eerste „en andere luyden van onsen Raide in Hollant, Saluyt „en dilectie.

„Alsoe tanderen tijden bij onse ordonnantie verbot ge„daen is geweest van nyet te preken in onse Landen van „Hollant in eenige gasthuysen of andere Capelle, maer „alleen in de Prochiekerken ende de cloesters van de „biddende oerden, soe schijnt nochtans, dat overmits „eenige gasthuisen van die groote steden, als Dordrecht, „Haerlem, Delft en diergelijke, sustinerende daertoe van „de Stoel van Rome ende anders geprevilegeert te wesen, „dat men aldair openbaerlicken preken mochte, gelijck „Prochiekerke, soe es tzelve verbot te nyete gegaen en „soe verloepen, dat men wederomme in alle gasthuysen „en capellen vervordert openbaerlicke te preken, twelk „soe compt tot achterdeel van de Prochyekerken en daer „uyt inconvenienten gebeuren en dwalingen gesayt mo„gen werden, dair toe ons te voersien staet; soe ist, dat „wij die saiken voirsz. en andere redenen ons moverende, „overgeleyt hebbende, u ontbieden en bevelen van ston„den aen overal in uwe jurisdictie, dair men gewoenlick „is publicatie te doen, vercundigen en verbieden van „onsen wegen, dat men voortaen nyet toe en late noch

„en gehenge yemant te preken dan in de Prochiekerken, „in de Cloesters van de biddende Oerden oft Gasthuysen „van de groote Steden, dairtoe geprevilegieert als voeren, „op peynen dat soe wye bevonden sal worden contrarie „doende, daer of gestraft te worden ten exemple van „anderen, van 't welk te doen, geven wij u volcomen „macht enz. enz. Gegeven in onze stad van Mechelen „onder onsen contresegel hierop gedruct in placcate den „XXVI dach van Sept. int jaer XV^{c} XXXIX. Onder stont „geschreeven, bij den Keyser in sijnen Raide, enz.

Gepublic^{t}, by Jan Buyren over 't quartier van Delfland, te weten den XX^{sten} Octobris in den Hage . . . . . den XXIIIJ^{sten} tot Gravesant, enz. [1])

Omstreeks de helft der 16^{e} eeuw schijnt de geest der wereld ook in dit convent binnengedrongen te zijn, want „de broers" vroegen den Koning, hunne secularisatie te Rome te verzoeken. Zij hadden de zaak reeds besproken met de Gravin van Arenberg [2]), Vrouwe van Naaldwijk, want zij begeerden, „dat sij nu sijnde Reguliers, „wairlicken Canoniken voertan wesen mochten", en „Naelt„wijck, twelck oeck hem als nabuyren, wel een gelegen „plaetse soude sijn, om tcollegie van den Canonisye met „huere getalle te vermeerderen. De Gravin was willich, „dat sijn Maj. als Grave van Hollandt die collatie und „giften hebben soude. Slechts werd versocht dattet sijn „Mat. gelieven wille alleenlick twee derselver giften „den huyse van Naeltwijck te accorderen om bij den „Heere ende Vrouwe unde huere nacomelingen altijt „vergeven te worden". „Nochtans sijn sij Remonstranten

1) Zie *Boitet*, Beschrijving van Delft, bl. 326 en 327.

2) Margaretha van der Mark, gehuwd met Jan van Ligne, Heer van Barbançonne.

„tevreden" om zich „binnen Haerlem ofte elders in „Hollandt" aan een kerk te verbinden, „daert sijn Mat. „gelieven sal te veroirdenen", en dat dan die collatie van hunne proeven en tot tienen in 't getalle nu „ende „ten ewigen dagen coemen sal unde blijven an sijne Col. „Mat., midts huer convents tegenwoordige Prior, die „vele van de goederen des convents verbetert ende oeck „geconquesteert heeft, sijn leven lanck hebben unde „behouden sal dubbelde proeven, unde die drie andere „heeren die daer boven die thien over sijn [1]) eerlick „onderhoudt hebben huere leven lanck geduyrende" [2]).

Als grond voor hun verzoek voerden zij aan: 1° dat hun „getal, soe dat nu geschapen is, gantz to niete to „sullen komen, ofte ymmers zoo vermindert worden, dat „sij die diensten der heyligher kercken volgende huere „oerden ende regel, niet bequamelicken en sullen mogen „onderhouden, gemerckt na des werlts loep, huydendaechs „niemants meer ofte seer weynich tot die monastique „professie gesint sijn om te persevereren".

2° dat „huere incomen van omtrent *f* 1500", waarvan zij veel te danken hebben aan het huis van Naaldwijk, bij „versterven des tegenwoirdighen conventualen in „vreemde handen gedistraheert sullen worden ende van „de diensten Goods vervreemden. En

3° dat „sij oick eens gevrijt wilden sijn van *alle* „*landtlopers ende vagabunden*, dairmede sij dagelick als „niet wijt van de Zeelant leggende, *gemolesteert ende* „*getravailgeert worden*"

Dit verzoek werd om advies opgezonden naar Sonnius, destijds waarschijnlijk nog geen, maar later Bisschop van

---

1) Int convent was niet meer dan seven, ende die ander ses wonen voer die susterhuyssen.

2) Bijdr. d. XII, bl. 153 en volg.

's Hertogenbosch. Zijn naam althans stond in een hoekje onder aan de bedenkingen, die er tegen in gebracht werden. Het advies derhalve luidde aldus:

Hij had de articulen gheleesen, maar hem dacht op correctie, die conventualen niet wel ghefundeert te zijn om reedenen hier naevolgende:

1° Ten est niet moghelijck wt de xv^c carolus gl. x canonicx provenen te maecken. x diverse tafelen en sijn met gheen xv^c gl. tonderhouden.

2° dat er vi van haeren bruers [1]) buyten woenen voer die sustershuysen, en es niet nootelijck, alsoo oock veel susterencloosters, hebben weerlijcke priesters voer haer paters ende biechtvaders.

3° om 't impetreeren reductionem unius monasterii ad secularitatem souden andere saeken van meerder importantie moeten blijcken.

4° „'t Schijnt niet bequaem te sijn, dat de Coning 'tsijnen „last ende cost die reductie" zoude aanvragen „om te „hebben vi of vii collatien van alsulcken cleyn proovenen". Sijn Ma: behoort ze alzoo niet te solliciteeren dan propter arduam aliquam causam, aut communem necessitatem reipublicae, vel ecclesiae Dei juvandae, sicut nec alia ratione huc usque facit.

5° Te profaneeren alsulcke cloosterlijcke huysen, of dieselve desolaet te laeten, en soude niet geschieden sonder groote offensie en scandalisatio van alle ghoede christenen, oock *van den aermen*, *die aldaer daeghelicx haer voetsel haelen.*

6° dat er „nutertijt gheen jonghers comen tot der „professien, en is niet omdat ondert volck niet meer en „is effectie tot een cloosterlijck leeven. Mer meer ommedat

---

1) Die *bruers* of *broers* te 's Gravenzande schijnen dus allen of ten minste bijna allen, priesters geweest te zijn.

„men in de cloosters oncloosterlijck leeft als in die „weerelt. (drincken, spreecken, converseeren, noemt Sonnius op; dus geen „zedeloosheid”).

Tot zoover Sonnius. Niettegenstaande dit alles schijnt echter het verzoekschrift der conventualen toch naar Rome opgezonden te zijn, want 10 Januari 1563 schrijft een zekere Raad van Philips II aan den Bisschop van Haarlem, dat de zaken van dit convent het beste te kennen waren uit het meergemelde verzoekschrift, dat *aan Rome gericht*, en hem toen ongetwijfeld toegezonden was. Welken uitslag had het daar? Geen gunstigen uitslag, want zij waren en bleven gemeen-conventualen van 's Gravenzande, nog tot na 1580 [1]).

Naar uit Junius schijnt te blijken, was Bethanië in 1575 nog in wezen. Dit zal zeker moeten beteekenen, dat het kloostergebouw nog bestond, want ontvolkt zal het wel zijn in 1571, toen de Watergeuzen reeds in den omtrek rondzwierven, of ten minste in 1572, nog vóór zij den Briel innamen. Het gevaar was immers te groot. Later werd het vervangen door het buitengoed Vreeburg. En de goederen? Toen de Watergeuzen na de inname van den Briel zich meester gemaakt hadden van 's Gravenzande, zal Lumey ook daar, evenals in Naaldwijk, wel den baas gespeeld hebben over de kerkelijke goederen. In het vervolg echter na den aftocht der Spanjaarden in 1574 werden zij door het gemeene land geannexeerd tot onderhoud der Predicanten en tot alimentatie der conventualen, doch nog vóór November 1580 verklaarden de Staten ze reeds tot domeingoederen, en tot ontvanger er van, stelden zij Dirk Hendriksz. Tromperius aan. Zooals ik reeds vermeld heb, was Gerrit Gerritsz. één der laatsten, die er zijne alimentatie uit ontving.

1) Kerkelijk Placaatboek. Deel II, bl. 21 en 22. Zie aanvalling, bl. 377.

Zeer waarschijnlijk had hij jaarlijks 150 ponden van 40 grooten 't stuk verkregen, want, toen hij vertrokken was, bekwamen drie predikantsweduwen op heur verzoek in zijne plaats ieder 50 zulke ponden tot haar en harer kinderen onderhoud: misschien was hij ook wel de allerlaatste der brueders, die er uit „getrokken" had, immers aan een vierde weduwe, die er ook om gevraagd had, „is geaccordeert" bij hetzelfde besluit „gelijke vijftig „ponden sjaars uit de inkomsten van de convente goe„deren, bij afsterving van de conventuaalen eenig over„schot bevonden wordende" [1]).

Te 's Gravenzande mocht natuurlijk ook geen *rederijkerskamer* ontbreken. Evenals de omliggende dorpen had het er insgelijks een, „*de geele Fioletten*" geheeten. Het *blazoen* stelde voor *Maria met het goddelijk kind op den rechterarm*. Wellicht wel om het te onderscheiden van het zegel der kerkmeesters, waarop het kind met den *linkerarm* gedragen werd [2].) De leden dezer kamer schijnen nog al vroolijk geweest te zijn: voor zinspreuk hadden zij ten minste „*sonder bedroefde herten*". De resolutie echter van 1606 door de Staten genomen „op vertoog „van de Heeren Koning en Rosa, dat er geschreven „mogt worden aan de Bailluws van Wassenaar, Monster, „Naaldwijk enz. dat se sulke ordre in de Dorpen en „Plaatsen van haare jurisdictie willen stellen, en doen „oversenden, dat geen speelen, vertooningen, noch andere „huichelarijen bij de geenen, die men noemt van de „Kamere van Rhetorijke, of andern ligtveerdige Persoonen

1) *Scheltus*, Kerkelijk Placaatboek, dl II, bl. 21 en 22.

2) Waarschijnlijk waren deze beide zegels ontleend aan dat van Marienweerd, hetgeen de H. Maagd voorstelde als gezeten op een bank met het Goddelijk Kind staande op het linker-bovenbeen en een kandelaar met kaars ter rechterzijde op de bank; het geheel in gothiek.

„aan souden worden gedaan" [1]); deze resolutie gold ook bepaald voor deze kamer, want over het geheele Westland waren de Rederijkers slecht en hunne vertooningen zedeloos. Vóór de reformatie in den laatsten tijd waren zij wel niet zoo zedeloos, maar zij waren oproerig tegen alle gezag en spotten met den godsdienst. Had het gouvernement ze maar vroeger voor goed opgeruimd, gewis ware ook hier de afval van de heilige kerk niet zoo groot geweest. Doch nu waren er reeds verscheidenen half door verpest en geschikt om op de hagepreken van Wouter Simonsz. de kerk te verlaten. Zij liepen hem dan ook achterna te Naaldwijk, en zeker ook wel, alhoewel het niet vermeld wordt, te Monster naar de schuur, waarin hij preekte; zelfs liet men door hem zijn kinderen doopen. Zoo verhaalt immers de Raad des Konings aan den Hertog van Alva van een kuiper, die zijn kind naar Naaldwijk had gebracht [2]), en Jacob Marcus [3]) gewaagt van eenen David Gerrijtsz., Mosuier, (zeker Meunier) en van eenen Cornille Quirinsz., Cimelier (gewis: metselaar) van Gravesande, die beiden door genoemden Hertog den 1 September 1568 met verbanning en confiscatie van goederen gestraft zijn [4]).

Tot zoover de parochie 's Gravenzande: de nadere be-

---

1) *Scheltus* l. c., bl. 187.

2) *Kist* en *Mol*, Archief d. II.

3) Sententien en indagingen v. d. Hertog van Alva.

4) Reeds in 1523 echter had de zwijmelgeest van die dagen ook het hoofd in de war gebracht van een monnik uit het klooster Bethanië (Bijdr. dl. XXIV, bl. 483), vermoedelijk door heimelijk ingevoerde geschriften van Luther. Evenals deze liep ook hij dan het klooster uit, en naar alle waarschijnlijkheid om dezelfde reden, want naar Duitschland trachtende te vluchten, werd hij te Enkhuizen door den schout aangehouden in gezelschap van drie begijnen (hij zal zeker hun pater geweest zijn) welke hij in de ketterij had ingewijd, en die dien ten gevolge de kap al op den tuin hadden gehangen.

paling: „vóór de hervorming" kon ik eigenlijk wel hebben weggelaten, want sinds dien tijd is zij wel op het papier eene parochie geweest, maar nooit meer metterdaad. Thans moest ik dus eindigen, maar hier en daar heb ik nog enkele berichten gevonden over hare getrouw gebleven kinderen: en deze wil ik ook nog mededeelen, in de hoop, dat meer bevoegden ze ter geschikter tijde wel zullen willen aanvullen.

Natuurlijk moesten ook de 's Gravezanders, evenals hunne buren, in den beginne hunne plichten nu eens hier, dan weder elders, in een afgelegen hut vervullen, ten minste, als het hun niet verhinderd werd. Doch geheel verlaten waren zij toch niet. Cornelius van Duyst bezocht ze nu en dan. Dit deden ook Theodorus Takkius, Balduinus Rommelius, Guilielmus Goetgebuer en hunne opvolgers te 's Gravenhage, ofschoon dit wel niet druk geweest zal zijn, want uit het doopboek van Pastoor Kenniphove blijkt, dat niet alleen de kinderen van 's Gravenhage, waar hij Pastoor was, maar ook uit Monster, Poeldijk, *'s Gravezande*, Wassenaar en elders *jaren lang* door hem zijn gedoopt.

In een brief met eigen hand van Sasbold Vosmeer geschreven, zegt van Heussen, staat aangeteekend, dat hij de pastorie van 's Gravenzande den 16 September 1608 vergeven heeft aan Hermes Maartenszoon. Bij dit vergeven, zal het echter blijkens het bovengemelde *jaren lang* wel gebleven zijn, maar het is toch een bewijs, dat deze gemeente niet vergeten werd. Volgens denzelfden schrijver had ook dit dorp veel te danken aan Hendrik Schenkel, kanunnik van Naaldwijk, en na diens dood aan Jacob van der Velden. Toen daarop Heer Franciscus Verburg tot Pastoor van Poeldijk benoemd was, moesten de 's Gravezanders bij hem gaan kerken, en om die reden bouwde hij dan ook in 1767 het nieuwe bedehuis op

„den Swartendijk" [1]), op gelijken afstand van hun dorp, van Naaldwijk en van Monster. Toen deze laatste plaats tot een statie verheven was, bleven zij hunnen godsdienst daar waarnemen, tot dat de statie van Naaldwijk opgericht was, waar nu een gedeelte henen trok. Voor goed werd 's Gravezande echter bij de indeeling der parochiën aan laatstgenoemde plaats verbonden, en gelukkig ook, want daaraan heeft het weder een katholiek kerkje [2]) te danken door Pastoor Lazaar z. g. in 1872 gesticht bij dezelfde Staalduinen, in wier kapel de dienst van het „domus Ecclesie de Heymont" was overgebracht.

Ilpendam. A. DRIESSEN.

AANVULLING.

Blijkens de twee stukken, door den HoogEerw. Hooggeleerden Professor Smit indertijd in het Rijksarchief te Brussel afgeschreven, en medegedeeld in deze Bijdragen (deel XII, bl. 153 volg.), verlangden de Conventualen van het klooster te 's Gravenzande secularisatie, en hadden zij dan ook in dien zin een verzoek ingediend bij den Koning van Spanje. Sonnius adviseerde er echter ongunstig op, maar desniettegenstaande schijnt het toch, met goedvinden des Konings, werkelijk opgezonden te zijn naar den Paus. Het verlangde uitwerksel heeft het evenwel niet gehad, want, zooals wij uit de Resolutie der Staaten van Holland van 22 November 1580 zien, werden die Conventualen later na de reformatie gealimenteerd, niet uit de goederen van het kapittel van Naaldwijk, of van eene andere plaats, maar uit die van hun eigen „Convent van 's Gravenzande". Bij vertrek of afsterven werd dan de losgekomen alimentatie, naar het schijnt, van vijftig pond sjaers, geaccordeerd aan predicantsweduwen. Immers:

1) Reeds in de 13de eeuw genoemd.

2) Nu weder tot parochiekerk verheven.

„Op versoek van Aaltge Weduwe wijlen Willem „Leidekker, in sijn leeven Dienaar des Goddelijken Woords „binnen der Goude; van de weduwe van Reinier Dircks, „Predicant overleeden in de stad Delft, en van de „Weduwe van Jansz., in zijn leeven Dienaar tot Hoo- „renaar buiten de stad Gorinchem, om te hebben alimen- „tatie voor haar en voor haare kinderen, is geapostilleert:

„De Staaten van Holland hebben in aansieninge van „de desolaatheid van de supplianten alhier, en dat deselve „met veele kleene kinderen zijn belast, om te verhoeden „dat zij tot armoede niet geraaken, en te voorzien dat „de voornoemde supplianten met haare kinderkens haar „eerlijk moogen draagen en tot eer haare kinderkens „opvoeden en onderhouden moogen, deselve supplianten „uit meededoogentheid gegunt en accordeert, gunnen en „accordeeren bij deesen elx de somme van *vijftig ponden* „*van veertig grooten 's jaars*, tot alimentatie haar leeven „lang geduurende, uit *de goederen gekoomen van het* „*convent van 's Gravesande*, en dat *overmits het vertrek* „*van eenen Gerrit Gerrits conventuaal aldaar;* ordon- „neerende den Ontvanger derselver Goederen Dirk „Hendriksz. Tromperius, of die indertijd sal moogen „weesen, de voorschreeve somme van vijftig ponden „'s jaars als vooren uit te reiken en te betalen, en mits „overbrengende voor het eerste copie autenticq van deesen „en voorts jaarlijks behoorlijk acquit daarop dienende, „sal hetselve in reekeninge gepasseert worden.

„Hetselve op het versoek van Marijtge, Weduwe van „Jan Faasz., in sijn leeven Dienaar tot Schoonhooven en „Bergambacht, is geaccordeert gelijke *vijftig ponden* „*'s jaars, uit de inkomsten van de Convents goederen aldaar,* „*bij afsterving van de Conventuaalen* eenig overschot bevonden wordende".

EIKENDUINEN
vóór de Hervorming.

Eikenduinen, van te voren Hekenduinen geheeten [1]), met oost- of half-Loosduinen en Scheveningen vormden in den laatsten tijd de drie rechtsbannen van Haag-ambacht. Vroeger schijnt dit echter niet zoo geweest te zijn. Naar de *Bijdragen* [2]) te oordeelen zou men ten minste zeggen, dat eerstgenoemde ban voorheen een zelfstandig ambacht was, „*de ambachte van Eickenduynen*". *Van Ollefen* en *Bakker* spreken zelfs van de heerlijkheid Eikenduinen, doch zij vergaten ongelukkiglijk het minste gewag te maken van de Heeren dier Heerlijkheid, want men vindt slechts in een vonnis van den Hove van Holland in dato 5 Julii 1443 [3]), dat de Heeren van Wassenaar er het tiendrecht bezaten. Of Eikenduinen evenwel een zelfstandig ambacht geweest is van den beginne af d. i. van het invoeren der ambachten af? Ik geloof het niet, want eerst later zal deze duingrond afgezand en vruchtbaar gemaakt zijn. Hoe het echter ook zij, in 1514, in 1496, ja, in 1477 zelfs was het geen afzonderlijk ambacht meer, maar met oost-Loosduinen maakte het 't „*West-* „*Ambocht van der Hage*" uit.

1) Van eiken, eeken en duinen, welke met dat soort hout beplant waren.

2) d. XV, bl. 81. Memorie van Dirck Crab.

3) *De Riemer*, d. I, bl. 18. Zooals wij later zullen zien, hadden de Graven de heerlijksheids-rechten aan zich gehouden,

Volgens opgaaf der „buyren" bij de verponding in 1514 [1]) was dit ambacht groot omtrent 600 morgen, en „daer- „onder waren 570 mergen, geestelicke ende waerlicke „buyten der Haghe toebehoerende, die niet mede en „gelden, noch en geven". Het beste land aldaar was echter nog niet van veel waarde, want „van den voors. „lande gelt de mergen te huyre $2^1/_2$ Rh. gl., 2 Rh. gl. Zeer slecht land was er in die zandstreek natuurlijk niet minder; dit deed 12 of 10 st." De „oncost van dyckaetje, „sluysgelt ende plantinge van duynen" was echter ook niet groot, want zij beliep maar „3 groten upten mergen". Huizen bezat het in 1477 en 1496, 61; doch in 1514 slechts 50, en dezen waren nog over het ambacht verspreid. Evenwel was er omtrent een klein half uur ten westen van den Haag en een groot half uur ten oosten van Loosduinen ook een buurt of gehucht, en van daar zeker, dat Eikenduinen in 1483 [2]) en nog in 1571 [3]) onder *die dorpen van den Hage* werd geteld.

De opgezetenen van dit ambacht waren niet rijk, want van de 50 huisgezinnen, „isser in 1514 wel 20, die van „den aelmisse leven". Gelukkig behoefden zij dan ook maar alleen exchyse (accijns) te betalen, want, omdat zij met 14 wagens in dienst van de zwepe waren, dat is omdat zij met 14 wagens hofservituyten moesten verleenen, waren zij vrij van „schoth" [4]). Omstreeks het jaar 1400 schijnen zij het echter beter gehad te hebben, want bij het proces (voor den Hove van Holland) van den Haag tegen Scheveningen in 1483 verklaarden Baillin, Scout en Scepenen van eerstgenoemde plaats: „dat hier

1) *Fruin*. Informacie.
2) *De Riemer*, t. a. p. bl. 28.
3) t. a. p. bl. 18.
4) *Fruin*. Informacie.

„voirtijts, te weten over tsestich jaren en meer, een rae-
„minge gemaect was geweest bij die van de Hage an
„de eene zijde en die van Sceveninge en van Eyken-
„duynen an d'andere, in wat manyeren dat elc van dien,
„gelden en contribueren souden in de beden en subventien
„mijns genaden Heeren of andere ongelden; achtervol-
„gende welke raeminge, die van Sceveninge mit die van
„Eykenduynen hadden altijt getaxeert en gezet geweest,
„van soolange dat geen memorie van menschen ter
„contrarie en was, *op sulcken tauxen grootheyt als zij nu*
„gezet, zonder dat zij hoger getaxeert waren, dan van outs
„gewoonlick was. Te weten die van den Hage *op die twee*
„(derde) *deelen* en die voorsz. van Sceveningen en Eyken-
„duynen dat *derdendeel*" [1]). Of het deze plaats na 1514 ook beter ging, weet ik niet; doch dit is zeker, dat zij later weer haar aandeel in verschillende lasten moest bijdragen, want „alsoo die grave van Bossu enz....
„geordonneert hebben, dat om goede wacht bij nachte
„en dage langes die stranden te houden tegens die Geusen
„en Rebellen, continuelijken drie paarden langes die
„stranden zouden rijden, en dat daertoe souden contribueren
„en gelden de Dorpen van Eykenduynen, half Loos-
„duinen en Haeg-Ambacht ter tijt toe anders souden
„wesen geordonneert. Soo is't enz. enz. Actum den
„9 Julii 1571" [2]).

Van de twee adelijke [3]) huizen van half Loosduinen

---

1) *De Riemer*, d. I, bl. 29.

2) t. a. p. bl. 18. In de Ordonnantie van den Hove echter „dat men „tijde van oorloge, ende als men vijanden verneemt omtrent den strande „van der zee boven die gewoonlicke wacht vieren sal" (16 Febr. 1546) wordt alleen Scheveningen maar genoemd voor „twee vieren" folio 238 verso, Memoriael-boek I van Mr. *J. van Dam.*

3) *Tegenw. Staat der Vereenigde Nederl.*, d. XVI, bl. 150.

heb ik vroeger reeds gesproken [1]). *Westkamp* komt in een brief van 1422 slechts voor als „een woning mitter „husinge gelegen in 't Westambacht in den ban van „Zegbrouck, doch *Westerbeek* was een schoon slot [2]) „rondom in zijn gragten liggende, en voorheen voorzien „van vier toorenen met schietgaten tot bescherming en „tegenweer,.... zulks dat men daaruit kan afnemen, dat „het in oude tijden al een tamelijk sterk kasteel moet „zijn geweest, schoon men niet en vind, dat het zelve in „de tijden van die bekende tweespalt van Hoeks en „Kabeljaauws ooit eenigen aanstoot heeft geleden". Den 7 Januari 1430 werd er luidens eene opdracht van Dirk Jansz. aan Willem van Schagen de „hofstede *Vittelvoorde*" bijgetrokken, „eene wooninge met vier morgen lands, „luttel min of meer, gelegen op Vittellevoorde, strek„kende van den breden weg tot Jan Brubus woning toe". In het vervolg droeg het dan ook den deftigen naam van „het kasteel genaamt Westerbeek en Vitellervoorden „mitten warande en boomgaerden".

Bij brieve van 23 Maart 1457 verkocht Willem de Bastaard deze heerlijkheid [3]) aan Heer Johan van Lanoy, van Ruves van Bossut, stadhouder-generaal van Holland, Zeeland en Friesland, doch in 1490 was zij reeds weer in handen van Heer Willem Ruichrok, Ridder; en in de volgende eeuw kocht haar Heer Adam van Zegwaart, Leenman van Holland en van grootmoederszijde in de familie „van der Burch", wiens afstammelingen den naam van Westerbeek aannamen.

Ook heb ik reeds vermeld, dat „de vroegere of latere

1) *Bijdragen*, d. XXIV, bl. 323.

2) *De Riemer*, d. I, vertoont het tusschen bl. 64 en 65 in plaat, zooals het *later* was.

3) Zoo wordt Westerbeek genoemd in een verlof 1458 door het Hof aan zijn buurman gegeven om op zijn land konijnen te delven.

„Graven twee kapellen onder Loosduinen gebouwd hebben „voor de bewoners dezer duinstreek, de eene ter eere „der *Allerheiligste Maagd* [1]) in het westeinde; de andere „in het *oosteinde in de reeds vroeg bekende Heken- of „Eiken-duinen*" [2]). Doch wie is nu bepaald *de stichter* geweest van laatstgenoemde kapel? Op deze vraag geven *de Bijdragen* [3]) het volgende antwoord: „De kapellerie „Eyckenduynen was gesticht door *Willem III*, die Graaf „is geweest van 1304 tot 1337. Des anderen daags van „jaardag 1326 gaf de graaf de kapel aan den abt van „Middelburg om haar door zijne kanunniken te doen „bedienen. Jan van Diest, Bisschop van Utrecht keurt op „St. Joris 1327 de stichting goed". Doch de schrijver dezer bijdrage heeft zich blijkbaar vergist, en zich niet meer herinnerd, wat hij een tiental jaren van te voren had medegedeeld, want deel II [4]) dezer zelfde *Bijdragen* noemde hij, naar het *Oorkondenboek* van M^r^. Van den Bergh [5]), op *het jaar* 1299 eenen zekeren Stephanus, parochianus van Eikenduinen. Nu kan men wellicht zeggen, dat gemelde Heer een der pastoors is geweest van Monster, wiens rechtsmacht in spiritualibus zich toen langs de Noordzee evenver uitstrekte als het tegenwoordige Delfland, en dus ook over Eikenduinen; en ik geloof tevens inderdaad, dat zulk een bewering waarheid zou spreken, want hoe kon hij hier anders den naam voeren van *parochianus;* maar dit neemt toch niet weg, dat zijn optreden als Pastoor van laatstgemelde plaats, en *niet* van Monster erg vreemd zou schijnen, indien er te Eikenduinen nog

1) *Van Heussen*, Histor. seu not. episc. Ultraj. d. I., bl. 434.
2) *Bijdr.* d. XXIV, bl. 328.
3) d. XII, bl. 433 en 34.
4) bl. 191.
5) jaar 1299.

geen kapel had gestaan. Doch zeker, er stond daar toen reeds een kapel, niet gesticht echter door Willem III uit het huis van Henegouwen, maar door Graaf Willem II (den „illustris rex Germaniae", of „Romanorum", gelijk zijne familie hem met zooveel voldoening prijst) uit het Hollandsche huis. En voor de waarheid hiervan hebben wij een ontegensprekelijk bewijs: het is een brief van koning Willems eigen neef Jan van Henegouwen, of met andere woorden Jan II van Avennes, die in 1299 reeds den kapelaan dezer kapelrie begiftigde en bovenstaande mededeeling met zeer duidelijke woorden verhaalt, want hij schrijft: „Wi Jan Grave van Henegouwen enz... „ontbieden onze rentmeester van Nore Hollant, die nu „es jof hier na wesen sal, dat hi haren Neven onsen „Capellaen van Heykendunen ende alle den ghenen die „daer na hem capellane wesen sullen elckes jaers gheven „van onsetweghen vijf pont Hollantscher penninghe, ende „drie pont Holl. tot enen paer cleder, uut onser lanthure „van Pinaker, jaerliker te Valkenburghe marct in te nemen, „wilcke achte pont Holl. voorseyt onse lieve oem *Coning* „*Willem* gaf vor grave Florens ziele, sijns vaders, onse „oudevaders [1]), dar God die ziele van hem beiden of „hebben moethe, met anders den renthen die hi settede „toet der vorseider Capellen *doe hiese stichten dede.* Omme „dat wi willen dat dese dinc gestade ende vastbliven „vor ons ende onse nacomelinghe, soe hebben wi disen „brief gezeghelt met onsen zeghelen, int jaer ons Heeren „Dusent twehondert neghentich ende neghene up Sente „Mathijs vigilie (24 Februari) in die Haghe" [2]).

---

1) Floris IV was zijn grootvader, want hij was de zoon van Jan I van Avennes en van Aleyd van Holland, zuster van Koning Willem.

2) Oorspronkelijk op perkament; zegel verloren; oud archief van Zeeland No. 138. Zie Cartularium van Marienweerd, door J. de Fremery, bl. 44.

Daarenboven hebben wij nog een bewijs, dat de kapel reeds lang vóór Willem III bestond in den giftbrief van de Gravin Machteld aan den kapelaan van het hof te 's Gravenzande en aan dien van Eikenduinen; want „Nos „Machtildis, Comitissa Hollandiae notum esse cupimus „omnibus praesentem litteram visuris, quod nos pro „remedio animarum nostrae, et dilecti mariti nostri piae „recordationis, Domini Florentii Comitis Hollandiae etc... „contulimus in eleemosynam totam terram, quae vulgariter „Gemeente nuncupatur, jacentem in officio (ambacht) de „Monstre juxta Hekendunen, praeter *tres morgas ad Capellaniam de Hekendunen in eleëmosynam collatas*, assig- „nantes ad supradictam terram X libras Hollandicas in „annuis reditibus ad Capellaniam Curiae in 's Gravesande „etc.... Datum apud 's Gravesande *anno* 1266 in vigilia „beati Matthaei Apostoli et Evangelistae" (20 September).

Wij weten dus thans zeker, dat Willem III de kapel niet heeft kunnen stichten, maar dat zij gesticht is door Rex Romanorum Willem II; die in 1247 verkoren werd en in 1255 sneuvelde; dat deze kapel derhalve ouder was dan die van den Haag, welke volgens *J. van Leiden* en de *Divisiekronijk* [1]) eerst gebouwd werd door Floris V en dat de stichter al dadelijk, doch korten tijd daarna ook zijn moeder, voor het onderhoud van den kapelaan zorgden. Graaf Willem gaf behalve andere renten, die hij vastzette, alle jaren 8 pond Hollandsch waarvan 3 pond voor twee kleederen, en Gravin Machteld schonk 3 morgen land tot dat einde. Hoe kwam nu genoemde Jan II aan die fundatie van zijn oom? Misschien hing ook dit samen met de verandering, welke er in dien tusschentijd te Monster had plaatsgegrepen, want in 1276 schonk Floris V het patronaatrecht der kerk, dat de

1) *J. van Leiden*, lib. 24 histor. cap. 17 en Divisiechronijk 19 cap. 15.

H. Ansfried aan het klooster Hohorst gegeven, maar dat de Graaf nu in ruil tegen Wellis [1]) teruggekregen had, aan de abdij der Norbertijnen te Middelburg [2]), en dit zal niet zonder invloed gebleven zijn op het bedienen der kapel van Eikenduinen, want, zooals ik reeds gezegd heb, deze plaats stond onder de rechtsmacht van den Pastoor van Monster. Doch hoe dit ook zij, van 1299 af ontving althans de kapelaan weder de inkomsten, welke Koning Willem aan de kapelrie verleend had.

Het schijnt onzeker of de eerste *kapelaans* Benedictijnen waren en uit Hohorst gezonden werden? dewijl het onzeker is [3]) dat dit klooster de parochie Monster door eigen geestelijken liet bedienen; de latere echter, dit staat vast, behoorden, zooal niet van 1276, dan toch bepaald van 1326 af allen tot de orde van premonstreit.

De kapel had insgelijks tot *Patrones* de Allerheiligste Maagd. Aldus *van Heussen* en al de overige schrijvers op het voorbeeld van den Vicaris J. de la Torre, doch geen van hen allen vermeldt onder welken titel. De memorie van den Commys Dirck Crab [4]) gewaagt echter van Eikenduinen met deze woorden:

„L. Vrouwen Outaer van de 7 weën.

„Is ter eerste instantie „prov. (misschien provisioneel, of provisie) „gegeven aan den Priester, tot het doen van „Missen zonder dat de „collacie aen ymand van „des fundateurs geslacht „voorbehouden wert".	„Eene rente van XX ℔ Hollants „op de helft van Sotters (of Fotters) „wooning aldaer Pt.. . . 15,0,0".

1) In Noordbeveland.

2) De giftbrief is te vinden *Godsdienstvriend* „Westland".

3) Pastoor Bauer en Pater van Lommel op boven aangehaalde plaats.

4) *Bijdr.* d. XV, bl. 46. Deze vicarie zal wel niet gesticht zijn door

En zouden wij daarin wellicht niet eene vingerwijzing mogen zien om de kapel toe te wijzen aan O. L. Vrouw ter Smarten? Hoe het zij, wij vernemen toch uit die mededeeling, dat er aan haar altaar een vicarie gesticht was van eenige H. Missen. Dit was niet overbodig, want naar het schijnt, was het inkomen van den kapelaan nog niet groot, al had hij, zooals wij straks zullen zien, een prove aan de hofkapel in den Haag. In lateren tijd zal dit wel beter zijn geworden, immers, zooals in 1581 volgens het getuigenis van *de Riemer* 1) bleek, „waren „er al redelijk veel kerkgoederen". En geen wonder, want, zooals de Aartsbisschop de la Torre verhaalt, „(qui tyrocinium hic fecerit sacerdotii sui pastoralis, „deservituram hujus districtus ultro amplexus, superiorum „cum approbatione") „pregrinationes hodieque (1656) hic „fiunt frequentes a vicinis ob cultum Divae Virginis „patronae; devotio tamen hic etiam fuerat magna Sanctis„simae Crucis salutiferae, fueratque sacellum ex obla„tionibus peregrinantium in honorem B^{mae} Virginis Mariae „erectum" 2). Of er hier dan misschien een miraculeus kruisbeeld geweest is evenals in de oude kerk te Delft, heb ik nergens kunnen ontdekken; het staat er trouwens dan ook niet vermeld; wel spreken echter de Staten van Holland van een „Cruysgilde", en van „Cruys„meesteren", en waarom zouden wij er dan niet mogen bijvoegen: met hunne feesten en vicarie? Dit was immers algemeen zoo in die tijden en, zooals wij later zullen

---

de grafelijke familie; zij was toch niet gewoon als giften huizen, en nog minder hypotheken, of dergelijke renten op huizen te schenken.

1) d. I, bl. 22. Ook de Graven zullen zich hier wel niet onbetuigd gelaten hebben.

2) *Roomsch verhaal* in het *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht.* In het *Kerkel. placaatboek* wordt echter deze bedevaart niet met name genoemd; wel die naar 's Gravenzande, Wilsveen en Bergen.

zien, had het gilde ook eenig inkomen. Van een wonderdadig Mariabeeld, het voorwerp der vereering van die bedevaartgangers, vinden wij evenmin gewag gemaakt, maar die bedevaart hield toch stand tot lang na de Hervorming en zelfs nog lang na 1656, want, gelijk *de Riemer* in 1730 verhaalt, „ofschoon van de kerk van „Eikenduinen niets is overgebleven dan een stuk muur „van den tooren [1]), en eenige fondamenten van de kerk, „zoo komen er die van de omleggende dorpen nog *ten* „*huidigen dage* dikwijls een bedevaert doen, om de H. Maagd „te eeren, en aan te roepen, kruipende op handen en knieën „rondom en langs deze puinhoopen; ja deze plaatze is bij „de Roomsch-katholijken nog in zulken hoogagting, dat „de meeste burgers van die gezintheid in den Hage, en „daaromheen dit kerkhof boven alle andere tot hunne „begraafplaats verkiezen, zulks dat er van dezulke aldaar „meer dan in de kerken van den Hage ter aarde bestelt „werden" [2]).

Ook was, volgens het bovenvermelde *Roomsch verhaal*, *de nieuwe kapel* uit de offers dier bedevaartgangers opgetrokken. Zoo ten minste meen ik de woorden van den Aartsbisschop te moeten verstaan. *De Riemer* volgt de vertaling van *van Heussen* [3]), maar hij weet er dan ook geen raad mede, want hij schrijft: „Die ter bedevaart „quamen, waren gewoon eenig geld te offeren; uit welk „geld, zegt de bovengemelde schrijver, weleer *een kapel* „ter eere van de H. Maagd is getimmert, 't welk nogtans „niet te vermoeden is, dewijl dezelve Maagd reeds „patronesse van de kerk was, ten ware hij daarmede „verstaan wilde hebben, dat er in of aan de kerk nog

---

1) Nog heden is er een brokstuk van over.

2) In plaat heeft hij dit ook voorgesteld, d. I, tusschen bl. 26 en 27.

3) t. a. p. bl. 20.

„een afzonderlijk kapellerie ter hare eere gestigt zoude „zijn". Die afzonderlijke kapellerie kunnen wij echter wel missen. De nieuwe [1]) kapel schijnt een nog al groot en stevig gebouw geweest te zijn, ten minste te oordeelen naar het stuk van den toren, dat na de afbraak nog is blijven staan; als zij geweest is, zooals zij op de plaat van *de Riemer* [2]) wordt voorgesteld, dan beteekende hare vorm niet veel; maar zij was toch van „eenen redelijk „hogen tooren voorzien" en zooals wij straks zullen hooren geconsacreerd. Met het kerkhof „begreep zij in den omtrek „de grootte van een hond en vijf roeden volgens de „meeting van den jaare 1556".

Zooals wij reeds vernamen, werden er in 1730 meer katholieken te Eikenduinen begraven dan in de kerken van den Haag, doch dit buitenkerkje diende niet eerst na de hervorming, tot begraafplaats, neen, ook voor dien tijd werden er de opgezetenen van dit ambacht ter ruste gelegd. Ook dit hebben de Staten van Holland in hunne eigenaardige taal bewaard, want 15 Februari 1586 schreven zij aan de inwoners van Loosduinen: „Alsoo „ten tijde van 't Pausdom de buyren van Loosduynen „plagen hare dooden te begraven, eensdeels in de kercke „tot Monster ende *eensdeels in de kerke van* den Hage „en *Eykenduynen*, sonder dat de dooden plagen begraven „te worden in den Convente van Loosduynen". Gelijk aanstonds blijken zal, ontving Eikenduinen het recht daartoe bij zijne verheffing tot parochie.

Ondertusschen dan had 's Gravenhage zich al meer en meer naar den kant van Eikenduinen uitgebreid en de menschen, die daar woonden, konden dus hunne stedelijke

---

1) Waarschijnlijk is zij gebouwd, voordat Eikenduinen tot parochie verheven was.

2) d. I, tusschen 20 en 21.

parochiekerk niet zoo gemakkelijk bereiken om er de H. Mis bij te wonen. Graaf Willem III, die dit zeker vernomen had, en die nog altijd het begevingsrecht der kapel van Eikenduinen bezat, begreep dan ook, dat het verkieselijker was, ten einde die geloovigen in staat te stellen beter hunne godsdienstplichten te vervullen om Eikenduinen tot een afzonderlijke parochie te maken en de kapel te verheffen tot een parochiekerk. Wellicht had hij daarvoor ook nog eene andere reden. Zooals *de Riemer* immers verhaalt [1]) „is het zeker, dat de kapellaan van „Eikenduinen al in zeer vroege tijden één der vier „priesteren was, die de kapel ten Hove bedienden, en „op zijne beurt, als de Graaf of Gravinne in den Hage „was, het middagmaal aldaar genoot". Welnu thans was de dienst van dien kapelaan, waarvan één der vroegere Graven een prove gemaakt had, niet meer noodig, omdat er in den Haag reeds een goede twintig jaren lang een tweede en wel eene parochiekerk bestond [2]), wier geestelijken de taak van den bovengenoemden kapelaan nog gemakkelijker konden vervullen en misschien ook meer behoefte hadden aan die prove dan hij. Hoe dit zij, de Graaf wilde gemelde prove aan den kapelaan van Eikenduinen ontnemen, en meteen afschaffen het thans overbodig geworden godvruchtig gebruik der vroegere Graven om hem aan zijne tafel te noodigen, een gebruik dat door verloop van tijd min of meer verplichtend voor hen geworden was [3]). Hij zond dan in

---

1) d. I., bl. 19.

2) Zie *Bijdr.* d. I., bl. 71.

3) Naar het schijnt schafte de Graaf dit gebruik ook af voor de andere geestelijken, die de hofkapel bedienden, maar in 1355 voerde Willem van Beieren het weder in bij den volgenden brief: „Hertog Willem van Byeren „doen condt allen luden, dat wi onse vier Capellanen van onser Capellen „in den Hage gracie gedaen hebben en doen met desen brieve, en geordon- „neert, so welke twee Capellanen gebort die weeke te verwaeren van

1326 [1]) den volgenden brief aan den abt van Middelburg:

„Wi Willem Grave van Henegouwen enz. maken condt „allen luden, dat wi onsen lieven en getrouwen Heeren „Niclays den Abt van Middelburch, der meenen Convent „aldair en horen nacomelingen om Goiden en ziere „gebenededer moeder en om trouwen dienst, die ons „dese Abt voirsz. gedaen hevet, en noch doen sal, en „omdat wi willen datter een Parochiekerke worde, gegeven „hebben en gheven *onse* Capelrie tote Ekendunen met „alle goede en recht datter toe behoirt, in manieren soe „wanneer Florens, die nu die capelrie hevet, stervet of „dat hise vrilike opghevet, datre dan die Abt daer t'enden „sal doen verdienen mit eenen [2]) *fiere* Canonnike en hi „sal verwerven an die Biscop van Utrecht, dat dese „Capelrye worde eene Prochie-kerke, ende dit sullen „wesen die palen van deser Prochie-kerke van den moer- „sloet en den *stoeldam* [3]) westwaerts tot Loesdune Lane

---

„Missen, Vesperen en Capelrie, die sullen *eene maeltijt des smorgens* alle „daegen in onse Hof eten, also lange als wij of onse Sellinne aldair jegen- „woirdich sijn, duerende tot onsen wederseggen. In oirconde enz. desen „brief besegelt met onse zegel. Gegeven in den Hage op St. Victoersdach „in 't jaer ons Heeren duisent drie hondert en vijf en vijftich.

„Jussu Domini Comitis.

„Presentibus Dominis Florentio de Borsselen, Milite, et Hugone Popponis, „Presbytero".

De Riemer begrijpt van dit godvruchtig gebruik volstrekt niets, want hij schrijft dit toe aan het indringen der geestelijken, terwijl het toch niets anders was, dan dat zij na de H. Mis het ontbijt aan het Hof gebruikten, als zij daar later nog weer andere diensten moesten verrichten. Bij het weder invoeren van dit gebruik, kwam het bijgeloof dus in het geheel niet te pas.

1) *Bijdragen* d. I, bl. 108, geven ook aan 1326. De Heer *J. de Fremery*, Cartularium van Marienweerd heeft echter 1327.

2) Aldus *de Riemer*, d. I, bl. 19. De *Bijdragen* en *de Fremery* t. a. p. hebben daarvoor in de plaats „*Synre*", wat veel beter is.

3) Zoo *de Riemer* t. a. p. De Heer *de Fremerij* heeft hier „*Scoldam*". De *Bijdragen* deelen den brief niet tot zoover mede. Wat het oorspronkelijke woord geweest is, heb ik niet kunnnen opsporen.

„toe en voirt streckende alsoe verre alse Hage-Ambocht „gaet, Ende omme dat wi willen dat dese gifte stade „en vaste blive ewelicke sonder gebrec van ons en van „onse Nakomelingen, soe hebben wi desen brief open „besegelt met onsen zegele, Gegeven in die Hage des „anderdages na jairs dage (nieuwjaardag) in 't jaer ons „Heeren duisent drie Hondert ses en twintich.

„Per Dominum Comitem, Abbatem de Middelburch, „Johannem de Polanen et Engelbertum".

De Graaf had dezen brief gegeven op verzoek van den gemelden abt [1]); geen wonder dus, dat hij zijn aanbod gaarne aannam. Van te voren schijnt echter de onttrekking der prove en het afschaffen van den maaltijd met den abt besproken te zijn, want, terwijl de Graaf er in het geheel geen melding van maakt, keurt de abt ze in zijn brief goed; immers hij schrijft:

„Wi Niclaus bi der genaden Goeds Abt van onser „Vrouwen Cloister van Middelburg van der Oerden van „Premonstreyt maken condt allen luden, want onse lieve „Heer Grave Willem van Henegouwen enz. omme Goids „wille en *bi onzen versoeken* ons en onse Cloester voersz. „van Middelburg te gratie gedaen hevet en ghegeven „ewelicke te bliven sine Capelle te Eyckendunen, *om een „parochiekerke dair of te maken* in dier manieren dat we „se na Heeren Florens doit of vryer resignatie diese nu „besiget [2]), sullen doen verdienen en berechten med eenen

1) Over de vraag, (die geen vraag is, omdat *Reigersberg* verkeerd verstaan is) of Koning Willem in 1250 aan de abdij van Middelburch het recht gaf om alle opengevallen kerken te bezetten, zie *de Riemer*, d. I, bl. 325, waar *van Heussen* ook verzekert op gezag van ongedrukte brieven der St. Michiels abdij te Antwerpen, dat zij dat recht ten minste behouden had op de St. Jacobuskerk in den Haag, op de kapel van Eikenduinen en op de „St. Anthonis kapelle te Schevelingen".

2) diese nu besinget? Zie dezen brief verderop.

„*onser* Canonnike, alsoe als ons Heeren des Graven „opene brieve daer op spreken die hi ons gegeven hevet, „soe verlyen wij en verbinden voir ons en voer onsen „Cloester voersz., dat zoe wie die Capelle van Eyken- „dunen voirsz. of die Prochiekerke aldaer als 't eene „Parochie gemaeckt es van onsen Canonniken verdienen „en verwaren sal, *gheen recht eysschen noch hebben en sal* „*van der provende in die Haghe te haelen of te Hove* „*t'eeten*, als onse Heer die Grave of onse Vrouwe die „Gravinne dair wesen sullen, en *dair of scelden wi voir* „*ons en voir onsen Cloester voirsz. en voir den gheenen* „*die ze bezingen sal onsen Heer den Gravs quite*, med „onsen brieve bezegelt mit onsen zegele, Gegeven te „Dordrecht op den dertien (dertien dagen na kerstmis „en dus Driekoningen) avont in 't jaer ons Heeren duysent „drie hondert ses en twintich".

In of omtrent 1330 was Heer Florens, de in den brief van den Graaf genoemde kapelaan, naar alle waarschijnlijkheid gestorven, althans de abt van Middelburch schreef in dien tijd aan *den Bisschop van Utrecht*, *Jan van Diest* [2]), om de genoemde kapel tot een Parochiekerk te verheffen en deze dan ook de daarmede verbonden rechten te verleenen. Op dit schrijven ontving hij 28 Juli 1331 het volgende antwoord:

„Johannes Dei gracia episcopus Trajectensis etc..... „cum sicut accepimus homines parochiani ecclesie vestre

---

1) Na den dood van Jacobus van Outshoorne benoemde Paus Joannes XXII op aanhoudend verzoek van den Graaf van Holland, van den Hertog van Brabant en van den Graaf van Gelderland dezen proost van Kamerijk tot Bisschop van Utrecht in 1323. Hij was de 45e en bleef dit 17 jaren. Chronic. de Trajecto et ejus episc. *Ant. Matthaeus* Analecta d. V, bl. 346. Zooals uit de rekeningen van zijn eerste H. Mis blijkt, (Mr. *S. Muller*, Regist. en Rek. van het Bisdom van Utrecht d. I, bl. 18) was hij pas in 1327 priester gewijd.

„parochialis *in Haga*, dicte nostre dyocesis, *in confinio* „*capelle de Ekendune, infra limites dicte parochialis ecclesie* „*et sue parochie erecte* [1]), dotate, *consecrate*, ad vos pertinentes similiter commorantes, propter certa impedimenta „non possint, ut decet, dictam suam *parochialem ecclesiam* „*commode visitare*, eorumdem hominum necessitate, *vestra* „*quoque instantia* inclinati, ut vos consideratis considerandis, „vocatisque, qui fuerint vocandi, si aliud non obstat „canonicum impedimentum, dictam capellam in ecclesiam „parochialem erigere, sibique ille [? illius] parochie limites „constituere, sibique *sepulturam ecclesiastiam, baptisterium*, „*et alia jura parochialia* indulgere.... Datum Trajecti die „Sti Pantaleonis anno Domini millesimo trecentesimo „primo" [2]). Tot zoover de Bisschop.

Bij *de Riemer* zegt „de schrijver der Delftsche oudheden [3]) dat deze kerk eertijds stond onder de Parochiekerke van St. Jacob in 's Gravenhage, daar de Pastoor „der gemelde Parochie-kerke zijne kapellanen na toe „zond, en dat dezelve Pastoor alleen geregtigt was om „de Paasch-communie, het sacrament de huwelijks en het „laatste olyzel aan die van Eikenduinen te bedienen".

In zijn Histor. ceu notit. episc. haalt hij echter letterlijk *het Roomsch verhaal* van de la Torre aan, dat luidt: „Amplam habuerit Eykenduna ecclesiam nunc dirutam, „attamen *sacellum tantummodo fuerit ecclesiae parochialis* „*Sti Jacobi Hagiensis*, hucque a pastore dictae ecclesiae „sacellanos mitti *solere*, atque *Eyckendunenses ad com*„*munionem paschalem faciendam, matrimonia contrahenda*

---

1) Zouden wij uit dit woord „*erecta*" wellicht niet mogen opmaken, dat de nieuwe kapel sedert 1327 was gebouwd, anders was zij immers niet opgericht in de parochie van den Haag, maar in die van Monster.

2) *J. de Fremery*, Cartularium van Marienweerd.

3) in octavo, bl. 431.

„*et extremam unctionem petendam praefata in parochia* „*Haga-comitana teneri solitos*” [1]).

In den beginne bij hare stichting stond zij zeker onder den pastoor van Monster; zijne kerk was de moederkerk, evenals Naaldwijk de ecclesia matrix was der kapel van Heymond, en vandaar dat Heer Stephanus voorkomt als parochianus de Eyckenduynen. Sedert den giftbrief echter van Willem III van Henegouwen schijnt zij bij de kerk van den H. Jacobus behoort te hebben, waarom de Bisschop van Utrecht haar dan ook noemt, gelijk ik reeds opgemerkt heb, „infra limites dicte parochialis ecclesie et sue „parochie erecte”. Met dit schrijven uit het Sticht werd zij ongetwijfeld een parochiekerk, en van dien tijd zal dan ook gewis het begraven dagteekenen, waarvan de Staaten van Holland gewagen, alsmede zullen van toen af bestaan hebben de kerk- en H. Geestmeesters, van wien zij herhaaldelijk spreken. Later, en wel niet lang daarna schijnt zij weer een bij- of ten minste een hulpkerk geworden te zijn van den Haag, want al wordt Heer Roland, die haar in 1338 [2]) bediende, slechts „kapellaen te Eyckenduine” genoemd, hij zal toch wel *rector* der kapelre geweest zijn, zooals Heer Boudewijn, betiteld wordt, die ze in 1347 waarnam, en dit woord „rector” veronderstelt toch zeker meer dan een kapel, waarin van tijd tot tijd de H. Mis voor de geloovigen gelezen wordt. Naar alle waarschijnlijkheid zullen die Heeren dan ook, evenals vroeger de kapelaans, hun verblijf gehouden hebben te Eikenduinen [3]), althans Heer Gilliszoon, kanunnik te Middelburg, werd op Dinsdag

1) *Arch. aartsb. Utr.* dl. I, bl. 107.

2) *Bijdr.* d. II, bl. 191. Waarschijnlijk stond deze verandering in verband met den dood van Willem III, want hij stierf in 1337.

3) De plaats tegenover het kerkhof (op welk kerkhof vroeger de Mariakapel stond) draagt dan ook heden nog den naam van: „het klooster”.

na oculi 1387 tot bediening der kapellerij voorgedragen, doch niet door den Pastoor van 's Gravenhage, maar door den abt van Middelburg. Of deze echter in het vervolg geen personeel meer had om haar te bedienen, weet ik niet, doch het is zeker, dat zij tegen de tweede helft der 16e eeuw waargenomen werd door Mattheus Henrici van Heeswijk, die tevens kapelaan was in den Haag. Ook haar laatste kapelaan was tegelijk kapelaan in de Hofstad. Doch wat is er nu van „het halen" der H. Paaschcommunie in 's Gravenhage? Zooals *Fruin* medegedeelt [1]), getuigde „Claes Bouwenszoon van der oerdene „van den abdije van Middelbourch in Zeelant, oudt 40 jaer, „pastoer in den Hage, datter alsnu zijn omtrent 3800 „of 3900 communicanten, die te Hove behoeven niet „gereeckent; ..... ende in de voors. communicanten zijn „begrepen Eyckenduynen mit half Loesduynen". In 1514 behoorden deze laatsten dus tot de parochie van den Haag en moesten daar hunne parochieplichten vervullen, doch dit zal, ten minste te oordeelen naar het bovenstaande, ook wel het geval geweest zijn sedert na den dood van den goeden Graaf de parochie Eikenduinen opgeheven werd.

Het aantal communicanten bedroeg in 1477 en 1496 een kleine tweehonderd; in 1514 een 160 of 170.

De priesters die de kapel bedienden, hebben wij bijna allen reeds genoemd, althans voor zoover wij hunne namen kennen: zij waren:

1299. *Stephanus*, parochianus. Oorkond. 1299.

1323. 20 Juni, *Andries*, Priester en canonic in het klooster te Middelburg in Zeeland en capellaen te Eyckenduyne.

1326. *Floris*, die nu die capelrie heeft.

---

1) *Informacie* bl. 340.

1338. *Roland*, kapellaen te Eyckenduine.

1347. *Boudewijn, rector* der kapelre te Eyckenduine.

1387. Dingsdag na oculi. *Laurens Gillesz.* can. Middelb. door den abt Hugo voorgedragen tot de bediening der kapellery van Eyckenduyn. Invent. van Zeeland, passim. [1])

1548. *Mattheus Henrici van Hees.* Hij was tevens kapelaan in den Haag, en in genoemd jaar Proost of overste van Bethlehem [2]) (ook Barbaraconvent genoemd, of het arme zusterhuis, een Norbertinessen-klooster in het Westeinde op den westhoek van de Assendelft-straat aldaar). Bij een abtskeuze te Middelburg won hij het in stemmen van zijn pastoor Mr. Vincentius Hugonis Muloch, en hij verkreeg de prelature, in 1549, zegt van Heussen [3]), die hem Matthias van Heeze noemt.

1572. *Joannes Drisius.* Deze was de laatste kapelaan vóór de Hervorming, en ook één der laatste kapelaans van 's Gravenhage, die met bovengenoemden Pastoor Muloch en den Pastoor van Scheveningen, Wilhelm. van Rijn, toen al de overige geestelijken op de vlucht gingen, trouw in de stad bleef om in stilte de geloovigen van den Haag, en ook die van Eikenduinen voor afval te bewaren, ze te versterken en te bemoedigen tot den strijd. In 1579 of 80 moest ook hij ten gevolge van de zegepraal der hervorming de kerk en de pastorie verlaten, en werd hij, even als zijn pastoor, op een sobere alimentatie of jaarwedde gesteld.

Welke zijn nu de verdere lotgevallen van het westambacht van den Haghe? Geen enkele schrijver spreekt er van (ten minste onder degenen, die wij hebben kunnen

---

1) *Bijdr.* d. XII bl. 433 en 34.

2) t. a. p., d. I, bl. 75.

3) *Hist. et notit. episc. Middelb.* d. II. Deze heer Mattheus zal dus beter in staat zijn geweest „omme wereltlijke zaken t'admiuistreren".

doorzoeken) maar bepaald zijn het dezelfde, als die het Westland moest ondergaan. Wederdoopers [1]) en beeldenbrekers zullen Eikenduinen al evenmin ontzien hebben, als zij volgens *van Alkemade* „die abdie van Loesdunen" spaarden, doch de kapel heeft het Haagsche gepeupel toch niet afgebroken; dit durfde het gewis niet aan, omdat de Spanjaarden nog tot in 1576 's Gravenhage bezet hielden. Neen, die daad bleef bewaard voor „de „Staaten van Holland". Den 2 September 1580 viel dan ook het besluit: „Is voorts verstaan dat bij advys van „de Magistraat van den Hage de kerke tot Eykenduinen „onnodig is, en daaromme niet gerepareert zal werden". De kapel werd dan ook zoo spoedig mogelijk voor afbraak verkocht. Honderd en tachtig gulden werd er voor geboden, en voor *f* 180 werd zij gegund, maar zij had ook veel geleden, want als reden, waarom zij afgebroken moest worden hadden de Staten den 7 Juni reeds aangegeven: „overmids *de groote onkosten* die tot Eyken„duynen met kleyne vruchten in 't repareeren van de „kerke aldaar, souden gedragen moeten worden". De kerkmeesters en buren zonden dadelijk een verzoekschrift aan de Staten om de kerk met toren te mogen behouden met aanbod om de *f* 180, waarvoor zij verkocht was, zelve op te leggen, maar het baatte niet; de Staten zetten er een boete van 50 ponden op, als zij vóór kerstmis niet was weggebroken, want men leest „den 13 December „1580: de Staten van Holland hebben geordonneert, dat, „niet tegenstaande het verzoek van kerkmeesters, buyren „en inwoonders van Eyckenduynen, dat de Capelle aldaar „zoude mogen blijven ongedemolieert, mits betalende de

---

1) Zie *Bijdr.* d. XXIV, bl. 440. Die Vincente Adr. dr., welke met haren man te Naaldwijk de vergaderingen der Anabaptisten had bijgewoond, en uit den Haag en Haag-ambacht verbannen werd, schijnt hier gewoond te hebben.

„penningen daar voor belooft, dezelve Capelle zal worden „gedemolieeert, voor kerstmis toekomende *op poene van* „50 *ponden van XL grooten, achtervolgende de condities* „*daar van gemaakt*, mids dat de predikstoel en banken „gelevert zullen worden *agtervolgende dezelve conditien*, „binnen de kerke van Loosduynen". Denzelfden dag nog schijnen zij weer een zelfde verzoek tot de Staten gericht te hebben, want 14 December ontvingen zij het volgende antwoord: „Op 't verzoek van de gemeene buuren en „inwoonders, om haar kerke en tooren te mogen houden „staande, mits opleggende de 180 guldens, daarvoor „dezelve is verkogt, is geappostilleert als hier na volgt:

„De Staten van Hollant verklaren, dat met de demolitie „en afbrekinge van de kerk en toorne in dezen geroert, „geprocedeert sal worden voor kersmis toecomende, agter- „volgende *het contract dat met de koopers diesaengaende* „*is gemaekt*, en hebben de Staten voorn. voorts geordon- „neert en ordonneeren bij desen, dat agtervolgende tzelve „contract de predikstoel en andere gestoeltens, Latrijne „en Cat-banken, wesende binnen de voorsz. kerke, gelevert „sullen worden in handen van de kerkmeesters van „Loosduynen, om in de kerke aldaar geaccomodeert te „mogen worden als na behooren".

Zouden de Staten soms bevreesd geweest zijn, dat de katholieken achter die kerkmeesters en buren stonden om zich van die kerk ter uitoefening hunner „paepsche „stouticheden" te verzekeren. En zou men daarom haast gemaakt hebben met de demolitie en de afbrekinge der Capelle? Hoe het zij, de kerkmeesters schenen meer invloed bij de koopers gehad te hebben dan bij de Staten, want niettegenstaande al hun resoluties en apostilles, niettegenstaande de 50 ponden boeten, vóór kerstmis werd de kapel niet verwoest. Zouden de Eikenduiners wellicht ook de demolitie belet hebben in de gedachte,

dat alles met den tijd verandert? De Staten althans waren boos en vorderden het volgende jaar de gestelde boete met last om ze bij weigering door gijzeling te innen. Immers den 4 Juni namen zij deze resolutie: „de Staten „hebben alsmede noch belast en geordonneert, dat de „kerke tot Eykenduynen sal worden afgebroken en gede„molieert, en ten eynde het zelve met den eersten mag „worden geeffectueert, hebben de Staten voorn. geautho„riseert en gelast, lasten en authoriseeren bij desen den „Bailliu en Gerechte van den Hage met der daedt te „doen procedeeren tot demolitie en afbreekinge van „deselve kerke; ende hebben voorts de Staten geordon„neert den Remonstrant, alhier bij gijzelinge te innen en „te executeren aan de kerkmeesters van Eykenduynen de „boete van vijftig ponden van XL grn. 't pond in desen „geroert, en de penningen daaraf te bekeuren ten behoeve „van het arme weeshuis in den Hage".

Dit hielp beter; in 1581 werd de kapel afgebroken, uitgenomen, naar het schijnt, de toren, of ten minste een gedeelte van de fundamenten, en toen de abdijkerk van Loosduynen weder opgebouwd was, werd ook de preekstoel daar heengebracht met al wat men er van de meubelen kon gebruiken.

In Loosduinen had zich vóór 1580 eene gemeente gevormd, hoe klein dan ook, „vol ijver en devotie tot „vorderinge van den nieuwen dienst Gods, en vermeerde„ring van sijn Heilig woord". Ook dit vinden wij vermeld in een resolutie der Staten, en wel in die van 7 Juni 1580, waarbij „de buuren van Eikenduinen met die van „Loosduinen vereenigt en onder eene Parochie gebragt „wierden" [1]). Die resolutie toch vangt aldus aan: „Op „'t versoek van de gemeene buyren van Eykenduynen

1) *De Riemer* d. I, bl. 23.

„en Loosduynen 't woord des Heeren beminnende en „*althans* (nu) *hoorende in een kleyne onbequame plaetse* „*binnen Loosduynen;* is geapostilleert enz." Hoogst waarschijnlijk was Jo. Meurs(ius), de vader van den Leidschen professor Meursius, van wien ik gesproken heb in mijne bijdrage Loosduinen [1]), de hagepreêker die dat kleine kuddeke te samen had gebracht? In 1576 ten minste [2]) was hij uit het klooster „D. Mariae et 12 Apostolis „dicatum" der Regulieren kanunniken te Utrecht geloopen, en had hij zich naar den Haag begeven, „praecoque „verbi divini in pago Losdunensi factus, sartricem duxit „Harlemensem, e qua genuit Joannem, natum anno 1579", en deze staat overal als „Loosduiner" te boek.

Wat is er nu van de bezittingen der kapel geworden? Nog vóór de kerk hadden de Staten die ten behoeve van het gemeene land aangeslagen; want den 23 Maart 1579 namen zij het volgende besluit:

„De Staten van Holland hebben gecommitteert en „committeeren bij dezen Cornelis van Coolwijk ontfanger „als superintendant van de goederen en *inkomsten van de* „*kerke, Cruysgilde* en *H. Geest te Eyckenduynen* [3]), mits„gaders tot den ontfang en administratie van dien, mits „daar af verantwoordende met de andere penningen van „zijnen ontfang, en zal voorts den voornoemden ontfanger „doen voorzien op de vorderinge van de inkomsten van „dien, zulcx hij bevinden zal te behooren". Tot zoover de Heeren Staten, doch ook hierbij waren de Eikenduiners niet, ja, nog minder dan bij de kerk geneigd voor de Edelmogenden het hoofd te buigen; zij gaven de bezittingen volstrekt niet over, en lieten van Coolwijk maar

1) d. XXIV, bl. 379.
2) *Histor. ceu not. episc.* d. I, bl. 103.
3) Armenfondsen.

schrijven en opeischen. De Staten zagen zich dan ook genoodzaakt bij het toestaan van de abdijkerk en van „een bequame woonplaetse voor haar Predikant" er op terug te komen, want zij schreven aan de Loosduiners: „..... Welverstaande dat binne de voorsz. kerke van „Loosduynen des Heeren woord verkondigt, gepredikt „en dienst Godts gedaan zal worden, zoo wel tot behoef „van de gemeene buyren van Eykenduynen als Loos- „duynen, agtervolgende *'t versoek van de gemeene buyren „van Eykenduynen voorsz., overmids de groote onkosten „die tot Eykenduynen met kleyne vruchten in 't repareeren „van de kerke aldaar gedragen souden moeten werden*, „ende bequame gelegentheyt van de plaetse en kerke „tot Loosduynen voornoemd en dat de Predikant aldaer „over syn jaerlycx onderhoudt als andere Predikanten „ten platten landen van wegen de Staten bij haren ont- „fanger betaelt sal worden behoudelijk dat *d'inkomsten „van de kerke tot Eykenduynen mitsgaders het kruysgilden* „aldaar gestelt sullen worden ende blijven in handen van „den ontfanger Coolwijk, om bij hem als superintendant „aangeslagen en geadministreert, en daar af verantwoort „ te worden agtervolgende de voorgaande brieven van „Commissie bij de Staten voornoemt den 23 Maart 1579 „daartoe verleent, blijvende de goederen van den H. Geest „tot Eykenduynen tot behoef van de armen aldaar, (die „goederen lieten de Staten dus nu vallen) ordonneerende „en bevelende daaromme de kerkmeesteren van Eyken- „duynen en alle andere, des nodig sijnde, hen hier nae „te reguleeren". Dit geschiedde den 7 Juni 1580. Doch ook nu wilden zij niet weten van dat overgeven, en van dat betalen van den predikant „van wegen de Staten" trokken zij zich ook al niets aan; zij waren thans meerder in getal dan vroeger en daarom zeker waagden zij het zelfs, zich tegen van Coolwijk te verzetten en hem allerlei

beleedigingen naar het hoofd te werpen, maar thans traden de Staten dan ook weder op met dezelfde middelen, welke hen reeds tot de overgave van de kerk genoodzaakt hadden, want den 19 Augustus 1580 ontvingen de Eikenduiners het volgende schrijven: „De Staten van „Holland verstaan hebbende, dat den ontfanger Cornelis „van Coolwijk in 't volkomen en achtervolgen van sijnen „last en commissie van den 23 Maert 1579 en den 7 Juni „laetstleden, aengaende den ontfang van de goederen van „de kerke tot Eykenduynen en de Cruysgilden aldaer bij „de kerkmeesters, Cruysmeesteren en H. Geestmeesteren „van Eykenduynen groote obstacle en onwilligheden worden „gedaen en bewezen, zulx dat dezelve hen ook niet ont„zien bij verscheide acten te protesteren van oppressien, „gewelden en atroce injurien, hen te versetten tegens „d'insinuatien, sommatien en gijselingen, die bij den „ontfanger voorn. gebruykt moeten worden, omme te „komen tot kennisse en ontvang der zelve goederen en „daarenboven dezelve gijseling te violeren tot groote „verachtinge van de Staten, hebben als nog den voorn. „Ontfanger expresselijk belast en geordonneert bij de „voorn. wegen en middelen, ook van apprehensie, is het „nood, te procederen ter tijd toe deselve ontfanger sal „hebben gerecouvreert alsulke Registeren en blaffaerden, „brieven en andere munimenten daer toe dienende, als „de voorn. kerkmeesters en kruysmeesteren ofte haere „gecommitteerde Rentmeesters eenigzints onder hen sullen „mogen hebben, of sullen weten te bekomen, als ergens „bij haere kennisse verborgen zijnde; en ingevalle de „voorn. kerkmeesters en Cruysmeesters hen bij eede soude „willen purgeren, 't gunt voorsz. is niet te kunnen „effectueren, sal den ontfanger voornoemt henlieden mogen „constringeren, om van nieuw te dresseren behoorlijke „quohieren van 't voornoemde inkomen met verklaringe

„onder den behoorlijken eed, dat bij haere kennisse tot „de voornoemde kerke en kruysgilde niet meer goederen „behooren, dan in de voorsz. quohieren sullen zijn „verklaert".

Van hunne beschikkingen over de H. Geestgoederen, hadden de Staten al evenmin genoegen. Zij werden zoo slecht beheerd, en er was zoo weinig opzicht over de armen, dat zij zelven zich den 15 Februari 1586 gedwongen zagen de armenzorg op zich te nemen en te ordonneren: „voorts soo sullen de Diaconen of Ommegangers „in de predicatie voor den armen terstondt na de eyndi- „ginge van deselve predicatie bekent maken het gunt „ter selver tijd ingekomen is, daer van ende van de „uytdeelinge derselve ende van 't geene den armen aldaer „volgt *van de rantsoenen van de verpachtinge* van de „gemeene middelen en van andere armen penningen „aldaer, bij den Predikant gehouden sal worden Register „en rekening, waer na een ygelijk hem gehouden sal „wesen te reguleren".

Ik heb reeds gezegd, dat het aantal afgevallenen in den beginne maar klein was, en mij dunkt dit blijkt ook uit de stukken te dier tijde van de Staten uitgegaan, want zij spreken slechts van de buren, en van de buren het woord des Heeren beminnende; en op het verzoek om een grooter en geschikter plaats tot vorderinge van den dienst Gods, beloven zij hun wel een bequame plaets tot haer kerk, maar van een grootere kerk wordt geen enkel woord gerept. Doch zij zullen wel gezorgd hebben, dat het zoodra mogelijk vermeerderde, want het land, de woningen, en de huizen, waarover zij beschikken konden, zullen zij wel verhuurd of verkocht hebben aan die van den nieuwen godsdienst. Tot in 1579 of 80 (maar denkelijk tot in 1579 slechts) konden de katholieken nog altijd, zooals wij gezien hebben, hunne plichten in hun

eigen parochiekerk te 's Gravenhage vervullen; daar was ook hun laatste kapelaan; en waarschijnlijk bleef hij er ook, nadat hij met zijn Pastoor uit de kerk en de pastorie verdreven was; bij den meer en meer toenemenden afval en bij de allerwege heerschende verleiding hadden zij dus een byzonder voorrecht, want ongetwijfeld hebben hunne vorige herders in die dagen wel alles, wat zij vermochten, in het werk gesteld om hen te versterken en te bemoedigen; en misschien is het dan ook daaraan te danken, al keerde in verloop van tijd nog de een en de ander den alouden godsdienst den rug toe, dat de meerderheid hem toch getrouw bleef.

Ilpendam. A. DRIESSEN.

„DE HUYSINGE EN BOOMGAARDEN VAN HET CLOOSTER DER PREDICAREN IN VRYE EIGENDOM GEGEVEN AAN HET ST. NICOLAAS GASTHUYS, EN DE KERK TEN BEHOEVE VAN DEN H. GEEST LEPROOSHUYS, EN 'T CORPUS VAN DEN HAAG".

Alzoe die Bailliu, Schout, Burgemeesters ende Regierders van den Haege, mitsgaeders die Heylige Geestmeesters, die Gasthuysmeesters van Sincte Niclaes Gasthuys ende Leproesmeesters in den Haege, Zijne Princelijke Excellentie ende den Eedelen ende Staten van Hollandt verthoent ende te kennen gegeven hebben, belangende die vercoopinge van den Cloosteren ende Conventen staende in den Haege, ten fyne omme dezelve te moegen demolieeren; dat die vlecke van den Haege by hooger Memorien Keyser Carolus in den jaire LX geerigeert es tot een stede, ende oversulcx verchiert ende gedoteert met alle stede rechten, handvesten ende previlegien, een stede, nae beschreven rechten, coustumen ende usantie van lande, competeerende; dat mede nae rechten om te precaveren die deformatie van een stede ofte een notabel vlecke expresse verboden es om gheen saecke wille, alwaert oeck ad publicum usum, eenige huysen daer inne te vercoopen, ofte distraheeren ten fine van demolicie, ofte te transfereren van de eener stede in een ander, sulcx dat in conformité van dien, als noch in geen steden in Hollandt by eenige ordonnantie belast, nochte bevolen en is, cloosteren ende conventen dier nochtans in eenige steden al veel ende in competent

getalle zijn, te vercoopen ende distraheeren ten fine van demolitie, ende te min in den Haege behoord te geschieden, naedemael zij luyden, boven d'interdictie van beschreven rechten expresse previlegien hebben van Hertoghe Aelbrecht ende Hertoge Willem van Beyeren, Key: Majesteyt, ende Koninglijke Majesteyt, jegenwoordich geconfirmeert, dat men geen huysen in den Haege, hoedanich die souden moegen weesen, en sal moegen verwoesten, ende afbreecken ofte demolieren, sulcx dat oeck dienvolgende die Keyserlijke Majesteit selver indien hij leefde, noch oock die Coninglyke Majesteit tegenwoordich, alzoe zij gelooft ende gezwooren hebben t landt te laten bij heur oude previlegie, hantvesten, coustuymen ende ordonnancien van beschreven rechten, nyet en souden vermoegen die voorschreven cloesteren ende conventen te vercoopen, omme te demolieeren, immers cesserende heur religie, ende gehouden zijnde voor abuys, nae beschreven rechten, schuldich zouden wesen, dezelve te converteeren ad pios et meliores usus, twelck mede verstaende zijne Excellentie, heeft in conformiteit van dien bij commissie ende ordonnancie in junio Anno LXXII den Grave van der Merck overgesonden ende gegeven om goede politie ende oirdre int landt te stellen expresse geinterdiceert nyemandt te plonderen ofte te scheynden eenige kercken, cloosteren ofte cappellen, vougende voor redenen derselver dispositie, 't zelve te strecken tot onordentlicheyt ende blamatie van Sijne Excellentie heylige voornemen ende crychshandelinge, ende, bij soe verre eenige cloosteren ofte andere plaetsen verloopen waeren van geestelicke persoonen, dat men dezelve stellen zoude in bewaeringe ende achte van goede luyden, ende daer voor te respondeeren, twelck Zijne Excellentie oeck sulcx toe(t) desen daeghe toe onderhouden heeft, als men nyet bevinden zal datter eenige cloosteren in Holland gedestrueert zijn,

dan deur tumulte ende insolentie van den soldaeten, ofte ordonnantie van de magistraten, overmidts die nagelegentheid der steden, van welcke ordonnantie, previlegie ende beschreven rechten den Hage nu bysonder het effect behoort te genyeten, als leggende meer als desolaet ende gedeformeert genouch tot een horreur van alle bezienders, heurder distructie, ruyne ende ellende; dat oick mede die voorschreven demolitie nyet passeeren noch geschien en sal sonder blamatie, belastinge ende excitatie van een nyeuwe oproerte ende invidie buytens landts tegens die gemeene saicke, die nochtans, mit supportacie gesproecken, beter diend behoet, wesende een saeck van grooter insien; dat boven dyen mede te considereeren staet, dat de Haege weder bewoont sijnde, de Prochie kercke jegenswoordich nergens nae capabel en sal weezen van de meenichte van de burgeren ende inwoonders van dien, die om 't woord Goodts te hooren te kercke te zullen coemen, alwaert dat zij al saeten op het choor ende achter in den thoorn, aldaer men de stemme van den predicant nochtans nyet hooren off verstaen en mach, alsoe men bij experientie dicmael gesien ende bevonden heeft; staende boven dien noch die vier Vrouwe Cloosteren in den Haege, met die kercke van 't Hof doen ter tijt in heur vigeur, beyde voorschreven kercken, zoe wel van 't clooster van de Predicaeren, als die voorschreven Prochie kercke, soe vol van volcke datter scherpe plaetse resteerde voor yemandt meer te sitten, des goed te geloven es, vuyt die groote van den Haege, ende menichte van den volcke, die ten voorschreven tijde van vreede aldaer woonachtich waeren, als men op zeeckere monsteringe in 't beginsel van den trouble in den Hage gehouden, getelt heeft omtrent twaelf hondert mannen soe burgers als suppoesten doen ter tijd elcx met heuren geweer gemonstert, behalven noch die oude luyden boven haer

ich jairen, vrouwen ende kinderen daer inne nyet
epen, sulcx dat in allen gevalle het zij bij 't onder-
len alleenlick der gereformeerde religie jegenwoerdich
oick admissie van beyde religien elcx in een kercke,
hoedanighe religie datter geëxerceert soude moegen
rden, Al dependeerende vuyt Sijn Godlicke wille ende
iengenisse, zij luyden geen van beide de voorschreven
rcken en moegen ontbeeren, daer beneffens mede
voucht dat eenige deur ouderdom ende siecte ofte
aede dispositie zeer gerieffelicke valt de naeste kercke
besoucken, of bij tijde van peste dickmael gelegender
ılt, meer in d'een als in d'ander kercke te gaen;
esende mede commoditeyt ende geryf voor een gemeente
an soe grooten wijden vlecke als den Haege, nemende
ıede regardt datter in gantsch Hollandt onder alle die
onventen gheen soe schoonen, verheven, luchtige, ruyme,
vel betimmerde kerck en es, die oeck veel gecost heeft
ıls de kercke van tvoorschreven Clooster, ende daerinne
zoeveel heerlicke Eedele ende groote personnaigen begraven leggen, soe van de graven van Hollandt, Egmondt, Wassenair, ende andere die heure Sepulturen aldaer vercooren, ende verscheyden Cappellen becostigt hebben; die men soe lichtelicke gesproecken, met supportatie als boven, nyet en behoort te prophaneeren, ende soedanige heerlicke structure om soe vylen prijs van penningen als daer van souden moegen coemmen te ruyneren, Behalven nocht tvoorschreven Clooster de principaele bescherminge ende mantel es vant geheele Voorhoudt, ende geboompte aldaer staende, mitsgaeders van de Knoeterdijck, beyde de schoonste plaetsen van den Haege, die mitter demolitie van tvoorschreven Clooster vlack op de Noord ende Noord Weste wind leggen sullen heel open sonder eenich scutssel ofte mantel tot grooter deformatie van tvoorschreven quartier, ende destructie van de huyssen daer staende;

T'es oock soe dat Sinte Niclaes Gasthuys, staende in den Hage over de Waghe, bij hooger memorien Hertoghe Aelbrecht van Beyeren gefondeert, overmidts het multipliceeren van veel armen ende miserabele persoonen die de Gasthuysmeesters daer inne gehouden zijn te ontfanghen, als daer toe gedestineert, nyet ruym, nochte groot genouch es, sulcx dat de Remonstranten mitte Gasthuysmeesters, zoeverre als zij luyden goede betaelinge van heure renten ende incoemen gecregen hadden, bysundere van 't Corpus van den Haege, daer aen zij luyden rechtevoert over de vier hondert gulden ten achteren zijn, over lange een ruymer ende beter gelegen plaetse in den Haeghe gesticht souden hebben tot fondatie ofte translatie van tvoorschreven Gasthuys, daer toe men nu, als vaccerende geen bequaemer, en soude moegen ofte connen vinden, dan die huyssinge vant voorschreven Clooster, desen daeromme gemerct alzoe vuyt redenen hier boven verhaelt, claerlicken blijkt die voorschreven demolitie gheenssins te dienen gedaen, immers dat die Remonstranten tot stichtinge ende leeringe van heure gemeenten in Goodts Woord ende translatie vant voorschreven Gasthuys, 't voorschreven Clooster in geender manieren en moegen ontbeeren, ende mitsdien beter betaemen soude de voorschreven plaetse hen te gunnen ende laeten volgen, omme te accommodeeren tot een soo Godlick ende goedertieren gebruyck, dan deselve tot grooter deformatie van den Haege, prophanatie ende violatie, ende beroeringe van zoe veel sepulturen ende sarcken, contrarie mede sijnder Excellentie voorschreven eyggen ordonnantie ende commissie om redenen voorschreven geëmaneert, nu soe veel als oyt te vooren militeerende, mitsgaders oick contrarie de dispositie ende constitutie van alle oude beschreven Keyserlycke rechten, noch in viridi observantie wesende, Siquidem Euangelium non tollit sed approbat

jura ac leges, facileque desciscunt a nomine suo Respublicae quae sine jure ac legibus reguntur ten vylen prijse gedistraheert ende gedemolieert te worden; Bysonder mede geconsidereert dat 't voorschreven Gasthuys, den Heyligengeest ende Leproeshuys omtrent veertich ponden vlaems, daervan zij remonstranten presenteeren thoen aen erffelicke renten vuyt heuren jaerlicxen incoemen verlooren te hebben, die zij luyden staende hadden op te huyssen int beschanssen van den Haege gedemoliert ende afgebroecken, excederende alleen die jaeren renten zedert 't voorschreven beschanssen verscheenen, verre den prijs die bij vercoopinge ende demolitie van den voorschreven Cloostere souden moegen coemmen, Behalve de hoofdsomme der voorschreven renten ende noch die ontgrondinge van de weyde vant voorschreven Gasthuys leggende agter thuys van Willem Goudt, tot grooten interest ende schaede van den voornoemden armen, mitsgaeders mede 't demolieren naer 't pesthuys van den Haege, mede een grooten penninck costen sal, weder te erigeeren ende te timmeren; Versochten daeromme in alder oetmoet die voorschreven Remonstranten respectivelycken Zijne Princelyke Excellentie ende den Eedelen ende Staten voornoemt een goedertieren ooch te willen neemen up tgundt voorschreven is, ende diennavolgende de huyssingen ende boomgaerden vant voorschreven Clooster, zoe vuyt gratie ende aelmisse, als in recompense van heur voorschreven geleden schaede te willen gunnen ende laten volgen 't voorschreven Gasthuys van Sincte Niclaes ten fyne voerschreven, ende den Heyligengeest, Leproeshuys, ende 't Corpus van den Haege die voerschreven kercke, welverstaende alsoe tvoorschreven Leproeshuys ende Heyligengeest die voorschreven kercke nyet en behoufven, dat die voornoemde van den Haege gehouden sullen weesen ende te vreeden zijn, die voorschreven Heyligen Geest

ende Leprooshuys vuyten naeme ende van wegen Sijnder Excellentie ende den Eedelen, ende Staten voorschreven, zoe in rechter aelmisse als in recompense mede van heure voorleden schaede voor heur portie in die voorschreven kercke zoe veel aen andere goeden in toecoemende tijden te bewijsen, als nae advenante heur geleden schaede ende twee deelen in de penningen die bij vercoopinge van de voorschreven kercken, zouden hebben moegen coomen, gevonden zal worden te behooren, ende daer van te passeeren behoorlicke brieven. Soe est dat zijn Excellentie ende die Staeten van Hollandt voornoemt, omme redenen voorschreven ende andere henluyden daertoe bewegende, tversouck van den Remonstranten voornoemt in alles bewilligt, ende geconsenteert hebben, bewilligen ende consenteeren bij deesen, willende ende ordonneerende voorts dat de Remonstranten het Clooster van den Predicaren in den Haege voornoemt, als die kercke huyssingen ende boomgaerden daer toe behoorende rustelic, vredelic, ende volcoemelicken tot allen tijden sullen genyeten, onderhouden ende gebruycken ten behouve ende in der voughen als vooren, sonder dat bij den voornoemden Staten ofte eenige Overicheden tzelfde verandert, vermindert ofte den voorschreven Remonstranten wederomme int geheel ofte deel onttrocken sal moegen worden. Gedaen tot Rotterdam den XIIII January XV^c zessen tzeventich, wesende ondergeteyckent Guillē de Nassau enz.

De Riemer, deelt in zijne beschrijving van 's Gravenhage, 1^e deel, 1^e stuk, bl. 395, in tien regels in hoofdzaak de conclusie en het besluit mede. Tot goed begrip van de zaak, dient de geschiedvorscher op dat punt De Riemer na te slaan.

Medegedeeld uit het Oud-Archief der Gemeente 's Gravenhage, (afschrift van het Papieren-register, fol. 157 en v.) door

A. J. Servaas van Rooijen, *Archivaris.*

Vier nog onuitgegeven oorkonden uit de XIIe eeuw betreffende de Middelburgsche abdij.

In het twintigste deel dezer bijdragen zijn door fr. W. Hoevenaars vier oorkonden uit de XIIe eeuw, die op de Middelburgsche abdij betrekking hebben, uit het cartularium der abdij van Park medegedeeld. Van deze oorkonden, de oudst bekenden, die over de Middelburgsche abdij handelen, zijn er twee ongedateerd. De geleerde uitgever heeft ze op het jaar 1146 gesteld, en teekent daaromtrent aan: „Dat de twee oorkonden, welke geen jaartal dragen, van het jaar 1146 zijn, wordt door Raymaekers waarschijnlijk geacht, en hij grondt zich op een ander charter van dat jaar van Arnoldus, graaf van Aerschot, en zijne broeders Renerus en Godefridus." Dit gaf mij aanleiding de Recherches historiques sur l'ancienne abbaye de Parc van fr. J. Raymaekers, uitgegeven in de Revue catholique van 1858 en door fr. Hoevenaars geciteerd, op te slaan.

Uit dat opstel bleek mij, dat het cartularium van Park behalve de door fr. Hoevenaars gepubliceerde stukken nog andere oorkonden bevat, die eveneens betrekking hebben op de goederen onder Werchter of daaromtrent, die eerst aan de Middelburgsche abdij toebehoorden, maar door haar aan die van Park werden overgedragen. Met name de ook door fr. Hoevenaars geciteerde akte van 1146 had op de Middelburgsche abdij betrekking: Arnold, graaf van Aerschot, oorkondt daarin, dat Hescelo van Werchther zekere goederen te Veldonk en elders aan

de Middelburgsche abdij overgedragen heeft. Mijn verzoek om inlichtingen aan den tegenwoordigen archivaris van Park had een zeer verblijdend resultaat. Door de zeer door mij gewaardeerde medewerking van den abt ontving ik behalve van de reeds gepubliceerde stukken nog van vier andere van gelijken aard afschriften, die ik hierachter mededeel. Ik heb de afschriften doen afdrukken gelijk ik ze ontving; waar ik een enkel woord veranderd heb, heb ik daarop uitdrukkelijk in eene noot de aandacht gevestigd.

Wat nu het jaartal 1146 betreft, daaromtrent valt nog het een en ander op te merken. Allereerst komt het in het opstel van fr. Raymaekers niet voor: door eene drukfout is er 1176 voor in de plaats gesteld. Bedenkelijker is, dat ook in het cartularium [1]) niet 1146 maar 1136 gelezen wordt. Dat jaartal is zonder twijfel foutief, want de oorkonde wordt gedateerd uit de regeering van Koenraad III, die eerst in 1138 aan de regeering kwam. De onder de getuigen voorkomende abt Philippus van Park werd eerst in 1142 tot zijne hooge waardigheid verheven. Daar het stuk dus postérieur is aan 1142, maar antérieur aan het hierachter sub II medegedeelde stuk van 1152, is 1146 of liever MCXXXXVI zeker de meest voor de hand liggende vorm, waaruit MCXXXVI verschreven kan zijn.

Het is te bejammeren, dat het jaartal der oorkonde niet met meer besliste zekerheid kan worden vastgesteld, omdat daardoor geen nader bewijs kan worden geleverd voor het feit, dat de Abdij, reeds vóórdat paus Eugenius III den abt Walter machtigde haar zoo noodig te verplaatsen,

---

1) Dezelfde fout is ook gemaakt in het register van den abt Libert de Pape, geschreven in 1655, waarin echter het cartularium, dat veel ouder is, zal zijn gevolgd. Ik dank de kennis van deze en andere bijzonderheden aan de mededeeling van den tegenwoordigen abt.

te Middelburg gevestigd was. De bedoelde pauselijke bul toch is van 23 Mei en gegeven te Rome. Het itinerarium [1]) wijst uit, dat paus Eugenius slechts in 1150 of in 1153 omstreeks 23 Mei te Rome is geweest. De bul is dus op zijn vroegst in 1150 gegeven. Stond nu vast, dat het hierachter sub I afgedrukte stuk uit 1146 dateerde, dan was daarmede een nieuw bewijs geleverd, dat van de door den paus verleende machtiging geen gebruik is gemaakt, want in dat stuk wordt reeds gesproken van de „ecclesia sancte Marie *in Middelbruch* et abbas Walterus". Thans is er dus slechts één stuk, dat het bedoelde bewijs levert, nl. dat wat Van den Bergh in zijn eerste deel sub n° 127 afdrukt, waarin in 1147 onder de getuigen ook „abbas de Middelburg Walterus" voorkomt. Jammer, dat dit stuk slechts uit een achttiende-eeuwsch afschrift bekend is.

Middelburg. R. FRUIN.

I.

Comitis Arnoldi de Aerschot (Arscot) de curia de Veldunc.

In nomine Domini. Ego Arnoldus comes de Arscoth fratresque mei, Godefridus videlicet et Reinerus archidiaconus, notum cunctis facimus, quod Hescelo de Werchtra feodum suum et coheredum suorum, scilicet quicquid predii vel prati vel [2]) etiam paludis in Veldunc et in Brandlaca habebat, in manus nostras reddidit, et coram personis [3]) non paucis feodali possessione renuntiavit. Nos vero hoc nostrum liberum ut erat allodium cum communi usu tam lignorum quam pasturarum totius ville Werchtre Ecclesie sancte Marie in Middelbruch et abbati Waltero libere tradidimus, eterne videlicet remunerationis gratia,

1) Zie Jaffé II², blz. 20 vlg.
2) Er staat: ut.
3) Er staat: positis.

captantes ad hanc Domine nostre supradicte et omnium sanctorum suffragia. Affuerunt [1]) huic rei testes idonei: Emelinus abbas Antwierpiensis, Philippus abbas de Parcho, Andreas abbas de Averbodio, Henricus abbas de Tongerloo, Witgerus monachus de Fliderbeke, Erlebaldus presbyter, Remzo de Rienlar, Arnoldus Witther, Meinzo Zac (Sas), Sigerus de Helst, Witgerus de Mulen, Wilhelmus et Walterus Bouart, Cosuinus et frater ejus Macharius.

Actum est hoc M°C°XXXVI° dominice incarnationis anno, Conrado imperatore Romanorum regnante.

II.

Confirmatio episcopi Leodiensis de parte decime de Werchtra et de Hacht et de Wackersele et de curia de Veldunc.

Henricus sacerdos Dei gratia Leodiensis episcopus omnibus tam futuris [2]) quam presentibus in perpetuum. Officii nostri debitum nos ammonet ea, que ad cultum Dei promovendum diebus nostris acta sunt, memorie commendare, et ne in irritum revocari debeant, episcopali auctoritate communire. Notum igitur facio quod Reinerus archidiaconus consensu fratrum suorum Godefridi et Arnoldi allodium suum, feodum scilicet cum omnibus pertinentiis ejus quod Arnoldus agnomine Aries tenebat, quartam videlicet partem decimarum in parochia de Werchtra et Hacht et Wackersela, ipso et filiis ejus consentientibus, Ecclesie Dei Genetricis Marie, que est in Middelburg, et fratri Walthero ejusdem Ecclesie abbati primo pro remedio anime sue et parentum suorum perpetuo possidendum contulit. Preterea Hescelo quidam filius Witgeri (sic) terram suam, quam jure feodali in Veldunc et trans ripam Branlaca cum silvis et paludibus, pascuis, pratis et

1) Er staat: affuerint.

2) Er staat: fituris.

molendinorum locis, et bunuarium terre, quod trans pontem ejusdem parochie possidebat, in manus predicti archidiaconi consensu coheredum suorum resignavit, et idem Wilhelmus et frater ejus Walterus feodum suum videlicet et dimidiam partem in Ghetvondia simili modo in manus eius reddidit, que omnia predictus archidiaconus prefate Ecclesie jure perpetuo possidenda devota liberalitate tradidit. Ad omnem ergo ambiguitatem detergendam propria conferentium et collatorum nomina assignavimus, et ut omnia secundum prescriptum tenorem statum suum obtineant, sigilli nostri impressione firmavimus. Horum testes sunt: Amalricus, Balduinus, Bruno archidiaconi, Hubertus decanus maioris Ecclesie.

Acta sunt hec anno incarnationis dominice M°C°LII° indictione XV.

III.

Petitio abbatis et conventus de Middelburg ad episcopum Leodiensem pro confirmatione curie de Veldunc.

Domino Henrico Dei gratia Leodiensi episcopo Manekinus abbas dictus in Middelburg ejusque conventus humilis orationum tuarum devotionem. Curiam nostram quam in parochia de Werchtra, libere ac quiete possedimus, eo quod a nobis nimis remota videbatur, domno Phillippo abbati de Parcho ejusque fratribus, quibus propter vicinitatem [1]) multo utilior esse poterit, cum omnibus ad eandem pertinentibus legitima donatione tradidimus. Proinde Sanctitatem (?) (Paternitatem) vestram per presentia scripta debita prece sollicitamus quatenus tuitionis vestre [2]) privilegium supra eadem curia, quod nobis fecistis, patribus quoque de Parcho, quibus [3]) eam donavimus, faciatis. Valeas.

1) Er staat: vicinatem.
2) Er staat: nostre.
3) Er staat: quidem.

IV.

Confirmatio curie de Veldunc et quarte partis decime de Werchtra, Hacht et Wackersele.

In nomine Domini. Henricus sacerdos Dei gratia Leodiensis episcopus omnibus tam futuris quam presentibus in perpetuum. Officii nostri debitum nos ammonet ea, que ad cultum Dei promovendum diebus nostris acta sunt, memorie commendare et, ne in irritum revocari debeat, episcopali auctoritate communire. Notum igitur facio quod fratres Ecclesie Dei Genetricis Marie, que [1]) est in Middelburg, communicato consilio domini Emelini abbatis in Antwerpia, curiam suam [2]) quam in parochia de Werchtra per donationem Arnoldi comiti de Arschoth fratrumque suorum Godefridi et Reineri archidiaconi, Galteri quoque et Bertoldi et fratrum suorum Gerardi et Arnoldi prepositi libere et quiete possederunt [3]), cum omnibus pertinentiis suis, videlicet terris, pratis, pascuis, cum silvis et paludibus ac molendinorum locis, quartam quoque partem decimarum in parochia de Werchtra et Hacht et Wackersele, Ecclesie sue Dei Genetricis Marie que [4]) est in Parcho, ejusdem(que) fratribus legitima donatione tradiderunt. Ad omnem ergo ambiguitatem in posterum detergendam hanc donationem confirmavimus, et sigilli nostri impressione signavimus. Horum testes sunt: Simon prepositus Lovaniensis, magister Godefridus, magister Benedictus, magister Franco, Henricus de Landen, Macharius de Kisenkhem, Walterus de Crainem, Gosuinus de Heverla, Balduinus de Meldert, Lambertus de Hoi.

Actum hoc Verbi incarnati anno M°C°LVII°.

---

1) Er staat: quod.
2) Er staat: tuam.
3) Er staat: possiderunt.
4) Er staat: quod.

BRIEF VAN GHISLAIN SCRYVERS,

GRIFFIER VAN HET HOF VAN UTRECHT, AAN

ROELAND DE POTTERE,

PENSIONARIS VAN PRELAAT EN EDELEN VAN ZEELAND.

De onderstaande brief, waarvan het origineel met andere papieren van Roeland de Pottere in het archief der Staten van Zeeland berust, geeft zonder bijzonder belangrijk te zijn, toch een eigenaardigen blik op de geschiedenis van de invoering der nieuwe bisdommen in ons vaderland. De schrijver, griffier van het hof van Utrecht en tevens een particuliere vriend van den benoemden bisschop van Middelburg [1]), was een Zeeuw, althans hij had in Zeeland relatiën en grondbezit op Walcheren. Dat zal de aanleiding geweest zijn, waarom bisschop Nicolaus de Castro zich juist van hem als tusschenpersoon bediende om de zeer kiesche inlichtingen te erlangen, die hij behoefde. Ten eerste wenschte de benoemde bisschop te weten, of de ontvangers der Abdij [2]) geneigd zouden zijn hem uit de inkomsten der door hen beheerde goederen reeds vóór zijne installatie de gelden voor te schieten, noodig om de kosten zijner verheffing te betalen. Wat de zaak nog moeilijker maakte, was het tweede punt. Bij de oprichting van het bisdom was de Middel-

---

1) In het archief van het hof van Utrecht berust een brief van den bisschop aan Ghislain Scryvers (Inv. Recht. Arch. No. 302).

2) De bezittingen der Abdij in Walcheren werden door den proost, die buiten Walcheren door verschillende ontvangers beheerd.

burgsche abdij bij de mensa episcopalis geïncorporeerd, tot groote ergernis der Middelburgsche kanunniken, die zelfs door het verkiezen van een nieuwen abt getracht hadden aan het hun opgelegde lot te ontkomen [1]). De bisschop wenschte nu te weten, hoe de kanunniken tegenover hem gestemd zouden zijn, en de griffier doet dan ook al zijn best om de beminnelijke eigenschappen van den nieuwen prelaat in het helderste licht te stellen.

Scryvers wist niet beter te doen dan zich te wenden tot Roeland de Pottere, die als pensionaris van prelaat en edelen beter dan iemand de kaart van het land kende en bovendien grooten invloed op de ontvangers der abdijgoederen en op de kanunniken kon uitoefenen. Hij maakte van die gelegenheid tevens gebruik om ook voor zijne particuliere zaken eenige inlichtingen te bekomen. Scryvers had eene vordering op het sterfhuis van den markies van Vere, Maximiliaan van Bourgondië, die met achterlating van vele schulden overleden was. Met goedvinden van den graaf van Boussu, zwager van den overleden markies en voogd van zijn zoon, die door zijn oom tot erfgenaam was ingesteld, had hij plan die vordering in rechten te handhaven. In verband daarmede verzocht hij om afschrift van het testament van den overleden markies.

Het antwoord van de Pottere is niet tot ons gekomen, maar ik denk, dat het meer bevredigend zal hebben geluid voor den bisschop dan voor den griffier-schuldeischer.

Middelburg. R. Fruin.

Aen mijn heere die pensionaris van den Staten van Zeelant mr. Roeland de Pottere, residerende ter Vere.

Monsieur le Pensionaire. Je ne doubte que nestes adverty, de ce que la Majesté du Roy nostre sire a

1) Zie Katholiek XC, blz. 414.

présenté à la Sainteté du Pape la personne de messire Nicolas de Castro, licentié en théologie et chanoine de Nostre Dame dUtrecht, pour estre évesque de Middelbourg en léglise de Saint Pierre, avecques les fruitz et émolumens de labbie illecq, et que Sa Sainteté entre autres a dénommé le dit seigneur de Castro à la dignité susdite, dont laffaire sortira de brieff son plain et entier effect, dautant que le dit seigneur de Castro, le mien singulier et entier amy, estant présentement de retour de court, là où il a esté mandé par madame la Ducesse [1]), ma déclairé luy estre enjoinct par Son Altèze de finer incontinent la somme de trois mille florins et davantaige pour furnir aux annates de sa dite évesquié et semblable somme pour les droitz de la chambre [2]). Et parce que le dit bon seigneur nest garny de sy grande somme de deniers, ma requiz de vouloir advertir vostre personne de ce que dessuz, comme ayant lentière cognoissance des affaires et revenues de la dite abbaye de Middelbourg, pour entendre, sy les receveurs dicelle ne scauriont présentement furnir à quelque bonne somme de deniers comme de quattre ou cincq mille florins ou de combien, laquelle somme le dit seigneur touttesfois nentend lever sans en bailler bon respondant en la ville de Middelbourg à leur descharge, espérant que les dits receveurs pour obtenir sa grâce et estre continuez en leurs offices, ne fauldront, y accédant layde de vostre seigneurie, de complaire à sa Révérence en ce que dessuz. Et parce quil se confie du tout en vous, ne doubte que ne luy ferez toutte assistence en ce que dessuz [3]), ou que du moings madvertirez par le présent porteur et à ceste

1) De landvoogdes Margaretha van Parma.

2) De apostolische kamer.

3) „que dessuz" is doorgeschrapt en vervangen door een onleesbaar woord.

fin envoyé, comment il se polroit régler pour povoir lever des deniers, sede vacante escheuz et receuz, telle somme que dessuz. Sy luy ferez service aggréable et quil désire recognoistre pour ladvenir.

Monsieur le Pensionère. Vous me ferez grand plaisir de madvertir quant et [1]) comment se gouvernent les affères de la mayson mortuère de feu monsieur nostre maistre [2]), et quelle apparence quil y a du payement des rentes et debtes dicelle. Syl estoit possible de povoir recouvrir copie du testament et codicille de mon dit feu seigneur à mes despens, je vous en vouldroye bien prier, car quant à monsieur de Boussé [3]), il ma expressément escript, quil tient ma debte pour bonne et léalle, et quil ne peult trouver mal, que je la pourchasse par justice. Monsieur, je vous prie de men vouloir en secret advertir. Sy mobligerez de tant plus à vostre service, auquel memployeray de bon ceur, à layde de Dieu le créateur, qui vous veulle maintenir en Sa sainte grâce, en me recommandant bien cordiallement à la vostre. DUtrecht en haste le XV[e] de Février XV[c] LXI.

Entièrement vostre serviteur et bon amy
(w. g.) Ghislain Scryvers.

(P. S.) Monsieur. Le dit seigneur de Castro désire de vous scavoir en secret, comment les religieux du dit couvent et abbaye, tant en général quen particulier, sont affectionez envers luy. Car vous asseure quil est homme de bonne condition, aimable, courtois, libéral et de vie honneste, et suis tout certain que le trouverez tel que

---

1) Het hs. voegt hier abusievelijk nogmaals in „quant".
2) De markies van Vere.
3) De graaf van Boussu.

polriez désirer avoir pour évesque au dit quartier, quant il a pleu ainsy lordonner à Sa Sainteté et Majesté catholicque. Il vous plaira dépescher le porteur de cestes le plus tost que possible sera, avecques responce résolutive sur tout, car le cas requiert expédition. Sy ne vous repentirez jamais du plaisir et service que ferez au dit bon seigneur élect.

Op den rug staat : Recepta ter Vere den XXen Februarii ten 9 heurren voer noene ende terstont sander daeghs ghereyst naer Middelburgh.

KERKELIJK VEERE.

VII [1]).

In het navorschen der pastoors, later tevens dekens, en der kanunniken van de O. L. Vrouwe-Kerk te Veere zijn wij gelukkiger geweest dan bij onze onderzoekingen van het Sandenburgsche Kapittel. De eerste pastoor, wiens naam ons is bewaard gebleven, was:

1456. Mr. Jan Danckaertsz. die tot in 1470 voorkomt.

1458. Heer Jan Cornelisz. onderpastoor, ook nog twee jaren later, want wij vinden aangeteekend: „Item Heer „Jan Cornelisz. toet behoef vanden vicarije inder kercken „vander Vere gegeven viij lib. vj sch. x gr.

„Item Heer Jan Cornelisz. gegeven toter choorgesellen „behoef van elf maenden, die in hem begrepen hebben

1) Uit de nalatenschap van wijlen pastoor *J. J. van der Horst* is aan het archief des Bisdoms dit vervolg toegekomen van eene kerkelijke geschiedenis der Zeeuwsche stad Veere. De schrijver had, tijdens hij van 1857—61 Rector van Veere was, deze beschrijving opgesteld naar de bescheiden door hem in de archieven der Stad en van de Middelburgsche abdij aangetroffen. Bij gedeelten verscheen zijne geschiedenis in het maandschrift *De Katholiek*, Dl. 46, 47 en 48. Doordien echter in een tijdschrift als dit, zulk eene historische studie al te dikwijls onderbroken moest worden, bleef de voortzetting achterwege, en hield de schrijver ook nog een gedeelte in portefeuille hetwelk reeds voor den druk klaargemaakt was, terwijl de beschrijving zelve, helaas, niet geheel door hem werd voltooid. Toch is het wenschelijk dat de hoogstverdienstelijke arbeid den beoefenaars van onze kerkelijke geschiedenis niet onthouden worde: en de *„Bijdragen"* zijn uitteraard de aangewezen plaats tot mededeeling.

Noot van de Redactie.

„iij[c] xxxv dage, elken dach ij sch. gr., ende belopen „tsamen xxxiij lib. x sch. gr.

„Item Heer Jan Cornelisz. gegeven bij consente van „minen heeren voir sijn arbeyt ende moijnisse vandien „jaerelix viij sch. gr.

„Item Heer Jan Cornelisz. gegeven bij consente van „minen heeren voir die miserere, onser vrouwe missen „ende voir twas, dat die choorgesellen snochtens voir „den dage barnen [1]) — j lib. gr. [2])."

1462. Heer Pieter, tenorist. „Item gegeven Heer „Pieter den tenoriste van xij maenden, van elken maent „xxxviij gr, — xxxviij sch. gr."

Heer Martijn. „Item gegeven Heer Martijn, omdat hij „Lieuen den chorael [3]) in sinen cost genomen van eenen „halven yare — xxv sch. gr."

Heer Heynricx. „Item gegeven Heer Heynricx van „onser vrouwen misse te singhen van eenen heelen yare — „xviij sch. gr. [4])."

1475. De namen der eerste Kanunniken zijn niet bekend; en het oudste stuk, van het Kapittel uitgegaan, dat tot ons is gekomen, draagt geene handteekening. Het luidt aldus:

„Wij Deken ende capittel ter Vere kennen ende lyen ontfangen „hebbende van Rombout Hanneman, by bewijsinge die de edele „ende vermogende heer Wolfart van Borselen heer vander Vere „ons geassigneert en bewijst hadde opten seluen Rombout, die „somme van hondert ende vijftich pont grote vlaems; Ende dit „vander tijt vanden eersten dach van Januario anno xiiij[c] drie „ende tseventich lestleden totten lesten dach van Junio in dit „jegenwoordige jar vijfentseventich incluz, daer inne begrepen is

---

1) barnen = branden.
2) *Reken. van den Heere.* 1459. Ms. Stadh. v. Veere.
3) Chorael, koraal = koraalzanger.
4) Aldaar 1462.

„den tijt van twee jaren ende een half, die wij upten voirn. „Rombout bewesen waren, van welker voirsz. somme van cl. ℔ „gr. ende vanden tijt voirsz. wij ons houden ende kennen wel „betailt ende voldaen, ende scelden dair af quyte den voirsz. „onsen lieuen heer vander Vere, den voirsz. Rombout ende alle „anderen des quitancie behouvende, sonder argelist. In kennisse „der waerheit soe hebben wij Deken ende Capittel voirn. desen „brief ende quitancie doen bezegelen mit desselfs Capittels zegele „uuthangende. Gedaen upten vjen dach van Julio int jair ons „Heeren duysent cccc vijfendetseventich [1]."

1476. Heer Richard vander Capelle, deken.

Heer Cornelis Symonsz., kanunnik. „Betaelt Heer Cor„nelis Symonsz. Canonick, van dat hij bij bevele van mijnen „Heeren trocke inden Hage etc. xij sch. j. gr. [2]."

1479. Quintin Baillet, ontvanger van het Kapittel. Van zijne hand zijn zes kwitantien bewaard, die luiden:

„Ic Quintin Baillet canonic vander Vere als ontfanger „van capitele kenne ende belye dat ic ontfangen hebbe „van de wedewe ende aerfgenamen vanden bailliu vanden „poldre saliger gedachten, vanden cappellanen weghe, de „somme van twe ponden gr. ende thiene scellingen vlaems. „Is te wetene: sestiene sch. viij gr. voor den maent van „april, sestiene sch. viij gr. voor den maent van meye, „ende sestiene sch, viij gr. vanden maent van junio. In „kennessen der waerheit zo hebbic hier geteykent mit „min hantteyken, den viijen dach julij anno lxxxiij. „Q. Baillet [3]."

Hij was de oudste kanunnik toen hij in het jaar 1534 overleed, zooals wij vinden aangeteekend: „Op desen „dach soe sterft heer Quyntyn, die oudste canonick, „opten iiijden dach na onser liever vrouwe lichtmissen

1) Ms. Stadhuis Veere.

2) *Rek. van den Heere*. 1476. Ms. Stadh. Veere.

3) Ms. Stadh. Veere.

„ende legt in onser vrouwe choer [1])." Hij vermaakte aan de kerk 38 schellingen.

Heer Pieter Wouter Jansz., kanunnik.

1480. Heer en Mr. Robert Danchel, deken. „Betaelt „Meester Robert Danchel, deken vander kercke ter Vere „voir een tabbert laken, bij bevele van mijnen Heeren — „xxx sch. gr. [2])."

Heer Gillis Maurisz., priester, die den 30sten November voor het Kapittel eene beëedigde verklaring moest doen, waarvan de notariëele acte hier volgt:

„In nomine Domini Amen. Int jaer vander geboorten ons „Heren Duysent vierhondert en tachtigh upten laetsten dach van „novembris, voir die eerwaardige vice deken en capittel van „onser lieve vrouwe kerke ter Vere ten capittele vergadert zijnde, „ende voir mij notaris hier onder gescreven is gecomen Jannes „Pieter Mathysz. als procureur ende gemachticht des Edelen ende „vermogenden Heeren Wolfaert van Borsselen grave van Gramper, „van Boucharin etc., seggende hoe dat hem inden name vanden „selven heren Wolfart tot behulpe van zijne rechte in de saicken „der hijschen, hangende te hebben voorden burgmeysteren, scepenen „ende Raedt der stede vander Vere tegens Jan van Cuuchoven, „van noode waire zeker getuychenisse te hebben van eenen ge- „beeten heer Gillis Maurysz., priester subdyt vanden selven „capittel, begeerende dien selven heer Gillis byden vicedeken ende „capittel voorz. mitten rechte bedwongen te worden zijn getuy- „genisse te doen op tgeen dat hij aldaar proponeerde, te weten: „dat die voirsz. Jan van Cuuchoven nae dat overlijden van „Cathrine Jacobsdochter, moeder van Janken Lijsbrecht, geechte „huysvrouwe derselven Jans van Cuuchoven, gehadt heeft zekere „brieven inhoudende onderander, hoe dat wijle heer Henrick „vander Vere saliger gedachten consenteerde derselver Catherine „alle die goeden roerende en onroerende die zij doe tertyt be- „zittende ende gebruyckend was of naemaels vercrigen mocht, te „gebruyken ende te bezitten hoir leven lanck ende nyet langer,

1) Kerkerekening van 1584. Ms. Stadh. Veere.

2) Stadsrek. 1480. Ms. Stadh. Veere.

„alsoe verre als zij hoir eerlycke ende reckelycken draege ende „geenen man en name sonder zijne wille en consente. Ende waert „soe dat zij anders dede soe soude hij die goeden wederomme „an hem nemen mogen sonder yemants wederseggen. Wair op „die voirsz. heer Gillis gedaicht ende bij zijne eede, die hij in „priesterlycken forme zijn hant op zijn borst leggende aldair „dede, gevraicht, tuychde ende seyde dat hij eenen brieff gesyen „heeft die Jan van Cuuchoven hadde nae dat overlijden vander „selven Catherine, sprekende vande voirsz. materien, en inhou- „dende naer zijn beste memorie als voirsz. is, ende heeft den „selver brief oick nae dat overlijden vander selver Catharine selve „uuytgecopieert. Gedaen ter Vere inde sacristie van den voirsz. „kerke van der Vere, de voirsz. vicedeken ende capittel aldair „vergadert zijnde opten dach ende int jair voirsz.

„Ita est Jo. Antonisz. pub^{cus}
„Sacra apostolica auctoritate notarius,
„Manu propria sst." [1]).

1481. Heer en Mr. Cornelis van Bieselinge, Bachalaurius in de H. Godgeleerdheid, kanunnik en later deken.

Heer Claes Symons, kanunnik.

1483. Heer Wolfaert Symonsz., kanunnik en onderpastoor.

Heer en Mr. Albert Posthouwer, kanunnik, die tien pond aan de kerk vermaakte, om alle dagen „noen" te laten kleppen.

Heer Matthijs Leenartsz., kanunnik en onderpastoor. Deze was schrijver van een werkje, dat na zijnen dood werd uitgegeven onder den titel van

Sterfboeken, inhoudende voor die zieke tot de bereidinge des Doods, gekopuleerd uit der Heiliger Schrifturen, door den weerdigen Priester Heer Matthijs Lenards saliger Memorien, Capelaen van ter Vere in Zeeland. Gedrukt te Campen in de Broederstraet by my Pieter Waernetsone, woonende in den witten valk.

---

1) Ms. Stadh. Veere.

Dit boek werd in 1510 veroordeeld en op den Index geplaatst [1]).

1485. Heer Zeger van Huyssere, priester en „altarist".

1488. Van dit jaar vinden wij een kwitantie, door het Kapittel afgegeven aan den Heer van Veere voor de ontvangst van hetgeen uit de goederen in O. L. Vrouwepolder voor het onderhoud van Kapellaans en Koralen was vermaakt. Zij luidt aldus:

„Wij deken ende capittel der collegiaal kerken van onsen „vrouwen binnen der stede vander Vere kennen ontfanghen „hebbende van Gillis Adriaensz., baliou ende rentmeester mijns „Heeren van Buren van der Vere etc., van zijnen goeden inden „polder die somme van lxxviij ℔ gr. vlaemschen munten, toot „behoof van ons, onsen capellanen ende choralen, die ons uyten „voirsz. goeden bij mijnen voirz. Heer bewesen zijn te ontfanghen „ten cause van ons ende onsen capellanen en onsen choralen „costen van twalf maenden, beghinnende in augusto int jaer „dusent vierhondert sesendetachtig, ende eyndende den laetsten „dach van julio sevenendetachtich, belopende een gheheel jaer; „van welke somme van lxxviij ℔ vlaemsche munten, ter cause „ende om den tijt voirsz. wij ons houden content, vernuecht „ende wel betaelt vanden voirsz. Gillis Adriaansz.; scelden dair „of quite mijnen voirsz. Heer zijnen rentmeesters voirn. ende „allen anderen, des quitancie behoevende van desen ende van „allen voirleden jaren. In oirconde van desen hebben wij onsen „zegel hier op ghedruct opten twaelfsten dach in Aprili int jaer „ons Heren Dusent vierhondert ende achtentachtich [2])."

1497. Heer Jacob Hobbesz., kanunnik en onderpastoor, zooals blijkt uit de volgende acte:

„In den name ons Heeren amen. Tjaer vander geboorten des„selfs heeren duysent vierhondert zevenentneghentich, inde vijf„thiende indictie, den negensten dach in september, des pausdoms

1) *Nederl. Sulpitius* van Jacobus Basilius, blz. 308.

2) Ms. Stadhuis Veere.

„ons alreheylichste vaders in God ende heere, heer Alexander, „bijder godlicker voirsienicheit die sesde paeus in zijn zestde „jair. In mijns openbair notaris ende getuigen hier onder ge- „screven, hier specialicke geroupen ende gebeden, jegenwoirdicheit „persoonlicke gestelt zijnde die eerbare ende wijsen man Jacob „Cornelisz. de Ridder, principalic voor hemzelven ende heeft „begeert anden eerbaeren ende wijsen man heer Jacob Hobbesz. „priester ende capellaan der cure van der Vere, dat hij getuge- „nisse der waerheit soude willen geven op zekere artikelen „bijden selven Jacob gepreponeert. Welke heer Jacob ter begeerte „vanden voorn. Jacob Cornelisz. heeft in handen van mij notaris „ondergescreven lijflic ander heiligen gesworen, getuycht ende „gesecht dat waer is: Ten tijde doen Adriaan van den Weeerd „zaligher gedachten ziec was zittende an zijne tafele ende „aldaer zijne uuytscult ende inscult te kennen gaf, onder al „hoorde de voorn. heer Jacob den voorsc. Adriaan segghen, „Jacob Cornelisz. de Ridder heeft mij langhe ghedient, ende „mijn recht bewaert, ic ende hebbe niet te vollen betaelt, ic „weet wel dat hij meer sal willen hebben, aldus ende weet ic „niet hoemen hem te vreden sal stellen; ende weet anders niet „dan dat voorsz. is, warachtich ende waer; ende van al datte „voorsz. es, zoo heeft de voorn. Jacob hem van mij openbair „notaris ondergescr. begeert gemaect te worden, een of meer „openbaire instrument ende instrumenten. Gedaen ten Vere inde „collegiale kercke van onser liever vrouwen, int jaer, indictie, „dach, maent ende pausdom als boven, dair bij ende jegenwoir- „dich waren die eerbare mannen heer Cornelis Huygen priester „ende Jan Claeysz. sangmeester, getuigen hierover specialicke „geroepen ende ghebeden.

„Joannes Bailletti, pbr. notarius [1]."

Heer Cornelis Huygesz. priester.

1499. Heer Anthony Maertensz., kanunnik, komt ook nog in het volgende jaar voor.

Heer en Mr. Anthonijs Danckaert Cipriaensz., die later verscheidene acten als notaris heeft gesteld.

---

1) Ms. Stadh. Veere.

1500. Heer en Mr. Jan van Zijl, dokter in het kanonieke recht, deken, ook nog in 1503.

Heer Gijsbrecht Vos, kanunnik, was in 1508 onderdeken en leefde nog in 1517, toen hij ten eeuwigen dage twee kaarsen vermaakte, om donderdags in het lof van het H. Sacrament te branden [1]).

Heer en Mr. Pieter Woutersz., kanunnik, ook nog in 1503.

Meester Jan Heinricxz., kanunnik, leefde nog in 1503, toen hij voor het kapittel eene verklaring aflegde aangaande zeker stuk land [2]).

Meester Cornelis Aelbrechtsz., kanunnik.

Heer Pauwels Warmboutsz., kanunnik.

Meester Jacob Martini, kanunnik, ook nog in 1503.

Meester Pieter Willemsz. van Kerckwerve, kanunnik en onderpastoor, die aan de kerk vermaakte vijf pond, om het titel-feest der Kerk, O. L. Vrouw ter Sneeuw, voortaan plechtig te vieren. In den notarieëlen giftbrief worden de tien hier vermelde kanunniken opgenoemd.

„In die name ons Heeren Amen. Tiaer vander gheboorten „desselfs Heren duysent ende vijfhondert inde derde indictie den „thiensten dach van april des paeusdoms ons alrehelichste vaders „in Gode ende Heere, Heere Alexander bijder Godlicker Voir„sienicheit die zestde paeus, in zijn achste jaer, in mijns open„bair notarius ende getugen hier onder gescreven, hier over „specialic geroupen ende ghebeden tegenwoirdicheit, persoonlike „gestelt zijnde die eerbaire ende wijse mannen Meester Jan van „Zijl doctoer inden geestelicken rechten, deken, heer Ghijsbrecht „Vos, heer Anthoenis Maertensz., meester Pieter Woutersz., „meester Danckaert Christiaensz., meester Jan Heinricxz., meester „Cornelis Aelbrechtsz., heer Pauwelz Warmboutsz. ende meester „Jacob Martini, canonicken van onsen lieven vrouwen kercke

---

1) Rekenboek van het H. Sakramentsgilde, Ms. Stadh. Veere.

2) Notarieële akte, Ms. Stadh. Veere.

„der stede vander Vere gesameder hand in hairlieder capittelhuys „vergaert zijnde, hebben gekend ende geleden, kennen ende „lijden dat zij ontfanghen hebben van meester Pieter Willemsz. „van Kerckwerve, huerlieder medebroeder ende canonick der „voorsz. kercke de somme van vijf ponden groten vlaemscher „munten, dair vooren die voorsz. deken ende capitel ende huere „naercommers gehouden zullen zijn te onderhoudene jaerlicx „solemplic die feesten ende hoochtijt van onser liever vrouwe ad „nives upten vijfsten dach van ougst mitter historie ende zanck „die dair of is, inder manieren nagescreven. Inden eersten zullen „die Heeren vanden capitele gehouden zijn om te destribueren „elcken canonick van die getijden te zinghene twee grofen ende „een halve; item den sangmeester twee groten ende een halve; „item den scoolmeester twee groten ende een halve; item den „coster twee groten ende een halve; item den organist twee „groten en een halve; item den onderscoolmeester eenen groote „zes miten; item den ondercoster een grote zes miten; item den „bedel eene grote ende een halve; item den blaser een grote „zes miten; item die kercke voor de cleeren ende twas vier „groote; item elc vanden capellanen vanden choor tot zesse toe „een groten zes miten; welke hoochtijt ende feesten voorsz. die „voorn. deken ende capitel voor huerlieder zelven ende hueren „naecommers belooft hebben in vormen ende manieren als voorsz. „is jaerlicx solemplicke te onderhouden. Ende inden gevalle dat „zijluden ofte huere naecommers dair af in ghebreke viele ende „die voorsz. feeste ende hoochtijt niet solemplic en onderhilde „als voorsz. is, zo geloven zijluden voor huerselven ende hueren „naercommers die voorseide vijf ponden groten, die zij vanden „voorsz. meester Pieter fundatoer ontfangen hebben, te restitueren „ende weder te keeren inden handen vanden dekens ende bewin„ders van onser liever vrouwen ghilde binnen der kercke vander „Vere; ende die snllen alsdan gehouden wesen die voorsz. „feeste ende hoochtijt inden manieren voirscreven jaerlicx solemp„licke te onderhoudene. Waervan ende van al dat voorsz. meester „Pieter fundatoer hem van mij openbair notarius beneden gescre„ven begeert gemaect te hebben een of meer openbair ende „openbaire instrumeut ende instrumenten. Ende tot meerder „zekerheit ende vasticheit van desen zo hebben die voorsz. deken „ende capitel voorn. huerlieder grooten zeghel desen jegen„woirdegen instrumente angehangen. Dese dinghen zijn gesciet

„ter Vere int capittelhuus vanden voorscreveu heren deken ende „capittel, int jaer, indictie, dach, maent ende pausdom als boven; „dair bij ende jegenwoirdich waren die eerbaire mannen Pieter „Gillisz., bedel, ende Cornelis Woutersz., coster, getugen hier „over bijsondere geroupen ende ghebeden.

„Et ego Johannes Baillieti pbr. Tornacen. diocesis publicus sacra „apostolica auctoritate notarius quod premissis omnibus et singulis „dum sic ut premittitur fierent et agerentur unacum praenominatis „testibus praesens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi et „audivi ac in notam sumpsi; idcirco hoc praesens publicum instru„mentum manu mea propria scriptum exinde confeci et in hanc „publicam formam redegi, signoque et nomine meis solitis et con„suetis, unacum dictorum dominorum decani et capittuli sigilli „appensione signavi et subscripsi, in fidem et testimonium omnium „et singulorum praemissorum rogatus instanter et requisitus"[1])

1501. Heer en Meester Jacob Pauwelsz., onderdeken.

1503. Heer Pieter Woutersz., kanunnik.

1504. Heer Adriaen Henricx, onderpastoor, ook nog in 1508, wanneer hij voor het kapittel eene beëedigde verklaring heeft afgelegd [2]).

Heer en Meester Pieter Zommerzee, kanunnik, die voor het kapittel eene beëedigde verklaring moest afleggen, aangaande zekere vermaking aan de H. Geest-tafel [3]).

1505. Heer Jan Jaspersz. Bossart, kanunnik.

Heer en Meester Cornelis Jacobsz. van der Vere, deken. Hij was Licenciaat in de beide rechten, en tegelijker tijd sekretaris van de stad.

Heer en Meester Cornelis van der Goude, kanunnik.

Heer Jan Jansen Boschaer, priester en „altariste", bekend uit eene beëedigde verklaring voor het kapittel afgelegd, waarvan wij hier de notarieële acte, vooral om hare naïviteit, mededeelen.

---

1) Ms. Stadh. Veere.

2) Notarieële acte, Ms. Stadh. Veere.

3) Notarieële acte, Ms. Stadh. Veere.

„Wij vicedeken ende capittel der collegiale kerke van onser „lieve Vrouwe vander Vere, certificeren ende doen kenlick eenen „ygelicken die dese onze letteren zellen sien of hoiren lesen, dat „comparerende voir ons de eerbaer Jan Loyche, porter ende „ingeseten der vorn. stede vanden Vere, ende heeft begeert Jan „Jansz. Bosschaer, priester ende altariste inde selve kerke vander „Veere ons subdyt, bij ons gedaecht ende bedwonge te hebben „om getugenis des waerheyt te geven van tgene dat hi an hem „bevragende is, te wetene wat hij heeft Jan Closse saligher gedachte „hooren seggen in zijn sieckbedde liggende vant huus daer hij „inwonende was, ende vant tgene datter doe gesciede. Welcke „heer Jan Jansz. Boschaert priester ende ons subdyt, bij ons „gedaecht ende rechtelick bedwongen, zijn hant up zijn borst „leggende heeft bi zinen eede in praesentie van ons vicedeken ende „capittel voirnoemt getuycht ende geseyt: Als doemen soude „gaen berechten den vorn. Jan Cloosse, een dach of twe voir „Sinte Sebastiaens dach, doen was hem gevraecht of hij zijn „testament maken woude, doen sprack de selve Jan Cloosse, „wat willic wel make, ic mochtet mijn vrienden ontmaken; Doen „seyde de huusvrouwe van Jan Cloosser voirn.: Jan hadde ic „gestorve voir u doen ick siec was, ick soude u dat huus gelaten „hebbe tot uwen live; doen sprac de voirn. Jan Closse: ick „latet u ooc tot uwe live, ende vraghet mijn aerfgenamen ofte „zij daer mede te vriden zijn; doen antworde Matheus de Cuper „ende de vrouwen dien daer ware, dat zij daer mede te vrede „ware, ende daer en was niet gesproken of uytgesteken eenich „hylick [1]) van de voirn. huusvrouwe van Jan Closse. Ende want „men der waerheit schuldich is getugenis te geven, sonderlinge „alz den versouch is, so hebben wij vicedeken ende 't capittel „voirscreven desen jegenwoirdigen letteren dair of doen maken „ende bij onsen openbair notarys hier onder gescreven doen „onderteykenen, ende met onse cleenen zegel hier op gedruyckt „te doen zegelen. Int jair dusent vijfhondert ende vive, den „sevensten dach in januario.

Anthonis Danckarts, notaris" [2]).

1509. Heer Pieter Costerszone, alias: zwarte Heer Pieter, kanunnik.

---

1) Tweede huwelijk.

2) Ms. Stadh. Veere.

Heer Pieter Janszone van Brouwershaven, kanunnik, ook nog in 1517. Hij vermaakte aan de kapel Kyckgau eenige ponden vls., om op Palmzondag daar processie, en des avonds plechtig lof met klokluiden te houden [1].

Heer en Meester Jacob Jansz. Fabri, kapellaen, en later ook kanunnik; hij legde in 1519 voor het kapittel eene beëedigde verklaring af, op verzoek van den kanunnik Mr. Clais Michielsz., aangaande den huurprijs van zeker huis [2].

1513. Heer Jan Maertensz. Rusting, alias: 't pansier of pansijzer, kanunnik en onderpastoor.

1514. Heer Oort Bartholomeus, kanunnik, van wien wij de volgende kwitantie gevonden hebben:

„Ick Heer Oort Bartelmeeusz. canonick vander Vere, kenne „ontfanghen te hebben van Leenart Willemsz. ende Jacob Wolf„aertsz., als quartiermeesters vander Vere, de somme van elf „pont thien scellinghen groot ende dat ter cause vande xlvj „duysent zeeusche bacsteene, aen die vande fortificatie gelevert inden „jaere derthien, comende elick duysent v sch. gr. ende scelt mits „desen quite de fortificatie ende allen ander diet aengaen mach. „Des torconde soe hebbic mijn naeme selve hier onder gestelt „opten xiij^{en} dach van Januario a° xv hondert xiiij.

„Noch ontfanghen vanden selve ter cause van IX duysent acht „hondert zeeusche bacsteenen, bij Hugo Waertsz. gelevert tot „v schellingen groot het duysent, somme ij ℔ IX schellingen „groot. Datum als vore.

„Bij mij heer Oort Bartholomeus priester" [3].

1515. Heer Michiel Jansz. van der Nisse, kanunnik, die omstreeks 1520 overleed, en aan de kerk zijner geboorteplaats, Nisse in Zuid-Beveland, een legaat van zeven pond en tien sch. vermaakte.

---

1) Rekenboek van het H. Sacramentsgilde. Ms. Stadhuis Veere.

2) Notarieële acte Ms. Stadh. Veere.

3) Ms. Stadh. Veere.

Heer Cornelis Claisz. van Wissekercke, priester en „altarist", die den 26sten Oktober van dit jaar aflegde eene beëedigde „dispositie van heer Claisz. van Wisse-„kercke aengaende Cornelis Willemsz. de Wagemaker „saliger gedachte, gedaen int capittel vander Vere" [1]).

1519. Heer en Meester Claes Michielsz., Deken en pastoor.

Heer Jan Cornelisz., kapellaan.

Heer Hugo, kanunnik en kameraal.

Heer en Meester Willem, kanunnik en kapellaan van van de Sint-Paulus-kapel op de haven.

Heer Hubrecht Janss., kanunnik, die den 24sten Febr. 1520 eene beëedigde verklaring voor het kapittel aflegde, op verzoek van de regeering der stad, welke een diefstal op het spoor was [2]).

1520. Heer en Meester Gillis van der Straten, kanunnik.

Heer Gillis Meyersz., kanunnik.

Heer Jacob Wolfsz., kanunnik.

Heer Nicolaes, kanunnik, kameraal en kapellaan der Sint-Paulus-kapel op de haven, tot het jaar 1538.

1521. Heer en Meester Jan Danckerse, kanunnik.

Heer en Meester Piere, kanunnik en later ook kameraal.

1527. Heer en Meester Cornelis van Schellach, onder-deken, leefde nog in 1533.

1528. Heer Cornelis Willemsz., deken, aan wien den 6den Mei dezes jaars Adolf van Bourgondiën, ten einde des stad op nieuw te versterken, verkocht „een jaerlycke „erfelycke losrente van vijf ponden groote vlams tsiaers „uuyt onzen domeynen ende incomsten van onsen bier-„excys onser voersz. stede vander Vere, ende dit om een „zeker somme van penningen, die wij daer voren bekennen

1) Notarieële acte. Ms. Stadh. Veere.

2) Notarieële acte. Ms. Stadh.

„ontfangen te hebben den eersten penninck metten laesten „bij den voersz. Heer Cornelis" [1].

1532. Heer Pauwels Anthonisz., kanunnik.

1534. Heer Gijsbrecht, kanunnik.

Heer Vincent, kanunnik, stierf den 24sten September van dit jaar, en werd begraven in de Sint-Joris-kapel, waaraan hij 32 sch. had vermaakt [2].

Heer Jan Jacobsz., priester en „altarist", die tegen den wil van het kerkbestuur, door de kanunniken in het middenschip der kerk begraven werd [3].

Heer Joannes Bartelmey, kanunnik, die eene kamer, aan de kerk toebehoorende, bewoonde onder verplichting alle Woensdagen eene H. Mis te lezen [4].

1535. Heer Jeronimus Jaspersz., kanunnik.

Heer Henrick Patersz., een „Schotsman", kanunnik en onderpastoor.

1542. Heer en Meester Frans van der Loo, kanunnik, werd het volgende jaar deken en pastoor.

1543. Heer Cornelis Willemsz. de Muenick, onderdeken. Hij stierf den 17den Augustus van dit jaar, en ligt begraven in het koor voor het hoog-altaar [5].

Heer Jan Friaerts, kanunnik en kapellaan van Adolf van Bourgondien, stierf dit jaar en vermaakte 20 pond aan de kerk. Deze twintig pond werd besteed tot het aankoopen van een nieuwen, grooten, ijzeren lichtkroon midden in den triumfboog, waarop twintig kaarsen moesten branden ter vier hoogtijden,en alle Maria- en Apostel-dagen.

Heer Thomas Jansz., kanunnik, overleed den 3den Mei, en werd voor het altaar van St. Pieter begraven.

1) Ms. Stadh. Veere.
2) Kerkerek. van dit jaar. Ms. Stadh. Veere.
3) Aldaar.
4) Aldaar.
5) Kerkrek. van dit jaar.

Heer en Meester Jan Vijts, kanunnik; en komt als kameraal voor tot het jaar 1553.

Heer en Meester Pieter Jacobsz., kanunnik, die dit jaar de Hoogmis zong.

Heer en Meester Pieter Slijtere, kanunnik, zong de Zaterdagsche Mis van O. L. Vrouwe.

Heer Egbert Jansz., kapellaan.

1545. Heer Jan Anthonisz., kanunnik en onderpastoor; hij haalde te Middelburg de H. Oliën tot in het jaar 1550.

1547. Heer Cornelis Thomas, kanunnik; hij zong dit jaar en in 1551 de Hoogmis, stierf in 1552.

Heer Cornelis Huyg Maertensz., kanunnik, stierf den 1sten Januari dezes jaars, en ligt begraven tusschen het St Sebastiaans-altaar en dat van het H. Kruis.

Heer Coenraet, kanunnik.

Heer Jan Arntsz., kanunnik haalde de H. Oliën, en overleed in December.

Heer Cornelis Adriaensz., kanunnik, stierf in Juni van dit jaar, en ligt naast den vorige begraven in den zuider zijbeuk der kerk, voor de St. Nicolaas-kapel.

Heer en Meester Jan Vliet, kanunnik en kapellaan van Kijckgau, later ook kameraal, leefde nog in 1571.

Heer Pieter Arentsz., kapellaan van de Paulus-kapel [1]).

1549. Heer en Meester Cornelis Houck, kanunnik, later deken en pastoor. Hij was geboren te Cloetingen in Zuid-Beveland, waarom hij ook voorkomt onder den naam van Cornelis van Cloetingen, en stierf den 8sten September 1564. Zijn stoffelijk overschot werd te rusten gelegd vlak voor het groote koor. In zijn testament had hij vermaakt: „Item der kercke van Cloettinge een pont „was; Item de capelle van Ste Marten een halff pont was; „Item de capelle van Sint Job bij Cloetinge een halff

1) Kerkerek. van de aangehaalde jaren. Ms. Stadh. Veere.

„pont was; Item het cappittel vander Vere eenen gouwen „leeuwen, mits dat zijlieden op den dach van zijn uut-„vaert tzamen eten, ende eenen profundis over zijn siele „lesen sullen" [1]). Van zijne hand bestaat nog een brief, zonder dagteekening, aan de regeering van Veere geschreven, om eene beloofde toelage te mogen ontvangen. Hij is van dezen inhoud:

„Wijze voirsyeneghe heeren Burghemeesters ende Schepenen der stede vander Veeren.

„Verthoont met alder oidtmoedicheyt tot ulyeder, mijn heeren, „wes emmer meer can ofte magh, ulyeder ende der ganscher „ghemeenten vander Veren schamelen dyenaer Cornelis Houck, „Deken ende pastoir onwaerdich den voirsz. stede, hoe dat het „warachtich ende zulcks es, als dat gheleden den tijt van twee „jaer ende een half ofte beter, hem suppliant ghegonnen zijnde „bij hogher ende edelder memorien mijn g. h. de Marcquys dye „voirnoempde Decanye, hem toegeseyt was dye cure van Coude-„kerke tot onderhoudenesse van eenen postoir, ofte in ghevalle „dat het selfde nyet en gheluete ende niet en quame tot effecte „van dye voirn. cure, dat hij ten alderminsten zoude jaerlics „lichten ende ontfanghen uut het comptoir vander kercken der „voirsz. stede vanden Veeren dye zomma van twaelf ponden „groot vlaems tsiaers tot alimentatien van eenen cureyt, twelck „tot zijn effecte (God betert) nyet ghecomen en es duer doode „ende overlijden des voirsz. Marquys. — Soe est dat hij suppliant „ganscelijck ende gheheelijck betrouwende op dye goede jonste „tot hem van mijn voirn. heeren Burghmeesters ende Schepenen, „versoukende es, als dat het haer doch belyeven wil op zijn „aermoede ende dezen geghenwoirdeghen flaeuwen tijt van devotyen „reghoerd te willen nemen, om hem hyer inne te helpen; want „zonder pastoir het ghemeente nyet zijn en can ofte oick en „magh; ende oick hij suppliant den aerbeyt alleene nyet machtich „en es te doene, zoe hij nu eene ghoede poose tijts den aerbeyt „der curey hyer ghedaen heeft, ende moet den pastoir [2]) alle

1) Ms. Stadh. Veere.

2) Hier wordt zeker den onderpastoor bedoeld, die hem den arbeid hielp verlichten.

„daghen acht grote vlaems voir zijn salaris gheven. Nochtans „ende heeft den Deken ter causse van dye cure, boven drye pont „groot vlaems tsiaers zeker nyet. Dit considererende ende aenmerc- „kende mijnen voirn. heeren zullen den suppliant suicours ende „bijstaet doen, ende hem verobligeren ende verbinden voir haer „God almachtich te bidden, dit doende zullen wel doen etc." [1]).

1551. Heer Jan Bollaert, kanunnik, die tot in 1567 de H. Oliën ging halen, en de vroege Mis las, waarvan wij deze kwitantie gevonden hebben:

„Ick Heer Jan Bollaert, presbyter canonick van onze vrauwe- „kerke te Veere kenne ontfanghen hebben vande heelychgheest- „meester de somme van zes schelling, viij groot ter cause vande „eerste misse, verscheenen den xv^{ste} in junio a^{o} liiij.

„Boullaert" [2]).

Heer Gillis Tassoul, kanunnik en kapellaan van de Paulus-kapel tot in 1571; in 1563 kwam hij ook als kameraal voor.

Heer Maximiliaen Antonisz., kanunnik en kapellaan van de kapel Kyckgau op de haven, later van het Sint Anna-altaar, stierf in 1557, den 24sten September, en ligt begraven in de Sint Joris-kapel.

Heer en Meester Joos van Hoorenbeeke, deken en pastoor. Hij stierf in het jaar 1554, nadat hij een legaat aan de H. Geest-tafel vermaakt had, waarvan wij hier den Schepenbrief mededeelen:

„Wij burgmeesters ende scepenen der stede vanden Vere doen „te weten, dat huden voor ons gecommen zijn in huerlieder „propre parsonen Job Hugensz., Boudewijn de Grave, Dierick „van Eekeninghe, Teeuws Adriaensz. Domburger, als heylich-

---

1) Uit den inhoud kan men opmaken, dat deze brief geschreven is omstreeks 1550. Ms. Stadh. Veere.

2) Ms. Stadh. Veere.

„geestmeesters deser stede vander Vere, verclarende ende te „kennen gevende: Alsoe meester Joos Horenbeke in zijnen leven „deken der collegialer kercke vander Vere bij testamente gegonnen „ende gegeven heeft tot behouff vanden huysarmen vander Vere, „de somme van acht pont groten vlaems eens, die zijluden com„paranten als heylichgheestmeesters bekenden ontfanghen theb„ben uut handen vanden testamenteurs vanden voorn. meester „Joos Horenbeke, te weten Ghijsbrecht van Horenbeke, broeder „des voorsz. testateurs, ende heer Cornelis Houck pastoor, ende „Mr. Jan Vits, priester, sanckmeestere vander Vere: Soe eest „dat dezelve heylichgeestmeesters bij consente van ons burg„meester ende scepenen der voorsz. stede vander Vere tzamen „ghesloten ende geaccordeert hebben, dezelve legatie of testament „te locupleren ende suppleren ter somme toe van een pont „groten vlaems erffelick den penninck zestiene, in zulcker manieren „dat zijluden als heylichgeestmeesters voor hemluden ende huer„luder naecomelinghen bij onsen expressen consent aengenomen „ende belooft hebben, aennemen ende beloeven mits desen, te „deelen eens tsiaers ende alle jaere svrijdaechs na half vasten „voor den inganck van thoochchoor op een tafel, wesende den „sterfdach vanden voorsz. mr. Joos Hoorenbeke, vier ende twintich „provene, elcke proven waerdich zijnde vijf stuivers, te weten „twee stuvers in broode ende drie stuvers in ghelde; daer toe „men maecken of ghieten sal vier ende twintich loykens; daer „of de voorgenoemde testamenteurs nu zijnde, zullen hebben de „achte elck viere, ende na haerluder doot altijt te devolveren de „voorsz. acht loyckens opten deken ende pastoor inder tijt wesende, „ten waere datter yemant vanden bloede vanden voorsz. meester „Joos Horenbeke namaels woonde binnen der Vere, dewelcke „sal alsdan zelve de voorsz. acht loykens moghen distribueren „oft deelen daert hem oft hoer believen sal ende den ander „sestien loykens znllen deelen de heylichgeestmeesters altijt inder „tijt wesende. Ende boven desen verbinden hemludcn de voorsz. „heylich geestmeesters, vervangende huerlieder nacomelingen, ten „dage als men dese voorsz. vier ende twintich provene deelen „zal, te doen lesen eeuwelick opten zelven prefixen dach ten „grave vanden voorsz. mr. Joos Horenbeke eenen de profundis „bijden Heeren vanden capittel alhier, waervoor tselve capittel „hebben sal ses stuvers tsiaers vanden heylichgeestmeesters „vander Vere altijt inder tijt wesende, uut crachte van sesthien

„daghen acht grote vlaems voir zijn salaris gheven. Nochtans „ende heeft den Deken ter causse van dye cure, boven drye pont „groot vlaems tsiaers zeker nyet. Dit considererende ende aenmerc-„kende mijnen voirn. heeren zullen den suppliant suicours ende „bijstaet doen, ende hem verobligeren ende verbinden voir haer „God almachtich te bidden, dit doende zullen wel doen etc." [1]).

1551. Heer Jan Bollaert, kanunnik, die tot in 1567 de H. Oliën ging halen, en de vroege Mis las, waarvan wij deze kwitantie gevonden hebben:

„Ick Heer Jan Bollaert, presbyter canonick van onze vrauwe-„kerke te Veere kenne ontfanghen hebben vande heelychgheest-„meester de somme van zes schelling, vij groot ter cause vande „eerste misse, verscheenen den xv^ste^ in junio a° liiij.

„Boullaert" [2]).

Heer Gillis Tassoul, kanunnik en kapellaan van de Paulus-kapel tot in 1571; in 1563 kwam hij ook als kameraal voor.

Heer Maximiliaen Antonisz., kanunnik en kapellaan van de kapel Kyckgau op de haven, later van het Sint Anna-altaar, stierf in 1557, den 24sten September, en ligt begraven in de Sint Joris-kapel.

Heer en Meester Joos van Hoorenbeeke, deken en pastoor. Hij stierf in het jaar 1554, nadat hij een legaat aan de H. Geest-tafel vermaakt had, waarvan wij hier den Schepenbrief mededeelen:

„Wij [illegible] meesters ende scepenen der stede vanden Vere doen „te w[illegible] t huden voor ons gecommen zijn in huerlieder „pro[illegible] en Job Hugensz., Boudewijn de Grave, Dierick „v[illegible] e, Teeuws Adriaensz. Domburger, als heylich-

[illegible] inhoud kan men opmaken, dat deze brief geschreven is [illegible] 0. Ms. Stadh. Veere.

[illegible] dh. Veere.

„geestmeesters deser stede vander Vere, verclarende ende te „kennen gevende: Alsoe meester Joos Horenbeke in zijnen leven „deken der collegialer kercke vander Vere bij testamente gegonnen „ende gegeven heeft tot behouff vanden huysarmen vander Vere, „de somme van acht pont groten vlaems eens, die zijluden com- „paranten als heylichgheestmeesters bekenden ontfanghen theb- „ben uut handen vanden testamenteurs vanden voorn. meester „Joos Horenbeke, te weten Ghijsbrecht van Horenbeke, broeder „des voorsz. testateurs, ende heer Cornelis Houck pastoor, ende „Mr. Jan Vits, priester, sanckmeestere vander Vere: Soe eest „dat dezelve heylichgeestmeesters bij consente van ons burg- „meester ende scepenen der voorsz. stede vander Vere tzamen „ghesloten ende geaccordeert hebben, dezelve legatie of testament „te locupleren ende suppleren ter somme toe van een pont „groten vlaems erffelick den penninck zestiene, in zulcker manieren „dat zijluden als heylichgeestmeesters voor hemluden ende huer- „luder naecomelinghen bij onsen expressen consent aengenomen „ende belooft hebben, aennemen ende beloeven mits desen, te „deelen eens tsiaers ende alle jaere svrijdaechs na half vasten „voor den inganck van thoochchoor op een tafel, wesende den „sterfdach vanden voorsz. mr. Joos Hoorenbeke, vier ende twintich „provene, elcke proven waerdich zijnde vijf stuivers, te weten „twee stuvers in broode ende drie stuvers in ghelde; daer toe „men maecken of ghieten sal vier ende twintich loykens; daer „of de voorgenoemde testamenteurs nu zijnde, zullen hebben de „achte elck viere, ende na haerluder doot altijt te devolveren de „voorsz. acht loyckens opten deken ende pastoor inder tijt wesende, „ten waere datter yemant vanden bloede vanden voorsz. meester „Joos Horenbeke namaels woonde binnen der Vere, dewelcke „sal alsdan zelve de voorsz. acht loykens moghen distribueren „oft deelen daert hem oft hoer believen sal ende den ander „sestien loykens znllen deelen de heylichgeestmeesters altijt inder „tijt wesende. Ende boven desen verbinden hemludcn de voorsz. „heylich geestmeesters, vervangende huerlieder nacomelingen, ten „dage als men dese voorsz. vier ende twintich provene deelen „zal, te doen lesen eeuwelick opten zelven prefixen dach ten „grave vanden voorsz. mr. Joos Horenbeke eenen de profundis „bijden Heeren vanden capittel alhier, waervoor tselve capittel „hebben sal ses stuvers tsiaers vanden heylichgeestmeesters „vander Vere altijt inder tijt wesende, uut crachte van sesthien

„daghen acht grote vlaems voir zijn salaris gheven. Nochtans „ende heeft den Deken ter causse van dye cure, boven drye pont „groot vlaems tsiaers zeker nyet. Dit considererende ende aenmerc- „kende mijnen voirn. heeren zullen den suppliant suicours ende „bijstaet doen, ende hem verobligeren ende verbinden voir haer „God almachtich te bidden, dit doende zullen wel doen etc." [1]).

1551. Heer Jan Bollaert, kanunnik, die tot in 1567 de H. Oliën ging halen, en de vroege Mis las, waarvan wij deze kwitantie gevonden hebben:

„Ick Heer Jan Bollaert, presbyter canonick van onze vrauwe- „kerke te Veere kenne ontfanghen hebben vande heelychgheest- „meester de somme van zes schelling, viij groot ter cause vande „eerste misse, verscheenen den xv[ste] in junio a[o] liiij.

„Boullaert" [2]).

Heer Gillis Tassoul, kanunnik en kapellaan van de Paulus-kapel tot in 1571; in 1563 kwam hij ook als kameraal voor.

Heer Maximiliaen Antonisz., kanunnik en kapellaan van de kapel Kyckgau op de haven, later van het Sint Anna-altaar, stierf in 1557, den 24[sten] September, en ligt begraven in de Sint Joris-kapel.

Heer en Meester Joos van Hoorenbeeke, deken en pastoor. Hij stierf in het jaar 1554, nadat hij een legaat aan de H. Geest-tafel vermaakt had, waarvan wij hier den Schepenbrief mededeelen:

„Wij burgmeesters ende scepenen der stede vanden Vere doen „te weten, dat huden voor ons gecommen zijn in huerlieder „propre parsonen Job Hugensz., Boudewijn de Grave, Dierick „van Eekeninghe, Teeuws Adriaensz. Domburger, als heylich-

1) Uit den inhoud kan men opmaken, dat deze brief geschreven is omstreeks 1550. Ms. Stadh. Veere.

2) Ms. Stadh. Veere.

„geestmeesters deser stede vander Vere, verclarende ende te „kennen gevende: Alsoe meester Joos Horenbeke in zijnen leven „deken der collegialer kercke vander Vere bij testamente gegonnen „ende gegeven heeft tot behouff vanden huysarmen vander Vere, „de somme van acht pont groten vlaems eens, die zijluden com„paranten als heylichgheestmeesters bekenden ontfanghen theb„ben uut handen vanden testamenteurs vanden voorn. meester „Joos Horenbeke, te weten Ghijsbrecht van Horenbeke, broeder „des voorsz. testateurs, ende heer Cornelis Houck pastoor, ende „Mr. Jan Vits, priester, sanckmeestere vander Vere: Soe eest „dat dezelve heylichgeestmeesters bij consente van ons burg„meester ende scepenen der voorsz. stede vander Vere tzamen „ghesloten ende geaccordeert hebben, dezelve legatie of testament „te locupleren ende suppleren ter somme toe van een pont „groten vlaems erffelick den penninck zestiene, in zulcker manieren „dat zijluden als heylichgeestmeesters voor hemluden ende huer„luder naecomelinghen bij onsen expressen consent aengenomen „ende belooft hebben, aennemen ende beloeven mits desen, te „deelen eens tsiaers ende alle jaere svrijdaechs na half vasten „voor den inganck van thoochchoor op een tafel, wesende den „sterfdach vanden voorsz. mr. Joos Hoorenbeke, vier ende twintich „provene, elcke proven waerdich zijnde vijf stuivers, te weten „twee stuvers in broode ende drie stuvers in ghelde; daer toe „men maecken of ghieten sal vier ende twintich loykens; daer „of de voorgenoemde testamenteurs nu zijnde, zullen hebben de „achte elck viere, ende na haerluder doot altijt te devolveren de „voorsz. acht loyckens opten deken ende pastoor inder tijt wesende, „ten waere datter yemant vanden bloede vanden voorsz. meester „Joos Horenbeke namaels woonde binnen der Vere, dewelcke „sal alsdan zelve de voorsz. acht loykens moghen distribueren „oft deelen daert hem oft hoer believen sal ende den ander „sestien loykens znllen deelen de heylichgeestmeesters altijt inder „tijt wesende. Ende boven desen verbinden hemludcn de voorsz. „heylich geestmeesters, vervangende huerlieder nacomelingen, ten „dage als men dese voorsz. vier ende twintich provene deelen „zal, te doen lesen eeuwelick opten zelven prefixen dach ten „grave vanden voorsz. mr. Joos Horenbeke eenen de profundis „bijden Heeren vanden capittel alhier, waervoor tselve capittel „hebben sal ses stuvers tsiaers vanden heylichgeestmeesters „vander Vere altijt inder tijt wesende, uut crachte van sesthien

„scellinghen groote vlaems eens, die de voorsz. heer Cornelis „Houck uut zijnder goeder gunste daer toe ghegheven heeft. „Dewelcke sesthien scellinghen de voorsz. heilichgeestmeesters „oick kenden ontfanghen thebben vanden voorsz. heer Cornelis „Houck; sulcx dat zijluden als heylichgeestmeesters vervangende „huerluder nacomelinghen, belooft hebben ende beloven midts desen „alle jaere uut te reycken de voorsz. ses stuvers zoe voorsz. „staet, den voorsz. heeren vanden capittel vander Vere. Alle „dingen zonder argelist.

„In kennesse der waerheyt hebben wij Burgmeesters ende „Scepenen voorsz. den zegel ten saeken der voorsz. stede vander „Vere hier onder aengehanghen, opten vijfftiensten dach van „Maert anno XV^c vijf ende vijftich a nativitate Christi.

„Simonsz. SS" [1]).

1554. Heer Jan Bouwijnsz., kanunnik, komt ook nog in 1571 voor, en wel als Basconter.

„Ontfaen bij mij Jan Bouwijnsz. presbyter Bascontre ter Veren „inde kercke uuyt handen van Andries van Werchteren, bouc- „hauder vander kercken, de somme van Dry pondt groete vlaems, „ten causen vande elf ure messe, die ic een alf jaer ghedaen „hebbe, verschenen te lichtmesse anno XV^c vier ende tsestich, „a nativitate, quyte denzelven ende elcken Toorconden mijns handteekens hieronder. „Bouwijnsz." [2]).

Heer en Meester Jan Pietersz. Vits, kanunnik en zangmeester, stierf den 25sten Maart 1557, en werd begraven in de St. Crispijn-kapel.

Heer Bernardus de Hamer, kanunnik.

Heer Frans Janisz., deken en pastoor, werd op Zondag den 31sten Juli van dit jaar, uit de kerk komende, doodgeschoten. Het bleek evenwel later dat de moordenaar zich in den persoon had vergist, daar hij een zekeren Adriaen den Bakker het leven had willen benemen [3]).

---

1) Ms. Stadh. Veere.

2) Ms. Stadh. Veere.

3) *Certificatiebouck*, Lett. B. bl. ljx. Ms. Stadh. Veere.

Heer Pieter Collaert, kanunnik en ontvanger van het St. Maertens-pardoen, tot het jaar 1558.

1555. Heer en Meester Cornelis van Roemerswael [1]), professor in de H. Godgeleerdheid, deken en pastoor, leefde nog in 1575, maar was reeds vroeger uit Veere vertrokken.

1556. Heer Pieter Jansz. Vyts, kanunnik. Hij overleed in September des jaars 1564 en werd begraven in den zuider zijbeuk.

Heer en Meester Jan van Strijen, deken en pastoor, en later ook pastoor van Koudekerke in Walcheren. Deze Jan van Strijen was een Zeeuw, Meester in de vrije kunsten en Licentiaat in de Godgeleerdheid. Hij wordt zeer geroemd om zijne geleerdheid, maar was, volgens Viglius, „queruli et acerbi ingenii" [2]). Bisschop Nicolaas de Castro riep hem weldra naar Middelburg, om als groot-vikaris hem in het bestuur des Bisdoms te ondersteunen, welk ambt hij dan ook in 1566 reeds bekleedde [3]), en na den dood des Bisschops bleef uitoefenen. Toen de stad in 1574 tot den Prins van Oranje overging, week Jan van Strijen naar Breda en vervolgens naar Antwerpen. Philips van Spanje benoemde hem in het volgende jaar tot opvolger van de Castro, zooals Don Louis de Requesens den 6den Augustus aan den Aartsbisschop van Utrecht schreef [4]). Inmiddels trachtte hij door andere vertrouwde geestelijken zooveel mogelijk voor het heil en behoud van Middelburgs Kerke te zorgen; maar weldra kwamen de Staten van Zeeland tusschen beiden en schreven den 25sten Maart 1578 een vrij scherpen brief aan den Aarts-

1) Eene verdronken stad van Zuid-Beveland.
2) Epist. LV ad Hopp. pag. 469.
3) Vigl. Epist. IX ad Hopp. pag. 363.
4) Zie den brief in *Oudh. en Gest. van Zeeland.* Dl. I, bl. 155.

bisschop van Utrecht, om dat te beletten. Heer Schenk van Tautenburg gaf echter een weigerend antwoord [1]). Jan van Strijen werd 15 Augustus 1581 te Namen tot Bisschop gewijd, maar mogt nimmer zijne kerk in bezit nemen, daar hij uit Zeeland verbannen was Hij woonde nu eens te Keulen, dan weder te Roermond, en werd eindelijk bestuurder van 's Konings kollegie voor Godgeleerdheid te Leuven [2]). Van daar gaf hij den 2den Januari 1584 aan den toenmaligen Apostolischen Vikaris, Sasboldus Vosmeer, volmacht om in zijnen naam de kerk van Middelburg te besturen [3]). Tien jaren daarna, den 9den Juli overleed hij aldaar en werd in de St. Quintius-kerk voor het groot-altaar begraven.

1557. Heer Pauwels, kanunnik.

Heer Frans, kanunnik, die de H. Olien haalde.

Heer en Meester Andries de Meester, kanunnik en kapellaan van Kyckgau op het St. Anna-altaar.

1558. Heer Jan, kapellaan en zangmeester.

1559. Heer en Meester Pieter Jansz. kanunnik.

1563. Heer Cornelis van der Goude, kanunnik.

Heer Gillis Meerhagen, kanunnik.

Heer Jacob Willem Colynsz., kanunnik.

Heer Symon Zablo, kanunnik en kapellaan van Kyckgau op het Sint Anna-altaar, ook nog in 1571.

Heer Jan van Migrode, kanunnik, geboren te Aalst in Vlaanderen; later werd hij een afvallige en moest al spoedig voor Alva's indaging vluchten.

1565. Heer en Meester Jan Brouchoven, deken en

---

1) *Register van diverse oude en nieuwe Acten*, fol. 229 in dorso. Ms. Abdij Middelb. Zie ook J. W. te Water, *Kort verhaal der reformatie van Zeeland*, bl. 387.

2) Guiccardyn, *Descriptio Belgii*, bl. 220.

3) Medegedeeld in *Oudh. en gest. van Zeeland*. Dl. I, bl. 157.

pastoor, overleed den 19den Maart 1568 en werd begraven voor het groote koor.

1567. Heer Louis de la Rue, kanunnik en onderpastoor, haalde in 1570 de H. Olien.

1570. Heer en Meester Pieter Bastaert, deken en pastoor, In het volgende jaar ging hij zelf de H. Olien te Middelburg halen.

1572. De laatste tien kanunniken, die de heillooze dagen van beeldenstorm, berooving en verjaging in Veeres kollegiale-kerk beleefden, waren dus:

Heer en Meester Pieter Bastaert, deken en pastoor.

Heer Louis de la Rue, onderpastoor.

Heer en Meester Jan Vliet, Kameraal.

Heer Gillis Tassoul, kapellaan van de St. Paulus-kapel.

Heer Symon Zablo, kapellaan van Kyckgau, welker Missen na het sloopen der kapel, op het St. Anna-altaar gelezen werden.

Heer Jan Bouwens, Basconter.

Heer Jan Bollaert.

Heer Cornelis van der Goude.

Heer Gillis Meerhagen.

Heer Jacob Willem Colynsz.

Als priester en openbaar notaris hebben te Veere gewoond:

1480. Heer Johannes Theunissen, van het Kamerijksche bisdom.

1497. Heer Joannes Baillet, van het Doorniksche bisdom.

1503. Heer Anthoni Danckaerts.

1514. Heer en Meester Cornelis Jacobsz. van Schellacht.

1515. Heer Joannes Alaventura, die tevens zangmeester van het kapittel was.

Van de namen der organisten is slechts één tot ons overgekomen, namelijk van Adriaan Leenardts. Deze lag te Zierikzee ziek en schreef den 2den Juli 1558 het volgend briefje aan het kerkbestuur:

„Eersame, wijse, discrete heeren, mijn heeren Kerkmeesteren „binnen der Vere. Ick ghebyede mij vryendelijcken thuwarts ende „late u weten dat ick noch zeer cranck ben, zulcx dat mij nyet „moghelijck en es deze kerckmesse den dienst te bewaren; „biddende u vryendelijck dat ghij zenden wilt om den organist „van Arnemueden tot mijnen coste. Hebt toch dit mael patientie „met mij, ulieder dynaers, want ick hope binnen thyen ofte „twaelf daghen ten lanchsten, indient Ghodt belyeft, weder„omme in mijnen dienst te wesen. Gheschreven den ij[en] July „anno achtenvijfftich van Zierickzee.

„Bi mi Adriaen Lenardtz, Ulyder goedtwillich dienar [1]."

Onder de kanunniken hebben wij te vergeefs gezocht naar Heer en Meester Jacob Anthoenysz., die kort na de oprichting van het kapittel aan Heer Hendrik IV om een kanunnikaat verzocht. Ofschoon hij vele beweegredenen aanbracht om de verlangde gunst te verkrijgen, zal hij toch waarschijnlijk een weigerend antwoord ontvangen hebben op dezen zijnen brief:

„Anden hoge Edele ende moegende Here, etc. Heer van „Beveren vande Vere, etc.

„Toent ende gheeft u te kennen uwe onderdanighe ende goet„willighe diener Jacop Anthoenysz., priester, capellaen in uwer „stede voirn. hoe het zoe zij, dat de voirsz. M[r]. Jacop uwe „diener ende capellaen es geweest in uwer capellen der stede „voerscr. ende aldaer u van lange wijle tijtz getrouwelijcke „gedient heeft, achtervolgende denwelcken wesende in Caysant [2]) „uwe hoogheyt alsoe totten voersz. M[r]. Jacob gemoneert was, „dat deselve, uuyt recommande van mijn Heer den bailliu ende „meer anderen uwer stede vander Vere voersc. hem geloefde te „versiene van gheestelijcken beneficien, dwelc zijner hoocheyt „wel wellicht was te doene, gemerct de voersz. M[r]. Jacop uwe „ingeseten ende ingeboiren es uwer stede voerscr. ende voertijts

1) Ms. Stadhuis Veere.
2) Katzand.

„uwe diener en capellaen geweest es, gelijc voerscr. staet. Soe „bidt deselve suppliant uwer hogheyt zeer oetmoedelycken dat „deselver gelieven wille, hem te willen gonnen ende geven een „ofte dander mitter tijt vaccante cononickpraebende in onser „vrouwenkercke van der Vere, gestelt ende geordineert om „hem den voirsz. suppliant daer bij te leven; dwelck doende „etc. hij sal gehouden wesen onsen Heer van Hemelrijcke voer „u te bidden. Amen [1]."

Het schijnt dat er al spoedig na de splitsing der twee kapittels moeilijkheid is ontstaan tusschen den deken en de kanunniken der stad met de Vrouwe van Veere. Immers wij hebben op het stadhuis gevonden een vierkant stuk dik papier, vol onduidelijk en gebrekkig schrift, met ontelbare doorhalingen en verbeteringen. Het is duidelijk dat het niet meer is dan een klad, duchtig onder handen genomen en vele malen veranderd. Ofschoon er geen jaartal op vermeld staat, geeft zoowel het schrift als de inhoud aan, dat het opgesteld is tijdens de regeering van Vrouwe Anna van Borselen, omstreeks het jaar 1500. Wat wij er van hebben kunnen ontcijferen luidt als volgt:

„Gebreken ende clachten van mijn heeren vander Vere, „ende van mervrouwe van Beueren, ende van die van hur „wedt vander Vere, up die vanden capittele ter cause van „sekeren nyewichheden jegens den ondersaten ende inwonende „derzelver mervrouwe binnen der Vere, bij die vander „Capittele voirt gestelt sichtent sekeren jaren etc.

„Eerst dat die cononnicken gehouden zijn zelve de dagelicxe „hoechmisse te singen metten ministers, ende na die misse te „gane mitten zelve ministers te grave, lesende de profundis etc. „al nair volgende testament.

„ij. Item die capellanen behoren te winnen ij ℔ x Sch. grote

---

1) Ms. Stadhuis Veere. Zonder onderteekening of datum. Van onderen aan dit handschrift, staan nog eenige regels gekrabbeld, waarin den naam van Hendrik IV voorkomt. Het zal dus geschreven zijn vóór 1474.

„elck, ende die distributie nair oude costume, twelc men cerneert „nyet behoirt te doene als die fundacie te vulle gedaen zal „werden.

„iij. Item dat minvrouwe heeft de presentacie vanden vicarissen „perpetuelle in alle die kercken, den capittelen geincorporeerdt, „dair in men hair vorders heeft vercort ende noch gaerne doen „souden.

„iiij. Item dat alle die ceremonien vanden zelven capittele int „choir ende anders behoren geordoneert, gemaect ende verandert „te worden alst noot is bij mervrouwe ende den deeken, etc.

„v. Item als yemant begeert begraven te wesen inde kercke, „soe moet men ten minsten dat lijck halen met den halven „chore, tzij bejarige personen ofte kinderen; Ende dair na over „de bejairde personen uytvaert, sevende dach, dortichste ende de „eerste jairgetide doen mit ses lessen, of men begeert of nyet.

„vj. Item alsmen begeert de half ofte heel choir te hebben „inde processie, soe en comen dair maer ij ofte drie canonnicken „te halve choir, of ses of seven ten heele chore.

„vij. Item alsmen tlijck begraeft mit eeu droichmisse [1]), soe neemt „die coster een kaersse vant lijck ende stelse upt outair, dairmen „die misse doet; ende nae die. misse soe behout de coster de „kaersse tot spriesters behouf.

„viij. Item alsmen een kint [begraeft?] mitten capellaen, soe „geeft men den capittele xij groten ofte xx groten mit half pro„cessie, ende dair ende boven moet men den capellaen geven „een stuver, twelc soe nyet en behoirt.

„viiij. Item alsmen over doot luut, soe wil die coster hebben „een stuver.

„x. Item binnen den tijde vanden uutvaert ende dertichste, „soe wil die coster xij groot hebben vander kaersen tontsteken „up de graven binnen der kercke, ende sustineert deselve coster „dat nyemant en zal zijn zelfe vriendt ofte anders kaerse mogen „ontsteken ofte doen ontsteken bij zijn bode ofte cnape.

„xj. Item alsmen vulle of half licht upt lijck heeft, soe neemt „de pastoir twee kaersen; diergelijcke alsmen jairgetijde doet.

„Clachten vanden kerckmeesters up die vanden capittel.

„Ten eerste dat de kercke inde name vant lichtwijff behoirt

1) Ik lees *droichmisse*. Ik had al gedacht: kan het *vroechmisse* moeten zijn? De zin is wel zeker dat het een *stille mis* was. (Van der Horst.)

„te hebben van elk ℔ — xvij miten, welcke xvij miten die van „den capittel selve behouden, sonder dair of tlichtwijff ofte der „kercke rekening ofte besceyt te doene; biddende an mijnen „heeren hieraene die hant te willen houden, dat de kerck dat „hebben mach, nair uutwijsen die tafel ende ordinanciën in voir-„leden tijden gemaect bij Heer Heyndric, seliger ged. ende „gehangen inden choir; mit welcke xvij miten die selve kercke „grote laste heeft, als de kerckmeesters dat breeder verclaren sullen.

„Ten ij^{en} als hyer yemant van buten sterff ende gaerne inde „kerke oic begraven liggen, soe sal dair af de kercke hebbe voir „de leggerstede [?] gr, twelc de goeden wel geven willen; mer „laten dat, om dies wille dat de canonnicken hebben willen seven „dach, xxx^{ten} ende jairgetide.

„Ten iij dat oick de goeder lieden hair vrienden ofte kinderon „gairne leggen willen inde kercke bij huerlieden vrienden; dan „deselve canonicken dies nyet altijt willen.

„Ten iiij ende v^{en} gelijct an viiij ende x hiervoirn.

„Clachten bij die vander wet up capittel ende die pastoir.

„Inde eerst seggen ende willen die vanden capittel, dat zoe „wanneer yemant, sij sijn man ofte wijff van binnen ofte van „buten hier sterven ende begraven worden inde kercke, dat die „schuldich sijn te doen doene sevenden dach, xxx^{sten} dach ende „de eerste jairgetijde; oick mede willen zij tlichaem halen ter „begravenge ten minste met halve processie ofte imant begeert „ofte nyet, int welcke sij nyet gefondeert noch gerecht en sijn. „Dan sij allegeren costume.

„Item den pastoir secht ende wil hebben vanden ghuenen, die „inde kercke begraven worden van rechtswege een testament, „oick mede een xxx^{e}, ten minste tot x Sch. groot, nair gewoente „vande heylige kercke; int welcke oick den pastoir nyet ge-„fondeert en is.

„Item die vande gerechte duenken wel, dattet goet ware, dat „den Pastoir, capelaen, notarius ofte andere, nyet schuldich ende „es testamenten te scriven, ofte stipulacie dair af te nemen, dan „bij twee wettachte getuge, die tselve testament bijden guenen „tgeordineert heeft, hebben horen lesen.

„Item begeren oick die vanden gerechte, om alle suspicie te „beletten ende te scuwen, dat soe wenneer hier binnen deser „stede yemant de sacramenten ontfangt, dat dan den pastoir, „capelaen ofte huere gecommitteerde schuldich sijn dair bij te

„roepen den officier ende rentmeester deser stede, om kennisse „te hebben vande disposicie vander vremden personen."

Het behoeft wel geen betoog, dat de regeering van Veere hier dingen van den pastoor eischt, waartoe deze niet slechts niet verplicht is, maar die hij uitdrukkelijk moest weigeren, als invloed uitoefenende op de toediening der H.H. Sakramenten. En wat de overige artikelen betreft: wij meenen, dat het kapittel terecht het begraven in de kerk zooveel mogelijk zocht te beletten of ten minste te bemoeilijken door het duur te maken. Veel beter toch was de oude gewoonte om in den hof, rondom het bedehuis gelegen, de dooden ter ruste te leggen.

Het geschil moet dan ook geen gevolgen hebben gehad; wellicht is het stuk nooit ingeleverd; want bijna iedere bladzijde van de rekenboeken der stad geeft eene of andere getuigenis van de goedgunstigheid, vriendschap en zelfs hartelijkheid der regeering voor het kapittel. En wanneer de Heer van Veere moeilijke zaken had te behandelen, of in zijne afwezigheid voor iets belangrijks wilde zorg gedragen hebben, of ook iemand met eene vertrouwde zending wenschte te belasten, dan was het altijd de deken der stad, dien hij daarvoor koos en machtigde. Had reeds vroeger heer Wolfaert VI den deken naar den graaf van Zeeland ter dagvaart gezonden om te antwoorden op de grafelijke bede [1]), ook de heeren van het Bourgondische huis zonden hem naar Gent of naar den Haag om hunne belangen bij den landheer te behartigen [2]).

Tijdens Heer Jan van Stryen deken en pastoor was, moet de gemeente niet zijn vooruit gegaan, noch in zielental, noch in welvaart. Immers had Mr. Cornelis

---

1) Juni 1480. Ms. Stadhuis Veere.

2) In de stadsrekeningen van bijna alle jaren.

Houck reeds over het ongenoegzame van zijne inkomsten geklaagd, en verzocht om de pastorie van Koudekerke bij het kapittel in te lijven: heer Jan van Strijen herhaalde dat verzoek en vroeg tevens een onderpastoor of kapellaan, buiten zijn bezwaar. Heer Maximiliaan van Bourgondien verhoorde beide beden, overtuigd als hij was van de noodzakelijkheid eener verbetering, hij gaf de pastorie van Koudekerke aan het kapittel, koos zekeren Heer en Meester Aert Fabius Brouwershaven, bacchelaurius in de godgeleerdheid te Leuven, tot kapellaan, en schreef daarover aan de magistraat van Veere den volgenden brief.

„Lieve Beminde. Alzoot ulieden wel kennelic es, dat om den „dieren tijt ende soberheyt van de Decanie metter prebende „vander Vere, insgelicx om de cleyne neringe ende luttel com„municanten, woonende binnen der selver stede, oick de cleyne „affectie totter geestelicheyt, die huden sdaechs allesins es, dattet „qualick mogelic es, dat eenige goede personnaigen van qualiteyt „hem souden op dincompsten van dien mogen onderhouden, „alsoe hem hier voormaels onderhouden heeft Mr. Cornelis „Muenick [1]), deken, ende andere dekens ascendenten, doen de „stadt in neringe ende prosperiteyt was, ende dat alle luden „tot onse kerstelicke ende kerckelicke devotien meer genegen „waeren. Soe eyst, dat mij geremonstreert heeft de brenger van „desen, mr. Jan van Stryen Licentiaet inder godheyt, ulieder „deken ende pastoir, hoe dattet hem onmogelic es, om de redenen „voirz. hem op dezelve decanie, pastorie ende prebende tonder„houden alst hem betaemt ende wel soude begheeren te doene, „om ulieden somtijts te gratificeeren met alle eerlicheyt; Ende „voorts alzoot ul. kennelic es, ende nyet twijfelende ghijlieden „tselve moet bekennen, dat zijnen persoon de geheele gemeente „nyet en can alleene bedienen, sonder te houden eenen goeden „ende bequaemen capellaen oft vicepastoir, soe heeft hij mij „verthoont, dat tselve hem nyet mogelijck en ware te doene, om „de redenen boven verhaelt, dewelcke ic oic versta gefondeert

---

1) Zie 1543.

„te zijne inder equiteyt, alsoe ghijlieden oic uuter gemeente name „tselve behoirt te considereren.

„Welcke saken overmerckende, hebben ontboden van Loven „eenen Mr. Aert Fabius, geboren van Brouwershaven, presbyter, „baccaulaurius inder Godtheyt, om van hem te vernemen oft hij „de Pastorie aldaer soude willen bedienen, denwelcken ic „versta, als de Heere van Fontes ul. sal mogen seggen, een fijn „heere van leven ende een goet predicant te zijn, die den- „selven heere van Fontes gerecommandeert es geweest; maer „nochtans overmits zijn eerlic tractement mette bursen, die hij „te Loven heeft, en wilt nyet gaerne van daer verhuysen, ten „waere hij eerlic onderhout hadde, waer bij ic hem toegeseyt „heb, indien dat hij commen wilt als vicepastoir, een vacante „prebende aldaer [1]), hem voorts toezeggende twaelf pond grooten „tsiaers uuter fabrique van de Kercke, alsoe lange als hij voor „vicepastoir dienen soude; ulieden adverterende dat soe mijn „meeninge es tselve te doen onderhouden, aangezien dattet nyet „mogelic ende es anders te doene om eenen goeden bequamen „deuchdelicken persoon te crijgen. Waer omme ic an ulieden „verzoucke, deselve sake metten kerkmeesteren te handelen, ten „eynde gijlieden tsamen dair toe wilt verstaen, wantet sonder „replicque sulcx oirboir es. Ende voirts alsoe den deken voirn. „der stadt getrouwelick bijstandt gedaen heeft int voirleden jaer „in tijde van den peste, zoewel den armen als den rijcken [2]), „begheere van ulieden ende ben van advise, dat de stadt den- „selven deken sal doen eenen graceliken schenck, naar ulieder „discretie; ulieden biddende ende begheerende dat ghijlieden „met hem alle vrientscap houden wilt, daert ulieden sal moge- „lick wesen; ende indiender voirtan eenich onverstant tusschen „ulieden ende hem quame, begheere dat tselve met mij oft „andere goede personaigen onderlinge mach gesligt worden. „Lieve Beminde, ic bid God ulieden te gesparen. Van Bruessel „den xxiiij[en] Julij xvc lvij.

„M. de Bourgondiën.

„Onsen Lieven ende Beminden die Bailliu, Burgmeesters ende „Scepenen onser stede van der Vere [3]).

---

1) Wij hebben hem echter niet als kanunnik wedergevonden.

2) Eene schoone getuigenis voor den aanstaanden tweeden Bisschop van Middelburg.

3) Ms. Stadhuis Veere.

Verbetering en aanvulling op Loosduinen.

(Zie Bijdr. XXIV, bl. 321 volg.)

Bladz. 329 stelde ik de mogelijkheid, dat de abdij van Loosduinen evenals die van Leeuwenhorst hare eerste nonnen uit Mariadal bij Utrecht ontvangen had, doch die mogelijkheid heeft niet bestaan, ten minste volgens *Anton. Matthaeus Fund.*, want naar deze schrijver verhaalt, werd Mariadal eerst gesticht in 1245. Oudwijk (aldvica) ook bij Utrecht bestond echter reeds in 1131; wellicht had de abdij ze dus aan dit klooster te danken.

Ook heb ik bij *van Heussen Histor. ceu notit. episc.* d. I, nog *twee vermakingen* aan deze abdij gevonden: de eerste bl. 486: van omstreeks 1300 in het testament van *Alveraet, Vrouwe van Coudekercke*, echtgenoote van Dirk van Poelgeest en dochter der edele Vrouwe Hillegonda, Vrouwe van Brederode, waarin wij lezen: „Item geef en „vermaak ik aan de Nonnen van Loesduynen vijf ponden „tot pitancie". Daarbij de voorwaarde: „dat zij die 5 „ponden op intrest zouden uitzetten ten einde de 10 „schellingen jaarlijks op heur jaargetijde tot pitantie te „gebruiken en er hare gedachtenis getrouw voor te houden".

En bl. 447 de tweede van 1316 in het testament van Heer *Pieter van Leiden*, kanunnik van St. Pieter te Utrecht en te Middelburg en *Pastoor te Soeterwoude*, want het vermeldt: „Den Clooster van Loesduynen 20 „schellingen jaerlijck ter pitancien, maer daer of zal Vrouw „Margriete van Walcheren (6[e] abdis, in Zeeland geboren)

„jaerlijcx hebben 5 schellingen te haeren lijve, ende „daernaer (na haren dood) den Clooster te blijven".

Bovendien zag ik op de Memorielijst van het klooster Mariadal onder de zusters van dat Godshuis en die van Leeuwenhorst, ook nog een *enkele non van Loosduinen* vermeld. Zij heette *Wonna* en overleed IV kal. Octob. 1524? (Zie bovengen. *Fundat.* bl. 464).

Bladz. 364, 5e regel van boven af is achter „vijff ofte „zes ende twintich" het woord „*hondert*" door een drukfout uitgevallen.

Ilpendam. A. DRIESSEN.

VRAAG.

Pastoor Dispa te Ketel.

In een extract der resolutiën van den Raad van State, d.d. 16 Febr. 1642: „Op de requeste van Henricus Dispa pastoor van het dorp Keetel in het district van Delfland, van den bisschop van Brugge sijn missie bekomen hebbende als pastoor te Sluys in Vlaanderen .... versoekende akte van admissie, is na deliberatie .... goedgevonden te consenteeren in het voorseyd versoek enz." Pastoor Dispa werd ziek te Brugge, stierf aldaar in Mei 1748 en werd begraven te Lapsehure.

Wie geeft inlichtingen aangaande dezen priester, waar hij geboren is, wanneer hij pastoor werd te Ketel.

Een Joannes Franc. Dispa werd geb. te Roermond, was eerst secretaris der bisschoppen d'Onguies en Sanguessa, daarna deken van het kapittel en was meermalen vicaris-generaal sede vacante. Hij stierf 3 Juli 1778. (Habets, Gesch. v. h. bisd. Roermond, III, 112).

G. J.

ALPHABETISCH REGISTER.

H.

I.

J.

M.

T.

U.

Hageveld. R.

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

Onder redactie van

C. J. GONNET, J. J. GRAAF, J. J. DE GRAAF, Dr. A. H. L. HENSEN,
M. P. J. MÖLLMANN en E. H. RIJKENBERG.

VIJF-EN-TWINTIGSTE DEEL.

3e Aflevering.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1900.

